

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

J
A
S

iustum
aequum
salutare

Jogtudományi folyóirat

Budapest

XXII. 2026/2.

A szerkesztőbizottság társelnökei:

Burián László professor emeritus (PPKE JÁK)
Kukorelli István professor emeritus (ELTE ÁJK)

Főszerkesztő: Koltay András egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Szerkesztőség:

Csink Lóránt egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Koltay András egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Szabó Sarolta egyetemi docens (PPKE JÁK)

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bándi Gyula egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Burián László professor emeritus (PPKE JÁK)
Csehi Zoltán egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Harsági Viktória egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Horváth Attila egyetemi tanár (NKE ÁNTK)
Kecskés László egyetemi tanár (PTE ÁJK)
Király Miklós egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Kovács Péter egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Kukorelli István professor emeritus (ELTE ÁJK)
Mezey Barna egyetemi tanár (ELTE ÁJK)
Révész T. Mihály c. egyetemi tanár (SZIE DF ÁJK)
Schanda Balázs egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Trócsányi László egyetemi tanár (KRE ÁJK)
Varga Zs. András egyetemi tanár (PPKE JÁK)
Várnay Ernő egyetemi tanár (DE ÁJK)
Vékás Lajos professor emeritus (ELTE ÁJK)

Technikai szerkesztő és titkár: Szakaliné Szeder Andrea

A szerkesztőség elérhetőségei:

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
Dékáni Titkárság
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
Telefon: (+36) 20 239 4247
www.ias.jak.ppke.hu
E-mail: ias@jak.ppke.hu

Kiadja:

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.ppke.hu

Nyomdai munkák: PPKE Egyetemi Nyomda

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

TARTALOM

ACTA

Konferencia

A háborús agressziótól a béke jogrendjéig. Beköszöntő a tematikus tanulmányok elé 5

Ádány Tamás

Az agresszió *de lege ferenda* magyar büntetőjogi tényállásához. 9

Barcsi Tamás – S. Nagy András

Háború, igazságosság, kegyetlenség 29

Csapó Zsuzsanna

Lehet agressziót „kiprovokálni”? Oroszország Ukrajnával szembeni „kiprovokálatlan/kiprovokált” agressziójának nemzetközi jogi elemzése 45

Frivaldszky János

Az értékalapú globális kormányzásért. Teoretikusan csak a formális normativizmus és a háborúzó nagyhatalmak erőszakrendje között választhatunk? 65

Kovács Péter

Miért nehéz (jogilag és politikailag) az agresszió bűncselekménye tekintetében egy hatékony ICC-kompetencia megteremtése?. 95

Szalai Anikó

Békeszerződések az erőszak árnyékában. A kényszer hatására kötött megállapodások érvényessége a modern nemzetközi jogban 123

Tanulmányok

Sándor Lénárd

Hol húzódik a határ? Az EU cselekvési tere az oktatás és kultúra világában. 141

Varga Csaba

Az összehasonlító jog újjászületése a szocialista Magyarországon. 155

DISSERTATIONES

Szikora Tamás

Választási *deepfake*: szabályozási kérdések, kihívások
és alkotmányos dilemmák 163

VARIA

Könyvismertetés

Wagner Walkürje családjogi témára. Molnár Sarolta: *A házasság
intézményének perspektívái a köteleket, a tartalmat és az alanyi kört
érő kihívások tükrében* (Navratyil Zoltán) 185

SUMMA 191

ACTA

– KONFERENCIA –

A HÁBORÚS AGRESSZIÓTÓL A BÉKE JOGRENDJÉIG

Beköszöntő a tematikus tanulmányok elé

Sem elméletileg, sem a nemzetközi jog alapján megalapozható módon nem létezik és ezért nem fogadható el semmiféle saját államterületen túli állami „szuverenitás-igény”, amelynek az állam háborúval szerezhetne jogszerűen érvényt. Minden, másik országot megtámadó háború azonban nemcsak nemzetközi jog-ellenes, tehát nemzetközi jogsértést valósít meg, hanem az egyszersmind az emberiségellenes bűncselekményként is értékelendő. A háborús agresszor e tetteivel ugyanis voltaképpen a nemzetközi közösséget támadja meg, s válik így annak ellenségévé. Legyen az akár a nemzetközi biztonságért hivatalból felelős ENSZ BT állandó tagja vagy annak szoros politikai szövetségese. A nemzetközi jog leglényegibb velejét adják az emberiség, annak emberi személy tagjainak életét védő egyetemes érvényű kógens szabályok. Ezek természetjogi érvényességük, s ilyen a támadó háború tilalma. Az emberiség emberi nem voltában egyetemes jogközösségként alkot az emberi természet alapuló egységet. Azon oknál fogva, hogy minden ember egyenlő méltóságú emberi személy, mindenkit léténél fogva megillet az élethez való legalapvetőbb egyetemes jog. Az elmondottak miatt egyetemes kötelező elismerő viszony áll fenn az emberiség minden tagja között, amelynek a nemzetközi jogi és politikai szervezetek kell, hogy érvényt szerezzenek. Első és legalapvetőbb voltában a föld minden ember lakójának, legyen bármely nemzet, ország polgára, vagy éppen hontalan állapotú, együgyyanazon jogközösség teljes jogú emberi személy tagjaként joga van olyan körülményekre, amelyek az életének védelmét biztosítják, s ez a béke állapota. A háború indításának aktusa és annak felelősei a békét megtámadva a békéhez és az élethez való fundamentális emberi jogokat a legsúlyosabb módon sértik. Ez ellen fel kell lépniük az emberi közösségek politikai vezetőinek, legyenek azok nemzeti vagy nemzetközi szintűek, de a jogi megbízatással bíró személyeknek különösképpen.

A háborús agresszió és az alapvető emberi jogok kizárják egymást. Ezért sehol a földön nem akceptálható, sőt, nem tűrhető meg a háború logikáján, azon, mint természetesnek tartott érdekérvényesítési módozaton nyugvó nemzeti vagy nemzetközi politikai stratégia.

A nemzetközi jog tudománya az elmúlt évtizedekben ahelyett, hogy kidolgozta volna a béke elleni bűncselekményeket, a háború fogalmának tágításával paradox módon magát a háborút lúgozta ki, amibe így nagyon sok minden cselekvési forma

belefér. Ennek következtében a háborús agresszor nagyon könnyen hivatkozhat olyan agresszióinak titulált eseményekre, amire válaszul ő maga valódi háborút indíthat, s amilyen dogmatikai közegben saját tettét eljelentéktelenítheti. Érthető, ha így a háborús agresszióért felelős háborús bűnös fogalmának jogi körvonalai és annak morális töltete is elerőtlenedik.

A háborús bűnös nemzetközi jog szerinti büntetőjogi felelősségre vonása elődegesen az egyetemes emberiség jogközösségének védelmét biztosítja. Ennek békéhez való jogát semmilyen expanziós politika sem sértheti háborús agresszióval, vagy azzal való fenyegetéssel.

A jog érvényessége semmiképpen, de semmiféle jogigény sem alapulhat erőszakon, minthogy jog és erőszak kizárják egymást. A jogi szankció nem erőszak, hanem az érvényes és ezért kötelező jog végrehajtása. A nemzetközi jog és az erőszak ekképpen kizárják egymást. Nemzetközi jogrend nem alapulhat erőszakon, sem azzal való fenyegetésen, ennek következtében a háború politikája és a nemzetközi jogrend csak egymást kizáróan létezhet.

A helyes, azaz normális voltukban a politikai nemzetközi viszonyok nem a barátság-ellenség logikája mentén szerveződnek, amely dualista logikában a támadó háború mindig reálisan benne foglalt marad. A háború kitörése ugyanis az emberi és politikai viszonyok deformációját jelzi, ezért azt a nemzetközi viszonyokból eliminálandó patológiának kell tekinteni. A nemzetközi jog szerez ezen igazságnak érvényt főként úgy, hogy jogi intézményrendszere révén meggátolja azt, hogy a nemzetközi viszonyok eddig fajuljanak. A nemzetközi jog ugyanis pacifikál.

A nemzetközi politikai relációkban a nemzetek politikáját és azok szövetségeit úgy kell alakítani, hogy azok a nemzetközi globális közösség közjával összhangban legyenek, s amelynek minimuma mindaz, amit a nemzetközi büntetőjog büntetni rendel. A támadó háború ez utóbbit sérti, ezért az az emberi együttélés alapjaival ellentétes, vagyis természetjogellenes, s ezért a háború indítása az egyetemes emberiség elleni, üldözendő és megbüntetendő bűncselekmény. Ebből kifolyólag a nemzetközi büntetőbíróság hatálya alá tartozni kötelesség.

Mivel manapság az autoriter országok vezetői – megannyi elmélet által meg támogatva – az ellenségképzést és így az erőszakot az országok közötti viszonyban normálisnak tekintik, ezért az önvédelmi és a támadó háború között nem is tesznek különbséget, így nem ítélik el az utóbbit és nem értékelik az előbbit. Ez amorális hozzáállást eredményez, amelynek antihumánus vonásai vannak. Mindez segítheti a háborús agresszorok hódításait, a megszerzett területek megtartását és a védekező állam területfeladásra kényszerítését igazságtalan békével. Az indok az általában vett háború, s így a honvédő háború véráldozati volta, amely állítás igaz, ám az igazságtalanul kikényszerített béke az agresszort jutalmazza és ezért a háborús agresszió politikája elterjedésének kedvez.

A napjainkban sokfelé érezhető háborús agresszió-párti logikában a barát és a barátságos viselkedés is a barát-ellenség paradigmán belül értelmezendő. Eszerint mindig kell ellenség, ha máshol nem, a saját politikai táboron belül. Ez nyilvánvalóan patológiás gondolkodás. Az államok békéjének és prosperitásának lényege az, hogy minden ember alapjogai a világon sértetlenek maradjanak, az országok közjavi a globális közjával összhangban legyenek és a népek között az előbbieknél megfele-

lő igaz barátság fémjelezze a kapcsolataikat. A politika esetében nem csak a háború, hanem ellenségek képzése is a kezdődő deformációt jelzi. Nem normális az, ha egy ország vezetésének ellenségekre van szüksége a kül- és belviszonyaiban. Ebből kifolyólag minden diktatúra és autoriter elnyomó rezsim a háború kirobbanásának veszélyét hordozza magában.

Az alapvető emberi jogok egyetemes érvényesülése, a demokratikus jogállamiság megléte, valamint a béke és a barátság igaz viszonyainak folyamatos építése együtt garantálhatják azt, hogy a támadó háború ragályos betegségből úgy sikerüljön kigyógyítani, hogy az soha többet ne térhessen vissza. Ehhez azonban a békébe vetett szilárd hitre és erős immunrendszerre van szükség. Ennek kiépüléséhez járulhatnak hozzá a most következő tanulmányok, amelyek a PPKE JÁK Jogbölcséleti Tanszékén 2026. március 20-án megrendezett műhelykonferencia előadásai nyomán születtek.

Frivaldszky János

AZ AGRESSZIÓ *DE LEGE FERENDA* MAGYAR BÜNTETŐJOGI TÉNYÁLLÁSÁHOZ

Ádány Tamás*

1. Az ICC és az agresszió helye a magyar jogrendben

1.1. Jogpolitikai helyzetkép 2026 tavaszán

Magyarország Kormánya 2025. április 3-án jelentette be, hogy hazánk kilép a Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC) létrehozó Római Statútumból. Az erről szóló országgyűlési szavazásra bő másfél hónappal később, május 20-án került sor, az elfogadott 2025. évi XXX. törvény május 31-én lépett hatályba. A Statútum 127. cikkében foglalt felmondási szabályok miatt, e sorok írásakor még mindig csak kilépési szándékról beszélhetünk, amikor még mind a kilépésről szóló törvény, mind a Római Statútum hatályos jog Magyarországon.¹

A fent említett törvény lényegében egyetlen kézzelfogható közjogi pozitívuma, hogy képes lehet megszüntetni egy huszonhárom éven át húzódó mulasztásos alkotmányvétség: ennek ára azonban a magyar szuverenitás védelmét, és ami még fontosabb, a magyar állampolgárok elleni atrocitás bűncselekményekkel szembeni jogi védelmet szolgáló ICC eszköztár *de facto* felszámolása. A Statútum anyagi jogi szabályainak többsége ugyanis nemzetközi szokásjogi eredetű,² amelyek kötelező erejét a

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ A szöveg lektorálása után jelent meg a1165/2026. (V. 22.) Korm. határozat „A Nemzetközi Büntetőbíróságból történő kilépés visszavonásáról” és a 1166/2026. (V. 22.) Korm. határozat „A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának és a Nemzetközi Büntetőbíróság kiváltságairól és mentességeiről szóló, New Yorkban, 2002. szeptember 10-én elfogadott Megállapodás felmondásának visszavonásáról”.

² Ilyen szabályok a népiértés, az emberiség elleni és a háborús bűncselekmények tényállási elemei, az eljárási vagy kiadási kötelezettség, a büntethetőséget kizáró okok rendszere stb. A kilépés és lényegében csak az ICC intézményspecifikus elemeit szünteti meg. Vö. Otto Triffterer – Kai Ambos: *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary*. Nomos, 2016. 113.; Antonio Cassese: *International Criminal Law*. OUP, 2003. 266–267.; William Schabas: *The International*

kilépés nem szünteti meg, így a szerződés hatályának megszűnése nem jelent védelmet magyar személyi joghatóság alatt, ICC-részes állam területén elkövetett bűncselekmények esetén. Ugyanakkor jelentősen korlátozza azokat az eszközöket, amelyek részes államként jelenleg Magyarország rendelkezésére állnak, hogy saját kezébe vegye ilyen helyzetekben az eljárás lefolytatását, és elkerülje a nemzetközi büntetőeljárás ódiúját. A kilépés véglegessé válásának legsajnálatosabb következményeként megszűnik az a helyzet, hogy a magyar területen elkövetett cselekmények az ICC joghatóságába tartozzanak, ezzel jelentősen csökkentve a büntetőjog preventív funkcióját – különösen igaz ez a legnehezebben igazolhatóan szokásjogi természetű bűncselekmény, a Magyarországgal szembeni katonai agresszió esetén.

A törvényben történő felmondási szándék bejelentése mindazonáltal azt is újfent bebizonyította, hogy valójában a Nemzetközi Büntetőbíróság római statútuma – kihirdetés nélkül is – hatályos nemzetközi kötelezettségek sorozatát telepítette Magyarországra, mivel annak kötelező erejét hazánk 2001 novemberében vállalta, a hatálybalépéshez szükséges hatvanadik ratifikáció pedig 2002 júliusában megtörtént. A hazai nemzetközi jogi és büntetőjogi szakma számára közkeletű és nagyrészt sajnálatos tény,³ hogy az egyezmény magyar jogi transzformációja ennek ellenére mindmáig elmaradt. A több, mint húsz éves jogalkotói mulasztást kifejezett alkotmánybíróági deklaráció hiányában is nehéz volt nem alaptörvény-ellenes helyzetnek tekinteni. A nemzetközi jogi kötelezettség megszüntetése jogszerű módja lehet e helyzet felszámolásának, azonban az eredményt illetően praktikusnak, helyesnek vagy racionálisnak jelen esetben egyáltalán nem nevezhető. A törvény részletes indoklása nem magyarázza meg, hogy a felmondásra miért kerül sor, az indoklás pusztán a felmondás lehetőségét fejt ki. A törvény preambulumban található egy tág utalás, miszerint „Magyarország határozottan elutasítja nemzetközi szervezetek – így különösen büntetőbíróságok – politikai eszközként való felhasználását.” A legbővebb, jogszabálysözevegből és a kísérő kortárs politikusi nyilatkozatokból levezethető indoklás a 2025. évi XXX. tv. Preambulum első mondatának folyományaként jelentkező elhallgatott premissza, vagyis az, hogy az ICC-t (valakik) politikai eszközként használják.

A politikai hatás veszélye az ICC esetében a nemzeti büntetőeljárásokhoz képest valóban sokkal magasabb. Ennek oka nagyrészt az ICC joghatóságába tartozó bűncselekmények tárgyi súlyából fakad: ezek a bűncselekmények olyan mértékű jogsértést

---

Criminal Court: A Commentary on the Rome Statute. OUP, 2010. 446–452.; Dapo Akande: International Law Immunities and the International Criminal Court. *American Journal of International Law*, Vol. 98., No. 3. (2004) 417–419.; Claus Kreß: The Nuremberg Legacy and the International Criminal Court – Lecture in Honor of Whitney R. Harris. *Washington University Global Studies Law Review*, Vol. 12., Issue 3. (2013) 648–650.

³ Vö. pl. Kovács Péter: Miért nincs még kihirdetve a Római Statútum? Gondolatok a Római Statútum és az Alaptörvény összeegyeztethetőségének egyszerűségéről. *Állam- és Jogtudomány*, 2019/1.; Cséffai Attila Csaba: A Római Statútum, avagy egy ki nem hirdetett nemzetközi szerződés Magyarországon. *Magyar Jog*, 2013/5. 281–288.; Varga Réka: A Római Statútum végrehajtása nemzeti szinten, különös tekintettel a magyar büntetőjogi rendszerre. *Kül-Világ*, 2012/4. 76–86.; Kovács Péter: Kátyúba ragadt-e a szekér? Avagy menthető-e a Nemzetközi Büntetőbíróság római statútuma kihirdetésének elmaradása és magyarázható-e annak hazai hányattatása? Alternatív javaslatok a megoldás irányába... *Iustum Aequum Salutare*, 2015/2. 61–81.

jelentenek, amelyhez szükséges szervezettség leginkább vagy állami szervek, vagy az ellenük tartósan harcoló, szervezett felkelői csoportok esetében lehet jelen. A politikai befolyás nyilvánvaló veszélye azonban annyira nem új keletű, hogy a Római statútum kidolgozásának kezdeteitől annak korlátok közé szorítására az államok rengeteg figyelmet fordítottak,⁴ sőt az ICC létrejötte is a szuverén jogok gyakorlásának köszönhető.⁵ A szuverenitás védelme az ICC joghatósági rendszerének kulcsfontosságú része: anélkül a világ államainak kétharmada nem vállalta volna önként a szerződés kötelező erejét. Az agresszió esetében a politikai befolyásolttság esélye még nagyobb, hiszen a tényállás a Statútumban szorosan, de nem kizárólagosan függ össze a Biztonsági Tanács hatáskörébe tartozó, csak állam által elkövethető agressziós cselekménnyel. A Biztonsági Tanács e tekintetben politikai döntéshozó szerv,⁶ amelynek döntéseit pozitív irányba kötelező erejű nemzetközi jogi szabály nem írja elő.

Kizárólag politikai okokból tehát az ICC nem tud eljárást lefolytatni. mai formájában a joghatósági rendszer épp ellenkező előjelű politikai ráhatást tesz lehetővé: az eljárás előkészítő szakaszában számos olyan eszköz áll az államok rendelkezésére, amelyek elodázhathják vagy végső soron ki is zárhatják a tárgyalás megindítását.⁷ A jogalap nélküli, tisztán politikai felhasználás eredményeként megkezdett tárgyalás esélye ezért lényegében elhanyagolható. Ráadásul, mivel magyar vonatkozású helyzetet az ICC a döntés pillanatában nem vizsgált, a döntés hátterében nem állhatott magyar állampolgárok védelme ilyen jogellenes eljárásokkal szemben.

A fentiekre tekintettel a jelenlegi függő jogi helyzetben továbbra is fennáll a jogilag reális esélye annak, hogy hazánk tagsága az ICC-ben nem szűnik meg, és ehhez a szuverenitás és a magyar lakosság fizikai biztonságának erősítése, valamint a fennmaradó nemzetközi jogi kötelezettségeink miatt fontos jogi érdek is fűződik. A Statútum anyagi jogi szabályai – a bűncselekmények meghatározása, az *aut dedere aut judicare* elv, az elvi szintű szabályok és a büntethetőséget kizáró okok – túlnyomórészt szokásjogi természetűek, ezért a Statútum szabályai és a magyar büntetőjog közötti kapcsolat vizsgálata továbbra is indokolt.⁸ A hiányzó kihirdető jogszabályból fakadó jogalkalmazási nehézségeket pedig csak részben enyhíti, hogy a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. tv. tényállásainak megfogalmazása sok szempontból adaptálta a Római

⁴ Markus Benzing: The Complementarity Regime of the International Criminal Court: International Criminal Justice between State Sovereignty and the Fight against Impunity. *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, 2003/1. 591–632. <https://doi.org/10.1163/187574103X00112> ; Federica Gioia: State Sovereignty, Jurisdiction, and ‘Modern’ International Law: The Principle of Complementarity in the International Criminal Court. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 19., N. 4. (2006) 1095–1123. <https://doi.org/10.1017/S0922156506003761> ; Robert Cryer: International Criminal Law vs State Sovereignty: Another Round? *European Journal of International Law*, Vol. 16., N. 5. (2005) 979–1000. <https://doi.org/10.1093/ejil/chi156>

⁵ Cryer (2005) i. m. 986.

⁶ Kajtár Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015.; Hárs András: Nemzetközi szervezetek határozatai. In: Jakab András – Fekete Balázs: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. 19–20. bek. Bővebben: Sulyok Gábor: *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa: összetétel, szavazás, reform*. Budapest, Wolter Kluwers, 2009.

⁷ Vö. pl. Római statútum 16–19 cikkek.

⁸ Ld. fenn, 1. jegyzet.

statútumban megfogalmazott nemzetközi jogi feltételeket.⁹ Hiányoznak ugyanis egyes tényállások,¹⁰ hiányzik a Római statútum sajátos kritériumrendszerének átültetése a különböző bűnösségi alakzatokról¹¹ és hiányoznak a részben csak nemzetközi törvényszékeken értelmezhető, alapvető szintű keretszabályok – pl. a hivatali kötelezettség irrelevanciája.¹² A Btk. anyagi jogi szabályaiban részlegesen megvalósított szegyenlős és részleges transzformáció azonban a fent vázolt fájó hiányosságok miatt nem felelhet meg minden esetben a komplementaritási rendszer esszenciájaként értelmezett „*same person, same conduct*” tesztnek.¹³

E hiányosságok közül a jelen tanulmány az egyetlen, valóban nehezen átültethető tényállást, az agresszió büntetést vizsgálja. A részletes vizsgálat előtt azonban fontos azt leszögezni, hogy az agresszió ezúttal nem a hétköznapi, pszichológiai vagy szociológiai értelemben használatos kifejezés, hanem annak kizárólag a nemzetközi jogban leírt, tényállásszerű megfogalmazására szorítkozik a vizsgálat. A nemzetközi jogi keretrendszerben az agresszió röviden (következésképpen e ponton szándékoltan, de talán még tolerálhatóan pontatlanul) az egyik állam nevében egy másik állam meghatározott attribútumai ellen, nemzetközi jogot sértő módon alkalmazott, fegyveres (tipikusan katonai) erőszakot jelenti.¹⁴ Az agresszió sok szempontból eltér a Római statútumban szereplő többi tényállástól: például domináns eleme az államközi jelleg, eltérő a bűncselekmény jogi tárgya, az elkövetővel szemben szigorú speciális követelmények érvényesülnek, és a tényállási elemek tekintetében is meghatározó a Biztonsági Tanács szerepe. Ezek a technikai eltérések, a fegyveres erőszak alkalmazásának világpolitikai realitásaival terhelve azt eredményezték, hogy az agressziót 1998-ban nem határozták meg a Római Konferencián, csak előkészítették a helyét a Statútumban.¹⁵ A tényállást a 2010-es kampaljai Felülvizsgálati Konferencián fogadták el, és szerződésmódosításként önálló ratifikációs, valamint egy különleges aktivációs eljárás szükséges ahhoz, hogy egy részes állam alkalmazni tudja vagy alkalmaznia kellene ezt a tényállást.

Ez a tényállás alkotmányjogi, jogelméleti büntető anyagi és eljárásjogi szempontok mellett nemzetközi jogi értelemben is komoly kihívásokat rejt a magyar jogalkalmazás számára. További nehézséget jelent, hogy mivel egy kevesebb, mint százéves, és politikailag erősen terhelt fogalomról van szó, a nemzetközi jogban (intézményenként és korszakonként is) eltérő jelentéssel bír az agresszív háború, az agressziós cselekmény

⁹ Hoffmann Tamás: Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása. *Állam-és Jogtudomány*, 2017/1. 29–55.; vagy Réka Varga: Facilitating War Crimes Procedures in Hungary: The New Criminal Code and Lex Biszku. *Hungarian Yearbook of International and European Law*, 2013. 491.

¹⁰ Varga (2013) i. m. 492.

¹¹ Vö. Római statútum 25. cikk (3).

¹² Vö. Római statútum 27. és 98. cikkek.

¹³ Rod Rastan: What is ‘Substantially the Same Conduct’? Unpacking the ICC’s ‘First Limb’ Complementarity Jurisprudence. *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 15., N. 1. (2017) 1–29. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqx004>

¹⁴ A/RES/3314(XXIX) ENSZ közgyűlési határozat (1974)

¹⁵ Vö. Római statútum 5. cikk.

és az agresszió büntette. A jelen munkában – ha kifejezetten eltérően nem szerepel – az egyszerűség kedvéért az „agresszió” alatt az agresszió büntettét fogom érteni.

E kihívásokra tekintettel érdemes elsőként azt a kérdést megvizsgálni, hogy szükséges-e az agresszió tényállásának magyar jogi szabályozása? Az utóbbi évek nemzetközi jogirodalmában jelentek meg kodifikációt támogató¹⁶ és ellenző¹⁷ érvek is: az akkori írásokhoz képest magyar szempontból lényeges változás, hogy a joggyakorlat számára az agresszió tényállásának vizsgálata egy tisztán elméleti jelentőségű témának tűnt akár még a pandémiás bezárkózás kezdetén is. Azt ma sem lehet szerencsére állítani, hogy sürgető kriminalisztikai tendenciák nyomasztó kényszere kívánná meg a tényállás magyar jogba illesztésének újragondolását, de az ukrajnai háború 2022 februárjától számítható új szakasza és az azt követő büntetőjogi lépések¹⁸ vizsgálata alapján ma már közel sem egy tisztán akadémikus kérdésről van szó.

Az Ukrajna elleni orosz agresszió fényében három fontos, jogpolitikai érv szól a tényállás magyar jogba ültetése mellett: *először*, a tényállás pusztá léte pozitív külpolitikai üzenetet hordozna, mivel Magyarország mindenkori vezetése saját, hazai büntetőjogi felelőssége mellett erősítené meg azt az ígérését, hogy nem áll szándékában megtámadni egyetlen más államot sem. *Másodszor*, egy esetleges Magyarország elleni támadás esetén megteremtené a külföldi elkövetők felelősségre vonásának jelenleg teljesen hiányzó elvi lehetőségét, így az immunitási kérdések fenntartása mellett legalább némi anyagi jogi „muníciót” adna joghatósággal rendelkező nemzetközi törvényszékek

¹⁶ Az egyéni felelősség erősítése mellett érvelt nürnbergi alapokon például Nikola R. Hajdin: *Attributing Criminal Responsibility for the Crime of Aggression*. *Georgia Journal of International and Comparative Law*, Vol. 51., N. 1. (2022) 1.; Susana SaCouto: *Individual Criminal Responsibility for the Crime of Aggression: Why and How? Aggressive War*. *Maryland Journal of International Law*, Vol. 38., N. 1. (2023) 85–94. A nürnbergi per megállapításainak egy speciális alkalmazásaként értelmezhető az az érv, miszerint az agresszió további bűncselekményhez vezet el. Ld. pl. Csapó Zsuzsanna: *Alternatívákban gondolkodhatunk? A Nemzetközi Büntetőbíróság lehetséges kiegészítői/kihívói – az orosz agresszió relációjában*. *Állam-és Jogtudomány*, 2022/4. 29. <https://doi.org/10.51783/ajt.2022.4.03>; Gregory S. Gordon: *Charging Aggression as a Crime against Humanity? Revisiting the Proposal after Russia's Invasion of Ukraine*. *Israel Law Review*, Vol. 57., N. 2. (2024) 222. <https://doi.org/10.1017/S0021223724000037>

¹⁷ Az Egyesült Államok demokrata vezetésének álláspontjával összehangban érvel pl. Harold Hongju Koh – Todd F. Buchwald: *The Crime of Aggression: The United States Perspective*. *The American Journal of International Law*, Vol. 109., N. 2. (2015) 257–295. <https://doi.org/10.5305/amerjintlaw.109.2.0257> A tényállás bizonytalanságai miatt kritizálta azt a kampaljai definíció elfogadásakor pl. Michael J. Glennon: *The Blank-Prose Crime of Aggression*. *Yale Journal of International Law*, Vol. 35., N. 1. (2010) 71–114.; és Andreas Paulus: *Second Thoughts on the Crime of Aggression*. *European Journal of International Law*, Vol. 20., N. 4. (2009) 1117–1128. <https://doi.org/10.1093/ejil/chp080> Egyes szerzők szerint a tényállás kodifikációja nem is lehetséges. Ld. pl. Matthias Schuster: *The Rome Statute and the crime of aggression: A Gordian knot in search of a sword*. *Criminal Law Forum*, 2003. 1.

¹⁸ Ukrajna az orosz agresszió kezdetén, 2014-ben, amikor elfogadta az ICC joghatóságát, akkor ezt csak az akkor hatályos három bűncselekményre tudta megtenni, mivel az agresszió tényállása csak 2017-től hatályos. (Vö. *Situation in Ukraine ICC-01/22*. <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>) Ezért az orosz agresszió 2022-ben kezdődött új szakaszában épp az invázió ténye miatt indított büntetőeljárások váltak erősen kérdésessé, szükségessé téve a Statútum ratifikációjáról szóló ukrán törvényt: *Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього (Відомості Верховної Ради (БВР), 2025, № 1-2, ст.1)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

számára.¹⁹ Ezáltal, még ha korlátozott módon is, de a büntetőjog preventív funkcióján keresztül járulhatna hozzá biztonságunk erősítéséhez.²⁰ A tényállás hiányában ennek lehetősége teljesen hiányzik.²¹ *Harmadszor*, a megfelelő belső jogi tilalom hiányában a támadást közvetlenül elszenvedő áldozatok kártérítési igényének nemzetközi érvényesítése is lényegesen nehezebbé válna.²²

Mindemellett a tényállás csak látszólag korlátozná a magyar szuverenitást, hiszen az agresszív háború indítása annak már ma sem képezi részét. A háborúindítás tilalma egy magyarországi agresszió-tényállás bevezetése esetén sem lenne – nem is lehetne – szigorúbb a jelenlegi állapotnál. Az agresszió tényállásának bevezetése tehát nem a szuverenitást korlátozná, hanem a mindenkori politikai-katonai elit hazai fórumok előtti személyes felelősségét erősítené, és politikai alapokról kiszámítható, jogi keretek közé helyezné azt.²³

Mivel a bűncselekmény alanya eredendően az állam vezetője lehet, valóban fontos szempont a tényállás meghatározásában az is, hogy a büntetőjogi kodifikáció a lehető legkisebbre szorítsa a politikailag motivált eljárások lehetőségét. Ezt a célt azonban a tényállás hiánya ellehetetleníti, mivel az ICC a komplementaritás elve miatt csak akkor járhat el bármilyen, joghatóságába tartozó bűncselekmény esetén, ha az érintett állam nem képes vagy nem akar érdemi eljárást lefolytatni.²⁴ Tehát épp a magyar szabályozás hiánya járhat a magyar szuverenitás érvényesülését korlátozó tényleges következményekkel. Enélkül ugyanis a magyar jogalkotó nem adja meg a lehetőségét sem annak, hogy egy esetleges bűncselekmény esetén a magyar bíróságok el tudjanak járni, ezzel pedig kvázi-automatizmusként elfogadhatóvá válik minden ilyen ügy egy esetleges hágai büntetőeljárásban.

A változó jogpolitikai környezet tehát az agresszió tényállásának rögzítése mellett szól: a következő kérdés, hogy megállapítható-e olyan nemzetközi jogi kötelezettség, amely egy ilyen tényállás kodifikációját e sorok írásakor előírná Magyarország számára.

¹⁹ A tényleges felelősségre vonás elmaradása esetén sem felesleges az eljárás lefolytatása. A nyilvánvaló nemzetközi jogellenesség megállapítása nem pusztán morális hatásokkal járhat, hanem a konkrét ügyben elszigetelt az ilyen cselekményt végrehajtó államot, delegitimálja annak magatartását. Vö. Tom Dannenbaum: A Special Tribunal for the Crime of Aggression? *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 20., N. 4. (2022) 867. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac047>

²⁰ Vö. Kai Ambos: The Crime of Aggression after Kampala. *German Yearbook of International Law*, 2010. 509.; David Luban: The Crime of Aggression: Its Nature, the Leadership Clause, and the Paradox of Immunity. 2024. szeptember. 6. *Georgetown University Law Center Research Paper No.2024/29*. <https://papers.ssrn.com/abstract=4952638>; Kevin Jon Heller: Who is Afraid of the Crime of Aggression? *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 19., N. 4. (2021) 999–1016. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqab079>

²¹ A felmerülő joghatósági kombinációkat a hazai jogirodalomban ld. pl. Béres Nóra: *A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021. 74–79.

²² Tom Dannenbaum: Why Have We Criminalized Aggressive War. *Yale Law Journal*, Vol. 126., N. 5. (2016) 1288.; Gordon (2024) i. m. 240.

²³ Dannenbaum (2016) i. m. 1242–1319.; Luban (2024) i. m. 17–19.; SaCouto (2023) i. m. 85–94.

²⁴ Római statútum 17. cikk.

1.2. A nemzetközi büntetőjog hazai alaptörvényi keretei

Mivel a kampalmai módosításokat Magyarország nem ratifikálta, ezért jelen pillanatban az agresszió tényállásának megalkotása nem szerződéses kötelezettségünk, de a fentiek alapján ez nem jelenti azt, hogy ne lennének sürgető, praktikus okai a tényállás magyar jogba illesztésének. A jelen szakaszban vizsgált feltevés szerint a tényállás egy feltétlen alkalmazást igénylő, egyben nemzetközi szokásjogi szabályhoz – az erőszak alkalmazásának tilalmához – rendel általános elismert, de némiképp bizonytalan szokásjogi normákon alapuló, egyéni büntetőjogi felelősséget. Így az alaptörvényi kategóriák közül az „általánosan elismert” nemzetközi jogi normák körében kell keresni az agresszió tényállásának kereteit.

Az Alaptörvény preambuluma szerint Magyarország tiszteli más népek szabadságát és kultúráját, együttműködésre törekszik a világ minden nemzetével. Ezt az együttműködést pontosítja az Q) cikk (1) bekezdése, amely az ENSZ Alapokmány és az arra épülő gyakorlat szóhasználatát átvéve az együttműködés célját „a béke és a biztonság” megteremtésében és megőrzésében állapítja meg. Az itt megfogalmazott államm célteljesítésének garanciája lehetne az agresszió tényállásának beemelése a magyar büntetőjogba, mivel ez a bűncselekmény épp az államközi erőszak tilalmát megszegő személyek felelősségre vonását szolgálja. Ugyanakkor a nemzetközi jog jelenlegi állapotából nem szűrhető le az a következtetés, hogy ez az államm cél *sine qua non* feltételként előírná a magyar jogalkotó számára az agresszió tényállásba foglalását.

A Q) cikk (2) és (3) bekezdését vizsgálva a fenti következtetés nem változik meg: jelenleg nincs alaptörvényi kötelezettség az agresszió tényállásának rögzítésére. Míg az erőszak alkalmazásának tilalma nemzetközi *ius cogens*²⁵ norma, ezért alaptörvényi kategóriaként értelmezve egyértelműen a „nemzetközi jog általánosan elismert szabálya”, és mint ilyen a magyar jog részét képezi; addig a tilalom megszegőivel szembeni büntetőjogi fellépés kötelezettségét külön szükséges vizsgálni.

Az erőszak alkalmazásának tilalma²⁶ és a tilalom megszegőinek egyéni felelőssége²⁷ tehát két külön szabály, ezért e szabályok jogi természete is eltérő lehet. Több mint ötven évvel ezelőtt Thomas Franck az állami gyakorlat visszásságai miatt szenvedélyes hangú írásában Shelley-parafrazisként arról írt,²⁸ hogy a szabályból a bizalomhiány miatt már csak üres szavak maradtak, és semmi más.²⁹ A Nemzetközi Bíróság azonban több későbbi ítéletében is felülírta ezt a pesszimizmust: a Nicaragua ügyben a bíróság már azt is elegendőnek találta a szokásjog megállapításához, ha az államok magatar-

²⁵ Kajtár Gábor: A nem állami szereplők elleni fegyveres fellépés lehetőségei és problémái. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl. Intézményi és jogi kihívások*. Budapest, Zrínyi, 2020. 92–114.; Mohammad Alipour – Anikó Szalai: Questions of General International Law with Special Regard to the Security Council's Competence. *Hungarian Yearbook of International and European Law*, 2022. 292.

²⁶ ENSZ Alapokmány 2(4).

²⁷ Az agresszió büntette vagy a béke elleni bűncselekmény miatt.

²⁸ Shelley Ozymandias c. szonettjére utalva.

²⁹ Thomas M. Franck: Who killed Article 2 (4)? Or: changing norms governing the use of force by states. *American Journal of International Law*, Vol. 64., No. 5. (1970) 809.

tása nagyjából megfelel a szabálynak, és az attól való eltéréseket nem egy új szabály alkalmazásaként, hanem a régi megsértéseként értelmezik.³⁰

Az agresszió büntetének kodifikációját sürgető alkotmányos érvként említendő, hogy annak korai megfogalmazása, a béke elleni bűncselekmény szintén értelmezhető általános elismert szabályként, azaz azonos alaptörvényi kategória szerint, de más nemzetközi jogi indokok mentén. A béke elleni bűncselekményt az ENSZ Közgyűlése és Nemzetközi Jogi Bizottsága is a nemzetközi szokásjog részeként határozta meg még az 1940-es évek végén a Nürnbergi elvek³¹ és az Emberiség békéje és biztonsága elleni bűntettek című dokumentumokban.³² Jogforrási formájukat tekintve ezek egyike sem tekinthető kötelező nemzetközi jognak önmagában, azonban megfogalmazásuk és elfogadásuk körülményei alapján meggyőző erejű bizonyítékai a szokásjoghoz elengedhetetlen *opinio iuris* meglétének.³³ Így a béke elleni bűncselekmény üldözése ha nem is kogens, de legalábbis szokásjogi kötelezettség.³⁴ Vitatható, hogy a nürnbergi eljárások kezdete előtt ez a szokásjogi elfogadottság valóban létezett volna, ugyanakkor a nürnbergi törvényszék ítélete után a nemzetközi közösség nemzetközi bűncselekményként fogadta el az agresszív háború tilalmát.³⁵

Az erőszak-tilalom miatti egyéni felelősséget megteremtő agresszió tényállása azonban ma is egy felettébb cinikus világpolitikai realitásba ágyazódik. Az ENSZ tagság feltételül szabott „békeszerető” jelleg fenntartására (legalább retorikailag) minden állam törekszik, de a legtöbb állam mindenkori vezetése kínosan ügyel arra – pártállásra és a nemzeti hovatartozásra tekintet nélkül – hogy az agresszív cselekmény miatti egyéni felelősség megállapítása elméleti lehetőség maradjon. Ebből következően a szokásjog szükséges eleme, magát a szokást tartalmazó állami-államközi gyakorlat olyan mértékben hiányzik, ami már felveti a *desuetudo* kérdését.³⁶ A béke elleni bűncselekmény tekintetében hozott ítéleteket és azok hiányát vizsgálva, ha valóban *desuetudo*-ról van szó, akkor az valamikor az ötvenes és a kilencvenes évek között mehetett végbe, hiszen az ENSZ *ad hoc* törvényszékei előtt a háborúindítás tényével megvalósított bűncselekmény már nyomokban sem szerepelt. A fegyveres erőszak alkalmazásának tilalmát megszegő vezető beosztású tisztviselőt mindmáig utoljára a II. világháború utáni

³⁰ Claus Kreß: The International Court of Justice and the ‚Principle of Non-Use of Force’. In: Marc Weller (szerk.): *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*. Oxford, OUP, 2015. 570. <https://doi.org/10.1093/law/9780199673049.003.0026>

³¹ A/Res/1/95 ENSZ Közgyűlési határozat.

³² Draft Code of Offences against the Peace and Security of Mankind. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II. 1954. 2–3.

³³ Ld. pl. Antonio Cassese: On Some Problematical Aspects of the Crime of Aggression. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 20., N. 4. (2007) 842. <https://doi.org/10.1017/S0922156507004487>

³⁴ Paulus i. m. 1118.; Nikola R. Hajdín: Attributing Criminal Responsibility for the Crime of Aggression. *Ga. J. Int’l & Comp. L.*, 2022. 3.

³⁵ Hoffmann Tamás: Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák. *Allam-és Jogtudomány*, 2019/1. 44–47.

³⁶ A *desuetudo* és a *jus cogens* viszonyára nézve ld. pl. Csapó Zsuzsanna: „[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Az 1969. évi bécsi egyezmény és a *jus cogens* módosíthatósága. *Allam-és Jogtudomány*, 2020/1. 29.

törvényszékek ítélték el, de már a nürnbergi ítéleteken belül is észlelhető elmozdulás a béke megsértése miatti egyéni felelősség bagatellizálása felé.

A főbűnösök elleni eljárásban született ítéletben a bírák még – Robert Jackson főügyész álláspontját osztva – úgy vélték, hogy az „agresszív háború megindítása nem csak egy nemzetközi bűncselekmény, hanem *a legfőbb* nemzetközi bűncselekmény, amely csak annyiban különbözik a többi háborús bűntől, hogy magában foglalja azok összesített gonoszságát.”³⁷ Nem meglepő, hogy a 22 náci főbűnös közül mindössze hat személy ellen nem emeltek vádat béke elleni bűncselekmény miatt,³⁸ és a maradék 16 vádlott közül csak kettőt nem találtak ebben a vádpontban bűnösnek.³⁹

A távol-keleti párhuzam vizsgálata egyszerű statisztikai módszerrel e kérdésben szinte lehetetlen, mert a Távol Keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (IMTFE) elé terjesztett vádirat lényegesen bonyolultabb struktúrát alkalmazott. A béke elleni bűncselekmény és annak előkészülete nem egy vádpontot alkotott, hanem többek között sértett országokénti bontásban harminchat külön vádpontban tárgyalták. Az biztonsággal megállapítható azonban, hogy arányaiban a nürnbergihez hasonló súllyal esett latba a vádak között a béke elleni bűncselekmény: a hosszabb időt felölölő joghatóság miatt talán még hangsúlyosabban is. A tokiói vádirat valamennyi terhelttel szemben tartalmazott béke elleni bűncselekményt, és néhány vádpontot leszámítva bűnösnek is találták őket.⁴⁰ Az egyetlen, béke elleni bűncselekmények tekintetében valamennyi vádpont alól felmentett vádlott Matsui Iwane tábornok volt. Az ítélet szerint a vádnak csak annyit sikerült valószínűsíteni, hogy tudott az agresszív háború tervezéséről, de azt nem sikerült bizonyítani, hogy részese lett volna e tervek meghozatalának. Hasonlóképpen, az a tény, hogy az egyik Kínában bevetett inváziós hadsereg parancsnoka volt, nem jelentett elegendő bizonyítékot arra nézve, hogy magának a háborúindításnak a bűnös jellegével tisztában lett volna.⁴¹ A lényegében a korabeli *ius ad bellum*-mal való visszaélést jelentő béke elleni bűncselekmények alóli felmentése azért is figyelemre méltó, mert történelmi és büntetőjogi felelősségéhez a többi vádpontban, a *ius in bello* egyik legsúlyosabb XX. századi megsértését jelentő nankingi mészárlás katonai parancsnokaként nem férhet kétség.

A „főbűnösök” elleni perekhez képest a tényállás jelentéktelenedésének jeleit mutatja, hogy a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság 10. törvénye alapján zajló perekben már lényegesen kevésbé játszott domináns szerepet a béke elleni bűncselekmény. A bűncselekmény előkészítésében és vezetésében nélkülözhetetlen funkci-

³⁷ IMT Ítélet. In: *Trial of the Major War Criminals before the International Criminal Tribunal*. Volume I – Judgment. [Official text in the English language.] Nuremberg, IMT, 1947. 186., saját kiemelés. <https://www.legal-tools.org/doc/f21343/>

³⁸ Ernst Kaltenbrunner; Hans Frank; Julius Streicher; Baldur von Schirach; Hans Fritzsche; Martin Bormann.

³⁹ Firtz Schaukel és Albert Speer – mindkét vádlott esetében megállapították az agresszív háború támogatását, de annak mértéke a bíróság többségi álláspontja szerint nem érte el a béke elleni bűncselekmény szintjét.

⁴⁰ Japanese Indictment. International Military Tribunal for the Far East. *Legal Tools Database*, 2–9. <https://www.legal-tools.org/doc/1d384b/>

⁴¹ Japanese Indictment 1180.

ót betöltő náci közigazgatási és katonai vezetés elleni eljárások során a béke elleni bűncselekmény már visszaszorulni látszott. A közigazgatási vezetés elleni perben a huszonegy vádlott közül csak Wilhelm Keppert, Hans Heinrich Lammerst, és Paul Körnert találták jogerősen bűnösnek a béke elleni bűncselekmény elkövetésében, de az erre vonatkozó összeesküvésben már valamennyi vádlottat felmentették.⁴² A tábornokok perében pedig ebben a vádpontban már egyáltalán nem született elmarasztaló ítélet, mivel a törvényszék – lényegében a mai „vezetői bűncselekmény” elemet előre- vetítve – úgy találta, hogy ezt a bűncselekményt csak a legmagasabb, politikai szintű döntéshozatalban érintett személyek esetében lehet megállapítani.⁴³

Tanulságos lenne a fenti listát a magyar vonatkozásokkal kiegészíteni, hiszen az, hogy négy korábbi miniszterelnök – Bárdossy László, Imrédy Béla, Sztójay Döme és Szálasi Ferenc – ellen is nemzeti szintű büntetőeljárás zajlott, világviszonylatban is egyedülállónak nevezhető.⁴⁴ Bárdossy László elleni eljárás vizsgálata lehet különösen indokolt, hiszen a perben a nemzetközi jog korabeli állapotával kapcsolatban is zajlott érdemi vita. Mindazonáltal a népbírói gyakorlat jogi és politikai visszasságai miatt ezek az eljárások a béke elleni bűncselekmények vizsgálatában érdemi, kortárs nemzetközi jogi összehasonlításra a jelen munka keretei között alkalmatlanok. Részben azért, mert a népbírói eljárások mögött nyilvánvaló politikai befolyás is fennállt,⁴⁵ ami miatt Bárdossy László esetében a mai napig vitatott a hadba lépéssel kapcsolatos történelmi felelősségének, pontosabban annak mértékének kérdése.⁴⁶ Nemzetközi jogi oldalról nehezíti a kérdés megválaszolását, hogy a korabeli szabályozás a nürnbergi jogi és az akkori zszurnalisztikai terminológia részleges egybemosásával az agresszió elődjeként szabályozott béke elleni bűncselekményeket a sajátos magyar történelmi helyzetre szűkítette, és tényállását a háborús bűnök közé helyezte.⁴⁷ Az 1945. évi VII. tc. szabályozásának pontatlanságai így arra is felhívják a figyelmet, hogy mennyire könnyen lehet egy nemzetközi jogi környezetéből kiszakított, szelektíven megfogalmazott tényállás-rendszert akár valóban szörnyű rémtettek elkövetőivel szemben zajló, mégoly indokolt eljárások átpolitizálására használni, megrontva ezzel az eljárások tartós, történelmi igazságtételi szerepét. E veszélyre már Robert Jackson nürnbergi főügyész is nyomatékosan hívta fel a figyelmet híres nyitóbeszédében:

⁴² Ministries Trial. Nuremberg Military Tribunals 11. USA vs. Ernst von Weizsäcker et al.

⁴³ High Command Trial. Nuremberg Military Tribunals 12. USA vs. Wilhelm von Leeb et al. 485–491.

⁴⁴ Köszönet illeti Kovács Péter professzor urat a jelen munka egy korábbi szóbeli változatához fűzött kritikai megjegyzéséért, amely e magyar jogtörténeti aspektusra felhívta a szerző figyelmét.

⁴⁵ Ld. pl. Ries István igazságügyminiszter nyilatkozatát, miszerint a háborús főbűnösök ügyének elbírálása nem jogi, hanem elsősorban politikai kérdés volt: „ezek a bűnösök nem várhatnak igazságot, csak megtorlást.” Idézi: Karsai László: A magyar holokauszt a nagy népbírói perek tükrében. *Századok*, 2020. 989–1014.

⁴⁶ Jelen munka nem vizsgálja Bárdossy László szerepét a magyarországi zsidóüldözésekben, ezért ez a megállapítás kizárólag a nürnbergi értelemben vett béke elleni bűncselekményekkel kapcsolatban értelmezendő.

⁴⁷ 1945. évi VII. tc. melléklete, 11. § (1)–(2).

„A történelem első, a világ békéje elleni bűncselekményekről szóló tárgyalását megnyitni megtiszteltetés, amely súlyos felelősséggel jár. A jogsértések, melyek elítélése és megbüntetése a feladatunk, olyan megtervezettek, olyan gonoszak, és olyan pusztítóak voltak, hogy a civilizáció nem teheti meg, hogy azokat figyelmen kívül hagyja, mert nem élheti túl, ha azok megismétlődnek. [...]

Egy percre sem feledhetjük, hogy a mérce, amellyel ma ítélkezünk a vádlottak felett, az a mérce, amely alapján holnap a történelem minket ítél majd meg. Ha méregpoharat nyújtunk ezeknek a vádlottaknak, azt a saját szánkhoz is emeljük. Olyan tárgyilagosságra és szellemi integritásra van szükségünk feladatunk elvégzéséhez, hogy ez a per az utókor számára az emberiség igazságszolgáltatás iránti vágyának teljesülését jelentse.”⁴⁸

A téma túlzás nélkül történelmi jelentősége ellenére, a fent vázolt, időben és térben erősen behatárolt ítélkezési gyakorlat alapján a béke elleni bűncselekmény szokásjogi természete nem egyértelmű, annak ellenére, hogy erős és meggyőző kodifikációs bizonyítékok szólnak a szokásjogi jelleg megállapítása mellett,⁴⁹ ezek azonban inkább az *opinio iuris* bizonyítékai.

Ha a szokásjogi jelleg megállapításához szükséges államközi gyakorlat azonosításában a bírói gyakorlat helyett a nemzeti jogalkotás szintjére is fókuszáljuk a vizsgálatot, első ránézésre vegyes képet kapunk. Az amerikai, a francia vagy a svájci büntető kódexekben nem találunk béke elleni bűncselekményre vagy agresszióra hasonlító tényállást. Németország ratifikálta a kampalai módosítást, ennek megfelelően az agresszióra való felbujtást a Büntető törvénykönyvben,⁵⁰ magát az agressziót a nemzetközi bűncselekményeket meghatározó külön törvényben tette az üldözendő tényállások egyikévé.⁵¹ Az Egyesült Királyság szintén külön törvényben foglalja az ICC joghatóságába tartozó bűncselekményekkel, de ezek között az agresszió – a kampalai ratifikáció hiányában – nem szerepel.⁵²

Ehhez képest akár regionális szokásjog bizonyítékaként is értékelhető, de külpolitikai értelemben mindenképpen releváns az agresszió tényállásával kapcsolatos szabályozás a környező országokban. A volt szovjet tagországok közül mind az ukrán,⁵³ mind az orosz büntető törvénykönyv tartalmaz releváns tényállást „agresszív háború tervezése, előkészítése, megindítása vagy folytatása” címen.⁵⁴ Az EU tagországok kö-

⁴⁸ Robert H. Jackson nyitóbeszéde. „Second Day, Wednesday, 11/21/1945, Part 04”. In *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*. Volume II. Proceedings: 11/14/1945–11/30/1945. [Official text in the English language.] Nuremberg, IMT, 1947. 98–102.

⁴⁹ Ld. fenn, 29–30. jegyzet.

⁵⁰ Strafgesetzbuch 1998 (BGBl. I S. 3322) 80A §.

⁵¹ Völkerstrafgesetzbuch 2002 (BGBl. I S. 2254) 13. §.

⁵² International Criminal Court Act 2001 Chapter 17 (An Act to give effect to the Statute of the International Criminal Court; to provide for offences under the law of England and Wales and Northern Ireland corresponding to offences within the jurisdiction of that Court; and for connected purposes.)

⁵³ Кримінальний кодекс України 2001, No. 25–26. 437. cikk.

⁵⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации 1996. No. 63. 353. cikk.

zül e sorok írásakor csak Bulgária, Dánia, Görögország, Franciaország, Magyarország és Románia nem ratifikálta a kampaljai definíciót. A bolgár nemzeti büntetőjog azonban tartalmaz hasonló tényállást.⁵⁵ Az EU tagságtól függetlenül vizsgálva a régiókat, a magyarhoz hasonló biztonságpolitikai helyzetben álló szomszédos országok közül Ausztria, Szlovákia 2014-ben, Ukrajna 2025-ben, Horvátország és Szlovénia 2013-ban ratifikálta a kortárs nemzetközi tényállásról szóló szerződésmódosítást. Szerbia ebben ugyan nem részes fél, de a szerb nemzeti büntetőtörvény szintén tartalmazza a háborús agresszió tényállását.⁵⁶

Ennél talán még fontosabb, hogy megfelelő tényállás hiányában lehetetlen megtorolni egy esetleges Magyarországgal szembeni agresszív cselekményt. A tényállás kihirdetése ráadásul nyilvános eszközökkel tenné egyértelművé, hogy Magyarország nem kíván és nem fog más államokkal szemben agresszív háborút indítani. E két utóbbi állítás bizonyítéka, hogy a régióknak szinte valamennyi országa – e sorok írásakor Románia kivételével – rendelkezik releváns nemzeti tényállással, vagy nemzetközi jogi eszközökkel az agresszió megtorlására.

Amennyiben Magyarország kilépési szándékát visszavonja, fontos lenne a Római statútum egészét a kampaljai módosításokkal egységes szerkezetben kihirdetni, vagy legalább – egy „kicsit sárgább, kicsit savanyúbb” megoldásként büntethetővé tenni a többi nemzetközi bűncselekményhez hasonlóan az agressziót is a magyar jogban.

2. Az agresszió tényállásának elemei

A fenti érvek alapján az agresszió fogalmának magyar jogi megalkotására nemzetközi jogi kötelezettség e sorok írásakor nem áll fenn, azonban nyomós jogpolitikai és biztonságpolitikai érvek szólnak az agresszióra vonatkozó új szabályozás kötelező erejének vállalása és magyar jogi kihirdetése mellett. Az agresszió magyar kodifikációjára a külföldi példák alapján két formai megoldás kínálkozik: önálló jogszabályban, vagy a Büntető törvénykönyv tényállásai között szerepelhet. A két megoldás nemzetközi jogi és alkotmányjogi szempontból lényegében egyformán megfelelő, leginkább kényelminek látszó megfontolások alapján dönthető el, hogy melyiket választja a jogalkotó, ha elszánja magát a kodifikálásra. A koherencia jegyében joggal állítható, hogy mivel a 2012-es kodifikációs eljárásban a Btk. szövegébe kerültek a nemzetközi bűncselekmények, ezért helyes lenne ezek között szabályozni az agressziót is. Tartalmi érvek figyelembevételével viszont legalábbis megfontolásra érdemes – a fent idézett német minta alapján – a két megoldás kombinációjának alkalmazása. Ez a megoldás a bűncselekmény alább részletezendő sajátosságai, például államközi jellege, mély nemzetközi jogi beágyazottsága és a felelősségre vonás állambírósági kívánalmi miatt is indokolt lehet.

⁵⁵ A bolgár büntető törvénykönyv interneten publikált angol fordítása szerint a 409. § még béke elleni bűncselekmények között, cím nélkül említi a nürnbergivel rokon szövegű tényállást. A Bolgár Parlament honlapján publikált szöveg (Наказателен кодекс) 580. szakaszában már agresszió címmel szerepelteti lényegében ugyanazt az elkövetési magatartást. Ld. <https://parliament.bg/bills/42/402-01-8.pdf>

⁵⁶ Кривични законик 386. §.

Bármelyik formai megoldás valósulna is meg, mindegyikre igaz, hogy a nemzetközi szerződésekben szereplő fogalmak egyszerű fordításával végrehajtott magyar kodifikáció több mint kockázatos: egy ilyen, a kontextust figyelmen hagyó szabályozás egyrészt nem lenne végrehajtható, másrészt a nemzetközi jog komplex fogalom- és intézményrendszere nélkül akár visszas eredményekre is vezethet. A bűncselekmény jogi tárgya, elkövetési magatartása, alanya, passzív alanya, előkészületi alakzata a nemzetközi jogi környezet nélkül nem határozható meg helyesen.

2.1. Az agresszió büntette által védett érték

Az agresszió jogi tárgya az ENSZ Alapokmányban és az Alaptörvényben is rögzített nemzetközi béke és biztonság megőrzése. Az agresszió lényeges eleme a fegyveres erőszak nemzetközi joggal ellentétes alkalmazása, ami nem csak az elkövetési magatartás szempontjából releváns – ha az erőszak alkalmazása a nemzetközi jog értelmében jogszerű, akkor az alább részletezendő tényállásszerű magatartások megvalósulása sem jelenthet alapot a büntetőjogi felelősség megállapítására. A jogszerűség eldöntése azonban kizárólag nemzetközi jogi eszközökkel lehetséges, a fegyveres erőszak alkalmazására vonatkozó nemzetközi jogi szabályok alapján, ideértve a vonatkozó szokásjogi szabályokat is.

E szabályok részletes vizsgálata lényegesen meghaladja a jelen munka tartalmi és formai kereteit. A kortárs hazai jogirodalomban például Kajtár Gábor 2015-ös monográfiája⁵⁷ és Hoffmann Tamás 2019-es tanulmánya az agresszió szempontjából alaposan körüljárta a szabályok kialakulását és jelenlegi állapotát,⁵⁸ ezért itt elegendő a szabályok valóban rövid, utalásszerű összefoglalása. A szabályozás alapja a hatályos nemzetközi jog szerint egy általános tilalom, amelyet az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése tartalmaz a legegyszerűbben. A rendelkezés megtiltja valamennyi állam számára a más állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival bármely más módon össze nem férő erőszakkal való fenyegetést vagy erőszak alkalmazását.

A fenti szövegrészlet alapján egyértelmű, hogy a tilalom címzettje nem az egyén, hanem mindig az állam, mint a nemzetközi jog alanya. Figyelemre méltó továbbá, hogy az erőszak tilalom megszegése és az agresszió közé nem tehető egyenlőségjel – utóbbi fogalmát ugyanis az Alapokmány nem határozta meg. Az alább tárgyalandó elkövetési magatartásokra és az előkészületi alakzat szabályozására tekintettel kiemelten fontos az is, hogy a nemzetközi jogban nemcsak az erőszak alkalmazása tilos, hanem az azzal való fenyegetés is.

A tilalom alól természetesen léteznek kivételek, amelyek közül kettőt vitán felül, lényegében egyöntetűen ismer el a nemzetközi jogász közösség: (1) az Alapokmány 51. cikkében foglalt önvédelem joga, amelyet az államok egyénileg vagy más államokkal együtt is gyakorolhatnak; és (2) az ENSZ Biztonsági Tanácsa által, az Alapokmány VII. fejezetének megfelelően hozott határozatban adott előzetes felhatalmazás. Ebben

⁵⁷ Kajtár (2015) i. m. 44–62.

⁵⁸ Hoffmann (2019) i. m. 36–68.

a két kivételes esetben tehát az állam nem szegi meg az erőszak tilalom szabályát, így nem követhet el agressziós cselekményt sem, ennek megfelelően az ilyen állam vezetőivel szemben az agressziós cselekményért fennálló egyéni felelősséget rögzítő agresszió büntette sem állapítható meg. Az elmúlt két évtizedben intenzív szakirodalmi vita zajlott az erő alkalmazásának esetleges újabb jogszerű eseteiről, de ezeket összességében a kötelező erejű tételes nemzetközi jog még nem fogadta el.⁵⁹ Nem zárható ki, hogy valamikor a viszonylag közeli jövőben a XXI. század eddigi biztonságpolitikai változásai az önvédelem fogalmát kiterjesztve új helyzeteket emelhetnek majd a jogszerű kivételek közé.

2.2. Elkövetési magatartások

Az agresszió büntette egy agressziós cselekmény elkövetése miatti egyéni felelősséget eredményező tényállás, ezért az elkövetési magatartások meghatározása nem értelmezhető az agressziós cselekmény definiálása nélkül. Ezt az ENSZ Alapokmány helyett az ENSZ Közgyűlés tette meg 1974-ben, a 3314/1974. számú határozatában. Heteronormatív közgyűlési határozatként ez az aktus *pro forma* nem rendelkezik az államok számára kötelező erővel,⁶⁰ tartalmilag viszont az Alapokmány autentikus értelmezéseként is azonosítható, és egyes pontjai esetében a szokásjogi jelleg mellett is szólnak érvek.⁶¹ Autonormatív aktusként értelmezve viszont a szöveg alapján a címzettje nem az államok között keresendő, hanem elsősorban a Biztonsági Tanácsnak szóló iránymutatást jelent, amely az agressziós cselekmény kérdésében a határozat szerint két irányban is eltérhet a 3314. sz. határozat szövegétől. Egyrészt olyan magatartást is agressziós cselekménynek minősíthet egyedi aktusával, amelyet a közgyűlési határozat nem sorolt fel,⁶² másrészt az ott megadott listában szereplő magatartások kimerítése esetén is határozhat úgy, hogy mégsem történt agressziós cselekmény.⁶³

Az agressziós cselekmény tehát a látszólag taxatív felsorolás ellenére egy olyan állami magatartás, amelynek meghatározása nyitott. Egy jövőbeli magyar agresszió-tényállásnak ezért tükröznie kell a Biztonsági Tanács széles körű diszkrecionális hatáskörét. A tényállás részét kell, hogy képezze egy olyan fordulat, ami szerint az agresszió egyéb módon is elkövethető, amennyiben a Biztonsági Tanács VII. fejezet alapján hozott határozatában egy adott helyzetben megállapította az agressziós cselekmény elkövetését. Első pillantásra azonban egy ilyen politikai és büntetőjogi értelemben egyaránt kiemelten fontos kérdés „kiszervezése” egy magyar államon kívüli szereplő eseti

⁵⁹ A vita rövid ismertetése is meghaladná a jelen munka kereteit. Illusztrációképpen elegendő e helyen a védelmi felelősség kérdésével kapcsolatos hazai munkákra utalni. Ld. pl.: Szalai Anikó: A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt? *Pro Futuro*, 2013/1. 67–78.; Sulyok Gábor: Szervezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában. *Külgügyi Szemle*, 2014/3. 127–142.

⁶⁰ Vö. ENSZ Alapokmány 10. cikk.

⁶¹ Hajdin (2022) i. m. 5.; Cassese (2007) i. m. 847.

⁶² A/RES/3314(XXIX) ENSZ Közgyűlési határozat 4. cikk.

⁶³ A/RES/3314(XXIX) ENSZ Közgyűlési határozat 2. cikk.

döntéshozatali hatáskörébe a szuverenitás túlzott, feleslegesen, *horribile dictu* Alaptörvény-ellenesen vállalt korlátozásának tűnhet.

Ez az értelmezés azonban két okból is hibás: mivel itt a Biztonsági Tanács ENSZ Alapokmány szerinti hatásköreinek alkalmazásáról van szó, ezért egy ilyen rendelkezés semmilyen új elemet nem tenne hozzá a magyar joghoz, csak egyértelművé tenné a már sok évtizede fennálló nemzetközi jogi és alkotmányos rendszert. A második ok pedig a BT agressziós cselekményt megállapító határozatainak lényegében elhanyagolhatóan csekély száma. A jelenlegi geopolitikai realitások alapján józan belátással nem várható az sem, hogy a belátható jövőben a Biztonsági Tanács megtáltosodva ontaná magából az agressziós határozatokat.

Az agressziós cselekmény fogalmát a hazai nemzetközi jogi tankönyvirodalom részletesen ismerteti,⁶⁴ ezért itt csak emlékeztetőül soroljuk fel, hogy a 3314/1974. sz. ENSZ közgyűlési határozat szerint ilyennek minősül tipikusan egy másik állam területe elleni támadás, annak megszállása vagy bombázása, és az is, ha egy állam engedélyezi, hogy területét agressziós cselekmény elkövetésére használják. A másik állam fegyveres ereje elleni támadás akkor is megvalósíthat agressziót, ha ezek a csapatok nem az állam saját területén állomásoznak. Az egyébként jogszerűen külföldön állomásozó csapatok bevetése is minősülhet agresszióknak, ha ez a bevetés ellentmond a fogadó állammal kötött megállapodásnak. Agressziós cselekmény a tengeri kikötők blokád alá vétele is: e fordulat helyét a magyar jogban nyilván nem a Magyarország területén fekvő tengeri kikötők száma indokolja, hanem a kettős inkrimináció szabályában rejlő nemzetközi bűnügyi együttműködésre mutató megfontolások.

Az agressziós cselekmény elkövetése nem azonos az agresszió büntettének elkövetési magatartásával. Míg az agressziós cselekményt az állam követi el, a büntettet azok a természetes személyek, akik ilyen cselekmény terveznek, készítenek elő, kezdeményeznek vagy hajtanak végre.⁶⁵

A tényleges elkövetést a felsorolt magatartások közül a támadás végrehajtása jelenti, de e fogalom megfelelő értelmezéséhez az agressziós cselekmények észben tartása mellett fontos előre vetíteni a bűncselekmény vezetői jellegét. Az agressziót tehát nem az a tiszt követi el, aki a másik ország területére katonai támadás kezdetén az első bombát ledobja, az első drónt vagy rakétát elindítja, nem is az a légideszantos, aki elsőként ér földet, hanem az a magas rangú katonai parancsnok és politikai vezető, aki egy ilyen műveletre, a támadás megindítására vonatkozó stratégiai és politikai szintű döntést meghozta és a parancsot kiadta.⁶⁶

A tervezés, az előkészítés és a kezdeményezés olyan előkészületi cselekmények, amelyeket érdemes lehet külön tényállásban szabályozni, így a büntetési tételek megállapítása is következetesebb és a mindenkori jogalkalmazás számára kényelmesebb is

⁶⁴ Ld. pl. Bruhács János: *Nemzetközi jog I. Általános Rész*. Pécs, Dialóg Campus, 2009. 242.; Sonnevend Pál – Valki László – Kende Tamás – Nagy Boldizsár: *Nemzetközi jog*. Budapest, CompLex, 2018. 727–734.; Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2025. 696–699.

⁶⁵ Római statútum 8bis cikk.

⁶⁶ Ambos (210) i. m. 463., 489.

lehet. A német és az orosz minta is hasonló módszert követ, ketté bontva az elkövetési magatartásokat.

Míg egy agressziós cselekmény végrehajtása (a katonai támadás megindítása) szemmel jól látható és viszonylag könnyen felismerhető magatartás, addig az előkészületi alakzatok természetüknél fogva igen homályosak. A háborús tervek kidolgozása és előkészítése, a támadás kezdeményezése a legritkább esetben zajlanak a nyilvánosság figyelő szemei előtt. Részben ezért, részben pedig e magatartások nyitottsága miatt konkrét helyzetben nehezen eldönthető, hogy egy agressziós cselekményt utóbb megvalósító állam közigazgatási vagy a katonai rendszereiben való részvétel esetén egy személy mikor éri el azt a szintet, amikor már megállapítható, hogy az illető büntetőjogilag releváns módon vett részt a tervek kidolgozásában. Mi számít tehát tényleges előkészületnek egy katonai támadás előtt? A *Commentary on the Law of the International Criminal Court (CLICC)* még frissebb, online kiadásában is lényegében nyitva hagyja ezt a kérdést a jövőbeni jogértelmezés számára.⁶⁷

Ez annyiban érthető, amennyiben itt jellemzően egy csoportos elkövetési alakzatról van szó – ahogy a nürnbergi perben elhangzott: még Adolf Hitler sem lett volna képes egymagában háborút indítani⁶⁸ – ezért a tervezés, előkészület és kezdeményezés szorosan összefügg a Római statútum 25. cikkében foglalt elkövetési alakzatokkal. Ez utóbbiak tekintetében viszont az ICC tudatosan és felvállaltan eltér a korábbi *ad hoc* törvényszékek hagyományaitól, és Marie Aronsson-Storrier részben ezért is írhatta azt, hogy: „Van némi bizonytalanság a különböző részvételi módok határait illetően, és a második világháború utáni nürnbergi és tokiói törvényszéktől is csak nehézségek árán szereshető iránymutatás, amelyek nagyon tág megközelítést alkalmaztak e fogalmak értelmezésében.”⁶⁹

Az elkövetési alakzatok markáns különbségei ellenére ez utóbbi állítás a nürnbergi peranyag alapján vitatható. Tagadhatatlan, hogy vannak lényeges dogmatikai eltérések akár a nürnbergi és a tokiói törvényszékek között is, nem beszélve az ICC előtti elkövetői alakzatokról, mindazonáltal ezeket az eltéréseket észben tartva a nürnbergi példa még mindig a legrészletesebb és leghasznosabb modell lehet az előkészületi cselekmények meghatározása során, hiszen az elkövetők és a cselekmény közötti kapcsolat leírása egy lényegében szemantikai modernizációt leszámítva azonosan szabályozott az 1945-ös nürnbergi és a 2010-es kampalai meghatározásban.⁷⁰

Az első fontos különbség a két nemzetközi katonai törvényszék és az ICC szabályozása között, hogy a nürnbergi és a tokiói perben is külön vádpont volt a béke elleni bűncselekmény elkövetése és az arra való összeesküvés. Az összeesküvés itt nem egy misztikus-főliasisakos, *sub rosa* fogalom, hanem egy, az angol és amerikai büntetőjogban ismert többes elkövetői alakzat, amely szerint ha valaki más személlyel vagy

⁶⁷ Marie Aronsson-Storrier: *Crime of aggression. Commentary on the Law of the International Criminal Court (CLICC)*. 2019. <https://cilrap-lexisus.org/en/clicc/8-bis/8-bis>

⁶⁸ IMT Ítélet. In: *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal*. Volume I. Nuremberg, 1947. 226.

⁶⁹ Aronsson-Storrier i. m.

⁷⁰ „Waging” helyett „execution” szerepel a modernebb szövegekben.

személyekkel megállapodik abban, hogy olyan magatartást fognak követni, amely, ha a megállapodás szándékai szerint hajtják végre, vagy a) szükségszerűen egy vagy több, a megállapodásban részt vevő fél által elkövetett bűncselekmény vagy bűncselekmények elkövetésével fog járni, vagy b) azzal járna, ha nem állnak fenn olyan tények, amelyek lehetetlenné teszik a megállapodásban szereplő vagy más bűncselekmény elkövetését.⁷¹ Az összeesküvés tehát ebben az értelemben egy *sui generis* tényállásszerű megállapodás, amely más bűncselekmények elkövetésére irányul: ebben az értelemben használta mindkét nemzetközi katonai törvényszék is.

A nürnbergi és tokiói törvényszékek előtti vádpontokban az előkészületi alakzatok már valóban eltérően jelentek meg. A tokiói minta elemzése a vádpontok túlzott bonyolultsága miatt a jelen tanulmányban nem lehetséges: ahogy arra már utaltunk, a Távol-Keleti Nemzetközi Katonai Törvényszéken nem általában vizsgálták az elkövetők részvételét az agresszív háború tervezésében, hanem megtámadott országoként, sőt régiókénti bontásban. A nürnbergi vádirat ennél sokkal következetesebb és átláthatóbb, a tervezés, előkészítés és kezdeményezés fogalmainak körülírásához jobban használható, különösen, ha az egyes vádlottak egymás közötti kapcsolatrendszerét és „munkamegosztását” kívánjuk azonosítani. Az alábbiakban a nürnbergi vádirat alapján az „első vádpont” az összeesküvést jelenti, a „második vádpont” magát a béke elleni bűncselekményt – ideértve annak tervezését, előkészítését, kezdeményezését és végrehajtását is.⁷² Az összeesküvés vádak közül a jelen munka csak a béke elleni bűncselekmény elkövetésére való szövetkezést vizsgálja.

A nürnbergi eljárásban a kérdés eldöntése leginkább okirati bizonyítékok és a vádlottak saját vallomásai alapján volt lehetséges. Mivel a háborúindításról szóló döntés meghozatala a legfelsőbb körökben jól behatárolhatóan néhány, viszonylag kis számú értekezleten történt, ezért az ezeken való részvétel vagy távolmaradás fontos, de nem ügydöntő bizonyítékként szolgált. Ebből a szempontból értelmezendő az az állítás, miszerint „egy agressziós cselekmény megtervezése állhat például olyan találkozókön való részvételből, ahol egy másik állam megtámadására irányuló terveket fogalmazznak meg. Nem követelmény, hogy a személy egyedül tervezze meg a cselekményt, de az nem tűnik elegendőnek, ha egy befolyásos pozícióban lévő személy szóban támogat egy már folyamatban lévő tervet”,⁷³ kivéve, ha magatartása egyébként valamelyik elkövetési alakzatot megvalósítja.

A nürnbergi per alapján azonban ennél árnyaltabb példákkal is tudunk szolgálni, hiszen a főbűnösök pere a náci vezetés széles spektrumát ölelte fel a közigazgatástól a propagandán át a katonai vezetésig, ráadásul több esetben a náci rendszer kezdeti konszolidációját végző vezetők és a háborús körülmények között kinevezett utódaik egyszerre ültek a vádlottak padján. Így a háborút előkészítő politika és az abban játszott személyes felelősség egészen részletes bontásban, bonyolult idődimenzióban szerepel az ítéletben, a harmincas évek újrafegyverkezési programjától az 1937. november 5-i

⁷¹ Criminal Law Act, s. 1.; hasonlóképpen ld. még U.S. Code Title 18 Part I Chapter 19 § 371.

⁷² Vö. IMT Ítélet. 186–226.

⁷³ CLICC i. m. ld. <http://cilrap-lexsitus.org/clicc/8-bis-1/8-bis-1-planning>

Hossbach értekezleten⁷⁴ át a Lengyelország elleni támadást előkészítő 1939. augusztusi megbeszélésekig, sőt, még azokon is túl.

A nürnbergi ítélet béke elleni bűncselekményre vonatkozó elemeit mutatis mutandis az agresszióra alkalmazva megállapítható, hogy az agresszió büntette nem szűkíthető le a fegyveres erő alkalmazására, hanem a releváns elkövetési magatartások többsége – a tervezés, az előkészítés és a kezdeményezés egy komplex, több államigazgatási szinten kibontakozó folyamat eredménye. Az agresszió megvalósulása nem kizárólag a katonai vezetés tevékenységéhez köthető, hanem szorosan összefügg a gazdasági, közigazgatási és politikai alrendszerek működésével is. Az (újra)fegyverkezés, az ipari mobilizáció, valamint az állami irányítás különböző formái mind olyan tényezők, amelyek önmagukban nem feltétlenül minősülnek jogellenesnek, azonban egy agresszív háború előkészítésének kontextusában értelmezve már a béke elleni bűncselekmény tágabb struktúrájába illeszkedhetnek.

A nürnbergi gyakorlat egyik legfontosabb hozadéka lehet – az anyagi jogi szabályozás valóban létező eltérései miatt némileg paradox módon – az előkészületi cselekmények és az egyéni büntetőjogi felelősség közötti kapcsolat meghatározása. A vádlottak a náci vezetés lényegében teljes vertikumából kerültek ki, és ezért részletesen megállapítható, hogy a fegyverkezési programok kidolgozása vagy akár csak a gazdasági háttér megteremtése, is megalapozhatják a büntetőjogi felelősséget, ha bizonyítható, hogy azokat kifejezetten agresszív háború céljából hajtották végre. Az alanyi oldal elemei miatt az objektív hozzájárulás – még ha az ténylegesen elő is segíti a háborús képességek kialakítását – nem elegendő; szükséges az is, hogy az elkövető tudatában legyen a tágabb stratégiai célnak, és ahhoz szándékosan kapcsolódjon. E követelmény egyben azt is jelenti, hogy a túlzottan távoli vagy közvetett kapcsolatok nem alkalmasak az egyéni felelősség megállapítására, még akkor sem, ha rendszerszinten hozzájárulnak az agresszió feltételeinek megteremtéséhez.

A béke elleni bűncselekmény utódként értelmezhető agresszió sajátossága továbbá, hogy bizonyítási szempontból is jelentősen eltér az ICC joghatóságába tartozó másik három bűncselekménytől. Az agresszió elkövetői alakzataiban a hangsúly a döntéshozatali folyamatokban való részvételen, illetve az átfogó terv ismeretén van.

2.3. A lehetséges elkövetői kör és annak eljárási következményei

A nürnbergi ítélet leszögezte, hogy Hitler egyedül nem tudta volna megkezdeni az agresszív háborút.⁷⁵ Az ítélet alapján megítélésem szerint viszonylag pontosan körülhatárolható az előkészületi cselekmények határa, még úgy is, hogy a Törvényszék nem vállalta, hogy valahol „a közlegény és a Führer között” húzzon meg egy határt a béke elleni bűncselekmény miatt felelősség kijelölésére.⁷⁶ Amint azt a fenti példák igazol-

⁷⁴ Az ítéletben a fontosabb, többször visszatérő értekezleteket vagy dátummal vagy pedig a jegyzőkönyvet hitelesítő személy megnevezésével idézték. Így az. ún. Hossbach konferencia Friedrich Hossbach alezredestől kapta a nevét.

⁷⁵ IMT Ítélet 226.

⁷⁶ Vö. IMT Ítélet 222–223.

ják, ez *in abstracto* aligha lenne lehetséges. A római statútum tényállása alapján sem húzható ilyen egyértelmű vörös vonal, de az egyértelmű, hogy nemzetközi büntetőjogi felelősség agresszió miatt csak magas szintű állami vezetőket terhelhet. Az elkövető olyan személy lehet, aki „abban a helyzetben van, hogy ténylegesen ellenőrizze vagy irányítsa egy állam politikai vagy katonai tevékenységét”.⁷⁷

Jogpolitikai döntés kérdése lehet, hogy ennél tágabb kört kíván-e meghatározni a magyar jogalkotás. Enélkül ugyanis gyakorlatilag kizárt, hogy a tényállás valaha alkalmazható lenne egy Magyarország elleni hipotetikus agresszió után. Azok az állami vezetők, akik a Római statútum fenti követelményeinek eleget tesznek minden bizonynyal funkcionális és személyes mentességeket is fognak élvezni. Ugyancsak az immunitási nehézségek miatt érdemes megfontolni, hogy az agresszió tényállását a magyar jogalkotás kirekessze az egyetemes joghatóságba tartozó bűncselekmények közül: ezáltal jelentősen csökkenthető az átpolitizált, vagy külső erők által motivált potenciális eljárások száma.⁷⁸

A bűncselekmény vezetői jellege nemcsak külföldiek esetében vet fel mentelmi kérdéseket, hanem a magyar büntető eljárásjog szempontjából is fontos, hogy a bűncselekmény elkövetője az állam legfelső szintű vezetéséhez tartozó személy lehet. Az agresszió miatti büntetőeljárás lefolytatása ezért mindenképpen különleges szabályok szerint lenne lehetséges, hiszen itt egyfajta állambíráskodási funkcióról beszélhetünk.

További nehézséget okoz, hogy az erőszak alkalmazására vonatkozó döntés a jelenlegi magyar szabályok szerint nem egyetlen személyhez vagy hivatalhoz rendelt kérdés. Testületi döntésként pedig sem a Római statútum, sem a magyar büntetőjog alapján nem lenne lehetséges a nürnbergi mintához hasonló „bűnös szervezetekről” beszélni.

Az eljárási kérdések rendezése nélkül tehát az agresszió tényállásának szó szerinti fordítással történő magyar jogba ültetése legjobb esetben is egy lényegében kiüresített, használhatatlan tényállás marad. Rosszabb esetben a felelősség eltorzulhat, és *de facto* a tényleges döntéshozók helyett egy alacsonyabb szinten álló, végrehajtói szintre kerül.

Végül, de nem utolsósorban a lehetséges elkövetők meghatározása során figyelembe kell venni a Római statútum felelősségi alakzatait,⁷⁹ amely a magyar büntetőjog dogmatikájától részben eltérő szempontok alapján állít fel olyan kategóriákat, amelyek a magyar büntetőjog fogalomrendszerével néhol tökéletesen egybevágnak, esetenként viszont attól teljesen idegenek. A Római statútum és a magyar Büntető törvénykönyv felelősségi alakzatai közötti viszonyrendszer azonban nem specifikusan az agresszió fogalmához kötődik, ráadásul önálló tanulmány tárgyát képezhetné, ezért részletes kifejtését e ponton mellőzük.

⁷⁷ Római statútum *8bis* cikk (1).

⁷⁸ Hongju Koh–Buchwald i. m. 274. 52. j.

⁷⁹ Római statútum 25. cikk.

3. Konklúzió

A nemzetközi bűncselekmények, az ICC, és különösen az agresszió tényállásának kutatása akár még tíz évvel ezelőtt is egyfajta gyakorlati relevancia nélküli, tisztán elméleti jellegű egzotikus témának, úri hóbortnak tűnhetett. A megváltozott biztonságpolitikai és nemzetközi jogi környezetben talán még most is túlzás lenne égető szükségserűségről beszélni, de realisan már nem zárható ki, hogy akár egy évtizeden belül Magyarország vagy szövetségesei ellen ne indulna meg egy agresszív háború. Ebben a helyzetben felelőtlenség az erre vonatkozó megfelelő jogi környezet kialakítását figyelmen kívül hagyni. Bár tételes nemzetközi jogi, vagy alaptörvényi jogalkotási kényszer egyértelműen bizonyítani aligha lehet a tényállással kapcsolatban, a teljes kép ismeretében legalább egy jogalkotási eljárás előkészítését érdemes lenne megfontolni. Az agresszió fogalmának kérdése azonban nem pusztán anyagi jogi, és különösen nem egyszerű fordítási kérdés. Az eljárásjogi környezet, az immunitás szabályai, és különösen az elkövetővé válás körülményei nemzetközi jogi szempontok érdemi figyelembevételével alakítandóak ki, mivel az elkészítendő tényállást még a legrosszabb forgatókönyvet feltételezve sem a magyar hatóságnak kell majd várhatóan alkalmaznia. Az agresszió büntette által felvetett dilemma tehát releváns és súlyos: Magyarország ICC tagságának sorsa pedig inkább a kérdés megválaszolásának mikéntjét befolyásolja, de a válaszadás igényét egyáltalán nem.

HÁBORÚ, IGAZSÁGOSSÁG, KEGYETLENSÉG

Barcsi Tamás* – S. Nagy András**

1. Bevezetés

Írásunkban a háború, az igazságosság és a kegyetlenség néhány aspektusát vizsgáljuk meg. Értelmezésünkben a kegyetlenség a világ alakítása során egyéni cselekvésként megvalósított, vagy egy rend mechanizmusából adódó szükségtelen és nem menthető, tehát elfogadhatatlan szenvedésokozás, továbbá az egyént vagy a vele kapcsolatban álló másokat érő, illetve egy rend működéséből következő, kisebb vagy nagyobb erőfeszítéssel, olykor már megfelelő odafigyeléssel is kiküszöbölhető, mérsíkelhető szenvedés eltűrése.¹ Arról racionális morális vitákat kell folytatni, hogy egy adott helyzetben megvalósuló szenvedésokozás szükségesnek minősíthető-e vagy sem, illetve egy szükségtelen sérelemokozás esetén található-e olyan, a cselekvőt felmentő körülményt, amely miatt nem beszélhetünk kegyetlenségről. A különböző történelmi korszakokban, civilizációkban, kultúrákban természetesen gyakran eltérően ítélnék meg egy adott szenvedésokozást, erőszakformát.

A háború erőszakkal, még hozzá a legdurvább fizikai erőszakkal jár (a gazdasági, pszichológiai hadviselés, vagy éppen a kiberháború speciális kérdéseivel itt nem foglalkozunk). De vannak-e olyan esetei a háborúnak, amelyeket nem minősíthetünk kegyetlennek? Az igazságos háború teóriáinak megfogalmazói az igazságtalan háborút tartják kegyetlennek. De mit jelent az igazságos háború? Ha beszélhetünk igazságos háborúról, vajon megalapozottan állíthatjuk-e, hogy az igazságos háború soha nem lehet kegyetlen, ilyenkor nincs szó elfogadhatatlan szenvedésokozásról?

* Tanszékvezető egyetemi docens, PTE ÁJK; tudományos munkatárs, ELTE HTK Filozófiai Intézet, Lendület Értékek és Tudomány Kutatócsoport, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-8091-6217>

** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- Jogtudományi Kar ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3943-1067>

¹ Vö. Barcsi Tamás: *Embertelenség az együttérzés korában. Filozófiai vázlat a kegyetlenségről*. Budapest–Máriabesnyő, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Attraktor, 2023.

2. Az igazságos háború néhány klasszikus értelmezése

Az igazságos háború elméletének gyökerei az antikvitásig nyúlnak vissza. A „*bellum iustum*” fogalma eredetileg a rómaiaktól származik. A sztoikus elvekből és római jog hagyományaiból kiinduló Cicero szerint a háborút nem lehet öncélúan dicsőségszerzésre használni, kizárólag kivételes, jogilag szabályozott eszköz lehet, amelynek célja a megsértett igazság helyreállítása vagy a béke megteremtése, de csak abban az esetben, ha a konfliktus vitával és érvekkel nem rendezhető.² Hagyományosan Szent Ágoston tartjuk az igazságos háború kérdéseivel foglalkozó első jelentős nyugati gondolkodónak. Szent Ágoston nem az önvédelem lehetőségéből vezeti le az igazságos háborút. *A szabad akaratról* (*De libero arbitrio*) című dialógusban arról olvashatunk, hogy a vágy olyan bűnös kívánság, amely az akaratunk ellenére elveszíthető dolgok iránti szeretetet jelenti. Ez jellemzi azt is, aki megöli a rátámadó ellenséget vagy orgyilkost, aki élete, szabadsága, szemérme védelmében öl. Az ezt megengedő állami törvény ugyanakkor nem igazságtalan, hiszen a két rossz közül a kisebbet engedélyezi, mert sokkal kisebb bűn azt megölni, aki a másik életére tör, mint a védekezőt. A katona pedig a törvény szolgálójaként öli meg az ellenséget, ezért teljesítheti a feladatát vágyódás nélkül. Szent Ágoston úgy véli, hogy az önvédelmet megengedő törvény ugyan nem vétkes, de akik az önvédelmet gyakorolják, azok már vétkesek, hiszen a törvény nem kényszeríti erre őket, csak lehetőséget ad rá. „Senkit sem lenne szabad megölniük olyan dolgokért, amelyeket nem szabad szeretniük, mivel akaratuk ellenére veszthetik el őket. Az étellel kapcsolatban talán kétséges lehet, vajon nem pusztul-e a lélek is a meggyilkolt testtel; de ha elpusztítható, megvetést érdemel, ha pedig nem, akkor nincs mitől félni.”³

Szent Ágoston több művében megpróbálkozik a háború és a kereszténység összeegyeztetésével (pl. Marcellinusnak írt levél, *Contra Faustum Manichaeum*, *De Civitate Dei*). Nézzünk néhány érvet a katonáskodás, illetve a háború mellett *A manicheus Faustus ellen* (*Contra Faustum Manichaeum*) című írásból. Keresztelő Szent János azt mondta a katonáknak, elégedjenek meg a zsoldjukkal, de nem szólította fel őket arra, hogy lépjenek ki a hadseregből. Jézus tanítása szerint meg kell adni a császárnak, ami a császáré, tehát a neki járó pénzt, de ebből fizetik ki a katonákat is. Ha Isten akarta a háborút, akkor az csak igazságos lehet (az Ószövetségben erre számos példa van). Kötelesek vagyunk engedelmeskedni Isten akaratának, akkor is, ha nem értjük szándékait.⁴ *Az Isten Városáról* (*De Civitate Dei*) című mű XIX. könyvének VII. fejezetében Szent Ágoston arról ír, hogy az igazságtalanság kényszeríti a bölcsét a háborúra, de a

² Andrea Keller: Cicero: Just War in Classical Antiquity. In: Heinz-Gerhard Justhoven – William A. Barbieri, Jr. (szerk.): *From Just War to Modern Peace Ethics*. Berlin, De Gruyter. 2012. 9–31. <https://doi.org/10.1515/9783110291926.9>

³ Szent Ágoston: A szabad akaratról. In: Szent Ágoston: *A boldog életről. A szabad akaratról*. Budapest, Európa, 1997. 55. „Akit önvédelemből ölünk meg, az tehát olyasmit akar elrabolni, ami egyáltalán nincs a hatalmunkban. [...] A törvényt ugyan nem hibáztatom, amiért megengedi, hogy az efféle rablókát megöljék, de nem tudom, hogyan védjem meg azokat, akik a rájuk támadókat ölik meg.” Uo. 55–56.

⁴ Szent Ágoston a mózesi háborúkat ezen az alapon tartja igazságosnak. Augustin: *Reply to Faustus the Manichaeus*. Book XXII. <http://gnosis.org/library/conf2.htm>. Ld. erről a kérdésről Stanley Windass: *Christianity versus Violence*. London, William Clowes and Sons, 1964., illetve magyarul: *Keresztény-*

bölcsnek fáj az igazságtalanság, fáj neki, hogy igazságos háborúra kényszerül.⁵ A XII. fejezetben pedig a szerző kijelenti, hogy a háborút mindig a béke érdekében folytatják. „Nyilvánvaló tehát, hogy a háború kívánatos végcélja a béke”.⁶ Szent Ágoston *nem kívánta megalapozni* az igazságos háború elméletét, kiforrott nézetrendszerrel nem beszélhetünk, inkább a háború és a kereszténység összeegyeztetésének különféle kísérleteit találjuk meg írásaiban.⁷

Gratianusnál az igazságos háború a támadókkal szemben, illetve a gonosztevők megbüntetése érdekében folytatott háború, Alexander Halensis hasonló szellemben ír az igazságos háborúról: ennek célja a bűnösök megbüntetése és jogrend helyreállítása.⁸ Aquinói Szent Tamás a *Summa Theologicá*ban foglalkozik az igazságos háború kérdésével, többször idézve Szent Ágostont. Az igazságos háború fő összetevői Szent Tamás szerint az *uralkodói autoritás (auctoritas legitima)*, csak törvényes államfő indíthat háborút), az *igazságos ok (iusta causa)*, a *helyes szándék (intentio recta)*, amely a jó előmozdítására vagy a gonosz elkerülésére irányul, továbbá *kellő módon és eszközökkel kell megvívni* a háborút (*debitis mediis*).⁹ Később az újszolasztikusok részletesen foglalkoznak a háború kérdéseivel, Szent Tamás feltételeire hivatkozva, azokat továbbgondolva (Vitoria, Suárez). Igazságos oknak azt tekintik, ha a másik fél vétket követett el, alapvető jogot sértett meg, és nincs más eszköz, mint a háború.¹⁰ Vitoria szerint a jogos háború a megtorló igazságosság szolgálatában hozott *bírói ítélet*, illetve ennek végrehajtása. Suárez szintén *bírói eljárásnak tartja a háborút*, amelynek célja az *igazságosság helyreállítása*, és kiemeli, hogy ez még így is *kegyetlen* és sok kárt okozó szükségmegoldás.¹¹ A reformációt követően a vallásháborúk során a felek ugyanakkor úgy vélték, hogy másik féllel szemben minden megengedhető.

Michel de Montaigne az *Esszé*kben a *kegyetlenséget* a legvégletesebb véteknek nevezi, amelyet természete és elmélkedése szerint egyaránt gyűlöl, és megjegyzi, hogy korának franciaországi polgárháborúiban számos példát lehet találni a kegyetlenség szélsőséges megnyilvánulásaira.¹² Úgy véli, hogy egy „külfáború” enyhébb baj, mint

---

ség és erőszak. (Bulányi György kéziratosa fordítása a mű francia változatának alapján készült) <http://bocs.hu/beke/windass.html>

⁵ Szent Ágoston: *Isten városáról*. IV. kötet. Budapest, Kairosz, 2009. 222–223.

⁶ Uo. 229–230.

⁷ Részletesebben ld. Barcsi Tamás: Háború kegyetlenség nélkül? In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja II. Konferenciatulmányok*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 41–56.

⁸ Vö. Ujházi Loránd: Az „igazságos háború” tan elemeinek tovább élése a jelenkori fegyveres konfliktusoknál. In: Gócze István (szerk.): *Az igazságos háború elvétől az igazságos békéig*. Budapest, Dialog Campus, 2017. 28.

⁹ Vö. Kuminetz Géza: *Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlatja II*. Budapest, Szent István Társulat, 2018. 791. Bővebben erről: Frivaldszky János: Aquinói Szent Tamás az igazságos háborúról, a fegyveres önvédelemről, a zsarnokölésről és a halálbüntetésről – a szeretet, a béke és az emberi élet legfőbb értékeinek perspektívájából. *Diké*, 2025/2. 83–112. <https://doi.org/10.15170/DIKE.2025.09.02.07>

¹⁰ Vö. Windass i. m.

¹¹ Vö. Kuminetz i. m. 792–793.

¹² Michel de Montaigne: *Esszé*k. I–II–III. Pécs, Jelenkor, 2013. II. Könyv XI. fejezet, a polgárháborúkra való utalás: 113.

egy polgárháború, de az előbbi esetében is jogtalan vállalkozásnak minősül, ha a saját kényelmünk érdekében másokat támadunk (pl. azért, hogy az embereket jó erőben tartsuk, vagy, hogy a tétlenség ne okozzon károkat).¹³ Montaigne *elítéli* az európai hóditóknak az *amerikai őslakosokkal* szembeni „háborúját”, itt az egyenlőtlenlégek miatt csak „aljas győzelem”-ről beszélhetünk, a vérfürdőket, az indokolatlan brutalitást pedig semmi sem mentheti.¹⁴

Az *újkorban* megjelennek a modern szuverenitáselméletek (ld. pl. Bodin és Hobbes teóriáit) és a fő kérdés az lesz témánk vonatkozásában, hogy *ki jogosult háborút indítani?* Hugo Grotius *A háború és a béke jogáról* (*De jure belli ac pacis*) című művében a háborút az egymás ellen erőszak alkalmazásával harcolók állapotaként definiálja.¹⁵ A szerző megkülönbözteti a joghatósággal bíró személy által indított *közháborút* és a joghatósággal nem bíró személy által folytatott *magánháborút*. Bizonyos esetekben a magánháborút is elfogadhatónak tartja, bár ez a lehetőség a bíróságok létesítése után beszűkült.¹⁶ Megengedhető a *biráskodás hiánya* esetén: folytonos jellegű hiányról van szó a nem okkupált területeken (pl. tenger, sivatag, lakatlan sziget), pillanatnyi hiányról pedig akkor beszélünk, ha biztos veszély vagy kár nélkül nem lehet a bíróra várni. Elfogadható tehát a jogtalan támadás elhárítása miatti *védekezés*. Grotius szerint a *legfőbb hatalom* általános alanya az állam, sajátos alanya egy vagy több személy. Ahhoz, hogy egy háború nemzetközi jogilag szabályszerű legyen, az szükséges, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, illetve bizonyos formásokat is meg kell tartani.¹⁷ A jogtudós a *ius ad bellum* (a háború indításának joga) kapcsán a háború igazságosságáról, római szerzőket idézve, mint *formális fogalomról* ír, ami különleges jogi ismérvek meglétéhez kapcsolható (a hadüzenet fontossága).¹⁸ Grotius ugyanakkor *kapcsolódik az igazságos háború elméletéhez* is, és felteszi a kérdést: *van-e egyáltalán igazságos háború?* *Igennel* válaszol, hiszen ez *természetjogilag* (a természetes alapösztöneinkkel a háború nincs ellentétben; az ész és a társas együttélés természete csak azt az erőszakot tiltja, amely mások jogainak elvételére irányul), *nemzetközi jogilag* és a *tételes isteni jog* alapján is alátámasztható. Ez utóbbi vonatkozásban Grotius hivatkozik az Ószövetségre, a mózesi törvényekre (a Ne ölj! parancs nem zárja ki a háborúkat és a halálbüntetést), illetve kimutatja, hogy az Újszövetséggel, az evangéliumokkal is összefér a háború. Számos érvet hoz emellett (pl. Szent Pál bizonyos levélrészleteit értelmezi meglehetősen szabadon, Keresztelő Jánosra hivatkozik a már említett vonatkozásban, utal arra: Krisztus kifejezetten nem mondta ki, hogy ne hozzon senki halálos ítéletet, ne hordjon senki fegyvert, stb.), és cáfolja az ellenérveket: a felebaráti szeretet kapcsán megjegyzi, hogy mind a halálbüntetések,

¹³ Uo. II. Könyv, XXIII. fejezet, 403.

¹⁴ Uo. III. Könyv, VI. fejezet, 141–148.

¹⁵ Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról*. I.–II. Budapest, Pallas Stúdió-Attraktor, 1999. I. könyv I. 29.

¹⁶ Uo. I. kötet, I. könyv III. 83–84. Grotius használja még a „vegyes” háború fogalmát is. A közháború nem kizárólag a nemzetközi háborút jelenti. Lásd a III. fejezetet.

¹⁷ Uo. I. kötet, I. könyv III. 89–95. A főhatalom az, „amelynek cselekedetei nincsenek más jogának úgy alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalaníthassa.” Uo. 94.

¹⁸ Uo. II. kötet, III. Könyv III., 208–220.

mint az igazságos háborúk az ártatlanok iránti szeretetből fakadnak.¹⁹ Az evangélium joga nem zárja ki az önvédelem lehetőségét, Grotius nem ért egyet Szent Ágostonnak *A szabad akaratról* című művében kifejtett nézetével, mivel az evangélium azt parancsolja, hogy szeressük felebarátunkat, mint önmagunkat, és nem önmagunknál jobban, illetve ha egyforma rossz fenyeget, nem tilos inkább önmagunkról mint másokról gondoskodni.²⁰ Grotius rámutat, hogy a háború igazolásául felhozott ok és a valódi indítók nem ugyanaz. A háború *igazságtalan okai* közé sorolja a szerző többek között a szomszéd hatalomtól való félelmet, a szükségesség nélküli hasznosságot, a jobb föld iránti vágyat, egy alávetett népben feltörő szabadságvágyat. Igazságtalan az olyan háború, amelynek célja, hogy másokat akaratok ellenére kormányozzanak, ahogy az egyetemes birodalom alapítása érdekében folytatott háború is elfogadhatatlan.²¹ Grotius ír arról, hogy milyen módjai vannak a háború elkerülésének, és hangsúlyozza, hogy *igazságos okból se indítsunk meggondolatlanul háborút.*²² A *ius in bello* (a hadviselés joga) szabályairól is olvashatunk a könyvben (az ellenséggel való bánásmód, javainak megszerzése). A szabályszerűen indított háborúban mindazok megölhetők, akik az ellenség határain belül vannak, ugyanakkor, amit meg szabad tenni, az nem mindig egyenlő azzal, amit helyes megtenni. Mérsékletet kell tanúsítani a „megölés jogának gyakorlásában”, kímélni kell pl. a nőket, a gyermekeket, a foglyokat, azokat, akik feltétel nélkül megadták magukat.²³

3. Az erőszak tilalmára építő nemzetközi rendszer létrejötte

Boda Mihály megállapítja, hogy a 17-20. század közötti időszakban a vallási alapú megközelítések jelentősége fokozatosan csökkent és a nemzetközi jog szempontjai váltak meghatározóvá.²⁴ Az 1648-as vesztfáliai békét követően alakult ki az *állami szuverenitásra* alapozott, területi, nem személyi alapú nemzetközi rendszer. A teológiai alátámasztott igazságos háború tanához kapcsolódó *ius ad bellum* felfogások helyett az *államérdek* lesz meghatározó, amely a háború igazolható okává válik. Államon kívüli entitások nem indíthatnak háborút. A nemzetközi jogban a háború okának igazságossága irreleváns, bizonyos eljárási szabályokat kell betartani a háború indításakor.²⁵ Sulyok Gábor ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a gyakorlatban és a jogtudományi álláspontok szerint is „valójában a *ius ad bellum* gyakorlására kizárólag ultima

¹⁹ Uo. I. kötet, I. könyv II. 46–82.

²⁰ Uo. I. kötet, I. könyv III. 85–88.

²¹ Uo. II. kötet II. Könyv XXII., 113–125.

²² Uo. II. kötet, II. Könyv XXIII., XXIV. 126–150.

²³ Uo. II. kötet, III. Könyv IV. 221–240., XI. 316–341.

²⁴ Boda Mihály: *A háborús ideológiák története. A háború igazolása Nyugat-Európában és Magyarországon az ókortól a 20. század végéig.* Budapest, Ludovika, 2023. 217. https://doi.org/10.36250/01102_00

²⁵ Vö. Pongrácz Alex: Békévé oldja-e a harcot az emlékezés? Avagy a háborúhoz való jog, a szuverenitás és a globalizáció összefüggései In: Kecskés Gábor (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok 2013.* Győr, Széchenyi István Egyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2013. 251.; illetve Szigeti Péter: Jus ad bellum normák a jelenkori fegyveres konfliktusokban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2005/2. (Különszám) <https://ojs.lib.unideb.hu/DJM/article/view/6585>

ratióként és megfelelő, vélt vagy valós *casus belli* esetén kerülhetett sor.²⁶ A *ius ad bellum* eljárási szabályai mellett a nemzetközi jogban kialakulnak a *ius in bello* tartalmi szabályai is, amelyeknél már mögöttes morális tartalom azonosítható. Erkölcsi elvárás a harcban részt nem vevők megkülönböztetése a harcolóktól, az előbbieket megkímélése, a tiltott célpontok meghatározása, az erőszak alkalmazásának arányossága (csak a háború sikeres befejezését előmozdító mértékben lehet erőszakot alkalmazni), a tiltott fegyverek és hadviselési módok meghatározása.²⁷ A 19. századtól jönnek létre ezen a téren fontos nemzetközi jogi normák: az ún. genfi jog (a háború áldozatainak védelme, humanitárius nemzetközi jog, 1864, 1929, 1949, 1977) és az ún. hágai jog (a hadviselésre vonatkozó szabályok, 1899, 1907).²⁸

Az I. világháborúval kapcsolatban Frivaldszky János a következőket állítja:

„Az »igazságos háború« sok évszázados tana gyakorlatilag minden korábbi lényegi elemét elvesztette azon deformált formájában, ahogy azt akkoriban, a nagy háború kitörésének küszöbén értelmezték. Az igazságos ok, illetve intenció, az ultima ratio-jelleg, az arányosság, a megalapozott remény a sikerre, a károk mérséklése, az erényes lelkiület stb., amelyek – más egyéb kritériumok mellett – az igazságos háború doktrínájának szerves részét alkották, mindmind egyszer és mindenkorra elveszítették értékelhetőségüket az e típusú tömegháborúban.”²⁹

Ekkor az adott civilizációs szinten sokak által már elképzelhetetlennek tartott kegyetlenségek történtek. Az új technikai eszközök bevetése miatt a háború industrializálódott, a katona maga is az uralhatatlan és hihetetlen pusztításokat okozó technikai eszközök alárendeltjévé vált. Továbbá a kezdeti célok megvalósításának elmaradása miatt a háború totalizálódott, a felek bármilyen eszközt bevethetőnek ítélték egymás ellen, hiszen úgy ítélték meg, hogy ők a civilizáció, a fejlődés letéteményesei, szemben az ellenfél barbárságával.³⁰ A II. világháborúban a kegyetlenség még inkább fokozódott. Nem csak a holokauszt borzalmaira kell itt utalni, hanem a hadviselő felek egymással szembeni kegyetlenségére is, amelyben persze az agresszor államok jártak az élen, de a szövetségesek is elkövettek számos kegyetlenségnek minősíthető akciót. Kiemelendő, hogy a 20. század látványos civilizációs töréseihez a civilizációban eleve benne rejlő folyamatok vezettek, nem „kívülről” jövő, és minden előzmény nélküli, „hirtelen” változásról van szó.

²⁶ Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Budapest, Gondolat, 2004. 164.

²⁷ Vö. Garry Wills: *Mi az igazságos háború? Beszélő*, 2004/12. 30–38.

²⁸ Ld. erről: Bruhács János: *Nemzetközi jog III*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001. 207–227.

²⁹ Frivaldszky János: Miként csapathott át az első világháborúért való átszellemült lelkesedés a brutális harctéri kegyetlenségekbe? In: Bene Adrián – Tari Gergely (szerk.): *A kegyetlenség elméletei*. Máriabesnyő, Attraktor, 2025. 130.

³⁰ Erről részletesen ld. uo. 115–145., illetve: Balogh László Levente: Az erőszak laboratóriuma. Az első világháború erőszak-tapasztalatáról. In: Pabis Eszter (szerk.): *Az erőszak reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. 49–65.

A *ius ad bellum* korlátozására, illetve a háború visszaszorítására az I. világháború után történtek kísérletek. A *Nemzetek Szövetségének 1919. évi Egyezségokmányában* a tagállamok csupán „egyes esetekben” vállaltak kötelezettséget a háború elkerülésére, *lényegében fennmarad a ius ad bellum* (pl. erre utal a 15. cikk (7) bekezdése). Az 1925. évi *locarnói egyezmények* valódi korlátozást jelentettek, azonban partikuláris jellegűek voltak. Az 1928-as *Briand–Kellog-paktum* ugyan a háború tilalmát fogalmazta meg, de itt is háborúról és nem általában az erőszak, a fegyveres beavatkozások tilalmáról van szó. Ezek az egyezmények az önvédelem jogát fenntartják, ami a „klasszikus” nemzetközi jog rendszerében összefonódott az önfenntartás jogával, így könnyen lehetett erre hivatkozni, főként, mert minden állam maga dönthette el, hogy az önvédelem feltételei fennállnak-e.³¹

A II. világháború után létrejött nemzetközi rendszer, az (1945 október 24-én hatályba lépett) ENSZ *Alapokmány* rendelkezéseinek megfelelően az *erőszak tilalmára* épül (ld. 2. cikk (4) bek.).³² Itt a nemzetközi érintkezés során alkalmazott fegyveres erőszak, illetve az ezzel való fenyegetés tilalmáról van szó. Tehát nem csak a háború, hanem főszabályként az erőszak más formái is tiltottak.

Az erőszak tilalma alóli *kivételek*:

- A Biztonsági Tanács (a továbbiakban: B. T.) által elrendelt, fegyveres erő alkalmazásával járó kényszerintézkedések. *Alapokmány* 39. cikk: ha a B. T. megállapítja a béke veszélyeztetését, a béke megszegését, támadó cselekmények fennforgását „vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. Cikk alapján fogantatni.”³³
- *Az egyéni és kollektív önvédelem jogának gyakorlása*. Az *Alapokmány* 51. cikke szerint ez „természetes jog” fegyveres támadás esetén, amíg a B. T. a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges rendszabályokat meg nem hozza.³⁴

A nemzetközi jog *elismeri a népek önrendelkezési jogát*. Felvetődik a kérdés ezzel kapcsolatban: hogyan ítéljük meg az e jog gyakorlása során fogantatott fegyveres erőszakot? A nemzetközi jog bizonyos esetekben ezt megengedi, de csak *nemzeti felszabadító háborúban*, amely a népek gyarmati uralom, idegen uralom (vagy megszállás), illetve egy fajüldöző rendszer ellen folytatott küzdelme (nem tartozik ebbe a kategóriába pl. egy adott terület elszakadásáért küzdő szervezetek tevékenysége). A nemzetközi jog szerint a nemzeti felszabadító háború is nemzetközi fegyveres összecsapásnak minősül.³⁵

³¹ Vö. Sulyok i. m. 2004. 166–175.

³² „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniuk kell.” *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya*, 2. cikk (4). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv>

³³ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* 39. cikk.

³⁴ *Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya* 51. cikk.

³⁵ Az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt I. kiegészítő jegyzőkönyv (1977) szerint. Ld. erről: Sulyok i. m. 93–102.; Bruhács i. m. 215–216.

A *ius in bello* szabályai érvényesek nem csak a nemzetközi fegyveres összeütközéseknél, hanem a nem nemzetközi fegyveres összeütközések esetén is.³⁶

Az *államon belül alkalmazott erőszakot* a B. T. a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének nyilváníthatja és elrendelhet kényszerintézkedéseket.³⁷ *Humanitárius intervenció* jogszerűen csak B. T. határozaton alapulhat. Nemzetközi jogilag vitatott a humanitárius intervenció egyéb módon való megindítása (pl. az ENSZ Közgyűlés ajánlása alapján, a B. T. implicit felhatalmazása vagy *ex post facto* jóváhagyása alapján, szokásjogi alapon stb.).³⁸ Az ilyen beavatkozás nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül. Humanitárius intervencióról fogalmilag – ahogy Sulyok is kiemeli –, *a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok meghatározott súlyú megsértése* esetén lehet szó.³⁹ „Mennyiségi” feltételnek is kell teljesülnie („meghatározott súlyú megsértés”, „tömeges megsértés”, „megrázza az emberiség lelkiismeretét”), bár ez meglehetősen nehezen definiálható. Feltétlenül megalapozzák a humanitárius intervenciót az *emberiség elleni bűncselekmények* és a *népirtás* (ezek értelmezését nemzetközi dokumentumok rögzítik).⁴⁰ Az ENSZ működése kapcsán arról is érdemes szólnunk, hogy a B. T. öt állandó tagja vétőjoggal rendelkezik, amely számos esetben bénítóan hat a testület működésére. Például Oroszország többször megvétózta az Ukrajnával kapcsolatos határozatokat,⁴¹ illetve az USA is több alkalommal élt vétőjogával az Izraelt kritizáló határozatok kapcsán.⁴² Ebből az következik, hogy az ENSZ csak olyan konfliktusok esetén képes érdemi beavatkozásra, amelyek kívül esnek a világ vezető katonai hatalmainak érdekszféráin, ezáltal a legtöbb konfliktusban cselekvésképtelennek bizonyul.

Az erőszak tilalmára épülő nemzetközi rendszert a kezdetek óta komoly kritikák érik. Egyes kritikusok szerint az erőszak tilalma nem szüntette meg az erőszakot, hanem csak átalakította azt. Az államok gyakran alkalmaznak közvetett eszközöket, például propagandakampányokat, gazdasági kényszert vagy titkosszolgálati műveleteket. Ezek az eszközök nem minősülnek nyílt fegyveres erőszaknak, de hasonló hatásokat érhetnek el: alááshatják az államok szuverenitását és belső politikai stabilitását.

³⁶ Erről rendelkezik a 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt II. kiegészítő jegyzőkönyv (1977). Vö. Bruhács i. m. 216.

³⁷ Sulyok i. m. 178.

³⁸ Uo. 175–218.

³⁹ Az univerzális és regionális emberi jogi dokumentumokban található, nem derogálható emberi jogok: az élethez való jog (az élet önkényes elvételének tilalma); a kínzás, az embertelen, lealacsonyító bánásmódok, büntetések tilalma; a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem, a szolgaság valamennyi formájának tilalma; igazságszolgáltatási garanciák: *nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege, ne bis in idem*. Uo. 131.

⁴⁰ Uo. 110–155.

⁴¹ Anne Peters: The war in Ukraine and legal limitations on Russian vetoes in. *Journal on the Use of Force and International Law*, Vol. 10., N. 2. (2023) 162–172. <https://doi.org/10.1080/20531702.2023.2264085>

⁴² E. V. Dissanayake – S. Aip – K. C. Dinesh. US vetos on the UN Security Council resolutions pertaining to Israel from October 2023 to October 2024. *ResearchGate*, November 2024. <https://tinyurl.com/4m5zzyb6>

4. A jogos védelem, mint az igazságos háború morális alapja

A Szent Ágostonnal vitázó Grotius felfogásához kapcsolódva úgy véljük, hogy az önvédelemre, pontosabban a jogos védelemre alapozható az igazságos háború elmélete. *Az élet és az emberi méltóság védelme* érdekében megvalósított, a támadással arányos (legalábbis arányosságra törekvő) reaktív agressziót igazságosnak tekinthetjük. Az emberi méltóság tiszteletének legmeghatározóbb értelmezése Immanuel Kant nevéhez fűződik. Kant *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* című művében (1785) megállapítja, hogy *az ember és általában minden eszes lény* öncélként létezik, és nem pusztán eszközként, amely egy másik akarat tetszés szerinti használatára szolgál. A gyakorlati imperatívuszt Kant a következőképpen is megfogalmazza: „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre mind saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszközre legyen szükséged.”⁴³ Az emberi méltóság tisztelete elvének más – a Kant által leírttól eltérő, de az ember öncél voltát tételező – megfogalmazást is adhatunk: az emberi személy létezéséből adódóan önértékkel rendelkezik, ebből következően alapvető érdeke, hogy életének „szentségét”, lehető legkiterjedtebb szabadságát, egyedi személyiségét más személyekével egyenlő módon tiszteljék.⁴⁴ Az emberi jogok elmélete az alapvető morális elvárásokat jogokként fogalmazza meg (emberi méltósághoz való jog, ebből vezethető le a szabadsághoz való jog stb.).

Az emberi élethez és méltósághoz való jogból adódó követelmények biztosítása esetében az állam feladata. De vannak helyzetek, amikor éppen *az állam áll a jogsértések mögött*, vagy tehetetlen ezekkel szemben. Az egyének végletesen kiszolgáltatottá válnak, általában nem tudnak védekezni az akár életüket is veszélyeztető tömeges és koncepciózus jogsértésekkel szemben. Igazságosnak tekinthetünk minden olyan végső eszközként alkalmazott fegyveres beavatkozást, amely az emberi méltóság tisztelete elvéből következő alapelvárások tömeges és koncepciózus megsértésére adott válasz. A nemzetközi közösség beavatkozása, a *humanitárius intervenció* az ilyen állapotok megszüntetése érdekében morálisan nem csak elfogadható, hanem egyenesen elvárt. Ugyanakkor ezen az alapon a súlyosan jogsértő rezsim ellen, országon belüli erők által folytatott *fegyveres felkelés* is elfogadható (ezt is a jogos védelem megvalósulásaként értelmezhetjük).

Saját javak, illetve mások javai elvételének megoltalmazása is természetes jogunk, arról azonban viták vannak, hogy ekkor indokolt-e az életkioltás. Álláspontunk szerint, ha élet elleni támadás nem valósul meg, akkor az emberi méltóság tisztelete egyéni esetben nem teszi lehetővé az életkioltást. Más a helyzet viszont egy háború során, amelyben egy állam a saját területének elfoglalását próbálja megakadályozni. Itt javak elleni támadásról van szó lényegében (amelyet persze kísérhet az emberi méltósághoz való jog megsértése, pl. támadás a nem harcoló polgári lakosok ellen), ami védekezéshez való jogot keletkeztet, a megtámadott segítségére siető más államok, illetve a nemzetközi közösség részére is (hiszen a támadás a nemzetközi békét és biztonságot

⁴³ Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. In: Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése, A gyakorlati ész kritikája, Az erkölcsök metafizikája*. Budapest, Gondolat, 1991. 62.

⁴⁴ Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Budapest, Typotex, 2013.

is rombolja). Háború esetében nem lehet úgy védekezni, hogy ne történjen életkioltás, hadseregek állnak egymással szemben.

Védekezésként foghatjuk fel a *nemzeti függetlenségért vívott küzdelmet* is, a nemzeti felszabadító háborúk elfogadhatók (itt a védekezési jogot keletkeztető támadás korábban történt). Igazságos háborúról ezekben az esetekben is csak akkor beszélhetünk, ha a humanitárius jog előírásai érvényesülnek.

Indokolt lehet az erőszak és önvédelemnek tekinthető abban az esetben is, ha egyértelmű, hogy egy állam egy másik állam megtámadására készül. Nehéz kérdéseket vet fel a *megelőző csapás* problémaköre. Ebben a vonatkozásban legalább két kategóriát kell megkülönböztetnünk: az anticipatív (vagy preemptív) és a preventív önvédelmet. Az *anticipatív önvédelem* modern jogi doktrínájának kialakulásában döntő szerepet játszott az 1837-es Caroline-ügy, amely a brit és amerikai erők közötti konfliktus nyomán alakult ki. Az ügy diplomáciai levelezése során Daniel Webster amerikai külügyminiszter megfogalmazta azt a kritériumrendszert, amely azóta is az anticipatív önvédelem klasszikus követelményének számít. Webster szerint az önvédelem csak akkor igazolható, ha a szükségesség „azonnali, elsöprő, és nem hagy választási lehetőséget vagy időt a mérlegelésre”.⁴⁵ Ez a formula két alapvető követelményt rögzített: a szükségesség és az arányosság elvét. Ezzel szemben a *preventív önvédelem* jóval nagyobb mozgásteret biztosít és ezért sokkal inkább jelenti viták tárgyát. A két doktrína közötti legfontosabb különbség az időbeliség és a bizonyosság szintjében rejlik. Az anticipatív önvédelem egy közvetlenül fenyegető támadásra reagál, míg a preventív önvédelem egy hipotetikus jövőbeli veszély ellen irányul. Utóbbi eset ezért is problémás, mert a fenyegetés ebben az esetben nem közvetlen, az ilyen erőszak könnyen visszaéléshez vezethet. Ha az államok jogosultak lennének pusztán potenciális fenyegetések alapján háborút indítani, az rövid úton aláásná az erőszak tilalmának alapelvét.

A gyakorlatban a nemzetközi jogi előírásokat sok esetben figyelmen kívül hagyják olyan államok is, amelyek egyébként morális okokra hivatkoznak háború, fegyveres erőszak alkalmazásakor. Sőt lényegében elmondható, hogy néhány kivételtől eltekintve nem indult olyan fontosabb háború az elmúlt száz évben, amelyet a politikai vezetők ne szabadon értelmezett önvédelemre, vagy egy kisebbség védelmére hivatkozva indítottak volna.

A Harmadik Birodalom terjeszkedése a harmincas évek Európájában az őshonos német kisebbségek védelmére hivatkozva történt. Az 1939-es Lengyelország elleni inváziót a gleiwitzi rádióállomás elleni német áltámadás előzte meg, amely során lengyel egyenruhába öltözött németek elfoglalták a kisváros adótornyát.

A Szovjetunió a létrejöttétől fogva a megtámadott országok elnyomott munkásosztályának felszabadítására vagy a fasizmus elleni harcra utalt.⁴⁶ Az Amerikai Egyesült

⁴⁵ Christine Gray: *International Law and the Use of Force*. New York, Oxford University Press Inc., 2004. 120–121.

⁴⁶ Például: az ukrán–szovjet háború (1917–1920), a lengyel–szovjet háború (1919–1921), Azerbajdzsán, Örményország és Grúzia megszállása (1920–1921), Lengyelország megszállása (1939), a Téli háború Finnország ellen (1939–1940), a balti államok megszállása (1940), az 1956-os magyar forradalom leverése, a szovjet–afgán háború (1979–1989).

Államok pedig a „vörös veszedelem”, a kommunista diktatúrák terjedésének megállítására hivatkozva indított háborúkat. Az USA a Tonkin-öböl incidens miatt indította el a vietnámi háborút. Az Egyesült Államok az ENSZ Alapokmányának 51. cikkére (fegyveres támadás elleni önvédelem) hivatkozva igazolta fellépését, azonban a vizsgálatok megállapították, hogy az amerikai és vietnámi hajók közötti összecsapások közül a második, döntő incidens nem történt meg.⁴⁷

A 2002-es amerikai Nemzetbiztonsági Stratégia kifejezetten kimondta,⁴⁸ hogy az Egyesült Államok szükség esetén preventív módon fog fellépni a fenyegetések ellen, különösen a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozása érdekében. Az Egyesült Államok 2003-as Irak elleni invázióját kiterjedt kommunikációs kampány előzte meg, amelynek két fő üzenete volt. Egyrészt, hogy Szaddám Husszein iraki diktátor olyan tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik, amelyek veszélyeztetik az USA és szövetségesi biztonságát, másrészt pedig az iraki népet fel kell szabadítani a diktatúra elnyomása alól. Az ország elfoglalása során nem találtak tömegpusztító fegyvereket. A harcok, az infrastruktúra és a közigazgatás összeomlása miatt pedig hozzávetőlegesen 460 ezer civil esett áldozatul a konfliktusnak.⁴⁹

A putyini Oroszország 2022 februárjában az ukrainai orosz kisebbség védelmére hivatkozva indította meg invázióját. A helyzet keserű iróniája, hogy a háború legsúlyosabban pont az orosz kisebbség által lakott területeket érintette, több ezer civil halálát okozva.

A felsorolt történelmi események alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a modern háborúkat még a legellentmondásosabb esetekben is igyekeznek morális érvekkel alátámasztani. A fegyveres konfliktusok hátterében azonban változatlanul a geostratégiai, a védelempolitikai és a gazdasági szempontok a meghatározóak.

Komoly vitákat vált ki napjainkban Izrael háborúja a Hamász ellen, amely 2023 októberében a Hamász Izrael elleni támadásával kezdődött. Ez a háború a kortárs politikafilozófia egyik legsúlyosabb igazságossági kérdését veti fel: igazolható-e erkölcsileg egy modern, nagy intenzitású katonai válasz egy nem állami szereplő támadására, ha az jelentős civil szenvedéssel jár? Alkalmazhatóak-e az igazságos háború és a jogos védelem szabályai a Hamász 2023. október 7-i támadására, amelyben fegyveresek izraeli civileket öltek meg és túszoikat ejtettek? A kérdések megválaszolásának akadályát több más körülmény mellett Palesztina jogállása jelenti. Államiságát jelenleg 193 ENSZ-tagországból 157 hivatalosan is elismeri, a szervezetben megfigyelői státuszban van jelen. Izrael ugyanakkor biztonsági okokból ragaszkodik ahhoz, hogy fenntartsa az ellenőrzést Gáza és Ciszjordánia felett, a palesztin területeket autonóm területnek tekintve, de határozottan elutasítja az államiságukat. A palesztin területek felett gyakorolt

⁴⁷ Edwin E. Moïse: *Tonkin Gulf and the escalation of the Vietnam War*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1996.

⁴⁸ The National Security Council: V. Prevent Our Enemies from Threatening Us, Our Allies, and Our Friends with Weapons of Mass Destruction. White House, June 1, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/nss5.html>

⁴⁹ Amy Hagopian et al.: Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study. *PLOS Medicine*, October 15, 2013. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001533>

izraeli fennhatóság egy nemzetközi jogi szempontból fenntarthatatlan, ideiglenes állapot állandósulását eredményezte, hiszen a palesztin területek arab lakosságának nincs izraeli állampolgársága, és az izraeli álláspont alapján nem tartozik államhoz. Ez alapján Izrael megszálló katonai erőnek minősíthető a palesztin területeken. Mivel Gáza területén nincs olyan hatalmi struktúra, amely megfelelné az államiság összes követelményének, következésképpen nem beszélhetünk államközi konfliktusról. Ugyanakkor a kortárs filozófiai irodalom nagyrészt egyetért abban, hogy ez a különbség nem szünteti meg az önvédelem jogát. Cécile Fabre szerint az önvédelem joga nem függ attól, hogy az agresszor állam vagy nem állami szereplő.⁵⁰ A morális szempontból releváns tényező nem az agresszor jogi státusza, hanem az agresszió ténye. Azonban csak abban az esetben áll fenn Izrael joga az önvédelemhez, amennyiben az általa elszenvedett támadás nem tekinthető legitímnek. Ahogy azt korábban írtuk, a nemzeti függetlenségért folytatott fegyveres küzdelem is felfogható önvédelemként, de ez csak abban az esetben tekinthető igazságosnak, amennyiben a humanitárius jog előírásai érvényesülnek. Mivel a Hamász támadásának célpontjai elsősorban civilek voltak, ezért ebben az esetben ez nem állhat fenn. Ha jogosnak is tekintjük az izraeli válaszcsepásokat, ezek megvalósítása már számos morális kérdést felvet, hiszen a szándékosan megvalósított kegyetlenség már nem magyarázható az önvédelem jogával. Erre a problémára a következő pontban visszatérünk.

Röviden érdemes megvizsgálnunk témánk szempontjából az ukrán–orosz háborút is. Amellett foglalunk állást, hogy Ukrajna fegyveres ellenállása megfelel az igazságos háború fent ismertetett kritériumainak, mivel provokátlanul agresszió elleni önvédelemről van szó, ugyanakkor az államok által ilyen esetben alkalmazott mozgósítás és a hadköteles háborús menekültek visszaszolgáltatására irányuló törekvések⁵¹ veszélye olyan erkölcsi problémákat vet fel, amelyek feszegetik az állami önvédelem morális határait. Ukrajna fegyveres ellenállása abban az esetben elfogadható morálisan, ha reális esély van a kitűzött cél (függetlenség megőrzése) elérésére, illetve az elszenvedett emberáldozat mértéke arányban áll a meghatározott céllal. E feltételek megítélése nyilvánvalóan vita tárgya lehet, a továbbiakban abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ezek teljesülnek.

5. Igazságos háború és kegyetlenség

Ha ténylegesen igazságos háborúra törekszünk is, ártatlan áldozatok mindig lesznek, és nem csak – egy alapvetően igazságos háborút folytató hadseregben is előforduló – egyéni kegyetlenségek miatt, hanem leginkább a katonai csapatok mellékhatása-

⁵⁰ Cécile Fabre: *Cosmopolitan War*. Oxford, Oxford University Press, 2012. 71. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199567164.001.0001>

⁵¹ 2023-ban felmerült Lauri Läänemets észt belügyminiszter részéről, hogy Észtország Ukrajna kérésére kész kiadni a mozgósítható ukrán menekülteket, amely hírt az észt közszolgálati műsorszolgáltató is közölte. Ez természetesen nemzetközi jogba ütközik, mivel ellentétes a *non-refoulement* (ld. 1951. évi Genfi Egyezmény a menekültek helyzetéről 33. cikk) elvével. Ld. Iida-Mai Einmaa: *Estonia prepared to repatriate mobilization-aged men to Ukraine*. *err.ee*, 22. 12. 2023. <https://news.err.ee/1609203427/estonia-prepared-to-repatriate-mobilization-aged-men-to-ukraine> .

ként. A csúcstechnikát alkalmazó, az ellenfél katonai szempontból lényeges objektumainak lerombolására törekvő drónháborúnak szintén lehetnek civil áldozatai, minden ellenkező szándék ellenére is. Kérdés, hogy az ilyen sérelemokozásokat szükségtelennek és nem menthetőnek, tehát kegyetlenségnek minősítjük-e?

A kettős hatás elvét alkalmazva (ha egy erkölcsileg megengedhető cselekedetről van szó, a cselekedet előre látott, de nem kívánt rossz mellékhatása elfogadható), vagy utilitarista szempontokat figyelembe véve felfoghatjuk menthető sérelemokozásként az igazságos háborúban áldozatul esett civil emberek halálát. Amennyiben az emberi méltóságot abszolút értéknek tekintjük, akkor amellett szükséges érvelnünk, hogy a nem kívánt mellékhatások miatt még a legigazságosabb háború is kegyetlen háború, hiszen ártatlan emberek életét követeli, ami az emberi méltóság tisztelete, pontosabban az emberi élet szentsége elvének indokolhatatlan megsértését jelenti (mivel nem a támadást megvalósító, vagy az emberi méltóságot sértő személyek életének kioltásáról van szó), ami szükségtelen és nem menthető sérelemokozás. Mondhatjuk azt is, hogy a hadviselő hadseregek belső működése szükségszerűen és elkerülhetetlenül kegyetlen, hiszen a harcéri események rendre olyan élethelyzeteket hoznak létre, amelyekben a döntéshozóknak szigorúan stratégiai és taktikai szempontok alapján kell bizonyos embereket fokozott veszélynek kitennie, rosszabb esetben a biztos halálba küldenie.⁵² Ezek a döntések nincsenek tekintettel az egyénnek a harcéri körülmények között nem hasznosítható tulajdonságaira, de arra sem, hogy a halála milyen hatást gyakorolhat más emberekre.

A *pacifisták* szerint egyáltalán nem beszélhetünk igazságos háborúról és minden esetben távol kell magunkat tartanunk az erőszak alkalmazásától és az azzal járó kegyetlenségtől. A pacifisták a háborút alapvetően individualista szempontból, az emberi élet és méltóság abszolút jellegén keresztül közelítik meg, ezért még a védekező háborút sem tartják morálisan elfogadhatónak. Hogyan egyeztethető ez össze az agresszorral szembeni ellenállás és az áldozatok védelmének magától értetődő erkölcsi kötelességével? A *polgári alapú védelemnek* több különböző megközelítése ismert, amelyek sok esetben csak a fegyveres önvédelem kiegészítéseként szolgálnak, azonban létezik olyan koncepció is, amely a pacifista elveknek megfelelően teljes erőszakmentességet hirdet. Gene Sharp *Civilian-Based Defense* című könyvének fő elképzelése, hogy a társadalmat erőszak helyett békés ellenállással kell kormányozhatatlanná tenni a megszálló idegen erők vagy egy diktatórikus rendszer számára. Ez magába foglalja a megszállókkal szembeni együttműködés teljes megtagadását, a polgári ellenállás hagyományos módszereit, illetve a potenciális kollaboránsokkal szembeni pszichológiai hadviselést.⁵³ Az elmélet gyengéje, hogy egy ideális társadalomból indul ki, amely egységesen viszonyul a megszállókhoz. Nem veszi kellő mértékben figyelembe, hogy a társadalom kormányozhatatlanná tétele hosszú távon nem fenn-

⁵² Nem is beszélve hadseregeken belüli strukturális kegyetlenségről. A művészetben is megjelenik ez a téma, gondoljunk például James Jones: *Most és mindörökké* (*From Here to Eternity*, 1951), vagy Joseph Heller: *A 22-es csapdája* (*Catch-22*, 1961) című regényeire.

⁵³ Gene Sharp: *Civilian-Based Defense. A post-military weapons system*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press, 1990.

tartható, a lakosság támogatásának elvesztésével jár, hiszen hiányzik a mindennapi élet megszervezéséhez szükséges közhatalom, amely idővel kiszámíthatatlansághoz és létbizonytalansághoz vezet. A legnagyobb probléma azonban a kollaboránsok kérdése, hiszen a megszálló hatalmak mindig támaszkodhatnak olyan csoportokra, amelyek nem érdekeltek a szuverén politikai rendszer helyreállításában. Elképzelhetők olyan helyzetek, amikor a Sharp által felvázolt módszerek megoldást jelenthetnek, de komoly kétségek merülnek fel az általános alkalmazásukkal kapcsolatban.

A *ius in bello* egyik alapelve, hogy különbséget kell tenni kombattánsok és civilek között. A gázai háború kezdettől fogva egy nagyon sűrűn lakott területen folyik, ahol a Hamász katonai infrastruktúrája és a civil lakosság külön-külön nem támadható. A kettős hatás elve alapján nem beszélhetünk kegyetlen háborúról addig, ameddig az izraeli hadsereg nem szándékosan támad civileket. De hogyan lehetne itt szó morálisan elfogadható „mellékhatásról”, ha nyilvánvaló, hogy a helyséharc és a népsűrűség miatt a harci cselekmények elkerülhetetlenül és tömegesen eredményezik a civil lakosság halálát? Jeff McMahan úgy véli, hogy a kettős hatás elmélete túlságosan megengedő, ártatlan emberek megölése mellékhatásként nehezebben igazolható, mint azt a hagyományos elmélet feltételezi.⁵⁴ A gázai éhínség előidézése is a civilek ellen elkövetett kegyetlenségnek tekinthető, menthetetlen szenvedésokozásról van szó.

Az arányosság és a diszkrimináció (kombattánsok/harcosok és civilek megkülönböztetése) elvének alkalmazása a gázai konfliktusban elvezet az igazságos háború elméletének egyik legmélyebb filozófiai problémájához: a *felelősség* kérdéséhez. Ez a probléma abból a tényből fakad, hogy a modern háborúban a katonai célpontok és a civil lakosság gyakran térben és funkcionálisan összefonódnak, amely megnehezíti annak meghatározását, hogy ki tekinthető legitim célpontnak és ki nem. A klasszikus igazságos háború-elmélet egyértelmű különbséget tesz harcosok és nem harcosok között, és ezt a különbséget erkölcsileg döntő jelentőségűnek tekinti. Walzer szerint a kombattánsok lemondanak az élethez való joguk egy részéről azáltal, hogy részt vesznek az igazságtalan erőszakban, míg a civilek megtartják ezt a jogot.⁵⁵ Ez az elképzelés azon az implicit feltételezésen alapul, hogy a civilek nem felelősek a háborúért, és ezért nem lehetnek legitim célpontok. Ez a feltételezés azonban problematikussá válik olyan konfliktusok esetében, ahol a harcosok és a civilek közötti határ nem világos. Jeff McMahan kritikája szerint a hagyományos elmélet tévesen kezeli a kombattánsok morális státuszát, mivel nem veszi figyelembe, hogy a legtöbb harcos erkölcsileg nem felelős a háborúért, míg egyes civilek aktívan hozzájárulhatnak az igazságtalan agresszióhoz.⁵⁶ McMahan szerint az erkölcsi felelősségnek, nem pedig a jogi vagy funkcionális státusznak kellene meghatároznia, hogy ki tekinthető legitim célpontnak.

Az ukrajnai háború nem csupán az igazságos védekezés példája, hanem egyben a közösségi és az egyéni érdekek között feszülő konfliktus szemléletes esete is. A hadkötelezettség erkölcsi problémája abból fakad, hogy az állam fizikai erőszakkal arra

⁵⁴ Jeff McMahan: *Killing in War*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 25. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199548668.001.0001>

⁵⁵ Michael Walzer: *Just and Unjust Wars*. (Basic Books) New York, 1977. 145.

⁵⁶ McMahan i. m. 4–7.

kényszeríti az egyéneket, hogy életüket kockáztassák a politikai közösség védelmében. Ez látszólag ellentmond az egyéni autonómia alapelvének, amely, ahogy említettük, Kant morálfilozófiájának központi eleme, ami szerint az embereket soha nem lehet nem pusztán eszközként kezelni. A kényszersorozás azonban éppen ezt teszi: az egyéneket eszközként használja egy kollektív cél érdekében. Kérdés, hogy az állam önvédelemhez való joga milyen mértékben írhatja felül az egyéni autonómiát?

Jogosan vehető fel, hogy mi a teendő abban az esetben, ha a morálfilozófiai alapvetéseink egyszerűen nem állják ki a valóság próbáját. A társadalmak hétköznapi működésére is jellemző az egyének eszközjellegű használata, a háború ezen működéseket csupán felerősíti. Ahogy Carl von Clausewitz megfogalmazta: „A háború a politika folytatása más eszközökkel.” Miért várnánk el a háborútól, hogy ne legyen kegyetlen, ha az emberi közösség működése alapján véve is az?

6. Befejezés

Az igazságos háború eszméje fontos normatív mérceként szolgál: képes korlátokat állítani az erőszak alkalmazása elé, és erkölcsi nyelvet biztosít a fegyveres konfliktusok megítéléséhez. Ugyanakkor az igazságosság kritériumainak teljesülése sem szünteti meg a háború tragikus, kegyetlen jellegét. A háború mindig együtt jár olyan szenvedéssel és veszteséggel, amely az egyén nézőpontjából aligha igazolható vagy elfogadható. Ebben az értelemben a kegyetlenség nem pusztán a háború esetleges velejárója, hanem annak állandó kísérőjelensége. Ha az igazságos háború kegyetlenségét hangsúlyozzuk, akkor sem következhet ebből az igazságos háború elutasítása, hiszen bizonyos esetekben a fegyveres harc mellőzhetetlen, többek között az emberi méltóság tömeges megsértésének megszüntetése, vagy egy állam határainak megvédele érdekében, de nyilvánvalóvá kell tennünk, hogy a háború mindig csak a legvégső eszköz lehet.

A fegyveres erőszak nemzetközi jogi tilalmának intézménye valójában nem tükrözi az államközi konfliktusok valós természetét. Az agresszor államok rendszerint megtalálják a megfelelő morális hivatkozási alapot a támadásuk megindításához, legyen szó humanitárius intervencióról vagy kisebbségek védelméről, miközben jellemzően nem ezek az okok állnak a háborús erőszak hátterében. Az erőszak általános tilalma addig hordoz bármilyen relevanciát a nemzetközi rendre nézve, ameddig olyan államok vannak katonai fölényben, amelyek közvéleménye elvárja tőlük ezen elv következetes alkalmazását. Ez az időszak azonban látványosan a végéhez közeledik. A multipoláris világrend új jelszavai, amelyek megteremthetik a békét, a hatalmi egyensúly és a kompromisszum lesznek. Valószínűleg ezek a kompromisszumok birodalmi logikát követve az erő elvén nyugszanak majd, jelentősen korlátozva a kisebb népek és államok önrendelkezését és szabadságát, ezért nem zárható ki, hogy háborúk igazságossága mellett rövidesen a békék igazságtalansága miatt is aggódnunk kell.

LEHET AGRESSZIÓT „KIPROVOKÁLNI”?

Oroszország Ukrajnával szembeni „kiprovokálatlan/kiprovokált” agressziójának nemzetközi jogi elemzése

Csapó Zsuzsanna*

1. Bevezető gondolatok

„Az biztos, hogy a támadást Oroszország indította, de az egy nagyon érdekes kérdés, hogy ezt a támadást mikor, ki és mért (sic!) provokálta ki. Egy pillanatilag nem akarja mentegetni az ember Oroszországot, de csak azt gondolni, hogy Oroszország hirtelen felindulásból támadott, azt hiszem, nem felel meg a történelmi tényeknek.”

– így reagált 2025 decemberében Mráz Ágoston Sámuel politikai elemző¹ arra az újságírói kérdésre,² ami arra kereste a választ, vajon Orbán Viktor miniszterelnök miért mondhatta két nappal korábban egy brüsszeli sajtótájékoztatón az orosz–ukrán háborúra reflektálva, hogy „Nem is világos, hogy ki támadott meg kit.”³

Azt már sokszor és sokan papírra vetettük nemzetközi jogászok, hogy megítélésünk szerint nem lehet kérdéses, kit terhel a felelősség a nemzetközi jog egyik

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar. ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6983-1477>

¹ <https://mrzagoston.hu/>

² Az interjú a Telex.hu újságírója, Simor Dániel készítette 2025. december 21-én (ld. 14:27-től): <https://telex.hu/video/2025/12/21/dpk-szeged-fidesz-orban-viktor-szolo-utca-lazar-janos-szlovak>

³ Magyarország Kormánya: *Orbán Viktor miniszterelnök sajtótájékoztatója Brüsszélből*. 2025.12.19. (ld. 5:01-től): <https://www.youtube.com/watch?v=3kOuBII49IE>. Megjegyzendő, a miniszterelnök néhány nap múlva, évindító sajtótájékoztatóján fenti mondatára vonatkozó kérdésre reagálva már így nyilatkozott (a The Times tudósítójának): „Szerintem a helyzet egyértelmű, 2022 februárjában Oroszország megtámadta Ukrajnát. Nem értem, hogy mi ebben a bizonytalanság.” Magyarország Kormánya: *Orbán Viktor miniszterelnök nemzetközi sajtótájékoztatója*. 2026.01.05. <https://www.youtube.com/watch?v=VJugHXLQAKo>; Magyarország Kormánya, Miniszterelnöki Kabinetiroda: *Orbán Viktor válasza a felmerült újságírói kérdésekre*. 2026.01.07. <https://kormany.hu/interjuk/orban-viktor-valaszai-a-felmerult-ujsgairoi-kerdesekre-2026?isSpecial=true>

feltétlen alkalmazást igénylő normájának,⁴ az államok közötti erőszak tilalmának⁵ megsértéséért:⁶ „Oroszország a szomszédja elleni fegyveres támadással megsértette az államok közötti erőszak tilalmának kógens szabályát.”⁷ Oroszország „területszerző rablőháború[ja]”⁸ „nemcsak a nemzetközi jog számos alapvető fontosságú szerződéses és szokásjogi szabályának súlyos sérelmét jelenti[...], hanem egyben a mai nemzetközi jogrend alapjait is megrengeti[...]”⁹ „Az Orosz Föderáció katonai beavatkozása a II. világháború óta példátlan nemzetközi jogsértés, amely az agresszió definíciójáról szóló ENSZ közgyűlési határozat minden egyes pontját megvalósította.”¹⁰ A jogsértés mivolta és a felelős állam kiléte tehát – általános nemzetközi jogász konszenzus alapján¹¹ – egyértelmű. Reményeim szerint azonban hasznos arra is felhívni a figyelmet, hogy a többek által használt „kiprovokátlan agresszió” jelzős szerkezet helytelen terminológia, s ezért alkalmazása kerülendő. Ugyanígy és nemkülönbön kerülendő kiprovokált agresszióról beszélni.

⁴ Csapó Zsuzsanna: „[...] és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Az1969. évi bécsi egyezmény és a ius cogens módosíthatósága. *Állam- és Jogtudomány*, 2020/1. 25–43. https://real.mtak.hu/109132/1/AJT_2020_01_02_CSAPO.pdf

⁵ Ld. az immár kvázi univerzálissá vált, 193 állam által elfogadott ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdését. Magyarországon kihirdette: az 1956. évi I. törvény.

⁶ A magyar nyelven megjelent írások közül a következő négy lábjegyzetben jelölt forrásokon túl lásd még: Csapó Zsuzsanna: Ukrajna elvitathatatlan önvédelmi joga és annak határai. *Jogtudományi Közlöny*, 2025/5. 235–240. <https://doi.org/10.59851/jk.80.05.4>; Csapó Zsuzsanna: Ukrajna önvédelmi lépéseinek vannak nemzetközi jogi korlátai? Válhat jogsértővé az áldozat? Moszkva támadható? *MTA Law Working Papers*, 2024/10. <https://tinyurl.com/mp9kx53h>; Csapó Zsuzsanna: Van ma jelentősége a hadüzenetnek? *Ludovika.hu, az NKE tudományos platformja, Közjogi Megálló Blog*, 2024.01.22. <https://www.ludovika.hu/blogok/kozjogi-megallo-blog/2024/01/22/van-ma-jelentosege-a-haduzenetnek/>; Hoffmann Tamás – Kajtár Gábor: Az élő halott? – Az államközi erőszak tilalmának anatómiája válságok tükrében. In: Bán-Forgács Nóra – Lőrincz Viktor – Mezei Kitti – Szentgáli-Tóth Boldizsár (szerk.): *Poszt-COVID: A COVID-19 hatásai a jogrendszerre*. Budapest, Akadémiai Kiadó – HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2024. 215–229. <https://doi.org/10.1556/9789636640637>; Kis Kelemen Bence – Kiss Mátyás: Oroszország 2022-es inváziója Ukrajna ellen a jus ad bellum tükrében. *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*, 2022/4. 7–48. <https://tinyurl.com/3wjc6h65>

⁷ Csapó Zsuzsanna: Békemegállapodás Ukrajna és Oroszország között a nemzetközi jog feltétlen érvényesülést kívánó normáinak fényében – területváltozások elfogadhatók? *MTA Law Working Papers*, 2025/15. 2. <https://tinyurl.com/mvttfnek> [A továbbiakban: Csapó (2025a)]

⁸ Lamm Vanda: Az ukrajnai háború és várható következményei. Bevezető. *Magyar Tudomány, a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata*, 2023/9. 1088. <https://doi.org/10.1556/2065.184.2023.9.1>

⁹ Lamm Vanda: Az ukrajnai háború a nemzetközi jog tükrében. *Magyar Tudományos Akadémia folyóirata*, 2023/9. 1120. <https://doi.org/10.1556/2065.184.2023.9.5>

¹⁰ Hoffmann Tamás: Háború vagy béke? Az államközi erőszak alkalmazásának nemzetközi jogi kérdései az orosz-ukrán konfliktusban. *Közjogi Szemle*, 2022/3. 8. <https://real.mtak.hu/155759/1/Hoffmann-HaboruvagybekeKozjogiSzemle.pdf>

¹¹ Ld. a 2022-ben megfogalmazott magyar kiállást: Hungarian Branch of the International Law Association: *Declaration of Solidarity with Ukraine*. <https://www.ila-hungary.hu/index.php/declaration-of-solidarity-with-ukraine>

2. Kiprovokált/kiprovokálatlan agresszióra való hivatkozások

2.1. Közéleti, politikai diskurzusok

Kiprovokálatlan, vagy – hitem szerint – rosszabb esetben kiprovokált jelzővel illetni az orosz agressziót nem tekinthető kivételesnek közéleti, politikai diskurzusokban. Utóbbira is számosat hozhatunk, lássunk mégis előbbire néhány példát.

A 2022. február 24-én megindult fegyveres támadást még aznap, illetve pár nappal később a bolgár¹² miniszterelnök, valamint a dán¹³ és a finn¹⁴ külügyminiszterek „ki nem provokált agresszióknak” nevezték. Hasonlóan provokáció nélkülinek minősítették, de más kifejezést használva, nem az orosz agressziót, hanem az orosz „támadást” (*attack, assault*) az amerikai¹⁵ elnök, a brit,¹⁶ a kanadai¹⁷ és az új-zélandi¹⁸ miniszterelnökök, valamint a G7¹⁹ vezetők. Ugyancsak kiprovokálatlannak titulálták, de szintén más kifejezést társítva e szóhoz, az orosz „inváziót” (*invasion*) a svéd²⁰ kormányfő, a szingapúri külügyminiszter, valamint az Amerikai Államok Szervezete (OAS) 35-ből 25²¹ tagállamának OAS-hoz delegált állandó képviselői.²² A norvég állandó képviselő

¹² Kiril Petkov február 24-én kormánya nevében mélyen elítélte az orosz agressziót, és kijelentette: „Ukrajna nem provokálta a katonai agressziót.” (Vagy más hangsúllyal: „A katonai agressziót nem Ukrajna provokálta.”) Scott R. Anderson – Zachary Badore – Anastasia Bradatan – Alexander Herkert – Bryce Klehm – Rohini Kurup – Jaime Lopez – Katherine Pompilio – Anna-Marie Robertson – Thomas G. Warschefsky: *The World Reacts to Russia's Invasion of Ukraine. Lawfare*, 2022. 02. 24. <https://www.lawfaremedia.org/article/world-reacts-russias-invasion-ukraine> (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

¹³ Jeppe Kofod a támadás napján kiadott nyilatkozatában elítélte „Oroszország ki nem provokált katonai agresszióját Ukrajna ellen és Belarusz részvételét e cselekményekben”, s hozzátette, hogy „Oroszország az indokolatlan katonai akcióival durván megsérti a nemzetközi jogot, valamint az EBESZ-vállalásokat és aláássa az európai és globális biztonságot”. Uo. (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

¹⁴ Pekka Haavisto március elején az ENSZ Emberi Jogi Tanácsában tett nyilatkozatában leszögezte: „Oroszország Ukrajna elleni ki nem provokált katonai agressziója a nemzetközi jog és az ENSZ Alapokmány égbekiáltó megsértése [...]”. Uo. (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

¹⁵ Joe Biden február 24-én tartott beszédében ekként fogalmazott: „Az orosz hadsereg provokáció, indok és szükség nélkül brutális támadást indított az ukrán nép ellen.” Jim Garamone: *Biden Condemns Russian Attack on Ukraine, Orders More Troops to Europe. U.S. Department of War*, 2022. 02. 24. <https://tinyurl.com/mtjxkdht>

¹⁶ Boris Johnson, 2022. február 24-én. Anderson et al. i. m. (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

¹⁷ Justin Trudeau, 2022. február 24-én. Agence France-Presse (AFP): *Unprovoked and unjustified: World reacts to attack on Ukraine. Dhaka Tribune*, 2022. 02. 24. <https://www.dhakatribune.com/world/europe/264428/unprovoked-and-unjustified-world-reacts-to-attack>; @JustinTrudeau: <https://x.com/JustinTrudeau/status/1496705975604154371>

¹⁸ Jacinda Ardern, 2022. február 24-én. Anderson et al. i. m. (Az eredeti forrás elérhetőségét ld. ugyanitt.)

¹⁹ 2022. február 24-én. Uo. (Az eredeti forrás elérhetőségét ld. ugyanitt.)

²⁰ Magdalena Andersson 2022. február 24-én „provokálatlannak, jogellenesnek és védhetetlennek” nevezte az inváziót. Uo. (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

²¹ Organization of American States: *Member States*. https://www.oas.org/en/about/member_states.asp; OAS: *Declaration „The Situation in Ukraine”, CP/INF. 9293/22 rev.3, 2022.02.27.*; @OAS_official: https://x.com/OAS_official/status/1498017746826809351

²² Anderson et al. i. m.

lő pedig – prompt módon reagálva a történésekre – az ENSZ Biztonsági Tanácsában azokat a „döntéseket” – Putyin döntéseit – nevezte provokálatlannak (valamint igazolhatatlannak és felelőtlennek), amelyek orosz csapatok Donyeckbe és Luhanszkba küldéséhez, és a „különleges katonai műveletek” bejelentéséhez vezettek.²³ E február 24-én tartott BT-vitán rajta kívül még az albán, a brit és a német képviselők is kiemelték az oroszok által indított „invázió”, „háború”, „katonai művelet” provokálatlan mivoltát.²⁴ Volt persze az orosz megszállás kezdetének napján ellenvélemény is: az iráni külügyminiszter azt tweetelte, hogy „az ukrajnai válság a NATO provokációiban gyökerezik”.²⁵

A provokálatlanság emlegetése később is gyakorta tetten érhető. Példának okáért 2022 júniusában Emmanuel Macron francia elnök, miközben biztosította Ukrajnát arról, hogy számíthat rájuk, és hogy Európa az ő oldalukon áll, azt is hangsúlyozta, hogy meg kell védeni az ENSZ Alapokmányában foglalt elveket, amelyeket Oroszország „szándékosan, provokálatlanul és igazolhatatlan módon”²⁶ ignorált. Továbbá, az ENSZ Biztonsági Tanácsában az oroszok támadását követő 1000. napon (2024 novemberében) tartott vitában az amerikai, a japán és a máltai felszólaló, valamint az Európai Uniót képviselő diplomata is Oroszország provokálatlan inváziójáról, provokálatlan agressziós háborújáról beszéltek.²⁷ Ugyanígy tettek a fegyveres támadás 1. évfordulóján is a G7 országok nevében állandó képviselőik is.²⁸

Sőt, folytatva a sort, Vlagyimir Putyin orosz elnök is citálható, igaz, ő nem az Ukrajnával vívott háború vonatkozásában használta a „kiprovokálatlan” jelzőt. Az Izrael, majd az Egyesült Államok által 2025 júniusában Iránra mért légitámadásokat²⁹ minősítette nem provokált (vagyis indokolatlan), és nem igazolható agresszióknak.³⁰

²³ Uo. Valamint ld. még: Statement by Permanent Representative Ambassador Mona Juul in the Security Council meeting on Ukraine, 23 February 2022. *Norway in the UN*, 2022.02.24. <https://www.norway.no/en/missions/un/statements/security-council/2022/sc-ukraine3>

²⁴ UNSC S/PV.8974, 8974th meeting, 2022.02.23. 3., 13., 14. <https://docs.un.org/en/S/PV.8974>

²⁵ Anderson et al. i. m. (Az eredeti forrás elérhetőségét lásd ugyanitt.)

²⁶ „Deliberate, unprovoked and unjustified way” vagy eredetiben: „déliberé, injustifié, injustifiable”. Foreign Intelligence Service of Ukraine: June 17, 2022 Ukraine and the World – Against Russia’s Aggression. Sanctions in Action. *szeru.gov.ua*, 2022.06.17. <https://tinyurl.com/3yj425yn>; REPLAY: ‘You can count on us,’ France’s Macron tells Ukraine’s Zelensky. *FRANCE 24 English*, 2022. 06. 16. <https://www.youtube.com/watch?v=OjEtwJnSduk>

²⁷ UNSC: *Maintenance of peace and security of Ukraine*. S/PV.9788, 9788th meeting, 2024.11.18., 5., 7., 13., 23. <https://docs.un.org/en/S/PV.9788>

²⁸ One year on from Russia’s full-scale unprovoked war of aggression, the G7 is more united than ever over Ukraine. *GOV.UK*, 2023. 02. 23. <https://tinyurl.com/yk4ht289>

²⁹ Nemzetközi jogi minősítésükről ld. Striking Iran’s Nuclear Facilities: International Law Scholars Warn of Precedent-Setting Violations. *Völkerrechtsblog*, 2025. 07. 09. <https://tinyurl.com/bd5deuw3>

³⁰ Putin says ‘unprovoked aggression’ on Tehran ‘unjustified’. *Le Monde*, 2025.06.23. <https://tinyurl.com/3neuwb66>

2.2. Nemzetközi szervezetek állásfoglalásai

Ami az államok értékelése mellett a nemzetközi szervezeteket illeti, fontos arra figyelmeznünk, hogy míg a NATO, az EU vagy az EBESZ keretében születtek nyilatkozatok, amelyek kiemelték, hogy az orosz agresszió nem provokációra indult, addig az ENSZ szervei tartózkodtak ettől.

2.2.1. Az Európai Unió (EU), az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ)

Még a támadás napján Ursula von der Leyen és Charles Michel, az Európai Bizottság és az Európai Tanács elnökei arról posztoltak az X-en, hogy mélyen elítélik Oroszország Ukrajnával szembeni indokolatlan (*unjustified*) támadását, s gondolataik az ukrán néppel vannak, akik e provokátlan (*unprovoked*) támadással kénytelenek szembenézni.³¹ A Bizottságnak az Európai Parlamenthez és a Tanácshoz intézett közleményei is e szóhasználatot vitték tovább,³² ahogy a Bizottság szóvivője évek teltével is provokátlan és indokolatlan agresszióról beszélt.³³ 2022 tavaszán a tagállamok nevében is születtek ilyen nyilatkozatok,³⁴ de akár az Európai Unió Tanácsának közleményei is fogalmaznak ekként.³⁵

Ami a NATO-t illeti, az invázió megindulásakor a tagállamok állam- és kormányfői nyilatkozatban ítélték el az oroszok hosszú ideje tervezett, „provokátlan és indokolatlan” brutális támadását.³⁶ Jens Stoltenberg főtitkár szintén elítélően bírálta, és „meggondolatlanak és provokátlanok” titulálta Oroszország támadását.³⁷ Tőle a későbbiekben is sok hasonló nyilatkozatot hallhattunk.³⁸ Amikor egy újságíró Ferenc pápa

³¹ AFP i. m.; @vonderleyen: <https://x.com/vonderleyen/status/1496710321372901380>

³² Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Temporary protection for those fleeing Russia's war of aggression against Ukraine: One year on. Brussels, 8.3.2023 COM(2023) 140 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/DOC/?uri=CELEX%3A52023D0140&utm>

³³ EU says Russia must withdraw for lifting of sanctions. *Deutsche Welle*, 2025. 03. 26. <https://www.dw.com/en/ukraine-macron-says-too-early-to-consider-lifting-russia-sanctions/live-72042398>

³⁴ EU Statement regarding Russia's unprovoked and unjustified military aggression against Ukraine. *European External Action Service (EEAS)*, 2022. 02. 28. <https://tinyurl.com/2mt5sd4y>; EU Statement on the Russian unprovoked and unjustified invasion in Ukraine. *EEAS*, 2022. 03. 15.

³⁵ Három évvel Oroszország Ukrajna elleni teljes inváziójának és agressziós háborújának megindítása után az EU elfogadta a gazdasági és egyéni szankciók 16. csomagját. *Az Európai Unió Tanácsa*, 2025. 02. 24. <https://tinyurl.com/48v42h7s>

³⁶ Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's Attack on Ukraine. 2022. 02. 25. <https://tinyurl.com/3bacfa63>

³⁷ Servet Gunerigok: NATO chief condemns Russia's 'reckless and unprovoked attack' on Ukraine. *Anadolu Ajansı*, 2022. 02. 24. <https://tinyurl.com/4333zf22>

³⁸ Példának okáért: „Ukrajna továbbra is szörnyű próbatétel előtt áll. Egy revizionista szomszéd brutális, provokátlan agressziós háborújával szembesül.” Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at the International Summit of Cities and Regions in Kyiv, Ukraine. 2023. 04. 20. <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2023/04/20/speech>

azon mondatára reagáltatta, amelyben a Szentatya felvetette, tán kiprovokálhatták az oroszok agresszióját,³⁹ Stoltenberg így felelt: az, ahogy az előző években támogatta a NATO Ukrajnát, és segítette fegyveres erejét kiképzéssel, tanácsadással, felszereléssel, „ez nem fenyegetés senkire”, „ez nem provokáció”. „A NATO egy védelmi szövetség [...]” „[...] Putyin elnök és Moszkva az, aki a felelős ezért a brutális agresszióért a független Ukrajna ellen.”⁴⁰

Az euroatlanti biztonsági szervezetek közül az EBESZ is osztja a NATO álláspontját: Parlamenti Közgyűlésük visszatérően⁴¹ „provokátlanoknak, igazolatlanoknak és illegálisnak” nevezi Oroszország – fogalmazásuk szerinti – „agresszív háborúját”.⁴²

2.2.2. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ)

Míg uniós és NATO-, illetve EBESZ-szinten hivatalos nyilatkozatok esetében sem ritka az orosz agresszió kapcsán a „ki nem provokált” jelző alkalmazása, addig ENSZ-szervek körében kizárólag az üléseken folytatott viták során elhangzott állami hozzájárulások között találhatunk ilyen fogalmazást.⁴³

De van egyáltalán bármilyen fórumon is létjogosultsága e jelzőnek?

³⁹ „De a veszély az, hogy csak ezt látjuk, ami szörnyű, és nem látjuk a háború mögött zajló teljes drámát, amelyet talán valamilyen módon provokáltak vagy nem akadályoztak meg.” Antonio Spadaro: Papa Francesco in conversazione con i direttori delle riviste culturali europee dei gesuiti. *La Civiltà Cattolica*, 2022.05.19. <https://tinyurl.com/3heuw2h7> A pápa szerint lehetséges, hogy kiprovokálták az ukrajnai háborút. *Szabad Európa*, 2022. 06. 14. <https://tinyurl.com/2sfwtes6>

⁴⁰ Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meetings of NATO Defence Ministers. 2022.06.16. <https://www.nato.int/en/news-and-events/events/transcripts/2022/06/16/press-conference>

⁴¹ Bucharest Declaration and Resolutions adopted by the OSCE Parliamentary Assembly at the Thirty-First Annual Session Bucharest, 29 June – 3 July 2024. AS (24) D E. <https://tinyurl.com/3wzhvj7>

⁴² Hoffmann Tamás: Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák. *Állam- és Jogtudomány*, 2019/1. 64. <https://jog.tk.elte.hu/uploads/files/2019-01-HOFFMANN.pdf>; Ld. még az ENSZ Közgyűlés 1970-ben elfogadott 2625. sz. határozatát. UN Doc. GA/RES/2625 (1970) https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_RES_2625-Eng.pdf

⁴³ Ld. példának okáért a fentebb korábban említett BT-üléseken tett megjegyzéseket, vagy akár az ENSZ Közgyűlés tanácskozásain elhangzott észrevételeket: pl. 2022-ben a 11. (az orosz invázió miatt összehívott) rendkívüli közgyűlési ülészakon az Amerikai Egyesült Államok, Dánia (Észtország, Finnország, Izland, Lettország, Litvánia, Norvégia és Svédország nevében is), Dzsubuti és Mianmar (valamint az EU képviselője mint megfigyelő) részéről; vagy pl. 2024 februárjában szintén közgyűlési tanácskozáson Guatemala és Montenegró részéről. Ld. továbbá a Közgyűlés első (a leszerelésre és a nemzetközi biztonságra fókuszáló) bizottságában tartott vitán a portugál képviselő hozzászólását. General Assembly Overwhelmingly Adopts Resolution Demanding Russian Federation Immediately End Illegal Use of Force in Ukraine, Withdraw All Troops. Eleventh Emergency Special Session, GA/12407, United Nations, UN Meetings Coverage and Press Releases. 2022.03.02. <https://press.un.org/en/2022/ga12407.doc.htm>; UN General Assembly, A/78/PV.58, 58th plenary meeting, 2024. 02. 26., 6., 13. https://digitalibrary.un.org/record/4067707/files/A_78_PV.58-EN.pdf; With Debate Intensifying in First Committee, Speaker Says It Will Support Ukraine during Unprovoked Aggression for ‘as Long as It Takes’. UNGA First Committee, Seventy-eighth Session, GA/DIS/3711, United Nations, UN Meetings Coverage and Press Releases. 2023. 10. 04. <https://press.un.org/en/2023/gadis3711.doc.htm>

3. Nincs értelme provokált vagy provokátlan agresszióról/támadásról beszélni

3.1. Az agresszió fogalma eleve jogsértést rejt magában

Ha agresszió kapcsán, ami a természetes személy szintjén nemzetközi büntettnak is minősül, fontosnak tartjuk kiemelni, hogy ezen agressziót nem provokálta az áldozata, azaz a sértett állam, érdemes tisztában lennünk azzal, hogy voltaképp olyan szintű jogi (nemzetközi jogi) nonszenszről értekezünk, mintha – nemzeti jogi analógiával élve – kiprovokált emberölésről beszélnének.⁴⁴

Az agresszió, vagyis az ENSZ Alapokmányában rögzített államközi erőszak tilalmának⁴⁵ semmibevétele ugyanis *per definitionem* jogsértés.⁴⁶ Nem lehet kiprovokálni. Ugyanígy – a belső jogi példát véve – nem jogosít fel senkit semmilyen sérelem, semmilyen bántalom emberölés büntetétére.

Más kérdés, hogy lehet a másik életének elvétele is jogszerű, és lehet a másik állammal szembeni erő⁴⁷ alkalmazása is jogszerű, de csakis akkor, ha akinek életét kioltjuk, vagy amely állammal szemben fegyveres erőt alkalmazunk, épp a tilalom által védett alapnormát sérti meg: életünkre, vagy más életére tör, illetve fegyveres erőt alkalmaz egy állammal szemben (vagy azzal fenyeget).

⁴⁴ Ahogy a „provokált és ezért öltem” érvelés is nonszensz, úgy államközi kapcsolatokban agresszió kapcsán is az. Kolontár Krisztián: „Szerettem Anitát, de provokált és elpattant nálam a húr!” – vallotta a kétgyermekes anya fejét csákánnyal szétverő férfi. *Telex*, 2026. 01. 27. <https://24.hu/belfold/2026/01/27/csomend-csakany-feleseg-gyilkossag/>

⁴⁵ ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdés: „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.” (Fordítás forrása: a már említett kihirdető jogszabály.)

⁴⁶ Jogsértés, s felelősséget keletkeztet az állam oldalán, de egyúttal az egyén oldalán is, hiszen egyike a nemzetközi jogon alapuló bűncselekményeknek (*delicta iuris gentium*). Bruhács János: *Nemzetközi jog I.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 1998. 207.; Csapó Zsuzsanna: *Delicta iuris gentium*, a természetes személyek nemzetközi jogon alapuló büntetőjogi felelőssége és a felelősségre vonás folyamata. *Jura*, 2002/1. 136–143. https://jura.ajk.pte.hu/JURA_2002_1.pdf

⁴⁷ Az ENSZ Alapokmányát kihirdető magyar jogszabály által használt „erőszak tilalma” (*prohibition on the use of force*) kifejezés mellett megfontolandó az „erő” alkalmazásának tilalma terminus technicus használata is, ugyanis akkor is sérülhet az Alapokmány 2. cikkének (4) bekezdésében foglalt tilalom, ha „erőszakra” nem is kerül sor. Példának okáért már akkor is agresszióról beszélhetünk, ha két állam megállapodik arról, hogy egyik a másik területén állomásoztatja fegyveres erőit, de az egyeztetett határidő lejártának ellenére, a fogadó állam tiltakozása mellett is tovább maradnak az idegen katonák (ld. az ENSZ Közgyűlésének e tanulmányban később pontosan is meghivatkozott 1974. évi 3314. számú „agressziós határozata” által sorra vett agressziós tényállások közül az e) pontot). Ld. ugyancsak a Krím-félsziget 2014. évi annektálását: szinte erőszak kifejtése nélkül sérült az „erő” alkalmazásának alapokmánybéli, egyúttal ma már kogens tilalma (s valósult meg a közgyűlési határozat agressziós tényállásai közül az a) pontban foglalt súlyos jogsértés).

Így az emberi élet elvétele (békeidőben)⁴⁸ akkor nem vet fel – büntetőjogi – felelőséget, ha jogos védelmi helyzetben,⁴⁹ azaz önvédelem keretében, vagy mások oltalma végett oltunk ki emberéletet.⁵⁰ Erőszakot is lehet ma is államközi szinten jogszerűen alkalmazni, de csakis az erőszak tilalmát ignoráló állammal szemben. Ez utóbbit azonban már nem nevezzük agresszióknak, hiszen e fogalom az erőszak jogszerűtlen alkalmazását takarja.

Másképp fogalmazva: a Büntető Törvénykönyvünk által büntetni rendelt emberölés büntetett⁵¹ nem lehet kiprovokálni. Pontosabban: ha „provokálnak” is, nem ölhetsz embert. „Kiprovokálni” csak a jogos védelmi helyzetben cselekvő fellépését lehet, amely cselekmény így nem büntetendő. Ugyanígy államközi relációban sem lehet agressziót kiprovokálni. Azaz: ha „provokálnak” is, nem indíthatshz háborút. „Kiprovokálni” csak a megtámadott állam viszontválasztát lehet, vagy a nemzetközi közösséget az agresszonnal szemben cselekvésre felhatalmazó ENSZ-BT határozatot.

Ha mindazonáltal nem is a jogsértést fogalmi elemként tartalmazó agresszió fogalmát használják a ki nem provokáltság hangsúlyozásakor (*unprovoked aggression*), hanem a semleges „ki nem provokált támadás” (*unprovoked attack*) kifejezést, akkor sem járnak el helyesen. „Provokációra” (mit is értsünk persze ez alatt?) sem lehet erőszakot alkalmazni. 1945 óta alapvetés: államközi relációban az erőszak csak a legvégső esetben vethető be jogszerűen (mindössze két szituációban, lásd alább részletesebben is kifejtve).

3.2. „Provokáció” esetén is kötelesek az államok nemzetközi vitáikat békés módon rendezni

Ha egy állam vezetése úgy ítéli, másik állam provokálja, vagyis tetteivel vagy épp mulasztásaival, jogsértésével vagy épp érdeksérelmek okozásával felingerli, ez esetben a „pro-” (‘elő-’) „vocare” (‘hív, szólít’),⁵² azaz a „felszólítás, kihívás” nem értelmezhető a nemzetközi kapcsolatokban „erőszakos fellépésre készítetesként”⁵³.

Ma már. Voltak ilyen történeti korszakok, de ezen a nemzetközi közösség az ENSZ Alapokmány elfogadásával túllépett, pontosabban túllépní szándékozott. „A Szervezet összes tagjai kötelesek nemzetközi viszályaikat békés eszközökkel és oly módon rendezni, hogy a nemzetközi béke és biztonság, valamint az igazságosság ne kerüljön

⁴⁸ A pontosítás azért szükséges, mert nemzetközi fegyveres konfliktus esetén a kombattánst, a harcost nem lehet felelősségre vonni az általa kioltott emberéletekért, ha betartotta a hadijogi normákat (azaz a *ius in bello* előírásait), így jellemzően, ha harcolni kész és képes ellenséges katona életét oltotta ki, vagy az ellenségeskedésekben közvetlenül részt vevő, pl. fegyvert ragadó civilét.

⁴⁹ Ld. még továbbá azon államok álláspontját, amelyek a halálbüntetést továbbra is büntetési tételeik között szerepeltetik.

⁵⁰ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről, IV. fejezet: A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok, 22. § A jogos védelem. Ld. továbbá Magyarország Alaptörvényének V. cikkét.

⁵¹ Btk. 160. §.

⁵² Tótfalusi István: *Magyar etimológiai szótár*. Budapest. <https://tinyurl.com/5774kctn>

⁵³ Uo.

veszélybe.”⁵⁴ – deklarálták (az erőszak tilalmáról szóló passzus előtt) a világszervezet alapító szerződésében.

Könnyű a fentieket belátni, ha ismét belső jogi analógiát veszünk alapul. Még ha a szomszédom szemetet is éget a kertjében, s ezzel nekem komoly kellemetlenséget okoz, vagy meggyőződésem, hogy vagyontól orgazdaságból építi, netán feltételezem, hogy háziállatát sanyargatja, mindezekon felül, ha attól tartok a gyakori veszekedéseket hallva, hogy családtagjaival szemben is akár bűncselekményt követ el: nekem nincs jogom vele szemben erőszakot alkalmazni, s így megoldani a felmerült problémákat. Csakis a velem vagy más személlyel szembeni jogtalan támadás elhárítására vagyok jogosult.⁵⁵ Legalábbis amikor a Thomas Hobbes-i természeti állapotból társadalmi szerződést kötve – államokat létrehozva – átléptünk a társadalmi állapotba, azaz magunk mögött hagytuk az „ember embernek farkasa” kegyetlenül kemény világát, az erőszak alkalmazásának individuális jogáról lemondtunk, és az erőszak alkalmazásának monopóliumával felruháztuk az államot (ami cserébe vállalja védelmünket). Ugyanezen a folyamaton az államok egymás közötti viszonylataikban is végigmentek,⁵⁶ csak jóval később, mint az államok keretein belül az egyes emberek. A „nemzetközi társadalmi szerződés” az ENSZ Alapokmánya lett, amelyben immár az államok mondtak le a más állammal szembeni erőszakról, vagyis a *ius ad bellum*-ról, a háborúindítás jogáról, s ruházták fel az erőszak alkalmazásának monopóliumával az ENSZ-t, az ENSZ Biztonsági Tanácsát. Innentől fogva az államok már csak akkor alkalmazhatnak – jogszerűen – erőszakot a másikkal szemben, ha⁵⁷ arra felhatalmazza őket az ENSZ BT (épp annak érdekében, hogy a közös alapnormát, azaz az erőszak tilalmát semmibe vevő államot egyesült erővel jogkövető magatartásra kényszerítsék), vagy természetesen védelmi szituációban:⁵⁸ jogosult minden állam megvédeni önmagát a fegyveres támadással szemben, és jogosult minden állam – *ad hoc* alapon⁵⁹ vagy védelmi szövetség⁶⁰ részeként – segítséget, közte akár fegyveres segítséget is nyújtani a megtámadott államnak.

Visszatérve a „szomszéd-analógiára”: ha a szomszéd felől jog- vagy érdeksérelmet tapasztalok, én nem vagyok jogosult önhatalmúlag, akár erőszakot is alkalmazva véget vetni ezen cselekményeknek, bűncselekményeknek. Köteles vagyok erőszakot elkerül-

⁵⁴ ENSZ Alapokmány 2. cikk (3) bekezdés. (Fordítás forrása: a már említett kihirdető jogszabály.)

⁵⁵ Btk. 22. cikk.

⁵⁶ Csapó (2025a) i. m.

⁵⁷ Ld. az ENSZ Alapokmány VII. fejezetét: Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében.

⁵⁸ Ld. az ENSZ Alapokmány 51. cikkét.

⁵⁹ Nem szükséges tehát védelmi szervezet tagja lenni ahhoz – lásd ma Ukrajna helyzetét –, hogy jogszerűen nyújthassanak államok egy megtámadott államnak fegyveres támogatást. Csapó Zsuzsanna: 2022 és az orosz agresszió. Semmibe vagy komolyan vesszük a nemzetközi *ius cogens* koncepcióját? In: Barcsi Tamás – Diósi Szabolcs (szerk.): *A válság elméleti vonatkozásai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2022. 68.

⁶⁰ Ld. példának okáért a NATO-t létrehozó washingtoni szerződésnek a kollektív védelemről rendelkező 5. cikkelyét. Magyarországon kihirdette: az 1999. évi I. törvény.

ve rendezni, vagy rendeztetni e konfliktusokat.⁶¹ Ugyanerre, azaz a békés vitarendezésre kötelezettek ma már az államok is.

Ha voltak tehát Oroszországnak Ukrajnával kapcsolatban jogos vagy jogosnak vélt sérelmei, azt kötelesek lettek volna a – kiterjedt – nemzetközi vitarendezési mechanizmusok keretében orvosoltatni. Az orosz ajkú ukrajnai állampolgárokkal szembeni állítólagos emberi jogi, és kisebbségi jogi jogsértések miatt például miért nem használta ki Oroszország az Európa Tanács kínálta lehetőségeket? 2022. február 24., azaz a teljes körű invázió megindítása előtt⁶² Oroszország ugyanis – még⁶³ – tagállam volt e páneurópai testületben, így semmi akadálya nem volt annak, hogy e szervezet keretében keressen békés és hatékony, előrevivő megoldásokat. Oroszország példának okáért Ukrajnával szemben ugyan államközi peres eljárást indított a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) előtt,⁶⁴ de miért csak 2021 júliusában szánták rá magukat e lépésre (2014 óta zajló jogsérelmeket felemlítve), s legfőképpen miért nem vettek részt 2022 májusától érdemben az eljárásban (a szervezetből való márciusi kizárásuk nem lett volna ennek akadálya),⁶⁵ miért nem válaszoltak a bíróság megkereséseire?⁶⁶ Résztes államként⁶⁷ miért nem használták az 1995. évi nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény⁶⁸ monitoring mechanizmusát? A kisebbségeket megillető nyelvi jogok sérelme láttán Oroszország miért nem tartotta fontosnak csatlakozni az 1992. évi regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájához,⁶⁹ s e szerződés keretében miért nem keresett jogvédelmet, miért nem mozgósította az egyezmény végrehajtását felügyelő bizottságot?⁷⁰ Miért nem kezdeményezett eljárásokat a Miniszteri Bizottság, a Parlamenti Közgyűlés, vagy a Velencei Bizottság előtt?

⁶¹ Pl. kérnem kell a jegyző segítségét, értesítenem kell a hatóságokat, feljelentést kell tennem, vagy békés eszközökkel magam is kísérletet tehetek a rendezésre (pl. a fenti példánál maradva állatainak oltalmat nyújtok, befogadom a sértett családtagját stb.).

⁶² 1996-tól. Council of Europe, Newsroom: *The Russian Federation is excluded from the Council of Europe*. 2022. 03. 16. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/the-russian-federation-is-excluded-from-the-council-of-europe>

⁶³ Onnan épp a nemzetközi jog semmibevétele, az Ukrajnával szembeni agresszió miatt zárták ki 2022 márciusában az oroszokat. Csapó Zsuzsanna: Dászvidányjára, Oroszországra! Az Európa Tanácsból kizárt extagállam és az Emberi Jogok Európai Bírósága. *Hogyan tovább válás után? Acta Humana*, 2024/1. 5–22. <https://doi.org/10.32566/ah.2024.1.1>

⁶⁴ Application no. 36958/21.

⁶⁵ Csapó (2024) i. m.

⁶⁶ European Court of Human Rights: Inter-State case brought by Russia against Ukraine struck out of list. Press Release, issued by the Registrar of the Court, ECHR 232 (2023), 2023.07.18.

⁶⁷ Időközben, 2024-ben Oroszország felmondta e szerződést. Council of Europe: State parties to the Framework Convention for the Protection of National Minorities, <https://www.coe.int/en/web/minorities/etats-partie>; Council of Europe: Council of Europe body regrets Russia's withdrawal from the national minorities' convention: millions left without protection, 2024.01.12. <https://tinyurl.com/57dh7xrs>

⁶⁸ Magyarországon kihirdette: az 1999. évi XXXIV. törvény.

⁶⁹ Magyarországon kihirdette: az 1999. évi XL. törvény.

⁷⁰ E szerződést Oroszország csak aláírta 2001-ben, de sosem ratifikálta. Témánk szempontjából lásd különösen e nyelvi karta 5. cikkét: „A jelen Kartában semmi sem lehet oly módon értelmezhető, mintha az feljogosítana bármely olyan tevékenység kezdeményezésére vagy lépés megtételére, amely sérti az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljait vagy egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeket, ideértve

Az agresszió megalapozását célzó vádak ráadásul Ukrajnával szemben igazán súlyosak voltak: egyenesen kelet-ukrajnai népirtásra is történt hivatkozás. Mégsem fordult Oroszország példának okáért a Nemzetközi Bírósághoz (ICJ)⁷¹, amely elmarasztalhatta volna Ukrajnát.⁷² Vagy ha sürgős cselekvésre lett volna szükség, a Biztonsági Tanács elé sem terjesztettek az oroszok meggyőző bizonyítékokat annak érdekében, hogy a BT rendszabályok elrendelésével nyomást gyakoroljon s ennek folytán a jogsértést beszüntessék. De a fent említett strasbourgi emberi jogi eljárás kezdetén, a keresetükben sem tettek említést az oroszok genocídiumról,⁷³ tán mert bizonyítékokkal nem tudtak volna előállni.⁷⁴ Az ENSZ népirtás megelőzését célzó hivatalához⁷⁵ sem fordult⁷⁶ az Oroszországi Föderáció.

Mindezt pedig megítélésem szerint nem lehet annyival elintézni, hogy Oroszország nem bízott e testületekben. Egyrészt épp e fórumok nemzetközi összetétele a garancia arra, hogy pártatlanul, részrehajlástól mentesen képesek dönteni, másrészt ha a BT esetében fel is merülhetnének akár politikai szempontok is (lévén a BT egy politikai szerv), meggyőződésem, hogy ha a donbaszi genocídiumról valóban hitelt érdemlő bizonyítékokkal áll elő Oroszország, azt nem hagyták volna válasz nélkül, nem ignorálták volna a Biztonsági Tanács további tagjai. Illetve, ha feltételezésem nem állja meg a helyét: ez esetben is érdemes lett volna Oroszországnak a BT napirendjére felvetnie

---

az államok szuverenitásának és területi integritásának elvét.” (Fordítás forrása a kihirdető jogszabály.) Council of Europe Office in Ukraine, News & Events: *Continued use of the situation of Russian as a minority language as a pretext for aggression against Ukraine unacceptable*. 2022. 06. 17. <https://tinyurl.com/mb8jv2y9>; Council of Europe, European Charter for Regional or Minority Languages, News about the European Charter for Regional or Minority Languages: *Statement by the Committee of Experts of the European Charter for Regional or Minority Languages on Russian Federation's aggression against Ukraine*. 2022. 06. 15. <https://tinyurl.com/ynbns3h3>

⁷¹ ICJ: International Court of Justice.

⁷² Joghatósága lett volna a testületnek, hiszen mind Ukrajna, mind Oroszország részese – 1954 óta – az 1948. évi genocídium egyezménynek, és egyik ország esetében sincs hatályban a szerződés IX. cikkének alkalmazását kizáró (korábban ugyan létező, 1989-ben azonban visszavont) fenntartás (ez a cikk teszi lehetővé, hogy ha a szerződő feleknek vitájuk támadna az egyezményrel kapcsolatban, perbe vonhassák a másik államot a Nemzetközi Bíróságon). United Nations Treaty Collection: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4

⁷³ Fontos megjegyezni, hogy a strasbourgi fórum népirtás kapcsán explicite, tárgyi joghatóságának korlátozottsága okán nem tudna megnyilvánulni, de implicite igenis engedi „alapkartája”, az Emberi Jogok Európai Egyezménye, hogy kiolvasható legyen döntéseiből: genocídium történt. Még egy megjegyzés: sokatmondó az is, hogy az EJEB nem tett eleget az orosz keresetben foglaltaknak, miszerint nem rendelt el eljárási szabályzatának 39. cikke alapján ideiglenes intézkedést. Vagyis a bíróság nem találta úgy, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményében rögzített alapvető jog helyrehozhatatlan sérelmének komoly veszélye fenyegetne. European Court of Human Rights: Inter-State application brought by Russia against Ukraine. Press Release, issued by the Registrar of the Court, ECHR 240 (2021), 2021.07.23.

⁷⁴ Disinformation: Ukraine was committing genocide in Donbas for eight years. *FactCheck*, 2022. 05. 19. <https://factcheck.ge/en/story/40776-disinformation-ukraine-was-committing-genocide-in-donbas-for-eight-years>

⁷⁵ United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. <https://www.un.org/en/genocide-prevention>

⁷⁶ Disinformation i. m.

az orosz ajkú ukrainai kisebbségekkel szembeni atrocitásokat, hiszen legalább értesülhetett volna a nemzetközi közösség a súlyos incidensekről. S ha a BT nem is reagált volna érdemben (látjuk, az orosz agressziót sem tudta – a vétőjog miatt – hathatósan kezelni), az elborzasztó jogsértések kiválthatták volna az ENSZ keretén kívül (ahogy az megtörtént az orosz agresszió esetében is) a megfelelő szankciókat. Olybá tűnik tehát, hogy Oroszország hallgatása a BT-ben igazán beszédes.

Arról se feledkezzünk el, hogy a kelet-ukrainai népirtásról az orosz retorika épp 2014-ben, a Krím annektálásának évében kezdődött, majd a 2022 eleji inváziót megelőzően erősödött.⁷⁷ Szükség volt a készülő jogsértéshez legitimáló célzatú érveket hangoztatni, és a többi között a humanitárius intervenció narratíváját így felépíteni. Hangsúlyozni kell azonban: a donbaszi népirtásra bizonyítékokat egyetlen releváns nemzetközi szervezet sem mutatott fel, így se az EBESZ, se az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága^{78 79}.

Mindazonáltal igaz ugyan, hogy Oroszország nem perelte be a Nemzetközi Bíróságon Ukrainát a kelet-ukrainai állítólagos genocídium miatt, Ukrajna azonban az orosz invázió megindulását követő második napon megtette ezt, épp azt kérve a hágai testülettől, hogy mondják ki: Oroszország fals módon hivatkozott népirtásra, ezzel próbálva legitimálni támadását. Érdeemes megfontolnunk, hogy Oroszország kezdetben húzódozott az eljárásban való részvételtől,⁸⁰ majd amikor a távollét nem tűnt jó stratégiának – elkerülni óhajtván az érdemi vitát –, a bíróság joghatóságát igyekezett megkérdőjelezni,⁸¹ holott azt gondolhatnánk, épp megragadhatták volna az oroszok az alkalmat, hogy végre bizonyíthassák igazukat. Azóta mindazonáltal, hisz a bíróság végül megállapította joghatóságát, már stratégiát váltottak.⁸² Az ukrán állításokat vitatva 2024 novemberében az oroszok ellenkérelmet nyújtottak be:⁸³ immár népirtással vádolják az ICJ előtt Ukrainát. Ezen ún. Counter-Memorial még tartalmazhat a geno-

⁷⁷ Iuliia Iashchenko: Russian disinformation about the Ukrainian conflict since 2014: fact-checking and recurring patterns. *Aspenia online*, 2023.09.18. <https://tinyurl.com/3xx4vpt7>

⁷⁸ United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. https://www.ohchr.org/en/ohchr_homepage

⁷⁹ European External Action Service, Delegation of the European Union to the People's Republic of China: Disinformation About Russia's invasion of Ukraine – Debunking Seven Myths spread by Russia. 2022. 03. 18. <https://tinyurl.com/vnjvtzkj>

⁸⁰ Frédéric Mégret: Russia's Non-Appearance Before the ICJ Against Ukraine: Of Not So Vanishing Vanishing Acts and their Vanishingly Thin Justification. *EJIL: Talk!*, 2022. 03. 12. <https://tinyurl.com/4a73afmh>

⁸¹ Marko Milanovic: Russia's Submission to the ICJ in the Genocide Case; Russia's Withdrawal from the Council of Europe. *EJIL:Talk!*, 2022. 03. 11. <https://tinyurl.com/mwrnrzkb>

⁸² Úgymond „a Birodalom visszavágott”. Oktawian Kuc: The Empire Strikes Back: Russia's Procedural Offensive Before International Courts and Tribunals. *EJIL:Talk!*, 2026. 01. 30. <https://tinyurl.com/4a545zj3>

⁸³ International Court of Justice, Press Release: Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation), Counter-claims made by the Russian Federation, 2025. 01. 31. <https://tinyurl.com/3v2nffkp>; Nils Schneider: Another Setback for Ukraine? The ICJ Declares Russia's Counter-Claims in the Ukraine v. Russia Genocide Case Admissible. *EJIL:Talk!*, 2026. 01. 15. <https://tinyurl.com/5n6rb5kj>

cídium tényét alátámasztó bizonyítékokat, ezekről azonban, lévén nem nyilvánosak a dokumentumok, egyelőre ismeretekkel nem rendelkezhetünk.⁸⁴ Ám még ha Oroszország fegyveres fellépését valós ukrainai emberi jogi és kisebbségi jogsértések tömege is „provokálta”, a humanitárius intervenció, az emberbaráti beavatkozás unilaterális döntés alapján nem lehet jogszerű.⁸⁵ Csakis akkor legális ebben az esetben is az erő alkalmazása, ha a nemzetközi közösség nevében fellépő ENSZ BT arra felhatalmazást ad. E felhatalmazás persze nem született meg.

3.3. „Unprovoked”, vagyis ok nélküli, indokolatlan agresszió

A „provokátlanságot” érthetjük, fordíthatjuk indokolatlanságnak is. Ezek szerint azok, akik az orosz agressziót e jelzővel illetik, azt kívánják hangsúlyozni, hogy ok nélküli volt Ukrajna megtámadása (vagy akik szerint provokálták az agressziót, szereztek az invázió indokoltan indult meg).

Agressziót azonban nem lehet semmivel indokolni. Ahogy az ENSZ Közgyűlésnek az agresszió fogalmát meghatározó, 1974-ben elfogadott 3314. számú határozata leszögezte: „Semmiféle megfontolás, legyen az politikai, gazdasági, katonai vagy egyéb természetű, nem szolgálhat agresszió igazolására.”⁸⁶

Vegyük az egyik gyakran emlegetett, oknak titulált, de valójában alaptalan ürügyként szolgáló orosz érvet: a NATO keleti terjeszkedése sarkallta Oroszországot „kényszerű” lépésre. Pregnánsan ragadta ezt meg Orbán Viktor miniszterelnök egy 2026. januári beszédében: „Lehet, hogy Ukrajnának van joga ahhoz, hogy oda csatlakozik, ahova akar, de Oroszország meg úgy tekint az életre, hogy neki meg joga van arra, hogy ne engedjen ellenséges⁸⁷ hadsereget az országa határaihoz. És megmondta, hogy ha ragaszkodtok Ukrajna NATO-tagságához, abból háború lesz. És így is történt.”⁸⁸ Ami e gondolatok kapcsán a nemzetközi jogot illeti: igaz, hogy Ukrajnának joga van fentiekhez, s igaz, hogy Oroszország azt hangoztatja, őt is megilleti fenti jog, de a helyzet egyértelmű, Oroszország ilyen jogosultsággal nem rendelkezik. Mégpedig, ismét kanyarodjunk vissza az origóhoz, az oroszok/szovjetek által is elfogadott, sőt, általuk is alkotott ENSZ Alapokmánya alapján mondhatjuk fentieket, hiszen ezen kvázi uni-

⁸⁴ A folyamatban lévő eljárásról lásd a bíróság honlapját: <https://www.icj-cij.org/case/182>

⁸⁵ Kevin John Heller: The Illegality of ‘Genuine’ Unilateral Humanitarian Intervention. *European Journal of International Law*, Vol. 32., N. 2. (2021) 613–647. <https://doi.org/10.1093/ejil/chab038>

⁸⁶ United Nations General Assembly resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression, 2319th plenary meeting, 14 December 1974, UN Doc. A/RES/3314(XXIX), Annex – Definition of Aggression, §. 5. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/739/16/PDF/NR073916.pdf?OpenElement>

⁸⁷ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a NATO kapcsán, lévén védelmi szervezet, az ellenséges jelző használata helytelen. Egyúttal hozzáténném: az önvédelem joga nem feszíthető oly szélesre, hogy távoli/lehetséges fenyegetéssel szembeni megelőző (preventív) önvédelemre hivatkozva bármely államot is feljogosítson erő alkalmazására. Utóbbi kapcsán lásd: Michael N. Schmitt: Russia’s “Special Military Operation” and the (Claimed) Right of Self-Defense. *Lieber Institute*, 2022.02.28. <https://lieber.westpoint.edu/russia-special-military-operation-claimed-right-self-defense/>

⁸⁸ Weiler Vilmos: Orbán Viktort az ukrán fenyegetésről kérdezték, ő a vak lovát áruló cigányról kezdett beszélni. *Telex*, 2026.01.24. <https://telex.hu/belfold/2026/01/24/dpk-kaposvar-lazar-janos-orban-viktor-cigany-vice-trump>

verzális egyezmény – rögtön, jelentőségük okán, a szerződés legelején, az alapvetések között – nemcsak a fent említett erőszak tilalmát (2. cikk (4) bek.), illetve a viták békés rendezésének követelményét (2. cikk (3) bek.) ismerte el a nemzetközi kapcsolatok alapjaként, de az államok szuverén egyenlőségének elvét is (2. cikk (1) bek.).⁸⁹ Így egyetlen államnak sincs joga beleszólni abba (hát még nyomást gyakorolni, hát még kényszert alkalmazni), hogy egy másik állam mely nemzetközi szervezethez csatlakozik (csakis azoknak van joguk ráhatni e kérdésre, akik már a szervezet tagjai, s dönthetnek arról, befogadják-e soraik közé az új jelentkezőt, s ha igen, milyen feltételekkel). Ha a nemzetközi kapcsolatokban az államok szuverén egyenlőségét megkérdőjelezzük, az ahhoz mérhető, mintha egy államban az emberek törvény előtti egyenlőségét vennénk semmibe. Azaz: lehetséges, csak utóbbi államként nem demokrácia, előbbi meg immár nem nemzetközi „rendszer”, csak anarchia.

S igaz ugyan, hogy – felerősödve – 2026 év elején (lásd a Trump vezette Egyesült Államok jogsértő lépéseit Venezuela és Irán kapcsán) egyre többen kezdték temetni a nemzetközi jogot,⁹⁰ s fel is merülhet sokakban, lehet-e még példálózni az ENSZ – kritikusai szerint – idejétmúlt Alapokmányával, meggyőződésem szerint: ha a nemzetközi közösség elfogadja a nemzetközi jogi normák félretolását – akár aktívan cselekedve, akár hallgatólagosan –, a nemzetközi rendszer, immár alapok és keretek nélkül, megindul a destabilizálódás felé vezető lejtőn.

3.4. Locarno „szelleme” 100 év múlva visszatér?

2026-ból egy következő gondolat erejéig lépünk vissza egy évszázadot. 1925-ben, amikor Németország és Franciaország, illetve Németország és Belgium – akkor nagy horderejűnek remélt⁹¹ – (Locarnóban letárgyalt, Londonban aláírt) szerződést kötött arról, hogy a köztük fennálló határokat nem fogják erőszakkal megváltoztatni, egyezményük még két helyen is utalt a provokáció jelentőségére.

A „Kölcsönös garanciális szerződés” 2. cikke nemcsak azt szögezte le, hogy nem fognak a felek egymás területére betörni, de 1. pontja rögzítette azt is, hogy „ez a kikötés nem nyer alkalmazást, amennyiben [...] jogos önvédelem gyakorlásáról [van szó]”, feltéve azonban, hogy az önvédelmi lépést kiváltó egyezményesértést nem provokálták. Azaz a főszabály alól kivételt, majd az alól is kivételt tett a szerződés: vagyis egymással szemben fegyveres erőt nem alkalmazunk (főszabály), de önvédelem esetében

⁸⁹ ENSZ Alapokmány 2. cikk (1) bekezdés: „A Szervezet valamennyi tag szuverén egyenlőségének elvén alapszik.”

⁹⁰ Ali Salehian: The Slow Death of International Law: A Return to the 1930s. *ModernDiplomacy*, 2026.03.15. <https://moderndiplomacy.eu/2026/03/15/the-slow-death-of-international-law-a-return-to-the-1930s/?utm=>; Balakrishnan Rajagopal: International Law in, and as, Crisis. Legal Breakdown and the Struggle for Transformation. *Verfassungsblog*, 2026. 01. 23. <https://doi.org/10.59704/d679b589d0be8910>; Nada Ababou: International law is failing and civilians are paying the price: An opinion on Linda Kinstler's article „Are we witnessing the death of international law”? *Vrije Universiteit Amsterdam*, 2026. 01. 13. <https://vu.nl/en/news/2026/international-law-is-failing-and-civilians-are-paying-the-price>

⁹¹ Irk Albert: *A Nemzetek Szövetsége*. II. kiadás. Budapest, Danubia, 1926. 74. https://real-eod.mtak.hu/8959/1/MTA_TudomanyosGyujtemenyDanubia_024.pdf

természetesen megengedett az erő bevetése (kivétel), ám csak akkor, ha a főszabály „megszegése nem provokált támadó cselekményt (*unprovoked act of aggression*) jelent”, azaz leszámítva azt az esetet, ha provokálták az erő alkalmazását (kivétel alóli kivétel).⁹² Ugyanígy a 2. cikk sérelmének következményeiről szóló 4. cikk is fontosnak tartotta a provokációra utalást. E rendelkezés szerint, ha valamelyik szerződő fél megszegné vállalt kötelezettségét, és a másik szerződő félre támadna, a többiek a sértett félnek segítséget nyújtanának, de csak abban az esetben, ha a szerződést megszegő fellépése „nem provokált támadó cselekményt jelent”, vagyis akkor nincs segítségnyújtás, ha a szerződészegést, azaz az erő alkalmazását kiprovokálták.⁹³

Épp ugyanezt a kitélt alkalmazza az ugyancsak ekkor, a locarnói megállapodásrendszer részeként a franciák és a lengyelek között kötöttetett „Kölcsönös garanciális szerződés” is. A felek vállalták, hogy ha egyiküket „támadás érné, anélkül hogy a támadást provokálta volna, Franciaország, illetőleg Lengyelország [...] azonnal segítséget és támogatást nyújtanak egymásnak.”⁹⁴

Napjainkhoz képest 100 évvel korábban tehát a háborúindítás jogának egymás közötti hatályon kívül helyezéséről szóló locarnói megállapodások szövegezői fontosnak tartották számításba venni, hogy „provokátlan agressziós cselekmények” történnek-e vagy sem. De ne feledjük azt, hogy ekkor még épphogy az erőszakot a nemzetközi kapcsolatokból kiszorítani célzó erőfeszítések kezdetén jártunk. Még csak 18 éve fogadták el a hágai békekonferencián a Drago–Porter egyezményt, ami első fecskéként csupán akként érintette az addig az állami szuverenitás egyik legfontosabb elemeként számon tartott *ius ad bellumot*, hogy korlátozta az adós állammal szembeni fegyveres erő alkalmazását.⁹⁵ Ugyancsak még csak pár éve, 5 éve született meg a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, amely a hágai egyezményhez képest ugyan tovább korlátozta, de még nem helyezte hatályon kívül a „jogot a háborúhoz”.⁹⁶ A locarnói tárgyalások idején

⁹² Kölcsönös garanciális szerződés Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között, 2. cikk (3) bek. https://www.grotius.hu/doc/pub/VFJVET/2013-02-08_a-locarnoi-szerzodesek.pdf. Ld. továbbá: Treaty of Mutual Guarantee Between Germany, Belgium, France, Great Britain and Italy, Done at Locarno, October 16, 1925. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2054/volume-I-1292-English.pdf>

⁹³ Kölcsönös garanciális szerződés Németország, Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország között, 4. cikk (3) bek.

⁹⁴ Kölcsönös garanciális szerződés Franciaország és Lengyelország között, 1. cikk https://www.grotius.hu/doc/pub/VFJVET/2013-02-08_a-locarnoi-szerzodesek.pdf

⁹⁵ Drago–Porter egyezmény, azaz: Egyezmény a szerződéses követelések behajtása végett igénybevett fegyveres erő alkalmazásának korlátozásáról. International Convention Respecting the Limitation of the Employment of Force for the Recovery of Contract Debts. Signed at the Hague, October 18, 1907. <https://treaties.fcd.o.gov.uk/data/Library2/pdf/1910-TS0007.pdf>; Magyarországon kihirdette: 1913. évi XLIII. törvény-czikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

⁹⁶ A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya. 10–17. cikkek. The Covenant of the League of Nations. 1920. https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=32971179; Ld. hivatalos magyar fordítását a trianoni békeszerződés elején (I. rész): 1921. évi XXXIII. törvény cikk [...] a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről.

tehát még korai szakaszában volt „az államközi értelemben vett ‘ne ölj!’ parancsának”⁹⁷ kialakulása. Az ezt követő, e folyamatot továbbvivő szerződések pedig, így az 1928. évi Briand–Kellogg paktum,⁹⁸ majd pedig az erőszak tilalmát deklaráló ENSZ Alapokmány már egy szót sem ejtenek a provokáció jelentőségéről. Mert már a jogfejlődésnek köszönhetően nincs is ennek relevanciája.⁹⁹

Felesleges tehát ehhez az idejétmúlt terminológiához visszatérni. Pontosabban félrevezető, megtévesztő. Hacsak persze nem fogadjuk el azt (jelen sorok szerzője ezt nem kívánja akceptálni), hogy visszafordulunk az eddigi jogfejlődés útján. E visszafordulás azonban immár szerintem zsákutcába, s tétútra vezetne.

Ráadásul azt is érdemes figyelembe vennünk, hogy a locarnói szerződés elfogadása után egy évtizeddel épp a szerződés provokátlan agresszióra vonatkozó kikötése vált fals hivatkozási alappá. Miként? Fentebb a könnyebb érthetőség érdekében nem került a francia–német, francia–belga megállapodás 2. cikkének minden részlete ismertetésére.¹⁰⁰ E cikk ugyanis nemcsak a fent említett önvédelem esetében adott – természetesen¹⁰¹ – lehetőséget erő alkalmazására, de azt is az erőt tiltó főszabály alóli kivételnek tekintette, ha megsértik a Versailles-i szerződés¹⁰² azon két cikkét,¹⁰³ amelyek a Rajna-vidék demilitarizálásáról rendelkeztek. Itt is az volt a feltétel, hogy a remilitarizálást ne provokálják.¹⁰⁴ Márpedig a hitleri Németország 1936-ban a Rajna-vidékre való

⁹⁷ Valki László: Az erőszak alkalmazásának szabályai. IX. rész, 33. fejezet. In: Kende Tamás – Nagy Boldizsár – Sonnevend Pál – Valki László (szerk.): *Nemzetközi jog*. Budapest, CompLex, 2014. 723.

⁹⁸ Briand–Kellogg paktum, azaz: Általános szerződés a háború igénybevételéről való lemondásról. General Treaty for Renunciation of War as an Instrument of National Policy. Signed at Paris, August 27, 1928. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp; Magyarországon kihirdette: 1929. évi XXXVII. törvény a háború igénybevételéről való lemondás tárgyában Párisban 1928. évi augusztus hó 27-én kötött nemzetközi szerződés beikékezéséről.

⁹⁹ Hasznos mindazonáltal átgondolni, hogy míg a II. világháborút követően felállított (1945-46-ban, illetve 1946-48-ban működött) nemzetközi katonai törvényszékek közül a nürnbergi esetében nem, a tokiói esetében azonban a vádiratban a béke elleni büntett vonatkozásában fontosnak tartották megemlíteni, hogy „provokátlan háborút” indítottak a – japán – vádlottak. Sean D. Murphy: The crime of aggression at the ICC. In: Marc Weller (szerk.): *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*. Oxford University Press, 2015. 537.

¹⁰⁰ A tanulmány e bekezdése sem vállalkozik erre, ld. tehát e 2. cikk teljes szövegét a fentebb megjelölt forrásokban.

¹⁰¹ Ld. két évtizeddel később, 1945-ben az ENSZ Alapokmánya is – 51. cikkében – az önvédelem „természetes” jogáról szól.

¹⁰² The Versailles Treaty. June 28, 1919. <https://avalon.law.yale.edu/imt/partiii.asp>

¹⁰³ 42. és 43. cikkek.

¹⁰⁴ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ha e locarnói egyezménynek csak a 2. cikkét vizsgáljuk, a nyelvtani értelmezés arra engedne következtetni, hogy a provokátlanosság mint feltétel csakis arra vonatkozik, ha a Rajna-vidék demilitarizációjára vonatkozó szabályokat flagránsan, azaz nyilvánvalóan megszegik, és nem vonatkozik az önvédelem esetére. Úgy vélem azonban, hogy ha a szerződés fent ismertetett 4. cikkét is elemzésünkbe bevonjuk, a két cikket együtt értelmezve arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a provokátlan jelző mindkét főszabály alóli kivétel (önvédelem és remilitarizálás) esetében releváns volt. (Faluhelyi Ferenc korabeli tanulmánya mindazonáltal az 1. mondatban írtakat látszik mégis alátámasztani. Faluhelyi Ferenc: *Locarno és a német–orosz semlegességi szerződés*. Pécs, Karl Könyvesbolt, 1926. 29.)

bevonulását (azaz a szerződés felrúgását) legitimálni igyekezvén ürügyként az előző évben a franciák és szovjetek között kötött kölcsönös segítségnyújtási egyezményre hivatkozott,¹⁰⁵ mint amely szerződés összeegyeztethetetlen a Rajna paktummal¹⁰⁶/Nyugati paktummal¹⁰⁷ (vagyis Locarnóval), azaz – ahogy az a szerződésben írva van – provokáció.

Ha ezt a nyilvánvaló visszaélést nem is láthatta előre 10 évvel korábban Faluhelyi Ferenc, a lényegre rátapintott 1926-ban a következő sorok írásakor: „Kár, hogy figyelemmel az e tekintetben nagyon ingatag fölfogásra, a provokált támadás fogalma, a provokáló cselekményeket és támadó alanyokat illetőleg, a nyugati paktumban körülírva nincs és így (sic!) e téren bőséges nézeteltérésekre nyílik (sic!) alkalom.”¹⁰⁸ Ezt az észrevételt 100 évvel később is érdemes megfontolnunk.

3.5. Egetlen lehetséges szituáció a helyes szóhasználatra

„Kiprovokált” agresszióról véleményem szerint helyesen – tán – csak egy szituációt illetően lehetne ma beszélni. Mégpedig 1) amikor valóban humanitárius krízis üti fel a fejét egy országban, azaz lábbal tiporják az alapvető emberi jogi, és/vagy kisebbségi jogi előírásokat, 2) maga a területi állam követi el ezeket jogsértéseket, vagy szemet huny felettük, 3) szükséges lenne tehát az elnyomásban élők védelme érdekében intervenálni, 4) de az ENSZ BT az állandó tagok egyikének vagy szövetségesének érintettsége miatt nem hozza meg a szükséges döntéseket, s nem hatalmazza fel a nemzetközi közösséget fegyveres rendszabályok¹⁰⁹ foganatosítására.

Ebben a helyzetben azok az államok (hangsúlyozom, nem egy állam, saját egyedüli döntése alapján, hanem államok szövetsége), amelyek közösen lépnének fel, megvalósítanák az ENSZ Közgyűlés által meghatározott agressziós tényállások egyikét (másikat), hiszen az agresszióknak nem feltétlenül fogalmi eleme, hogy az agresszor területeket szakítson el a sértett államtól. Agresszióknak minősül példának okáért „egy másik állam területének bombázása” is¹¹⁰ annexió vagy annexiós szándék nélkül is.

¹⁰⁵ France–U.S.S.R. Treaty of Mutual Assistance. Signed at Paris, May 2, 1935. *American Journal of International Law*, 1936/4. 177–180. <https://doi.org/10.2307/2213440>

¹⁰⁶ Bohumila Ferenčuhová: The Re-Militarization of the Rhineland on 7 March 1936: A Question of Frontiers and International Security (Also) in Central Europe. *Historický časopis*, 2015/5. 881–883. <https://tinyurl.com/538yrrej>; Britannica Editors: The totalitarian police state in Third Reich. *Encyclopedia Britannica*, 2026.02.10. <https://www.britannica.com/place/Third-Reich/The-totalitarian-police-state#ref1256214>

¹⁰⁷ „Westpakt”. Faluhelyi i. m. 21.

¹⁰⁸ Faluhelyi i. m. 30. Megjegyzés: az eredeti szövegben az „illetőleg” szó elé került a vessző, de szerintem ott hibázhattak, hiszen ebben a formában nem lenne értelmes a mondat. S mivel a fenti idézet így is nehezen kibogozható, hadd ajánljak egy másik alternatívát a megértésre: Kár, hogy (figyelemmel az e tekintetben nagyon ingatag fölfogásra) a provokált támadás fogalma – ami a provokáló cselekményeket és a támadó alanyokat illeti – a nyugati paktumban körülírva nincs, így e téren bőséges nézeteltérésekre nyílik alkalom.

¹⁰⁹ Ld. az ENSZ Alapokmány 42. cikkét.

¹¹⁰ Ld. az ENSZ Közgyűlés által meghatározott agressziós tényállások közül a b) pontot. S érdemes még a többit is böngészni. ENSZ Közgyűlés 3314. sz. határozata.

E felvázolt esetben tehát agresszió történne. De voltaképp a BT mulasztása miatt minősülne e humanitárius beavatkozás jogsértésnek. Morálisan ugyanis elvárható lenne a fellépés, jogilag azonban a felhatalmazás hiánya normasértést eredményezne.¹¹¹ Hiszen nem engedhető, hogy emberek élete, méltósága, legalapvetőbb emberi jogai súlyos, tömeges atrocitások miatt veszélybe kerüljenek, azaz lépni kell. S ha ez csak úgy lehetséges, hogy fegyveres erőt vetnek be más állam lakossága, vagy lakossága egy részének védelme érdekében, akkor akár e végső eszköz is alkalmazható: de csakis limitált keretek között, s célhoz kötötten,¹¹² azaz amíg a jogsértéseknek és azok kiűzlésének elejét nem veszik.

Ez az egyetlen eset, amikor az agresszió jogi fogalma is megállja a helyét, és mellé helyesen társítható a provokált jelző is. Hiszen az emberi jogokat ignoráló államvezetésnek e jogi alapszabályokat sutba vető fellépése, vagy épp mulasztása az atrocitásokat eltérni nem akaró államokat erőszak alkalmazására provokálja: annak érdekében, hogy a(z emberi jogi) jogsértéseket megállítsák, de ennek érdekében mégis (másik) jogsértést alkalmazva (BT felhatalmazás nélkül) cselekedve).

Mindazonáltal hozzá kell tennem, illetően humanitárius beavatkozásokat bár a jog betűi szerint lehetne, mégsem általános az erőszak alkalmazása legsúlyosabb megnyilvánulásaként az agresszió jogi terminus technicusával illetni. Legalábbis amikor a NATO a koszovói albánok védelme érdekében 1999-ben légi csapásokat mért a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságra (vagyis a mai Szerbia, illetve Montenegró területeire), mégpedig BT-felhatalmazás híján (az oroszok egyértelművé tették, megvétőznának minden szerbek elleni katonai akciót),¹¹³ nyilvánvaló volt a nemzetközi jog ismerőinek, hogy itt jogsértés történt. Mégis csak kevesek¹¹⁴ emlegetik a NATO e fellépését agresszióként.

Ráadásul mind az ENSZ Közgyűlésének 1974-ben született agressziós határozata, mind a Nemzetközi Büntetőbíróságnak az agresszió bűncselekményét szintén definiáló statútuma hangsúlyozza, hogy az agresszió egy vagy több állam fegyveres erejé-

¹¹¹ Ha a jogfejlődés tovább halad előre, e morális elvárásból jogi kötelezettség is válhat, a 2005-ben útjára indított R2P, azaz védelmi felelősség (*Responsibility to Protect*) koncepció kiteljesedése esetén. Sulyok Gábor: Szövegezési zavarok és értelmezési nehézségek a védelmi felelősség leírásában. *Külügyi Szemle*, 2014/3. 127–142.; Sulyok Gábor: A humanitárius intervenció és a védelmi felelősség fogalmi elhatárolása. In: Csapó Zsuzsanna (szerk.): *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 85. évfordulójára. A ius in bello fejlődése és mai problémái*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013. 220–252.

¹¹² Sulyok Gábor: Humanitárius intervenció az ezredforduló után. In: Béli Gábor – Kis Kelemen Bence – Mohay Ágoston – Szalayné Sándor Erzsébet: *Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Studia Europaea, 2018. 86. https://real.mtak.hu/101792/1/humanitarius_intervencio_ezredfordulo_sulyok_2019.pdf; Sulyok Gábor: *A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata*. Ph.D. értekezés. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolc, 2003. 45.

¹¹³ Paul Latawski – Martin A. Smith: *The Kosovo crisis and the evolution of post-Cold War European security*. Manchester–New York, Manchester University Press, 2003. 95. <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/35006/341388.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

¹¹⁴ Például: Daniel H. Joyner: The Kosovo Intervention: Legal Analysis and a More Persuasive Paradigm. *European Journal of International Law*, Vol. 13., N. 3. (2002) 607. <https://doi.org/10.1093/ejil/13.3.597>

nek súlyos következményekkel járó alkalmazása,¹¹⁵ illetve olyan cselekmény, amely súlyosságánál fogva az Egyesült Nemzetek Alapokmányának nyilvánvaló megsértését jelenti.¹¹⁶ Ekként pedig értékelhető úgy is, hogy ha valóban emberbaráti – illetéknéppen pedig korlátozott – beavatkozás történik, az így kifejtett erőszak alkalmazása nem agresszió, hiszen a súlyosság foka ezt nem indokolja.¹¹⁷

Mindazonáltal gondolva Putyin fals érveinek egyikére – hiszen 2022 februárjában ő is humanitárius intervenciót emlegetett, igyekezve ezzel nyilvánvaló jogsértését jogszerűnek beállítani –, érdemes megfontolnunk, miként jelezte előre 1999-ben Antonio Cassese, hogy a NATO koszovói beavatkozása Pandora szelencéjét nyitja ki.¹¹⁸

4. Záró gondolatok

Konfuciusz úgy tartotta: „A nemes ember beszédében semmi helytelennek nem szabad lennie. [...] Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak). Ha a szavak nem felelnek meg (a dolgoknak), akkor a tettek nem sikerülnek.”¹¹⁹ Ekként érdemes a ma emberének ugyancsak a helyes szakszókincs használatára is figyelmeztetnie.

Összegezve e tanulmányban kifejtetteket, nemzetközi jogi értelemben tehát (leszámitva talán a fent legutóbb említett helyzetet) teljességgel helytelen – 1945, az ENSZ Alapokmányának elfogadása óta – kiprovokátlan vagy indokolatlan agresszióról beszélni, ahogy szintén helytelen, sőt káros, félrevezető provokált vagy másképpen okkal történő, megérdemelt agressziót emlegetni.

Visszakanyarodva e tanulmány elején tett felütéshez, más jelzőkkel lehet persze illetni a mostani orosz agressziót, példának okáért brutális,¹²⁰ embertelen,¹²¹ teljeskörű,¹²² elhúzódozó,¹²³ stb., de elsősorban: orosz agresszió. Ez utóbbi nem kérdéses, nem kétségsébe vonható, hanem: világos.

¹¹⁵ ENSZ Közgyűlés 3314. sz. határozata, 1–2. cikkek.

¹¹⁶ A Nemzetközi Büntetőbíróság 1998. évi Római Statútuma, 8bis cikk. <https://asp.icc-cpi.int/crime-of-aggression>

¹¹⁷ Ld. erről: Hoffmann (2019) i. m. 66–67.

¹¹⁸ Antonio Cassese: Ex iniuria ius oritur: Are We Mowing towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community? *European Journal of International Law*, Vol. 10., N. 1. (1999) 25. <https://doi.org/10.1093/ejil/10.1.23>

¹¹⁹ Konfuciusz: *Beszélgetések és mondások*. XIII.3. (Fordította: Tőkei Ferenc) Terebess Ázsia E-Tár. <https://terebess.hu/keletkultinfo/konfuc2.html>

¹²⁰ Evelynne Schmid: Optional but not qualified: Neutrality, the UN Charter and humanitarian objectives. *International Review of the Red Cross*, No. 927. 2025. <https://doi.org/10.1017/s1816383124000183>

¹²¹ An Airlift To Save Ukraine, As In Berlin In 1948. Appel of the Movimento Federalista Europeo, Endorsed by the Federal Committee of UEF. *Union of European Federalists*, 2022. 12. 11. <https://federalists.eu/resolutions-stat/an-airlift-to-save-ukraine-as-in-berlin-in-1948>

¹²² Three years of Russia's full-scale aggression against Ukraine: Statement by Congress President. Council of Europe Office in Ukraine, 2025.02.21. <https://tinyurl.com/bd688jtv>

¹²³ Agon Maliqi: What prolonged Russian aggression against Europe could mean for the Balkans. Atlantic Council, 2025. 11. 26. <https://tinyurl.com/324eb7ey>

AZ ÉRTÉKALAPÚ GLOBÁLIS KORMÁNYZÁSÉRT

*Teoretikusan csak a formális normativizmus és a háborúzó
nagyhatalmak erőszakrendje között választhatunk?*

Frivaldszky János*

1. Bevezetés

Napjainkra összeomlani tűnik a II. világháború után létrehozott nemzetközi jogi békerend és helyette egyes nagyhatalmak és szövetségeik terjeszkedő politikákba, s adott esetben háborúkba fogtak. Az ezzel való fenyegetés nem számít már ritkaságnak, s ennek megfelelően a béke sem ugyanazt jelenti már, mint korábban. A különböző szinten és mértékben autoriter rezsimok részéről a Carl Schmitt-féle ellenségképzés s vele a háborúhoz való fordulás elvi lehetősége a nemzetközi politika napi szintű elemévé vált, amiképpen a schmitti „nagyterek” kialakítására való törekvés is. A világháborúk utáni egyetemes nemzetközi rend Schmitt kritikája szerint üres jogászai formalista univerzális konstrukció, amely a győztes angolszász nagyhatalmak érdekérvényesítését palástolta, s csak – tehetjük hozzá – az ENSZ BT állandó tagjai vétőjogában maradt meg némileg a Schmitt által favorizált nagyhatalmi rend realitása.¹ Ők e jogukkal az elmúlt évtizedek alatt mindig meg tudták akadályozni érdekeik szerint egy-egy nemzetközi jogba ütköző tett elítélését, ezért a jogtalanságok és a háborúk tovább folytatódtak. Mindez delegitimálta a nemzetközi jogrend hitelességét és egyes régiókban tovább éltette a nagyhatalmak és szövetségeik háborúzási kultúráját.

Ameddig az egyes államok szuverenitásának körébe tartozott a háború indítása, addig nem jöhetett szóba az azért való nemzetközi felelősségre vonás, hiszen minden állam maga döntötte el, hogy mikor van oka azt indítania, amelyet szubjektív megfontolásként vagy állami akaratszilyánításként nem lehetett kívülről felülbírálni. Az

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

¹ Kardos Gábor: Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásnak jellemzői. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya*. Budapest, Gondolat, 2004. 372.

első világháború utáni, s különösen a második világháborút követő nemzetközi rend a háború helyett a nemzetközi szervezetek és a nemzetközi bíraskodás révén igyekezett garantálni a világ békéjét és biztonságát. Ezért már-már úgy tűnt, hogy a háborúk legitimitásának kora lejárt. Sajnos azonban nem így áll a helyzet, mert a nemzetközi jog széles körben elterjedt koncepciója nem szabadult meg az erőszakon nyugvó jellegétől, ezért a jogi rendezés sem lehetett erőszakot – és vele nyers érdekeket – kizáróan jogos és igazságos. Mindezek ellenére érdemes áttekinteni azt, hogy milyen előre mutató kezdeményezések történtek a háború nemzetközi viszonyokból való kizárására, s hogy miként akadályozta ezt a jog erőszakot feltételező koncepciója. Mindezt különösen a hazánk közgondolkodását meghatározó néhány jogtudós koncepcióját alapul véve fogjuk tenni, hogy láthassuk, amíg e nézetrendszereket nem haladjuk meg, a jogon és igazságosságon alapuló, támadó háborúkat kizáró világméretű békerend nem lehet realitás.

Úgy véljük, hogy az első világháború utáni nemzetközi rend kialakulása körüli problematikák elemzésével kell kezdenünk egy ilyen vizsgáldást.

2. A háborús agresszió mint emberiség elleni bűncselekmény: II. Vilmos császár nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonhatóságának kérdése

A klasszikus nemzetközi jog tekintetében újdonságnak minősült az, amikor a „Szövetés és Társult Hatalmak” nyilvánosan vád alá helyezték a párizsi békeszerződésben (békediktátumban) II. Vilmos volt német császárt,² mégpedig a nemzetközi erkölcsiség (*‘international morality’*) és az egyezmények szentsége (*‘the sanctity of treaties’*) elleni súlyos bűncselekmény (*‘supreme offence’*) miatt. Egy különleges bíróságot kívántak volna felállítani, ám a semleges Hollandia végig nem adta ki II. Vilmos Hohenzollern volt német császárt.³ A versailles-i szerződés 231. pontjában pedig kizárólagosan Németországot tették meg felelősnek a háborús agresszorként okozott háborús károkért.⁴

Eredetileg angol–francia volt a császár elítélésének ötlete. Ez már a Brit Külügyminisztériumból az amerikai partnernek 1918. december 2-án küldött táviratban kifejtésre került. Ebben az igazságosság követelménye alapján a háborút rosszindulatú szándékkal tervező és okozó német császár és fő büntársainak bíróság elé állításáról és megbüntetéséről írnak. A háború borzalmainak sértettjeként az emberi fajt említi a

² *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* Vol. XIII. Part VII–Penalties, Art.227. Ed.: Joseph V. Fuller, General Editor: Tyler Dennett. Washington, United States Government Printing Office, 1947. Vö. Kirsten Sellars: *The First World War, Wilhelm II, and Article 227: The Origin of the Idea of ‚Aggression’.* *International Criminal Law*, (November 11, 2016). 21–48. <https://doi.org/10.1017/9781139058360.003>

³ Schmitt szerint a holland kormány, amikor elutasította a francia és brit kiadási kérelmeket, a klasszikus *jus publicum Europaeum* érveire („*Argumenten des klassischen jus publicum Europaeum*”) hivatkozott, miszerint az a nemzetközi jog szerint az elfogadhatatlan. Carl Schmitt: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum.* 5. Aufl. Berlin, Duncker & Humblot, 2011. 237. <https://doi.org/10.3790/978-3-428-48983-1>

⁴ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* i. m. Vol. XIII. Section I. General Provisions, Art. 231.

szöveg, miközben ugyanitt már megjelenik az emberiség elleni bűncselekmény(ek) fogalma is, miközben a bűncselekményeket a nemzetközi jog ellen vétetteknek is nevezi.⁵ A jogtalan háborút indító legfőbb felelősök jogi felelősségre vonásakor erkölcsi-politikai természetű és nem annyira jogi megindokolással találkozunk. Lehetetlen lesz kisebb bűnözőket bíróság elé állítani, érvel a távirat, ha az a főbűnöző, aki harminc éven át magát a német politika egyedüli döntőbírájának nyilvánította, és ténylegesen is az volt, megússza a méltó büntetést. A háborúban elkövetett háborús bűncselekményekért való jogi felelősségre vonás nem okozott igazából problémát, sokkal inkább az uralkodóé. Háborúban azonban azért lehetett ilyen bűnöket elkövetni – tehetjük hozzá –, mert azt a császár megindította.

Két jogászi jelentés készült a volt német császár büntetőjogi felelősségre vonhatóságáról. Az első egy brit jelentés volt, amelyet egy F. E. Smith főügyésznek beszámolóval tartozó „Jogi Különleges Albizottság” (*Special Sub-committee on Law*) készített, s amelyet két jogász, Sir John Macdonell és John Morgan főadjutáns vezetett.

Az albizottság tagjai tudatában voltak annak, hogy a brit birodalmi háborús kabinet (*British Imperial War Cabinet*) megelőzte saját vitájukat azzal, hogy megvitatta a vádemelés kívánatos voltát, és hogy Lloyd George határozottan támogatta a bírósági tárgyalást. Ezeknek a politikai korlátoknak a szorításában jelentésük középutas helyet foglalt el: egyrészt támogatta II. Vilmos háborús bűnökért való bíróság elé állításának gondolatát, másrészt kétségeket vetett fel Lloyd George radikális javaslatával kapcsolatban, miszerint háború indításáért kellene bíróság elé állítani a volt uralkodót. Tisztában voltak vele, ha őt nem állítják a nemzetközi jog elveinek megsértése miatt bíróság elé, ezen elveknek soha nem lenne lehetséges teljes mértékben érvényt szerezni. Továbbá a testület átlátta, hogy ha nem állítják bíróság elé a volt császárt, az azok ellen indított eljárás, akik parancsait teljesítették, gyengülne.⁶ Néhány tag azonban komoly fenntartásokat fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy II. Vilmost támadó háború indításáért állítsák bíróság elé. Ezeket a fenntartásokat a jelentés gondosan kifejtette. Amennyiben ugyanis az uralkodónak az eljárás során kényszerűen ki kellene bontania tetteinek okait, indokait, az nemkívánatos kérdéseket vetethet fel az antant hatalmak magatartásával kapcsolatban. Ily módon a nyomozati anyagok feltárásakor felfejtésre kerülne a teljes kontextus, így a fegyverkezési verseny az antant részéről is, a provokáció, a kölcsönös rosszindulat, tehát a háború kirobbanásakor teljes helyzet a maga komplexitásában, s nehéz lenne azt lehatárolni II. Vilmos és Németország tetteire.⁷ Azokra a nehézségekre nem is térünk ki, hogy a császár tettei, írja az albizottság jelentése, esetleg lehettek alkotmányosak is, miközben nemzetközi jogot sértőek voltak, továbbá lehetett olyan politikai aktusnak is tekinteni, amelyért a felelősség megoszthatott közte és a legfőbb állami népképviselői szervek között.⁸ Az albizottság tagjai megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy javasolják-e az ügyésznek a vádemelést

⁵ Sellars i. m. 22.

⁶ Uo. 23.

⁷ Uo. Vö. Frivaldszky János: *Kit terhel a felelősség az első világháborúért? Politikusok, diplomaták és keresztény véleményformálók narratívái*. Budapest, Gondolat, 2024.

⁸ Sellars i. m. 23.

ellene a támadó háború miatt, majd szavazás után a legszűkebb többséggel – négy-három arányban – a vádemelés mellett döntöttek.⁹

A másik elkészült jelentés Ferdinand Larnaude és Albert de Lapradelle francia jogászok tollából született *Examen de la responsabilité pénale de l'Empereur Guillaume II* címmel, amelyet a francia hadügyminisztérium adott ki 1918 novemberében. E szerzők számára nem volt kétséges, hogy II. Vilmos bűnös a háború alatt elkövetett bűnökért, és elképzelhetetlennek tartották, hogy ezek büntetlenül maradjanak. A nemzetközi jog tekintetében azzal érveltek, hogy az ilyen bűncselekményekre alkalmazott régi módszerek – amelyek a háború régi felfogására reagálva alakultak ki, s amelyben a háború egyszerűen politikai kényszerítő eszköz volt – már nem megfelelőek. Új megközelítésre volt szükség, s a szerzők kijelentették, hogy „új nemzetközi jog született”.¹⁰ Kiemelendő, hogy a világbéke megsértését rótták fel a német császárnak. Azzal az indoklással, hogy ha egy állam közbékéjének megsértése a legsúlyosabb büntetéseket vonja maga után, nem lenne érthető, ha a világbéke elleni támadás büntetlenül maradna.¹¹ Bár Larnaude és de Lapradelle több alkalommal is utaltak az ex-kaiser felelősségére a támadó és előre megfontolt háború kirobbantásában, s citálták például Vattel és Vitoria igazságtalan háborúkról szóló elméletét – akiket, többek között, majd Carl Schmitt is elemez –, igazából nem bocsátkoztak a vád részleteibe. Érvelésükből az látszik – írja Sellars –, hogy úgy érezték: jogilag szilárdabb alapokon állnak, ha az ex-császár háborús hadviselésében való felelősségét elemzik, mint ha a háború kirobbantását vizsgálják, bár ez utóbbi kérdését is óvatosan nyitva hagyták arra az esetre, amennyiben a háborús agresszió vádja később felvetődne.¹²

A brit és a francia álláspont érintése után érdemes Robert Lansing (1864–1928), az Egyesült Államok Woodrow Wilson elnök alatti külügyminiszterének (*Secretary of State: /1915-1920/*) az Amerikai Ügyvédi Kamara (*American Bar Association*) előtt Bostonban 1919. szeptember 5-én elmondott beszédének néhány főbb elemét kiemelni. Az első elvi megállapítása az volt, hogy a nagy háború nem csak hadseregek, hanem egész népek egymásközi háborúja volt, hogy ellenségeiket legyőzzék.¹³ A népek összességeként tehát – állapíthatjuk meg – az egész emberiség belevonódott ebbe a világegésbe. Valamilyen konstellációban minden nép valamely más nép(ek)nek lett ellensége, amely(ek)et a maguk részéről ők is legyőzendő ellenségként kezeltek. A győztes antant hatalmak szerint a német volt császárt és a központi hatalmak vezetőit terheli ezért a felelősség.

Három vádpont merült fel II. Vilmos ex-császár ellen: ő volt a felelős a háborúért, Belgium és Luxemburg semlegességének megsértéséért és a német fegyveres erők által elkövetett háborús törvények és szokások nyilvánvaló megsértéséért.¹⁴ Wilson külügy-

⁹ Uo. 23–24.

¹⁰ Uo. 24.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 24–25.

¹³ Robert Lansing: Some Legal Questions of the Peace Conference. *The American Journal of International Law*, Vol. 13., No. 4. (Oct., 1919) 638. <https://doi.org/10.2307/2187549>

¹⁴ Uo. 642.

minisztere a jogászok előtti expozéjában rámutatott arra, hogy az első két vád volt az, amely a legerőteljesebben hatott a közvéleményre, és a leghevesebb felháborodást váltotta ki mind Európában, mind Amerikában. A felelősséget tárgyaló Bizottság tagjai¹⁵ elismerték – szögezte le beszédében az amerikai külügyminiszter –, hogy súlyos erkölcsi bűnt, megbocsáthatatlan emberiség elleni bűncselekményt követett el a volt német császár, de a Bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy nincs olyan pozitív jog, amely az általa elkövetett cselekményeket bűncselekménynek nyilvánítaná és büntetést szabna ki az elkövetőre. A döntést vonakodva hozták meg – állapította meg Lansing –, mert bár szilárd meggyőződésük volt, hogy a német uralkodó bűnös, bűne nem olyan jellegű volt, amelyet bíróság előtt lehetett volna megállapítani és büntetni. A Bizottság a jelentésében úgy fogalmazott, hogy államfők is, akik a háborús törvények és szokások vagy az emberiség törvényei ellen elkövetett bűncselekményekben vétkesek, büntetőjogi felelősségre vonhatók.¹⁶ A Bizottság amerikai tagjai azonban nem tudtak egyetérteni azzal, hogy jogi precedens nélkül az „emberiség törvényei” ellen elkövetett bűncselekménnyel vonják jogi eljárás alá a német volt császárt.¹⁷ Nézetünk szerint a probléma abban állt, hogy sem az emberiséget mint kollektív jogalanyt, sem annak alapvető, azaz pozitív jogi megfogalmazás és ilyen érvényesség nélkül is érvényben levő természetjogi törvényeit nem ismerték el akkoriban. Az államfők tekintetében a gondolkodás államközponitú és szigorúan jogpozitivistá volt, ideértve a jogi büntetés visszaható hatályának tilalmát is.¹⁸ Ez utóbbiak azonban nem vonatkoznak – írták a Bizottság amerikai tagjai – az úgynevezett politikai bűncselekményekre (*political offences*) és a politikai szankciókra. Lansing külügyminiszter a Bizottság ezen állásfoglalásában, azaz a jogi és a politikai szankciók közötti különbségtéves lényegében látta a külföldi államfő megbüntetése jogosságának az alapját. Az ember(i) ség törvényeinek (*laws of humanity*) értelmezése és alkalmazása olyan újdonság volt az amerikai tagok számára, amit nem voltak hajlandók teljesen mértékben jóváhagyni.¹⁹ Az amerikai tagok ellenezték, hogy a Bizottság által felállítani javasolt Nemzetközi Bűnügyi bíróság (*High International Court of Criminal Jurisdiction*) joghatósága kiterjedjen az „emberiség törvényei” ellen elkövetett bűncselekményekre, amint azt a Bizottság jelentése javasolta. Elsősorban azért, mert a mandátum a „háborús törvények és szokások” megsértésére korlátozódott, másodsorban pedig azért, mert az „emberiség törvényei” nem alkotnak olyan meghatározott kódexet, amelyben rögzített büntetések szereplnének, és amelyeket bírósági eljárás keretében lehetne alkalmazni.²⁰ Úgy érveltek, hogy „a háború természeténél fogva embertelen volt és embertelen, de a há-

¹⁵ A Bizottság összetételét ld. Uo.

¹⁶ Uo. 644.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Az államfőt csak saját országának törvényei és bírósága előtt, mégpedig csak a tettének elkövetése idején hatályban levő büntetőjogi norma és annak szankciója alapján lehet jogilag felelősségre vonni. Uo. 645.

¹⁹ Uo. 646.

²⁰ Uo. 646–647.

borús törvényekkel és szokásokkal összhangban álló cselekmények, bár embertelenek, nem képezik bírósági büntetés tárgyát.²¹

Mint látható, egyrészt nem tekintették ezt a háborút lényegileg másnak, mint a többi, vagyis eszerint nem volt embertelenebb a többinél,²² másrészt, amely tett a nemzetközi hadijognak megfelel, az nem lehet jogellenes. Ebből következik a számunkra, hogy az első világháborút eredményező háború indítását nem tekintették emberiség ellenes bűncselekménynek jogi értelemben. Az agresszív támadó háborút következtésképpen ezen amerikai koncepcióban – a mi meglátásunk szerint – nem tekintették emberiségellenes (természet)jogi bűncselekménynek. Ők csak a pozitív jogban, az erkölcsi elvekben és törvényekben gondolkodtak. Álláspontjuk szerint a bírói testület csak a hatályban levő jogot alkalmazza, az erkölcsi törvények megsértését és az emberiség törvényeivel és elveivel ellentétes cselekményeket más fórumra hagyva.²³ Egy további ellenvetés abból fakadt, hogy az emberség törvényei és elvei nem biztosak, idővel, hellyel és körülményekkel változnak, és esetleg az egyes bírók lelkiismeretétől is függenek. Nincs rögzített és egyetemes mércéje az ‘emberség’-nek (*‘universal standard of humanity’*) – állapították meg a Bizottság amerikai képviselői.²⁴ A Felelősségbizottság (*‘Commission on Responsibilities’*) jelentése – írta Lansing külügyminiszter – a fenntartásokkal együtt, mellékletként csatolva, a Konferencia elé került, és a Szövetséges és Társult Kormányok Legfelső Tanácsa (*‘Supreme Council of the Allied and Associated Governments’*, avagy a ‘Négyek Tanácsa’: *‘Council of Four’*) azt azonnal megvizsgálta. A Tanács döntése a Békeszerződés 227–230. cikkeiben található.²⁵

A 227. cikkely a volt német császárt „a nemzetközi erkölcs és a szerződések szentsége elleni súlyos bűncselekmény” vádjával illeti, és előírja, hogy egy különleges bíróságot kell létrehozni az ítélelhozatalra, amely öt bíróból áll, akiket az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán nevez ki. Kijelenti azt is, hogy a bíróság döntését, s a büntetés kiszabását – s ezt nyomatékosítja Robert Lansing – „a nemzetközi politika legmagasabb indítékai vezérlik”. Majd a külügyminiszter leszögezi az amerikai jogászok előtt mondott beszédében, hogy – meglátása szerint – nyilvánvaló, hogy az így létrehozott bíróság nem jogi bíróság, hanem inkább a politikai hatalom eszköze, amelynek feladata az ügyet a magas politika (*‘high policy’*) szempontjából megvizsgálni és ennek megfelelően meghatározni a büntetést.²⁶ Ezt egyértelműen kifejezi – emelte ki Lansing – a Tanács német béke-küldötteknek e témában tett észrevételeire adott válasza. Ebben az áll, hogy szeretnék egyértelművé tenni, hogy a 227. cikk alapján a német ex-császár ellen indított nyilvános vádemelés tartalmát tekintve nem bírósági jellegű, hanem csak formájában az. A volt uralkodót magas szintű nemzetközi politika ügyében (*‘matter of high international policy’*) vádolják, a nem-

²¹ Uo. 647.

²² Ennek mégis ellentmond az amerikai küldöttek megnyilatkozása, amit Carl Schmitt idéz. Schmitt (2011) i. m. 239.

²³ Lansing i. m. 647.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

zetközi erkölcs, a szerződések szentsége és az igazságosság alapvető szabályai ellen elkövetett legsúlyosabb bűncselekménnyel.

Carl Schmitt ezek tekintetében megjegyzi, hogy a Felelősségbizottságban az amerikaiak tipikus nézetét egy 1919. március 12-i tervezet egyik szakasza tartalmazza, amely az 1914. augusztusában kitört háborút igazságtalannak és agressziós háborúnak minősítette, amelyhez egy hosszabb leírás volt csatolva az államfők felelősségéről. Schmitt is úgy látta, hogy a Robert Lansing vezette amerikai delegáció a német államfő megbüntetését kívánta, ám erkölcsi és nem jogi értelemben vett bűncselekményért.²⁷

Lansing a beszédében megállapította, hogy ez az eljárás összhangban volt az amerikai memorandumban szereplő javaslattal, miszerint a háború kirobbantása, valamint Belgium és Luxemburg semlegességének megsértése miatt politikai szankciókat lehet alkalmazni, de bírósági jogi szankciókat nem. Továbbá – szögezte le – egyetlen törvényszék sem kapott joghatóságot az „emberiség törvényei” elleni büntettek felett, amelyeket az amerikai képviselők hevesen elleneztek.²⁸ A külügyminiszter úgy látta, hogy a jogszerűség csakis a pozitív jog szerint érvényesíthető. A feladat szerinte az volt, hogy ne a természetes felháborodás és a bosszúvágy uralkodjon el a volt császár felelősségre vonásában, hanem a tetteinek a joghoz és az igazságossághoz mért szenvtelen megítélése történjen; márpedig az egyik ok, amiért az USA belépett a háborúba éppen az volt, hogy véget vessen a törvénytelenségnek.²⁹ Mintegy hitvallás-szerűen beszámolt arról, hogy a Bizottság amerikai tagjai hitték abban, hogy a törvények szigorú tiszteletben tartása elengedhetetlen a társadalom jólétéhez és boldogságához, és e szigorúság bármennyire is kellemetlen legyen, elengedhetetlen kötelességük.³⁰ Összefoglalásként kijelentette, hogy az említett elveket követve, a Konferencia előterjesztését pártatlanul és jogi szempontból kezelve, valamint ellenállva a vágyaknak és a közvélemény nyomásának, a Felelősségbizottság amerikai tagjaként teljesítették feladatukat, és benyújtották fenntartásaikat a Bizottság jelentéséhez.

Az, hogy az emberiség törvényeit és így az emberiségellenes bűncselekmények létét büntetőjogi felelősség megállapítása végett nem fogadták el az amerikai küldöttek, talán éppen korunkban mutatja meg a hátulütőit. A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék legitimitása Hitler és a náciizmus nyilvánvaló embertelenségei miatt komolyan sohasem kérdőjeleződött meg. Azonban a háborús agresszió nemzetközi jogi bűncselekményét egyre többen kérdőjelezik meg, jórészt a náci Carl Schmitt gondolatísága nyomán. Ő (véltetően megelégedéssel) nyugtázta³¹ a döntően a II. világháború alatt írt munkájában, hogy II. Vilmos volt császár felelősségre vonásakor az amerikaiak nem fogadták el a támadó háború megindítását jogi értelemben vett emberi(es)ség/(emberségesség) (*Menschlichkeit*) törvényei elleni bűncselekménynek.

A mi álláspontunk pedig az lehet, hogy a bár a büntetőjog tekintetében nem lehet szó visszamenő hatályról, a nagy háború indítása olyan várható, az egész emberiséget sújto

²⁷ Schmitt (2011) i. m. 239.

²⁸ Lansing i. m. 648.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo. 648–649.

³¹ Schmitt (2011) i. m. 238.

embertelen következményekkel járt, amelyről az uralkodónak tudomása volt, vagyis előre látta és tudta, hogy mit fog okozni a szövetségek háborús gépezetének beindítása. Az tehát, hogy szabad kezet adtak a Monarchiának a Szerbiával való leszámolásra, végzetesen bűnös döntés volt, amiként az is, hogy hagyta elfajulni a helyzetet Oroszországgal.³²

A minden ember természetéből fakadó természetjog megköveteli az emberi életek védelmét, vagyis a világháború kirobbantása a legsúlyosabban természetjog-ellenes tett volt, s ezért a hadsereg legfőbb vezetője felelős, ideértve Ferenc Józsefet is. Még ha ez nem is volt pönalizálva tételes jog vagy adott esetben amerikai precedens által,³³ e következmény nemtudására nem lehet felelősség alól felmentő érvennyel hivatkozni. II. Vilmos tudta, hogy mit jelent a Monarchia és Szerbia között kirobbanó háború a nemzetközi szövetségi kontextusban. Oroszország legfőbb vezetését – ideértve a cárt is – pedig az első mozgósításért terheli a felelősség, még ha fel is merülnek nála enyhítő körülmények.³⁴ A 20. századi háború több szempontból is már nem olyan volt, mint a korábbi századoké, s ezzel minden vezető tisztában volt. A háború elérte azt a minőségi brutalitást, amikor maga az egész intézmény alapjaiban kérdőjeleződött meg. Azt már nem lehetett visszaterelni formális szabályozott és korlátozott formájába. A háború önmagában értelmetlen, mert nem szolgáltat sem jogot, sem igazságosságot, s így a hozzá vezető út politikája is osztozik e problémában. Újra kellett ezért gondolni a nemzetközi jog és politika értelmét, tartalmát és célját.

Azt érzékelhetjük, hogy az amerikai küldöttség tagjai inkább a könnyebb irányba húztak, tehát, hogy a háborús bűncselekményekért (*ius in bello*) vagy nemzetközi szerződés megszegéséért vonják jogi felelősségre II. Vilmost. Éppen ezért próbálta talán olykor az amerikai küldöttség vezetője az első világháborút a többi háborúval párhuzamba állítani, miközben a háború indításának erkölcsi és politikai bűne mellett foglalt állást. Ezért a jogi megfontolások a klasszikus háborús bűncselekmények és nem a háború megindításának büntette köré szerveződtek, s legfeljebb még a háború igazságosságának, pontosabban igazságtalanságának tana merült fel.

Németország államfőjének azonban ez utóbbi szerint sem volt joga háborúhoz, mert az támadó volt, még ha Oroszország jóval korábban meg is kezdte a mozgósítást. Ez azonban az első világháború logikája, amelyből a nagy világégés után ki kellett törni. Erre éreztek rá a Párizs környéki béke résztvevői, még ha saját nagyhatalmuk politikai érdekeit is szolgálták a győztesek a békediktátum megszövegezésekor. Külön kell tehát választani ez utóbbit a modern háború elítélésétől és a Népszövetség eszmei alapjaitól. Ez nem merő moralista univerzalizmus, ahogy azt Schmitt akarta láttatni. A barát/ellenség tematizáció pedig mindig újabb és újabb, ráadásul egyre kegyetlenebb háborúkhöz fog vezetni, ahogy azt a történelem és Schmitt munkásságának máig tartó szellemi hozadéka is megmutatta.

³² Frivaldszky (2024) i. m.

³³ Carl Schmitt utal azokra a 19. századi amerikai precedensekre, amelyekre a Bizottság amerikai tagjai hivatkoztak. Schmitt (2011) i. m. 238.

³⁴ Frivaldszky (2024) i. m.

A két világháború közt, a 20-as évek végére megszűnt tehát a háború indításához való jog, minthogy a háborús agresszió – praktikus tekintve: azon háború, amit Németország indított – önmagában nemzetközi jogi bűncselekmény. Nem a háborús katonai bűnökről van szó, amelyet a háborúban követtek el. A hadijog tekintetében nemigen volt kétely, s csak a visszamenőleges hatály tilalma szabott ennek határt. A hódító háború indítása és annak kegyetlen jellege azonban összetartozik, mert ez az agresszor háború az egész emberiség elleni bűn volt, nem csak azok elleni, akik ellen azt konkrétan elköveték. Németország támadó háborúja tehát olyan új háború-típus volt, amely embertelenségében mindenki ellen elkövetett bűnnek minősült. Mivel az amerikai delegáció szerint az emberiség elleni morális bűncselekményre vonatkozó bizonyítékok meggyőzők és egyértelműek, ezért a felelősségre vonás a világ közvéleménye előtt nem maradhat el.³⁵

Németország nem ismerte el sem a vádemelés jogalapját, sem a császár perére létrehozott speciális bíróság joghatóságát. Szerintük a vádemelés alapja politikai és nem jogi természetű volt, ami tehát egy olyan norma szerint történik, amelyet a nagyhatalmak kifejezetten csak azért hoztak meg, hogy egyedül csak rá alkalmazzanak, továbbá egy olyan cselekményért akarják büntetni, amely az elkövetésekor nem volt büntetendő.³⁶ A szövetségesek azonban elutasították a német delegáció II. Vilmos perével kapcsolatos ellenérveit. Szerintük a háborúért felelős személyek megbüntetése az igazságosság szempontjából elengedhetetlen, és elrettentő hatással lehetett másokra, akik a jövőben kísértésbe eshetnek, hogy példájukat kövessék. Továbbá a német delegáció által kifogásolt bíróságok a civilizált világ nagy részének kinyilvánított ítéletét képviselik.

Új jelentésárnyalatot ad az elmondottakhoz, ha figyelembe vesszük, hogy Carl Schmitt megjegyzi, hogy a párizsi békeértekezlet záródokumentumának büntetéseket tárgyaló 227. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy a II. Vilmos volt német császár ügyét tárgyaló felállítandó bíróságnak a „nemzetközi politika” legmagasabb szintű indítékait kell követnie, nem pedig a nemzetközi jogét – nyomatékosítja –, mert a közgondolkodásban a hagyományos jog nem ismerte el az új bűncselekményt.³⁷ Schmitt megállapítja, hogy a párizsi béke nyilatkozataiban tudatos eltérés, elhatárolódás észlelhető a hagyományos nemzetközi jog háborús koncepciójától. Az európai nemzetközi jogban – írja – az államok közötti háború alapvető eszméjét, a *‘justus hostis’* alap gondolatát elvetették. Azonban – szerinte – még mindig nem a támadó háború általános büntetendővé tételéről volt szó, hanem csak az emberiség ellen elkövetett erkölcsi bűncselek-

³⁵ Erdemes a Schmitt által hivatkozott idézetet tanulmányozni, hiszen az amerikai küldöttség érvelése jól mutatja, hogy nem lehet elkülöníteni a háborús agresszió bűnét azon bűnöktől, amelyeket e háborúban Németország elkövetett. Bár nem tudják a Központi Hatalmak vezetőit a jog szerint megfelelően megbüntetni, mégis a világ közvéleménye előtt felelősségre kell vonni őket. Az emberiség mint kollektív alany vonja felelősségre a Világ előtt a főbűnösöket az emberiségellenes bűncselekményekért, amelyek megbüntetését a jogérzék (*‘Gefühl der Gerechtigkeit’*) a történelem ítélőszéke előtt előírja. Schmitt (2011) i. m. 239. Más államok katonái is követtek el nagyon súlyos háborús bűncselekményeket, amelyek természete jórészt a nagy háború jellegéhez volt kötött: Frivaldszky (2024) i. m.

³⁶ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919.* i. m. Vol. XIII. Part VII–Penalties, Jegyzetek a VII. részhez, 227–230 cikkelyek.

³⁷ Schmitt (2011) i. m. 236.

ményről, amelyet – jegyzi meg epésen – csak a Központi Hatalmak államfői követtek el, és senki más.³⁸ Schmitt e megjegyzéseinek akkor értjük meg az igazi horderejét, ha a politikafelfogásával, a korábbi művével összhangban tekintjük az európai nemzetközi jogról általa írtakat. Fejtegetéseiből az körvonalazódik, hogy a nemzetközi jog nem szüntetheti meg a háborúkat, mert a barát/ellenség dichotómia, azaz a politika logikája nem eliminálható az államok közötti viszonyból. Ez utóbbi pedig politikai viszonyulási módként mindig magában hordja a háborúk valós lehetőségét,³⁹ amelyek korábban korlátozottak voltak mérkőzés jellegük miatt. Szerinte ezért nem lehet nemzetközi jogilag kriminalizálni azon állami vezetőt, aki szuverén döntésével háborút indít. Az univerzális jog, s vele az emberiség eszméje Schmitt láttatásában nem megszünteti az ellenséget, hanem a legyőzöttet a győztesek bírósága, agresszornak nyilvánítva, bűnözővé nyilvánítja, s az emberiség morális közellenségévé teszi. Az ezt eredményező béke tehát a győztesek politikai érdekét juttatja érvényre.

Carl Schmitt mindezért helyteleníti, hogy a háborús agresszort jogsértőnek, büntetetlennek, jogon kívülinek, egy „kalóznak” minősítse egy nemzetközi egyezmény, hogy magát a háborús agressziót nemzetközi bűncselekményként kriminalizálják.⁴⁰ Mivel számára igazából a rendkívüli háborús állapotban mutatkozik meg a szuverén, ezért ebben a logikában abszurd a háborút, mint bűncselekményt tiltani. Ezért a genfi folyamattal nem tud egyetérteni, mert az magát a háborús agressziót, annak tettét minősíti bűncselekménynek. Csakhogy Carl Schmitt elméletében a szuverén bármilyen okból indíthat háborút, tehát az nem tud bűnös vagy nem igazságos lenni, vagyis azt nem etikai jellege vagy a jog indokolhatja,⁴¹ hanem csak a szuverén akarata „legitimálja”. Ez megkülönbözteti Schmitt elméletét Moór Gyulától és főként a később szintén tárgyalandó Giorgio Del Vecchioétól.

Schmitt az állam fogalma felől közelítve, amelynek központi eleme a szuverén, aki a kivételes állapotról dönt,⁴² tézisszerűen leszögezi, hogy az „államhoz mint lényegi politikai egységhez tartozik a *jus belli*, azaz a valóságos lehetőség, hogy az ellenséget adott esetben saját döntés alapján határozzák meg és győzzék le”.⁴³ Politikaelméletében az állam, a szuverén maga dönt arról, hogy önvédelmi helyzetben van-e, meg kell-e támadnia az ellenséget vagy megszegték-e a szerződést. Az ellenség meghatározása és a háború indítása egy politikailag létező nép önrendelkezéséhez tartozik, amelyről a szuverén dönt. Ezt semmilyen norma nem határolhatja be, mert az így (barát/ellenség meghatározásként) értett létezés ad egyáltalán értelmet és tartalmat a normák létezésének.⁴⁴

³⁸ Uo. 239–240.

³⁹ Carl Schmitt: A politikai fogalma (Az 1932-es szöveg). In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt: A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002. 22–23.

⁴⁰ A háborús agresszió „diszkriminálásának” tételét ld. Schmitt (2011) i. m. 92.

⁴¹ Schmitt (2002) i. m. 33.

⁴² Carl Schmitt: Politikai teológia. In: Carl Schmitt: *Politikai teológia*. Budapest, ELTE ÁJK, 1992. 1.

⁴³ Schmitt (2002) i. m. 30.

⁴⁴ Uo. 34. A politikai szférában való létezés lényege tehát a szélső, a legvégső helyzetben mutatkozik meg, amikor az adott nép léte forog kockán. Ennek bekövetkeztéről csak a maga a nép dönthet. Amennyi-

A szuverén, egymást elismerő, s a háborúhoz való jogukat gyakorló államok közötti fegyveres konfliktust nem lehet a szó büntetőjogi értelmében bűncselekménynek tekinteni. A „*justus hostis*” fogalma a szuverén államok számára jogilag biztosított és szabályozott háborúban az ellenséget fedte, aki így nem volt ‘bűnöző’, s ezért fogalmilag nem lehetett az államok közt a háború indítását kriminalizálni.⁴⁵

Carl Schmitt az iméntiek miatt az államok közötti háború hagyományos nemzetközi jogi elméletét kívánta fenntartani, amely szerint II. Vilmos császár tette nem lehetett háborús bűncselekmény az akkori felfogások szerint sem nemzetközi, sem büntetőjogi értelemben.⁴⁶ Nincs ugyanis – érvel – nemzetközi joghatósága az egyik államnak, illetve annak államfőjének, hogy ítélkezzen egy másik elismert, szuverén állam, illetve annak államfője felett (*Par in parem non habet jurisdictionem*).⁴⁷ Az elfogadott gyakorlat szerint – mutat rá Schmitt – a nemzetközi jog egyetlen jogi alanya, a nemzetközi jogban meghatározott bűncselekmények tekintetében is, az állam volt. A háború szigorúan államok közötti reláció volt, s nem pedig csoportok vagy egyének között. Azt nem személyek, nem is államfők, hanem kifejezetten az államok⁴⁸ párbaj módjára⁴⁹ vívták egymással az európai publikus térben. Ezért egy nemzetközi jogi bűncselekmény nem volt az államon belüli büntetőjogi értelemben vett fogható. Sőt, ahogy Schmitt fogalmaz, a nemzetközi jogi bűncselekmény tehát semmiképpen sem jelentette a nemzeti büntetőjog szerinti bűncselekményt.⁵⁰ Mindehhez azonban, ha érintőlegesen is, fel kell vázolnunk a nemzetközi jogot érintő nézetének, pontosabban az annak most minket közelebről érdeklő momentumának néhány főbb támpontját.

Schmitt az európai nemzetközi jog szétesését fájlatja, ami egy globális, univerzalista nemzetközi jog létrejöttével párhuzamosan történik, ahol ez utóbbinak nincsen területhez kötődő jellege. Mindezt a „*Der Nomos der Erde*” című, 1950-ben megjelent

---

ben erre nem képes, vagy erről lemond, politikailag megszűnik létezni. Az ellenség meghatározásának szuverén volta jelenti tehát a politikai létezését. Ekképpen – Schmitt szerint – egy nemzetközi közösség sem írhatja elő az államoknak, hogy kit tekintsenek ellenségnek, például azon háborús agresszort, aki az emberiség ellensége. Az ‘emberiség’ ugyanis Schmitt szerint nem politikai fogalom (Uo. 37), ezért nem is lehet, annak ellensége ellenében háborút folytatni, s egy ilyen háború nem nemes háború. Uo. 34. Mindezekért nem fogadja el a háborúról, mint az állam nemzetközi dimenzióban folytatott politikájának eszközéről való lemondást. Uo. Az állam maga dönt ugyanis arról, hogy alapvető jogai sérültek-e vagy veszélyeztetve vannak-e. Azaz a létezése veszélybe került-e, hogy önvédelmi helyzetben van-e, hogy szabad létezése sérül-e, a szerződést vele szemben megszegték-e stb. Mindezek a politikai közösség számára (egzisztenciálisan) elsődlegesek minden jogi normával szemben, azaz nem lehetnek azok jogilag meghatározott kivételei. Mivel egzisztenciális körülményekről van szó, nem az absztrakt jogrendszer normái, hanem az érintett állam dönt arról, hogy a feltételek beálltak-e. A háború tehát létezni fog, csak legfeljebb a nemzetközi közösség fogja azt alkalmazni a nemzetközi jogot bűncselekményével megsértő agresszor, mint ellenség ellen. Uo. 34–35.

⁴⁵ Schmitt (2011) i. m. 234.

⁴⁶ Schmitt helyesen állapítja meg, hogy új nemzetközi büntetőjogi jogalap jelent meg a háborús agresszió tekintetében, amely korábban így kimondottan nem létezett sem európai nemzetközi jogi, sem büntetőjogi értelemben. Vö. Uo. 236.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 237.

⁴⁹ Uo. 113–114.

⁵⁰ Uo. 237.

művében fejtette ki, amelynek fő részét azonban a második világháború alatt írta, majd annak végkimenetele ismeretében azt részben átdolgozta és kiegészítette. E művében kibontotta azt, hogy a *Jus Publicum Europaeum* területileg rendezett volt, szuverén államokra épült és a háború – szerinte – „korlátozó” jellegű volt. A 17-19. századokban az európai államok közötti rend a háborút államok közötti, mégpedig egyenrangúak közötti konfliktusnak tekintette. Egészen 1890-ig – írja Schmitt – az emberiség, a humanizmus, a civilizáció és a haladás is Európa-centrikus értelemmel bírt.⁵¹ Azért az angol és a francia szakkönyvekben – itt említi például a jogi antropológia neves előfutárát, Sumner Maine nevét is – az európai civilizációhoz képest a többi nép félig-civilizáltnak vagy vad népnek (tulajdonképpen „barbár”-nak) minősült.⁵² A háború elfogadott és szabályozott jellegéből fakadt az is, hogy 1918-ig az amnesztia általában szerves része volt a két kölcsönösen egymást elismerő partner közötti békefolyamat gyakorlatának – ahogy arra Schmitt rámutat –, legyen az a békeszerződésben kifejezetten megfogalmazott, vagy akár implicit módon benne foglalt. A Versailles-i Szerződésben viszont a legyőzöttekkel szembeni diszkrimináció folytán az eltűnt.⁵³ Schmitt tehát nem tud elképzelni egy ellenség nélküli, béke által vezérelt globális politikai közösséget, így az egész emberiség nála nem politikai fogalom.⁵⁴

Tágabb perspektívában el kell mondani, hogy Carl Schmitt bírálja, hogy a belső és a nemzetközi jog az államok mellett az emberek közösségeit, azaz a társadalmat is szem előtt tartja (pluralista társadalomszemlélet), mert szerinte ez feloldja az államot a társadalomban. Kárhóztatja azt is, hogy a béke és a háború világos valóságainak helyét a fegyveres erőszak kiiktatásával, vagyis a béke állapotával, a konfliktusok diplomáciai diszkusszió általi feloldása veszi át, eldöntésük pedig jogi érvelés révén történik. Ennek előfeltétele az, hogy a nemzetközi jogban előfeltételezzik és hangsúlyosan alapul veszik az ‘emberiség’ erkölcsi és jogi fogalmát. E rendkívüli humanitárius vívmányt Carl Schmitt – azt ideológiainak, liberálisnak titulálva – szintén nem fogadja el, mint-hogy az ellentmond államközponitú elméleti rendszerének.⁵⁵

Schmitt történetileg a szuverenitás külső, decizionista oldalát a szuverén háborúhoz való jogában, az európai államok egymásközi elismerését pedig a háborús megmérkőzés valóságában látta megragadhatónak. Az ilyen politikai ellenségmivolttá válás lehetősége volt a nemzetközi jog rendje, amelyet az európai nemzetközi jog szabályozott. A háború, majd a béke nem a háborús jogállású legyőzött ellenfél megsemmisítésében állt, habár a békekötés – tehetjük hozzá – a nyertes részéről a háború továbbfolytatása volt, immáron „megváltozott eszközökkel”. A háborút lezáró igazságszolgáltatás nem erkölcsi kérdésekben döntött és nem is tekintette morális értelemben bűnözőnek a legyőzöttet, legyen az akár a háború indítója. Az igazságos jogi háború tana alapján

⁵¹ Uo. 201.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. 261–262.

⁵⁴ Vö. Frivaldszky János: Lehet-e politikai egy világot átfogó közösség? In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadattása a társadalomtudományokban. I.* Budapest, Ludovika, 2022. 489–500.

⁵⁵ Schmitt (2002) i. m. 49.

ítélték meg őt, illetve a vonatkozó nemzetközi jogi normák alapján, de a nemzetközi jogi bűnösség nem bírt morális tartalommal.⁵⁶

Am – mondhatjuk teljes joggal – a hágai békekonferenciák erkölcsi és jogi tapasztalatai után erkölcsi (és részben természetjogellenes) bűn volt az első világháború kirobbantása, ami már nem volt párbaj, s a másik ország megsemmisítésére törekedett. Hitler háborújában pedig szó szerint likvidálni akarta a német nép ellenségeinek tartott emberek millióit. Így Schmitt második világháború előtt, majd alatt írt, s azután átdolgozott gondolatainak téves volta és így eszméje jóval károsabb, mint Moór Gyula húszas évek végén fogant revansista háborúpárti állásfoglalásai. Ami az első világháború után bocsánatos bűn volt, az a második világhétség után emberiségellenes tannak minősült. Moór Gyula gondolatai, mint látni fogjuk, tipikusan Trianon utáni magyaroknak minősíthető, Schmittéi azonban a nürnbergi per után már erkölcsi és jogfilozófiai szempontból egyaránt akceptálhatatlanok.⁵⁷

El kell vetnünk Schmitt – nem találunk ennél találébb kifejezést – „ezoterikus” „*Nomos*” felfogását, ami nem törvény, nem szabályozás és nem is norma,⁵⁸ de nem is alapvető jogi viszony az államok között, hanem olyan megszerzendő és megszerzett terület feletti uralmon és hatalmon alapuló sajátos koncepció, amely lényegénél fogva előbb-utóbb szükségszerűen háborúvá fordítja az ellenségekkel való viszonyt. Schmitt mind politikai mind ‘*Nomos*’ elmélete erre determinál, még akkor is, ha a nagytér-elméletével, pontosabban az ebben foglalt be nem avatkozás elvével ezt meg akarja akadályozni.

Tehát az ilyen ‘*Nomos*’ az államok közötti viszonyban tulajdonképpen nem rend, de nem is jogi viszony, mert hát az ököljog, a támadó háborúhoz való jog nem jog egy humanus társadalomban. A nemzetközi konfliktusokat, a háborúsakat is, diplomáciával és/vagy nemzetközi bírászkodás útján lehet és kell feloldani.

3. Moór Gyula 1928-29-as erőszakközpontú jogszemlélete az igazságtételi háborút legitimálja a „pacifizmussal” szemben

Hazánk jogi gondolkodásában nagymértékben a jog állami kényszerfunkciójához kötött fogalmi megragadása terjedt el, mégpedig jórészt Moór Gyula hatásának is

⁵⁶ Vö. Schmitt (2011) i. m. 114–115.

⁵⁷ Schmitt 1937-ben megfogalmazott koncepciójában a háborúskodás a ‘politikai’ fogalmának abszolút eliminálhatatlan eleme, így csak az a fontos a számára, hogy a totális háború „istenítélete” valóban a totális ellenségességből fakadjon, s ez utóbbi ne a háborúban fejlődjön ki, amint az az első világháború esetében történt. Carl Schmitt: Totális ellenség, totális háború, totális állam. In: Cs. Kiss (2002) i. m. 236. Schmitt pontosítja Clausewitz híres állítását oly tekintetben, hogy a háborút megelőzően már megvan a politikai döntés arról, hogy ki az ellenség, azt így nem a katonának kell megállapítania. Az ellenségről a politikus dönt – írja Schmitt –, minthogy „a politikus jobban iskolázott a harcra mint a katona, mivel a politikus egész életében harcol, a katona azonban csak kivételképpen.” Schmitt (2002) i. m. 23. A politikai viszony tehát az ő koncepciójában szükségképpen és mindig potenciálisan ellenségesség, amely viszonyulási forma nézetünk szerint nem szolgálhat a nemzetközi jogrend alapjául, hiszen állandóan háborúk kirobbantását involválja.

⁵⁸ Schmitt (2011) i. m. 39.

köszönhetően,⁵⁹ aki viszont – az általa igen nagyra tartott – Hans Kelsen ‘jog mint kényszerrend’ elméletét is alapul vette.⁶⁰ Mivel a neves magyar jogfilozófus diplomájának megszerzése után tanulmányútjai során Németországban a büntetőjog elméletét tanulmányozta,⁶¹ ezért érthető módon jogszemlélete óhatatlanul is etatista, kényszerközpontú, s ezért pozitivistá lett.

Az 1920-as évek legvégén a nemzetközi jogi szemlélete⁶² szempontjából figyelemre érdemes, hogy Concha Győzőre hivatkozik, aki szerint az államnemzeteket belső erkölcsi életerejük tartja fenn, s nem a nemzetközi jog által léteznek. Ez utóbbi csak külső, birtokállapotokat rendező kényszernormák együttese, de nem juttatják a tulajdonviszonyokat és az állami jogalanyiságot. A nagy magyar közjogász szerint a külső erőszak eredményezte kényszer és az erkölcs jelent még a nemzetközi viszonyokban szabályozó erőt.⁶³

A korabeli felfogás szerint a jog által biztosított birtokokat leginkább a (támadó) háború révén lehet megszerezni a nemzet belső igazságosságérzetének mércéi szerint, amelyeket a belső erkölcsi életérő és a haderő faktikus ütőereje érvényesít. Moór Conchával egyetértett abban, hogy a belső erkölcsi eszmei erő és az azt kifejező és fenntartó akarat alapozza meg és tartja fenn az állam jogát és nemzetközi jogalanyiságát.⁶⁴ A hívő katolikus⁶⁵ Concha meglátása szerint – ami jól visszaadja korának látásmódját – a hadviselés külereje mögött az értelmi-szellemi erőnek kell állnia, s akkor a háború által szabályozott külviszonyok rendjén valók.⁶⁶ A nemzetközi jogrend a legitím, jogszerű *hadviselés* rendjét szabályozza – írja most már Moór Gyula.⁶⁷ Az így erkölcsi és katonai erő által megszerzett államiságot, avagy új területet birtokként

⁵⁹ A hazánkban a jog fogalmának a jogtudósi köztudatban mind a mai napig a leginkább „hatályban levő” meghatározása Moór Gyula koncepciójához kötődik, aki az állami szankció, azaz a fizikai kényszer alkalmazása lehetőségében látta annak végső lényegét. Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Lejegyezte Püski Sándor. Budapest, Püski, 1994. 177. Egy másik megfogalmazásban, ahol a ‘tárgyi jog’ fogalma kerül megadásra. Moór Gyula: *Jogfilozófia*. Összeállította: Tharnói Kostyál László. Kartárs, 1935. (Kézirat gyanánt) 183. A jog fogalma pedig: „[...] a jog olyan társadalmi szabályok összessége, amelyek enge-detlenség esetére fizikai kényszer alkalmazásával fenyegetik meg azt, akihez szólnak, s amelyeknek tényleges érvényesülése biztosítva van azáltal is, hogy a legerősebb társadalmi hatalommal olyan kapcsolatban állanak, hogy ez fenyegetésüket szükség esetén valóra váltja.” Uo.

⁶⁰ Moór Gyula: *A logikum a jogban*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928. 10. A 25. jegyzetben Kelsenre hivatkozik. E munkájában számos helyen idézi Kelsen „tisztá jogtanát”, jog- és államelméletét.

⁶¹ Vitéz Moór Gyula dr. budapesti egyetemi tanár. *Miskolci Jogászélet. Jog- és Államtudományi Közlöny*, Miskolc, 1929. január. 5. évfolyam. 1. szám. 10.

⁶² Moór Gyula: *Örök béke és világjogrend*. Budapest, Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 1929.

⁶³ Concha Győző: *Politika. I. Kötet Alkotmánytan*. Második kiadás, Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1907. 94–95. Moór az ez előtti bekezdéseket hivatkozva az eredeti, 1895-ös kiadásból. Moór (1929) i. m. 16.

⁶⁴ Concha (1907) i. m. 94.

⁶⁵ Concha Győző: *A laikus morál válsága*. Felolvasott a Szent István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának 1911. november 13-án tartott ülésén. Különlenyomat a Hittudományi Folyóirat 1911-i számából. Budapest, Szent István Társulat Irod. Osztálya, 1912. 5.

⁶⁶ Concha (1907) i. m. 93–94.

⁶⁷ Moór (1929) i. m.14.

uralva tulajdonná fordítják át a nemzetközi „békeszerződések”. Ez utóbbiak tehát nem az egymás kölcsönös jogi elismerését jelentő békét őrzik, hanem a háborús birtokszerzéseket rögzítik normatívén.⁶⁸

A kényszer központi szerepe eredményezhette Moór Gyula elméletében azt is, hogy a háború, mint az erőszak külviszonyokban való állami gyakorlása a szubjektív szemléletű igazságosság érvényesítésének kiváltképpeni eszköze volt nála az 1920-as évek legvégén. Mivel a neves magyar jogfilozófus – mint az már eddig is érezhető volt – ‘kényszer’ és az ‘erőszak’ között nem tesz lényegében fogalmi különbséget, így az előbbi nála nem az objektív értelemben vett jogos kikényszerítést fedte, hanem az utóbbiban feloldódva, ha nem is önkényes, de radikálisan szubjektív töltetű célokat szolgálhatott. Ami azokat igazolta, azok magasztosnak tekintett, ámde nem jogi eszmék, elvek és mércék voltak.

Moór Gyula a béke állapotát a pejoratív módon értett ‘pacifizmus’ eszméjéhez kötötte konceptuálisan, azt meg az ‘anarchizmus’ ideológiájához, ami által a kanti eredetű „örök” béke nem csak irreálisként – aminő a pacifizmus eszméje –, hanem egyszerűsmind már szürreálisként is került beállításra. A kor gondolkodásmódját tükrözi azon megközelítésmódja, ami szerint a béke, akárcsak a háború, az állami nemzeti érdekek szolgálatának eszköze, vagyis nem bír önmagában emberi értékkel. Concha győző e sorait idézi: „A béke nem cél, hanem eszköz a nemzetekre, hogy eszméiket valósíthassák, a hol ez nem lehetséges, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború.”⁶⁹ Moór számára mind a háború, mind a béke eszköz csupán, s lehetnek a nemzeteknek olyan céljaik, olyan nagy eszményeik, amelyekért készen kell állniuk arra is, hogy magukra vegyék értük, ha kell, a háború keresztjét.⁷⁰ Az igazságosság eszméje az elsődleges, ami az ő felfogásában azt a jussot jelenti, amit az állam önmagának jogosnak érez, gondol. Ezután lehet csak a békéről szó, ami ezt a kiharcolt jogot, mint igazságot a számára biztosítja. Akkor ír 1928-ban a háború mellett és a pacifizmus ellen Moór, amikor ezzel a Kormányzó revans lehetőségét fenntartó álláspontját is erősítette.⁷¹ Megjegyzendő, hogy ugyanezen év végén lesz Horthy kinevezésével egyetemi rendes tanár a már ekkor vitézi címet viselő Moór Gyula.⁷²

A pacifizmusról, annak képviselőiről nem egyszer ironikus, olykor leereszkedő és gunyoros stílusban ír. Azt a pozitivistá érvelési taktikát használja – amivel Hans Kelsen is élt például a természetjog bírálatában – a jog és a béke fogalmi kapcsolatára, hogy azt a legirrealisabb és nem jogi formájára extrapolálja, majd ott azt életszerűtlenségében és illogikus voltában nevetségessé teszi. Pacifizmusnak nevezi a jog békét szolgáló koncepcióját, majd azt az anarchizmussal rokonítja, s ilyenképpen teszi azt képtelen-

⁶⁸ Vö. Frivaldszky János: Johann Gottlieb Fichte: A jog kölcsönös elismerő viszony vagy a tulajdonosok egyezsége? In: Frivaldszky János (szerk.): *A jogi gondolkodás mérföldkövei. A kezdetektől a XIX. század végéig*. Harmadik kiadás. Budapest, Szent István Társulat, 2016. 264–279.

⁶⁹ Moór (1929) i. m. 6. A forrás, amit hivatkozik: Concha Győző: *Politika. I. Kötet*. 1895. 92. Mi a főszövegben most a második, 1907-es kiadást idéztük. Concha (1907) i. m. 96.

⁷⁰ Moór (1929) i. m. 6.

⁷¹ Moór Gyula: A pacifizmus útján. Megjegyzések a Kellogg-szerződés margójára. *Társadalomtudomány*, 1928. 340. és 340–341. 6. jegyzet.

⁷² *Budapesti Közlöny*, 1928. december 15. 285. szám címlapja.

ségében nevetségessé. Nyilvánvaló, hogy az anarchizmus az erőszakot, s a kényszert tagadva a pozitív jog létét is alapjaiban megkérdőjelezi. Az viszont nem igaz – állapíthatjuk meg –, hogy ezt bírálva a jogot mint kényszerrendet, sőt, mint legitim állami erőszakrendet kellene megfogalmaznunk, amely koncepcióban a törvényes mivolt csupán az erőszak egy attribútuma.⁷³

Moór az 1920-as évek legvégén a háború és a pacifizmus kérdését elemezve a jogot legitim állami erőszakrendként látszik fogalmilag megragadni. Talán azért, mert amikor a helyes jogot kereste, szükségképpen a *jog fogalmát* is kutatnia kellett, amit pedig az akkor népszerű ideológiával, az *anarchizmussal* szemben kellett meghatároznia. Ekkor 1911-et írtunk: ebben az évben szerezte meg jogi diplomáját és publikálta 23 évesen Stammlerről a tanulmányát.⁷⁴

Moór a háború, illetve a béke jogi eszközeinek kérdéseit tárgyalva a „jogfilozófia szigorúbb szempontjain” alapuló elemzését ígéri az olvasóinak, de amire tulajdonképpen vállalkozik, az csak az általa anarchizmusnak tekintett „pacifista álm” logikai elmentmondásainak bemutatása.⁷⁵ A jogot mint nemzetközi békerendet viszont egyáltalán nem elemzi jogfilozófiai módon, s különösen nem behatóan. Úgy gondoljuk, hogy azért sem, mert jogképe nem tett ilyen jogszemléletet lehetővé. Az említett témakört tárgyaló második, az „Örök béke és világjogrend” című tanulmánya tekintetében már az a reményünk lehet, hogy abban már valóban jogfilozófiai módon közelít e kérdésekhez, azonban csalatkoznunk kell, mert abban sincsen szó igazi jogfilozófiáról a béke tekintetében, de a világjogrend ilyen szempontú megalapozásáról sem. Sőt, míg az első tanulmányában még „szigorúbb szempontú jogfilozófiai” kritikáról írt, a második írásában, amikor visszaüt erre, már csak etikai vizsgálatról tesz említést,⁷⁶ vagyis utólag átminősíti a korábbi okfejtésének jellegét az előbbiről az utóbbira. Ezzel nézetünk szerint elismeri, hogy elemzése nem jogfilozófiai volt, miközben azt is kell mondanunk, hogy etikai szempontból sem helytálló a béke – s vele a jog – fogalmának analízise, amiként a háborúé sem. Ez utóbbi tekintetében az a tézise, hogy a „háborút nem lehet feltétlenül rossznak mondani”.⁷⁷ Más helyeken pedig kifejezetten méltatja⁷⁸ a háború jótékony erkölcsi hatásait, ahogy az egyébként általános volt, ám nem akkor, hanem az első világháború kirobbanásának hónapjában. Az első világháború bebizonyította,

⁷³ Rudolf von Jhering filozófiai értelemben vett pozitivist elméletében az erőszak nem vonul vissza a jog általa való megteremtésével, hanem a jogi kényszerben koncentráltan fennmarad. Sőt olykor előtérbe is kerül a jogot, mint járulékos tényezőjét félretolva. Jheringnél a 'jog az erőszak politikája' („*das Recht als Politik der Gewalt*”). Az erőszakhoz társul járulékos módon a jog úgy, hogy az erőszak közben önön pozícióját megtartja – írja Jhering. Rudolph von Jhering: *Der Zweck im Recht*. I. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1884. 246., 249–250.

⁷⁴ Vö. „A jog fogalma és az anarchizmus problémája ezenkívül egymással is a legszorosabb összefüggést mutatja.” Moór Gyula: *A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogphilosophiájában*. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir Udv. Könyvnyomdája, 1911. 2. Különlenyomat a M. Tud. Akadémia „Athenaeum” cz. folyóiratából.

⁷⁵ Moór (1928) i. m. 350.

⁷⁶ Uo.; Moór (1929) i. m. 6., 23.

⁷⁷ Uo. 6.

⁷⁸ Szemléletmódját jól érzékelteti, hogy Cattaneo 1892-es kötetében szereplő e mondását „szép”-nek nevezi: „Az emberi szenvedélyek miatt a háború örök a földön.” Uo. 22.

hogy milyen pusztítást végez minden tekintetben egy modern háború. Megállapíthatjuk, hogy annak kitörésének idején hazánkban nem igazán hittek a pár évvel azelőtti nemzetközi békekonferenciák erejében, miközben meg voltak győződve az elkerülhetetlen és ezért szükségszerű háború több szempontból is áldásos voltában.⁷⁹

1928-ban azonban mintha semmi sem változott volna: Moór Gyula a háború többirányú teoretikus alátámasztásán fáradozik, s a békét és annak képviselőit, ha azt az érvelési kontextus lehetővé tette, a legrosszabb színben igyekezett feltüntetni.

Az imént említettekét főként úgy éri el, hogy – mint mondtuk – nem tesz különbséget kényszer és erőszak között, ez utóbbiba értve a háborút is. Ezért a külviszonyokban a jogi kényszert háborús erőszaknak nevezi, amelyet, ha egy „világállam” alkalmazna a jogtalan háborút indítóval szemben, akkor az ilyen pacifizmus kötelezővé tenné normarendjében – helyes szóhasználatban – szankcióként a fegyveres kényszerítést, amely béke érdekében, a háború kiküszöbölésére jogilag kötelezővé tett – Moór szóhasználatával – „törvényes háborús erőszak” ellentmond egyrészt az igazi pacifizmusnak, másrészt a társideológiájának, vagyis az anarchizmusnak.⁸⁰ Továbbá ez utóbbi nem csak a kül-, hanem az országon belüli viszonyokban is erőszakellenes, ezért semelyik relációban nem engedhetné meg az erőszakot.

A jogrend mint békerend gondolatát úgy teszi tehát önellentmondásossá, hogy ez utóbbit pacifizmusnak, azt pedig nemzetközi dimenzióban ható, azaz e relatív relációban tételezett anarchizmusnak titulálja,⁸¹ ami pedig az általános erőszak-ellenességen alapszik. Márpedig egy nemzetközi pacifizmus kötelezővé tenné a „háborút” a jogellenes erőszakot alkalmazóval szemben. Csakhogy itt csúsztatás és félreértés is van. A jogon alapuló békerend nem olyan pacifizmus, ami a jogi kényszert *ab ovo* kizárja, másrészt ez utóbbi nem ‘erőszak’ és nem ‘háború’, hanem ‘jogi kényszer’. Mégpedig azért, mert az *tartalmilag* érvényes és ezért *kötelező egyetemes jogi elismerési rend* nyugszik. A kötelező erő érvényesítésére a kényszer alkalmazása következőképpen nem erőszak, hanem a nemzetközi jog aktuális (kényszerű) érvényesítése. Itt mutatkoznak meg a maga horderejében annak hátulütői, hogy Moór Gyula a ‘kényszert’ nem az egyetemes jogi elismerés rend tartalmi igazságosságán alapuló ‘jogi érvényesség’ ‘jogi kötelező’ erejének adott esetben szükséges érvényesítéseként fogja fel, hanem mindezekről eloldva azt merő ‘erőszak’-ként tételezi. Valójában azonban, helyesen tekintve, az erőszak és a jogi kényszer egymás szöges ellentétei. Jogi kötelező erő pedig éppen ezért nem irányulhat az erőszakra és nem alapozhatja azt meg, hiszen ez utóbbi alapvetően (mindig) jogtalan. A kötelező erő csakis tartalmi jogi érvényességen alapulhat és annak nemérvényesülését követi a ‘jogi kényszer’ (azaz a ‘jogi szankció’), ami sohasem erőszak, minthogy az – ismételjük – fogalmilag jogtalan.

Mivel Moór Gyula elméletében a béke éppen olyan eszköz a nemzeti érdek vitelében mint a háború, ezért csak érdekvezérelt békében tud gondolkodni, mégpedig a háború győztes és vesztes hatalmainak békéhez való szubjektív és ilyen tekintetű viszonyulásában. A béke e koncepcióban a „háború folytatása”, de „retorikailag” békés, azaz

⁷⁹ Frivaldszky (2024) i. m.

⁸⁰ Moór (1929) i. m. 15., 20.

⁸¹ Uo. 7.

„megváltozott eszközökkel”.⁸² Voltaképpen a háborús győzelem békekötéssel való érvényesítéséről van szó. Bár a neves magyar jogfilozófus 1918-ban nemzetközi jogot is oktatott,⁸³ megjegyzendő – még ha ezt az egyetemi pozíciót vélhetően jobb híján fogadhatta el –, hogy annak jogában csak egyezményeket és szerződéseket látott, s még a döntőbíráskodások esetében sem észleli a tartalmi értelemben vett jogiség, a békén alapuló jogrend alakulását. Nem értékeli, hogy a hágai konferenciák által intézményesített, habár – végülis – nem kötelezően alkalmazandó döntőbíráskodási eljárások, illetve az ilyen irányú számos bilaterális, köztük több, a választottbíráskodást általános és kötelező érvénnyel előíró egyezmény, az államok közötti, jog által rendezett, egymáshoz békés módon való viszonyuláson, s ezért a nemzetközi kölcsönös elismeréseken nyugvó jogrend alapjaihoz járultak hozzá.⁸⁴ Moór még utal is arra, hogy hány ilyen döntőbíráskodási döntés született az első világháborúig. Következésképpen működött a jogi vitarendezés, ami a nemzetközi felek állami létének és ilyenekénti méltóságának elismerésén nyugodó konszolidálódott jogi eljárásrend révén megnyugtató eredményeket hozó nemzetközi jogi rend volt, ám mégsem méltányolja azokat a maguk horderejében. A hágai konferenciák eredményei tekintetében a választottbíráskodás kötelező jellegét hiányolja. Az első ilyen konferenciától a világháborúig az egyes államok között külön megkötött 112 döntőbíráskodási szerződés⁸⁵ kapcsán pedig nem fejezi ki örömét ezek tendenciáját illetően, pedig ezek közül több minden viszály tekintetében kötelezőként rendelte el a döntőbíráskodást. Úgy tűnik tehát, hogy nem hitt ezeknek a nemzetközi jogon alapuló békerendhez való hozzájárulásában. Az esetleges, az erőtlenséget, a partikularitást, tehát az alkalmatlanságot láthatta bennük.⁸⁶ Márpedig ez a közös jogvitarendezési gyakorlat önmagában is a béke kultúráját szilárdítja meg az államok között, s ezzel párhuzamosan a háborúhoz való fordulás gyakorlatát gyengíti. Minél jobban működik a döntőbíráskodás rendszere, annál inkább élnek vele az államok, amely gyakorlati célkitűzés még akkor is reális volt, ha akkor még nem is volt elképzelhető egy „világállam”-szerű nemzetközi alakulat létrehozatala.⁸⁷

⁸² A háború Carl von Clausewitz (1780–1831) tézise jegyében a „politikai folytatása megváltozott eszközökkel”. Kant (1724–1804) pedig már az „Az örök béke” című, 1795-ben megjelent esszéje első szakasz első pontjában, tehát tervezete legelején leszögezte: „Nem szabad igazi békeszerződésnek tekinteni az olyant, mely egy jövőendő háború anyagának titkos fenntartásával köttetett”. Immanuel Kant: *Az örök béke*. Budapest, Európa, 1985. 7.

⁸³ Szabadfalvi József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Budapest, Osiris-Századvég, 1994. 30.

⁸⁴ Vö. Magyary Géza: *A nemzetközi bíráskodás a magyar jogban*. Székfoglaló. fölvasta 1917. október 8-án. Budapest, Magyar tudományos Akadémia, 1917. 83–84.

⁸⁵ Moór (1928) i. m. 347.

⁸⁶ Vö. „1913. évi XLVI. törvénycikk az 1910. évi július hó 16. napján Nagybritannia és Irhon egyesült királysággal kötött választott bírósági egyezmény becikkelyezése tárgyában.” I. cikk. Az Amerikai Egyesült Államokkal, Portugáliával és Braziliával a lényegi rendelkezések tekintetében szinte szó szerint megegyező egyezményeket kötött a Monarchia, s így ezeket cikkelyezte be a magyar országgyűlés. *Magyar Törvénytár. 1913. évi Törvénycikkek*. szerk. Térfi Gyula. Budapest, Franklin-Társulat, 1914. 555. 4. jegyzet.

⁸⁷ Magyary i. m. 84.

Olykor az a benyomásunk támadhat, hogy Moór a nemzetközi bíraskodás fogya-
tékosságait őszintén sajnálja, máskor azonban egyértelművé válik, hogy nem is hitt a
döntőbíraskodás nemzetközi békéhez való hozzájárulásában, sőt, igazán a béke lehe-
tőségében sem. A cinikus megjegyzések eléggé sokat mondók e tekintetben.⁸⁸ (A dön-
tőbíróságoknak, amelyek a jövőben a nemzetek közötti vitákról és viszályokról van-
nak hivatva dönteni, abban látta volna inkább a hasznát Moór 1928-ban, hogy az első
világháborúban győztes nemzetek háborús zsákmányának jogosságáról döntsenek.⁸⁹)

A háború megfékezését célzó és a kötelező döntőbíraskodást előírányzó nemzetközi
egyezményekben – ezt a Kellogg-paktumhoz való viszonyulása mutatja – talán csak
célra alkalmatlan merő deklarációkat látott: a háború eltiltását és a békés jogi vitaren-
dezés előírását, márpedig ez szerinte a működésképtelen és logikailag nem helytálló,
általa „pacifizmusnak” titulált békerend koncepciója. Mivel nem hitt igazán a nemzet-
közi békés vitarendezésben, ezért a háború mindenkor meglévőségének szociálpszi-
chológiai tényéből kiindulva a fegyveres erőszak révén kivívható nemzeti igazságosság
érvényesítésbe vetette bizodalját. Ezt mutatja az is, hogy külön kiemeli: a Nemzetek
Szövetségének Egyezségokmánya a háborúhoz való folyamodást végső soron jogos
eszközként megengedte.⁹⁰

Ezzel szemben ezt kell, hogy mondjuk: éppen hogy az „igazság legegységibb kö-
vetelményeit a nemzetközi életben” – amelyek létét Moór hiányolja – elégti ki az
ilyen egyre általánosabb érvényű és egyre inkább kötelező döntőbírósági rend, ami
a Kellogg-paktumban nyeri el akkori csúcspontját. Az igazság ugyanis nem területek
és birtokok kérdése, hanem az ilyen viták jogi elrendezhetőségének intézményesített
rendje, amely az államok közötti egyetemes és kötelező jogi elismerésen nyugszik. A
Kellogg-paktum éppen efelé tett volna jelentős lépéseket. Nem azért, mert Trianon
felülvizsgálatát lehetővé tette volna, hanem mert ez az egyetlen útja az államok békés
egymás mellett élésének, sőt, egyáltalán létüknek. Háborúkkal nem lehet igazságos-
ságot és a jogot elérni, míg ez utóbbival az igazságosság megközelítésére mindig van,
lehet előbb-utóbb esély.

Moór azt állítja, hogy nem azért vannak háborúk, mert azokat nem tiltják szerző-
dések, ezért azokat nem lehet „rendeletileg betiltani”, illetve azt is, hogy nem lehet az
„örök békét” békeegyezmények, szerződések deklarációival elérni.⁹¹ A háborút csak
háborúval lehet megszüntetni – szögezi le, s ez a pacifizmus ellentmondása.⁹² Most
már tudjuk, hogy ezt azért állíthatta, mert az erőszak, a háború és a jogi kényszer
fogalmait összemosta. Mindezen túl nem vette észre, hogy a háború erőszakához való
folyamodás helyett minden intézményesített jogvitára irányuló nemzetközi megállapo-
dás egyszersmind az egyezményekben részes államok *jogi elismerését* is eredményezi
és egyben azt feltételezi. Létük jogi tiszteletben tartását és szembenálló érdekeik jogi

⁸⁸ A kötelező döntőbíraskodást illetően a két hágai békekonferencia tekintetében „hiábavaló erőlködések”-
ről ír. Moór (1928) i. m., 348.

⁸⁹ Uo. 338.

⁹⁰ Vö. Irk Albert: *A nemzetek szövetsége*. Danubia, 1926. 2. kiad. 85.

⁹¹ Moór (1928) i. m. 349–350.

⁹² Moór (1929) i. m. 24.

eljárás révén való kezelendőségét jogi elvek és szabályok mentén, s nem pedig háborús erőszak révén, mert ez tagadja az előbbieket. A nemzetközi egyezmények által létrehozott és egyben e viszonyt kifejező jog ugyanis pacifikáló rend, mert feltételezi és biztosítja a felek közötti kölcsönös elismerést, hiszen vita és viszály esetén nem erőszakhoz fordulnak, hanem a procedurális igazságosság jegyében, a jogelvek mentén, a felek által elismert jog és igazságossági rend alapján közösen megnyugtató megoldást biztosító eljárásrendnek vetik magukat alá. Hazánkban a fiatal Moór Gyula koráig nem igazán hittek az ilyen nemzetközi jogban, s talán nem is tartották azt kívánatosnak, hanem sokkal inkább bízták a nemzeti igazság képviselőt a háborúk lehetőségére és esetleg azok nemzetközi jogára, s Trianon után pedig vélhetően egymást is erősítették ebbéli meggyőződésükben. Ám ennek kimutatása további kutatásokat igényel.

Moór az állandó („örök”) béke lehetőségét elemzi, azt, mint szociológiai, logikai, etikai vagy hiten alapuló eszményt vizsgálva és kritizálva, nem tekinti azonban a jogon alapuló békerendben levő kezdeti kölcsönös elismerő jogviszony létét és jelenségét. Egyáltalán nem folytat ilyen jellegű jogfilozófiai elemzést. Ezt leginkább szociálandropológiája és jogfelfogása akadályozta meg nála.

A kanti „örök” béke állapota nyilván aktuálisan és egyébként is irreális – de ha nem is, az nem a jog, hanem a politikai barátság és szeretet következménye lesz –, ám nem úgy a jogi viszony, mint az emberek alapvető méltóságát és jogait kötelezően és egyetemesen elismerő alapjogviszony, ami a jogállamok egyetemes közös elismerését is tartalmazza. Különösen, hogy Kant, Fichte és Hegel – az újhégeli gondolatiság Moór Gyulára későbbi korszakában hatott⁹³ – kidolgozta ezek (jog)filozófiai alapjainak egynémelyikét, még ha nem is teljesen, és különösen Hegel, az államok közti viszony tekintetében, nem ellentmondásmentesen.⁹⁴ Hegelnél az egyes szuverén, voltaképpen magánvaló államok az általuk kötött megállapodások felett állnak. Azonban az elismerés megjelenik nála, még ha az inkább a háborús hadviselés jogában merül is ki.

Az, hogy a háború indítása, s akár a megelőző csapás a másik állam és annak joga elismerésének tagadása, nem volt komoly ellenérv a háborúpártiak szemében. Az államközpontú radikális nacionalizmus eszméjének képviselői számára – egy alapvetően politikai darwinista gondolati bázison – a *háborúhoz való jog* az állami *szuverenitás* részét képezte, s a jog és az igazságosság érvényesítésének kiváltképpeni (majdhogynem rendes) eszköze volt. Ezen a szemléleten a hágai békekonferenciák sem tudtak változtatni.

Moór a sok évig, akár évtizedekig tartó háborúk évszázados történetének folyamatát úgy tekinti, mint amit csak tarkít egy-két bizarr pacifista elmélet megjelenése. A háborút olyan szükségszerű valóságnak tekinti, amely csak a (szerinte igazságos) háborút indító országra ró erkölcsi terhet, de nem fontolja meg azt, hogy az agresszor a megtámadott ország katonáit és népét öli. Egyszerűen nem vet számot az igazságosság háborút indító érve mellett azzal a sok-sok emberi lélekkel, akiket megölnék, hanem csakis a saját katonák halálával. A nagy eszményekért hozandó véraldozatról ír, pontos-

⁹³ Szabadfalvi (1994) i. m. 64–65.

⁹⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai vagy a természetjog és államtudomány vázlatja*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

san úgy, ahogy az közkeletű volt az első világháború idején. Sőt, Moór még a békéért való küzdelmet is véres harcnak tudja csak látni, s magát az ideát is – végső konklúziójában – „vérszomjas eszménynek” nevezi.⁹⁵

Még mindig a porosz tábornagy Moltke gondolataival ért egyet, akinek egyetértően idézi e sorait (amikor már 1928-at írtak):

„Az örök béke álom, és mégcsak nem is szép álom! A háború az isteni világrend egyik eleme. Az ember legnemesebb erényeit fejleszti ki: a bátorságot és a lemondást, a kötelességtudást és az áldozatkészséget. A katona életét áldozza fel. A háború nélkül a világ elposhadna és materializmusba veszne.”⁹⁶

A konkrét, s ugyanakkor fogalmi valóságában is létező, minden embert átfogó emberiséggel, vagyis a Föld minden népét felölelő humánközösséggel és mint legátfogóbb jogi valósággal nem számol ekkor Moór Gyula, hanem csakis a *nemzetén belüli* humánnum étosza és az emberiség tartalom nélküli elvont eszméje létezik a számára. Éppen ezért a „békeség a Földön az embereknek” jelszó az ő optikájában az evangéliumi jókívánság szintjén marad.⁹⁷

Moór Gyula végigharcolta az első világháborút, majd átélte Trianon öt személyesen is megrázó igazságtalanságát. E faktikus sarokpontok jelölik ki az érzelmi és egzisztenciális alaphangoltságát egy lehetséges revans háború vonatkozásában. Ezért számára béke csakis a (háború révén kiharcolt) igazságosság elérése után létezhet. Addig csak a győztesek birtokon belülségét rögzítené a háborúról való végleges lemondás elfogadása. Ez pedig férfiatlan gyávaságnak minősülne. Csak a győztesek háborús zsákmányt megtartó, a béke erkölcsi eszméjét így erre „prostitualizáló” békéje és a legyőzöttek igazságtalanságba belenyugvó, férfiatlan, posvány beletörődése létezik a számára. Ez a „poshadt béke” a nemzeti ideálokról való lemondást jelenti az ő értelmezésében.⁹⁸ Az erkölcstelenséggel nem lehet az erkölcsöt szolgálni – szögezi le –, ezért egyik béke sem szolgálhatja az emberiség üdvét. Azon örök béke – olvassuk nála –, amely az igazságtalanságot állandósítja, „rosszabb a temető békéjénél”, mert „az emberi nem erkölcsi méltóságát devalválja.”⁹⁹ Szerinte előbb az igazságtalanságokat kell eltüntetni, s csak azután lehet szó az igazi békéről. Márpedig ezt, ahogy ő leírja, igazságtételi háborúkkal lehet elérni. Azt nem mérlegeli, hogy ez folyamatos háborúskodásokba torkollik, mert egyrészt nem legitim az ilyen birtokszerzés, másrészt mindig is vitatni fogják a vesztesek a háborús szerzemények igazságosságát, ami mindig újabb háborúhoz vezet. Ezt bizonyítja az, hogy az új- vagy a modern kor a háborúk szakadatlan története volt. Abban viszont igaza van, hogy a valódi békéhez, az „igazság pacifizmusához” előbb el kell tűnnie a győzők és a legyőzöttek különbségének, s azok

⁹⁵ Moór (1928) i. m. 355.

⁹⁶ Uo. 339.

⁹⁷ Uo. 340.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

pacifizmusának.¹⁰⁰ Majd ezt szögezi le a hazánkban legnagyobb hatású magyar jogfilozófus: „*Justitia et Pax*” – ez a meg nem fordítható sorrend. Előbb az Igazság és azután jöhet a Béke. Majd a Kormányzó szavait idézi: „*First justice, then peace*”.¹⁰¹ Ám – állapíthatjuk meg – a győzők és a legyőzöttek különbségének megszüntetését, de az igazságosságot sem lehet fegyverekkel elérni, mert minden háború csak újratermeli ezen antagonisztikus pozíciókat és az új igazságtalanságokat. Kizárólag az egyetemes kölcsönös kötelező elismerés jogelve és az ezen alapuló alapvető jogviszony tiszteletben tartása nyújt minderre megoldást, s ezt Moór Gyula nem látja át.

Moór azt sem észleli, hogy a revansot venni kívánó agresszor győztesek is tulajdonképpen vesztesek az egyetemes jog, a humánus, az emberi méltóság és alapvető jogok védelmének, valamint az egyetemes igazságosság terepén. Ez utóbbiakat ugyanis csak is az egyetemes jogon alapuló békerend képes érvényére juttatni és megőrizni. Egyébként fontos megjegyezni, hogy ugyanekkor, azaz 1928. szeptember 14-én a magyar kormány hozzájárult az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező igénybevételéhez,¹⁰² amit aztán a következő évben törvényben is megerősítettek.¹⁰³ Magyarország 1929. július 22-én csatlakozott azon egyezményhez, amelyben az aláíró felek elítélik a háború alkalmazását a nemzetközi konfliktusok rendezésére, s így kijelentik, hogy kizárólag békés eszközökhöz fognak folyamodni.¹⁰⁴

Mindeközben Moór egyáltalán nem gondolta, hogy a háborúnál a béke jobban hozzájárulna a joghoz és az igazságossághoz, éppen ellenkezőleg. Ezt megalapozó érveléseihez többek között Giorgio Del Vecchio nagyhatású olasz jogfilozófust hívja segítségül, egyszer meghivatkozván egy ilyen témájú fontos munkáját.¹⁰⁵ Azonban van néhány igen jelentős különbség a háború szükségessége melletti érvelésükben. Az olasz jogfilozófus rámutat arra, hogy ha a helyesen értett béke nem indít az igazságosságért való erényes individuális cselekedetekre és a megvalósításáért való áldozathozatalra, akkor azoknak lesz igazuk, akik mindezt értékelik a háborúban, ami az akarat megfegyverelésének és az önmegtágadásnak iskolája. Most következik azonban az újdön-

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Polgár Imre: A nemzetközi bírászkodás fejlődésének újabb irányai. *Budapesti Szemle*, A Magyar Tud. Akadémia Megbízásából. Voinovich Géza (szerk.) 234. kötet, Budapest, Franklin-Társulat, 1934. 34.

¹⁰³ 1929. évi XXXVIII. törvénycikk *Magyarországnak az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező igénybevételét kimondó okmányhoz való hozzájárulásáról*. 1. §.

¹⁰⁴ „The High Contracting Parties solemnly declare in the names of their respective peoples that they condemn recourse to war for the solution of international controversies, and renounce it as an instrument of national policy in their relations with one another.” No. 2137. – General Treaty for renunciation of war as an instrument of national policy. Signed at Paris, August 27, 1928. Article I. 63. In: *League of Nations. Treaty Series. Publication of Treaties and International Engagements registered with the Secretariat of the League of Nations*. Volume XCIV. 1929. Numbers 1–4.

¹⁰⁵ Moór Gyula azon passzusát hivatkozva meg a neves olasz jogfilozófus háborút és a békét tárgyaló tanulmányának, amelyben Del Vecchio azt írja, hogy a háború az államok közötti jogi eljárás jellegével bír. Moór (1929) i. m. 14. 6. jegyzet. A hivatkozása: Giorgio Del Vecchio: *Il fenomeno della guerra e l'idea della pace*. Sassari, 1909. 48. Mi a második, 1911-es kiadásra hivatkozunk.

ság a magyar jogbölcseleő nézetéhez képest. A béke ideája szent – írja Del Vecchio –, mert az teljesen egyezik az igazságosság eszméjével.¹⁰⁶

Fontos hangsúlyoznunk, hogy Del Vecchio csak a joghoz való kapcsolódásától elvonatkoztatott békét tekinti 1910 fordulóján etikai értelemben jelentéktelennek, semlegesnek, erkölcsileg közömbösnek (*'adiafora'*), amit így semmiképpen sem lehet ideállá tenni.¹⁰⁷ Csakhogy az elkövetett hiba éppen abban állt – írta ekkor –, hogy a béke szükséges jogi alapjaival nem számoltak. Úgy tűnik, ebbe az általános hibába esett többek között Moór Gyula is. Márpedig csakis ez a *jogi alap* képes a békének a filozófiai fogalom (*'idea'*) méltóságát juttatni, mert e révén különbözik az így értett béke a háborúk pusztá tényszerű szüneteltetésétől, azaz a „békéktől” – így többes számban írva – amelyek mindig kontingensek és törékenyek.¹⁰⁸ Amikor a filozófusok – írja nagyon éleslátóan Del Vecchio – az „örök” békéről írtak, habár talán nem megfelelő jelzót használva – teszi hozzá –, akkor nem annyira annak időtartamára, hanem annak jogi jellegére, mi voltára (*'consistenza'*) gondoltak.¹⁰⁹ Ezt Moór Gyula nem látszik érzékelni, amikor az örök béke fogalmát, s talán annak fogalmi ideáját is kritizálta, bár, amikor „állandó békéről” írt,¹¹⁰ akkor egy lehetnyivel közelebb került a helyes fogalmi képhez. Del Vecchio a magyar jogfilozófus által meghivatkozott tanulmányában sokkal akkurátusabban érvel már 1909-ben, mint Moór Gyula a nagy világhégés után jóval, 1929-ben, s ez figyelemre méltó. Nyilvánvaló, hogy Moór érvelésének fő irányát a Trianon miatti igazságvágy revansa motiválta. Ám Del Vecchiót hasonlóképpen Olaszország hadbalépésének megindoklása motiválta egy másik, 1916-os tanulmányában, ahol fő indokként az északi olasz nyelvű és népességű területek megszerzése mozgatta. Mégis az olasz katolikus és újkantánus jogfilozófus mind 1909-ben, mind hazájának hadba bocsátkozásának megindokolásakor máshogy tekintett a háborúra, mint Moór. Del Vecchio a béke jogfilozófiai megalapozása esetén a jövőben a háború szükségességét megkérdőjelezhetőnek tartotta. Az államok jogrendszereiben a jogi alap az emberi személy lényegi kizárólagos jogainak (*'prerogative essenziali'*), valamint a polgári és politikai szabadságok alapvető biztosítékainak elismerése, ami pedig az emberi nem jogi koordinációjának, társadalmi állapotának lehetőségét vetíti előre.¹¹¹ E meglátásait, különösen a nemzetközi jog területén, a II. világháború után alaposabban, s most már, mint teoretikusan megalapozott, kiteljesedett és kibontott saját álláspontot fejt ki az olasz jogfilozófus.¹¹²

¹⁰⁶ Del Vecchio (1911) i. m. 95.

¹⁰⁷ Uo. 93–94.

¹⁰⁸ Uo. 94.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Moór (1929) i. m. 23.

¹¹¹ Vö. Del Vecchio (1911) i. m. 71–72.

¹¹² A két világháború között hazánkban példakép olasz jogfilozófus szemléletében változás állt be a II. világháború után. Giorgio Del Vecchio a kantánus világállam perspektívájában tekintett az ENSZ létrejöttére, és az emberi nem átfogó normatív felfogása alapján természetjogi szemléletben amellel érvelt, hogy a Föld minden államának az emberiség univerzális szervezetéhez kell tartoznia. Ld. Giorgio Del Vecchio: A természetjog, mint az emberi nem egyetemes társadalmának alapja. In: Frivaldszky János (szerk.): *Természetjog. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 111–117.

Moór nem interszjektív módon és ezért nem univerzálhatóan látja a jogot és az igazságosságot a vizsgált két tanulmányában, ezért az partikuláris és nem jogi lesz, amiért az nem is képes egyetemes jogrend lenni, ami a békét, az igazságos nemzetközi békerendet alapozhatná meg. A jog fogalmának az erőszakhoz kötése miatt nála a jog nem is állhat e rend alapjául, ezért nem is járulhat ahhoz lényegileg hozzá, hanem csak a háború útját követheti ki, s a nemzetközi jog marad a háborúk joga, ahol a megkötött béke is e paradigmában értelmezendő.

Del Vecchio érdeme, hogy 1911-ben rámutatott a hágai egyezmények és az Állandó Választott Bíróság intézményesítésének, továbbá az ezek nyomán létrejött további speciális államközi választottbíráskodási megállapodások – amelyek között már kötelező jellegűek is voltak – egyetemes nemzetközi jogrendet előmozdító jellegére.¹¹³ Sajnálatos, hogy öt évvel később, a világháború közepette már ő is a háborúba vetette jogot és igazságosságot érvényesítő, valamint az egyetemes jogépség helyreállítását is célzó bizodalját, ezért az olasz hadbalépést igazolta.

4. Miért és hogyan bukott meg Hans Kelsen nemzetközi békerendje, avagy a schmittiánus „Donroe-doktrína” veszélyeiről

Hans Kelsen szerint a nemzetközi jog igazi jog jogász értelemben, mert kényszerrend, amely szankciókat helyez kilátásba a deliktumok esetére, akárcsak az államok nemzeti joga.¹¹⁴ Formalista normativizmusában kizárólag akkor minősül egy állam egy cselekménye bűncselekménynek, ha ahhoz a nemzetközi (büntető)jog szankciót rendel.¹¹⁵

Talán éppen a természetjogi megalapozatlanság miatt lett lehetséges az, hogy egyre-másra vonják ki a Nemzetközi Büntetőbíróság hatálya alól magukat – a különféle szinten – autoriter rezsimok kormányai. Úgy tűnik, hogy Carl Schmitt gondolatai terjedtek el a nemzetközi kormányzás tekintetében. Érdemes ezért röviden visszautalni mindkét jogelméletre, azaz Kelsenére és Schmittére is, hogy a legfőbb hibás pontokat ezekben érzékelhessük. A támadó háború egyetemes nemzetközi jogi tilalma és az ilyen agresszív háború pönalizálása egyugyanazon (természet)jogi gyökről fakad, ezért a két téma együtt tárgyalandó.

Kelsen „*Peace through law*” című, 1944-ben megjelent nagyhatású munkájában – korábban publikált tanulmányai bázisán – kiérlelt nemzetközi jogi tanrendszere keretén belül különösen fontos állításokat tesz a háború és a háború indításáért való egyéni büntetőjogi felelősség terén. Az egyik, hogy a háborút csak egy rossz elszenvedésére adott reakcióként, azaz szankcióként lehet indítani, s minden, ami nem ilyen háború, az a nemzetközi jog megsértése, azaz bűncselekmény. Ez alkotja nézete szerint a *pozitív jogon* alapulóan a „*bellum justum*”, azaz az igazságos háború elvének lényegét.

¹¹³ Del Vecchio (1911) i. m. 78–80.

¹¹⁴ Hans Kelsen: *Principles of International Law*. 3rd ed. New York, Rinehart & Company • INC, 1959. (1952) 401.

¹¹⁵ Hans Kelsen: *General Theory of Law and State*. New Jersey, The Law Book Exchange, Union, 1999. 329.

A másik, hogy a nemzetközi jogban a támadó háborúért az individuális büntetőjogi felelősség nemzetközi jogi normán, azaz *pozitív jogi* alapokon áll.¹¹⁶

E mögött azonban morális, avagy természetjogi előírás és tilalom, valamint ilyen felelősség áll. A londoni egyezmény¹¹⁷ aláírói, minthogy az ENSZ alapokmányát 1945. június 26-án már a felek aláírták (bár az még nem lépett hatályba), az egyesült nemzetek érdekében eljárva („*acting in the interests of all the United Nations*”) késedelem nélkül fogadták el 1945. augusztus 8-án a Nemzetközi Katonai Törvényszék alapokmányát. Eszerint a törvényszék által büntetendő bűncselekményeknek három nagy kategóriája volt: béke ellenes, háborús és az emberiség ellenes bűncselekmények. Aki ezek bármelyikét az európai tengelyhatalmak érdekében eljárva elkövette, azt a bíróságnak joga volt egyénileg büntetőjogi felelőségre vonnia. Az ebben foglalt természetjogi elv alapján a háborús agressziót nemcsak a nemzetközi, hanem a nemzeti büntetőjognak is tiltania, s szankcionálnia kell (hazánk ezzel még ma is adós).

E nemzetközi bűncselekmények elkövetőinek, a tengelyhatalmak háborús főbűnösének megbüntetése és az államok nemzetközi szerveződésének létrejötte szervesen összetartoznak. Az ENSZ alapokmánya ugyanis a preambulumban leszögezi, hogy – egyéb fontos célok mellett – legfőként a háború, a fegyveres erőszak használata ellen, a békéért és az alapvető emberi jog megőrzésére jött létre.

Carl Schmitt, amikor a támadó háború 20. századi kriminalizációját kritizálta,¹¹⁸ akkor talán az „igazságos háború” Kelsen által vallott formális (a háborús bűnösséget vagy a *justa causát* nem vizsgáló), univerzalista és normativista koncepciójára is gondolhatott. A háborús agresszort kriminalizáló korszakban – minthogy őt morális értelemben is (‘kalóz’ módjára) nemzetközi „bűnöző”-nek minősítik – ellene „igazságos háborút” lehet indítani a világháborúk utáni „új” nemzetközi jog alapján. E „moralizáló” megközelítés ellen is volt Schmitt. Felfogásában lehetetlenség a politikai dimenziót és vele az ellenségességet kiküszöbölni az államok közötti viszonyból, így nem lehetséges kriminalizálni az ellenségességből fakadó háborút indítót sem. Szemléletmódját korunkban számos nyugati világhoz tartozó autoriter vezető szellemi környezete osztja, azonban mivel a háború negatív megítélés alá esik, így azt a háborús agresszorok és azok eszmei támogatói béketeremtésnek szokták beállítani. Retorikájukban a háború ekképpen válik globális békepolitikává, ami voltaképpen az ellenségesség, a háború folytatása „megváltozott eszközökkel”.

Álláspontunk szerint a támadó háborúra következő, az egyetemes természetjogi érvényességen és annak kötelező erején nyugvó nemzetközi jogi előírást fogantatosító fegyveres beavatkozás (az agresszor lefegyverzése, a háborús bűnös elfogása) nem tekinthető norma által legitimált fegyveres erőszakként „igazságos háború”-nak, hanem az a nemzetközi büntetőjog szankciója. Ezért e tekintetben nem adhatunk ígazat sem

¹¹⁶ Hans Kelsen: *Peace Through Law*. Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1944. 71. Ld. a jegyzetet is.

¹¹⁷ Agreement’ by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the prosecution and Punishment of the major war criminals of the European Axis. Signed at London, on 8 August 1945.

¹¹⁸ Schmitt (2011) i. m. 92.

Kelsennek, sem Schmittnek. Nézetünk szerint a támadó háború természetjogi, s emberi jogi értelemben emberiségellenes bűntett, amelyet a nemzetközi jog alapján kényszerítő szankció, adott esetben fegyveres beavatkozás, kényszerintézkedés foganatosítása, majd a háború kirobbantásáért felelős személy (legfőbb állami, katonai vezető) büntetőjogi felelősségre vonása követ.

Lehetséges a nemzetközi közösség nemzetközi joron alapuló fegyveres beavatkozását az emberiség békéjét és biztonságát védő, az egész emberiség nevében alkalmazott fegyveres önvédelemnek is tekinteni, ám ezt sem tekintjük háborúnak, hanem az emberiség fegyveres önvédelmének, amelyet a nemzetközi közösség arra felhatalmazott szerve foganatosít. Ilyen esetben a támadó az emberiség ellensége, de nem olyan, akit személyében gyűlölni, vagy elpusztítani lehetne. Vele szemben a szükséges mértékig, azaz az arányosság jegyében önvédelmet lehet érvényesíteni, le lehet és le is kell győzni fegyveresen, de utána a felelőst kell nemzetközi bíróság elé állítani és (természet)jogi alapon felelősségre vonni. Önkényes háborúindításra az egyes államok nem jogosítottak, még a diktátorok ellen sem. Erre csak az emberiség, a nemzetközi közösség arra feljogosított nemzetközi szerve (ENSZ) hivatott a megfelelő szabályok szerint. Önhatalmúlag létrehozott nemzetközi szervnek, legyen bár az alapító akár a világ leghatalmasabb haderővel rendelkező országa, erre nincsen felhatalmazása. Önkényesen fegyveres erővel ugyanis nem lehetséges valódi békét és nemzetközi biztonságot létrehozni, hanem csakis az egyetemes nemzetközi közösség arra hivatott szerve révén, (természet)jogilag megfelelő bázison és eljárás szerint. Nem engedhető meg, hogy visszatérjen az „erőszak jogának” korszaka – bármilyen hatalmas országok legyenek és bármilyen nemes célra is hivatkozzanak az ahhoz folyamodók –, s hogy az átvegye a nemzetközi „jog ereje” felett az uralmat.

Az ENSZ Alapokmányának I. cikkelye a nemzetközi igazságosságnak és a nemzetközi jognak megfelelően kifejezetten a béke védelmét és az agresszió visszaszorítását, elfojtását (*suppression*) irányozza elő, tehát a konfliktusok rendezésére a békés eszközök igénybevételét, amelyek tehát az ENSZ legfőbb céljait képezik.¹¹⁹ A háború azonban lappangó módon bizonyos meghatározó eszmei körökben továbbra is a politikai viszony lényegadó eleme maradt. Az ENSZ által megfogalmazott egyik legfőbb célkitűzés¹²⁰ így lassanként elgyengült.

Nem segíti a helyzetet, hogy a Donald Trump által létrehozott Béketanács (*Board of Peace*) létrejöttével párhuzamosan az amerikai elnök önhatalmúlag kezdett fegyveres nemzetközi hadműveletekbe, sőt, már háborút is indított. Úgy tűnik, hogy megközelítésében a globális dimenzióban tekintett béke nem az államok kölcsönös egyetemes tiszteletén, az egyenlő szuverenitáson alapszik, hanem az USA elnökének

¹¹⁹ Érzékelhető, hogy a szóban forgó artikulus minden fordulata a béke megőrzése, annak megsértésének megakadályozása köré szerveződik. A háborúnál tágabb „agresszió” fogalma már itt megjelenik a dokumentumban, mégpedig mint a békét sértő tett. Vö. United Nations Charter, I. 1. 1. Nem a háborús volta az agresszió lényegi definíciós eleme, hanem, amiként a háború esetében is, annak nemzetközi békét és biztonságot sértő jellege a lényegadó mozzanat. Miközben a támadó háború nyilvánvalóan a legszorosabb és prototipikus értelemben a legfőbb béke elleni jogellenes tett, ezért nemzetközi bűncselekmény.

¹²⁰ United Nations Charter, I. 1. 2.

nagyhatalmi státuszbeli viselkedésén, az amerikai kontinensre kiterjedő terjeszkedési vágyán, amely globális „békepolitikát” a magának kijelölt béketanácsi elnöki tiszttel is erősíteni hivatott. Az Egyesült Államok jelenlegi elnöke nem titkoltan valamiféle ellen-ENSZként kívánja működtetni ezt a félmagán testületét, miközben a világszervezett szakosított szerveiből kilépteti az USA-t, s az ENSZ korábbi mérvű támogatásától is visszakozik.

Az USA 2025. novemberi Nemzeti Biztonsági Stratégiája az *‘America first’* legfőbb elvét vallja, vagyis az USA elnöke a stratégia szerint mindenek felett azt követi, ami „működik” az Amerikai Egyesült Államok számára.¹²¹ Az alábbiakban ennek lényegi tartalmára, vagyis a Monroe-elvre s annak konzekvenciáira térünk ki.

Érdekes előtte egy pillantást vetni e doktrína kialakulásának forrásvidékére, hogy lássuk miben régi, illetve miben új annak kortárs értelmezése. Különös felhangot adhat ennek, ha ezt Carl Schmitt tolmácsolásában tesszük, aki a Monroe-elvet tekintette a nemzetközi jogban az általa kidolgozott nagytér-elmélet precedensének.¹²² Ez az elv – vagyis nem maga a Doktrína, hanem annak „elvi” magja – ekképpen átvihető, állapította meg Schmitt, más területekre, más történelmi helyzetekre és más barát-ellenség csoportokra is, minthogy az szerinte a nemzetközi jog szerinti tágabb területi rend eszméje.¹²³ E princípium (*‘Großraumprinzip’*) tehát – szögezhetjük le – nem pusztán Európa be nem avatkozását jelenti az USA érdekszférájába, hanem e nagyhatalom amerikai területi érdeklődésének „proaktív” újragondolását is magában foglalhatja.

Nem kizárt, hogy Schmitt nagytér-elmélete jegyében is értelmezhetette Donald Trump környezete az USA nemzeti biztonsági stratégiájában foglalt, továbbfejlesztett Monroe-elvet (azaz a „Donroe” elvet) annak tartalmi újrameghatározásakor. Ez azonban már azt is tartalmazza, hogy az USA-nak nagyhatalmi fennhatósága van az amerikai kontinensre, sőt, az egészen földkerekségen érvényesítheti saját érdekeit a nemzetközi viszonyok irányításában. Nézzük meg – Schmitt tolmácsolásában –, hogy mit is jelentett a „félteke” kifejezés az eredeti Monroe-doktrínában!

James Monroe elnök a Kongresszushoz 1823. december 2-i éves üzenetében, amely az amerikai külpolitikában mérföldkövet jelentett, szándékosan és különös hangsúllyal használta – amiként arra Carl Schmitt rámutat – a „félteke” szót.¹²⁴ Az elnök saját területét Amerikának, valamint ennek a kontinensnek, vagy féltekének (*‘this hemisphere’*) nevezte. Akár szándékosan, akár nem – írja Schmitt – a „félteke” kifejezést azzal a ténnyel összefüggésben használták, hogy a nyugati félteke politikai rendszerét, mint a szabadság rezsimjét, szembeállították az akkori európai abszolút monarchiák fémjelzte eltérő politikai rendszerrel. A ‘Monroe-doktrína’ és a ‘nyugati félteke’ kifejezések azóta összetartoznak. Az Egyesült Államok különleges érdekeinek

¹²¹ National Security Strategy of the United States of America, November 2025. 8.

¹²² Szerinte a „Monroe-doktrína” a modern nemzetközi jogtörténet első és mindmáig legsikeresebb példája a nagytér-elmélet nemzetközi jogban való alkalmazásának. Ezért az különösen fontos precedenst jelentett a számára. Ld. Carl Schmitt: *Völkerrechtliche Großraumordnung mit Interventionsverbot für raumfremde Mächte. Ein Beitrag zum Reichsbegriff im Völkerrecht*. Berlin, Duncker & Humblot, 1941. 22–33.

¹²³ Uo. 30.

¹²⁴ Schmitt (2011) i. m. 256.

területét jelöli – szögezi le a német nagytérelméletet kiöltő neves jogász. Majd ezen amerikai nagytér tartalmát pontosítja: ez egy olyan teret jelöl, amely messze túlnyúlik az állam területén, s a szó nemzetközi jogi értelmében *nagyterület* (*‘Großraum’*). A hagyományos amerikai nemzetközi jogtudomány jogilag önvédelmi zónaként értelmezte, azonban – olvassuk Schmittnél – a *nagyvilágban* („*in der großen Welt*”) minden igazi birodalom igényt tartott magának egy ilyen, a nemzeti határokon túlnyúló területi szuverenitási övezetre, az államhatárokat *meghaladó* területi szuverenitásra.¹²⁵ Schmitt a (német) birodalmi központi gondolkodást követve épően megjegyzi, hogy ez a tény csak ritkán jutott eszébe a szoroson egymáshoz préselődött és kis területű, kizárólagos területi szuverenitásukra büszke közép-európai államok jogászaiknak.¹²⁶ A náci élettérelmélet, amelyben Hitler Schmittre is támaszkodott,¹²⁷ megmutatta, hogy milyen embertelen következményekre vezet, ha az államhatárokon messze túlnyúló területi szuverenitás képzete érvényesül. Teljes képtelenség – állapíthatjuk meg –, hogy az nemzetközi jogi fogalom legyen, s egy jogszerű és igazságos nemzetközi békerend arra épüljön. Mindazonáltal a „Donroe”-doktrínaként emlegetett Trump-féle elgondolás máris annak a nemzetközi rendre gyakorolt lehetséges hatásának elemzésére indította a nemzetközi kapcsolatok elemzőit, különösen – értehető mód – a latin-amerikaiakat.¹²⁸

Az egyetemes nemzetközi jogrendben sem a Monroe-, sem a „Donroe”-doktrínának nem lehet támadó, agresszív, más államok szuverenitásába beavatkozó értelmet adni (márpedig ez utóbbi elv ilyen tartalmú), vagyis mivel e doktrína egyetemes értelemben nemzetközi hatályú, ezért jogi értelemben nem lehet legitim, így az ekként már nem is lehet (egyetemesen kiáltalánosítható érvényű) jogelv sem.¹²⁹ Az olyan agresszív politikai maxima, ami általánossá téve vagy ilyen dimenzióban érvényesülve az országok nemzetközi közössége ellen van, azok szuverenitását súlyosan veszélyezteteti, vagy rombolja, az egyszersmind az emberiség ellen is irányul. A Monroe-elv eredetileg védekező jellegű volt, Európa beavatkozását zárta ki elvi éllel az USA belügyeiből. A ‘nyugati féltke’ kifejezés azonban magában hordozta az expanziós jelentést is, mivel az az egész amerikai kontinensre vonatkozott. Európán belül a Monroe-doktrínaszerű ‘nagytérelmélet’ eleve értelmetlen, az csakis offenzív jelleggel bírhatott, így amit Schmitt és a náciak gondolhattak erről a germán nagytér vonatkozásában, az Európa-ellenes,¹³⁰ háborút gerjesztő, s így agresszív univerzalizmus-ellenesként – meggyőződéssünk szerint – egyszersmind már csírájában is emberiség-ellenes is volt. Erre volt tényszerű bizonyíték a második világháború és ez alapozta meg az egész emberiség

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Kardos (2004) i. m. 375–376.

¹²⁸ Leslie Bethell: The Monroe Doctrine in US-Latin American Relations. And the 2025 Trump Corollary. *CEBRI-Journal*, No. 16, Oct-Dec. 2025. <https://doi.org/10.54827/issn2764-7897.cebri2025.16.02.04.63-80.en>

¹²⁹ Ahhoz, hogy a Monroe-elv milyen természetű, ld. Schmitt (1941) i. m. 23–24.

¹³⁰ Vö. Techet Péter: Carl Schmitt nagytérelmélete és a nemzeti szocialista Európa-tervek. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban II. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, Ludovika, 2022. 1149–1167., különösen: 1163.

nevében lefolytatott nürnbergi per legitimitását. Meg kell állapítanunk: nem csupán a náci élettérelmélet, hanem a náci Schmitt nagytérelmélete is emberiségellenes.

A nagytérelmélet mindig is a nemzetközi jogi értelemben vett államfogalmat meghaladó birodalomelmélet volt, azaz terjeszkedő birodalmak konstellációja, amiként most már a Monroe-doktrínából lett „Donroe” elv is ilyen jellegű, mert támadja a többi, s különösen a nem birodalmi méretű államok szuverenitását, illetve az Európai Unió stabilitását, s ezekkel a világbékét és biztonságát. A nagyhatalmak nagytérelmélet szerinti expanziója és geopolitikája, valamint a nemzetközi közösség igazságossága és joga lényegüket tekintve kizárják egymást. Ez fennállt már a Monroe-elv és a nemzetközi jog 20. századi találkozásakor is? Talán, bár a kontextus jóval összetettebb, s ezért árnyaltan kell fogalmaznunk.

Az a tény, hogy a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) nem volt univerzális jogközösség, s ezért az államok nemzetközi jogi elismerése sem e nemzetközi közösségben való tagságuktól függött,¹³¹ valamint, hogy a 21. cikkelye tartalmazta a Monroe-doktrína érvényességét,¹³² ezek nem adnak okot arra, hogy annak előremutató jellegét ne értékeljük. Egyébként a hágai folyamat tagjai és e Szövetség tagsága nagyfokú átfedést,¹³³ szinte azonosságot mutatott, vagyis a nemzetek összefogásának univerzalizmusa kontinuitást, azaz stabilitást jelzett a nagy világégés ellenére, vagy éppen azért. Természetesen Schmitt kritikusan megjegyzi, hogy a nyugati félteke elmélet, s így a kontinens-, vagy félteke-, illetve a nagytér elmélet nem kapott teljes elismerést, de nem lett teljesen Európa-centrikus sem, s a tiszta univerzalizmus sem tudott teljesen érvényesülni. Ezért e Szövetség térrendje bizonytalan maradt.¹³⁴ Az Egyesült Államok Szenátusa végül elutasította¹³⁵ a Versailles-i Szerződést, beleértve a Nemzetek Szövetségének alapokmányát is, így az USA nem lett tagja a Népszövetségnek.

Korunkra ugorva, az USA 2025-ös nemzeti biztonsági stratégiája is a – az Európától megkülönböztetett – nyugati félteke (*Western Hemisphere*) kifejezést használja kifejezetten meghivatkozva a Monroe-doktrínát, mégpedig oly módon, hogy azt végre akarják hajtani, mégpedig annak egy „Trump kiegészítéssel” bíró verzióját.¹³⁶ Ebből annyi már észlelhető, hogy hadüzenet nélkül (mert támadó háborút indítani nemzetközi jogi bűncselekmény) ún. „hadműveleteket” hajt végre az USA például Venezuela és Irán ellen, amely utóbbi igazi regionális háború alakját kezdi öltetni, amiképpen egyébként Putin orosz elnök is „különleges hadműveletet” folytat Ukrajna ellen immáron négy éve.

¹³¹ Irk i. m. 36–37.

¹³² „A béke fenntartását biztosító nemzetközi megegyezések, mint a választott bírósági szerződések és bizonyos területekre vonatkozó megállapodások, amilyen a Monroe-elmélet, érvényességét a jelen Egyességokmány rendelkezései semmiben sem érintik.” A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya. 21. Cikkely. In: Irk i. m. 187–188.

¹³³ Irk i. m. 36.

¹³⁴ Schmitt (2011) i. m. 227.

¹³⁵ James E. Hewes, JR: Henry Cabot Lodge and the League of Nations. *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol. 114, No. 4. (August 1970) 245–255.

¹³⁶ „We want to ensure that the Western Hemisphere remains reasonably stable and well-governed enough [...]; In other words, we will assert and enforce a »Trump Corollary« to the Monroe Doctrine;” National Security Strategy of the United States of America, i. m. 5.

5. Zárszó gyanánt

Manapság a különböző módon és szinten hibrid, illetve autoriter rezsimekben – amelyek közül több szoros nemzetközi együttműködést mutat – visszatérni látszik az állami és kormányzati működés elnyomó, agresszív, illetve a nemzetközi térben az offenzív értelmű hatalomorientált olvasata. Ez tehát nem az országok egyenlő szuverenitásának elismerésén alapszik, hanem, ahogy az országhatáron belül a terület feletti, az adott lakosságon való közjogi, illetve önérdekelvű kormányzati hatalomgyakorlás a lényegi az ilyen államfogalomban, úgy a nemzetközi viszonyokban is az államterületet meghaladó expanzió,¹³⁷ sőt, nemegyszer egyfajta nagytérrendszer jegyében a megszerzendő terület feletti állami hatalomgyakorlás célkitűzése vált a vezérelvvé. E területhez elsősorban gazdasági érdekek fűzik a terjeszkedőt. Schmitt egyik alapelve szerint a gazdasági hatalom területe, szférája határozza meg a nemzetközi jogi kereteket, s ha ez fennáll, az ilyen állam megvalósíthatja a „*cujus regio ejus economia*” elvet.¹³⁸ Az ilyen államokban jelenleg is a külgazdasági érdekek mozgatják a külpolitikát, majd geopolitikájukban politikai befolyásolási körökbe vonják a kiszemelt államot, ami ha alulfejlett, akkor jobbra az alkalmazott fejlesztéspolitikájukon keresztül.¹³⁹

Pár évvel ezelőttig tűnt, hogy a politikai viszony *patológiájának* – azaz a valós háborút potenciálisan mindig magában foglaló ellenségességek – nemzetközi korszaka már lejárt, minthogy az emberek és a népek legelemibb jogain nyugvó nemzetközi jogrend (ideértve a nemzetközi büntetőbíráskodást is) ezt kivédeni képes. A politikai viszony a maga normalitásában¹⁴⁰ pedig a kölcsönös együttműködésen, a nagyobb közjó közös keresésében és a kölcsönös szellemi és anyagi gazdagodásban nyilvánul meg. Mindezek alapja a minden állam egyenlő szuverenitása és minden ember és nép azonos és feltétlen méltóságának tisztelete. Egyébként – s ennek vagyunk most szemtanúi – visszatérnek a birodalmi ambíciójú vezetők önkényes és állandósult kivételes állapotai, belül a polgárháborúra hajazó belső viszonyokkal, illetve elnyomó autoriter gyakorlatokkal, kifelé pedig a nagyterekért való háborúzások miatt (Ukrajna, Venezuela, Irán) a „világháború darabokban” jelenség kísért. Ez esetben a nagyterek geopolitikai „tektonikai lemezei” összeütköznek nagy világrengéseket okozva, s kérdéses, hogy ennek továbbgyűrűzése mikor robbantja fel az egész világunkat, merthogy az ehhez szükséges hadi, de hibrid harci eszközök is már régen rendelkezésre állnak.

Szükséges tehát visszatérni a természetjogon nyugvó egyetemes jogrend eszméjéhez, amelyben minden egyes nép és állam megőrzi a sajátos közjavát kifejező egyediségét és szuverenitásából fakadó cselekvési autonómiáját.

¹³⁷ Schmitt (2002) i. m. 81.

¹³⁸ Schmitt (2011) i. m. 226.

¹³⁹ Vö. Frivaldszky János: A humanitárius segítségnyújtás és a nemzetközi fejlesztés nem legitimálhatja a háborúzás politikáját és hozhat létre újabb elnyomó viszonyokat. *Máltai Tanulmányok*, 2024/2. 24–37. <https://doi.org/10.56699/MT.2024.2.2>

¹⁴⁰ Vö. Frivaldszky János: Politikai barátság és a jogi viszony. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/4. 5–52.

MIÉRT NEHÉZ (JOGILAG ÉS POLITIKAILAG) AZ AGRRESSZIÓ BŰNCSELEKMÉNYE TEKINTETÉBEN EGY HATÉKONY ICC-KOMPETENCIA MEGTEREMTÉSE?

Kovács Péter*

1. Bevezetés

Az elmúlt években – és különösen azóta, hogy Oroszország 2022-ben megtámadta Ukrajnát – sok szó esett arról, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság e konkrét esetben miért csak a háborús és emberiség¹ elleni bűncselekményekben jogosult eljárni, itt és most miért nem kompetens az agresszió tekintetében? Ahogyan azt a magyar nemzetközi jogászok közül Csapó Zsuzsanna nemrégiben összefoglalóan bemutatta, a politikai, diplomáciai és tudományos közvéleményt élénken foglalkoztató kérdést boncolgatók közül többen előálltak különböző javaslatokkal, amelyek hol a Nemzetközi Büntetőbíróság reformjának szükségességére, hol egy új nemzetközi büntetőtörvénysszék felállítására konkludáltak, azt vagy egy nemzetközi szervezet, mint például az Európa Tanács égisze alatt elképzelve, vagy esetleg az ukrán területi joghatóság elvére alapozott, de hibrid, ukrán és nemzetközi bírók részvételével működő intézményként javasolva.²

* Kovács Péter DSc, kutatóprofesszor, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar; a Nemzetközi Büntetőbíróság bírója 2015-2025 között. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9646-1347> A leírtak a szerző véleményét tükrözik, és nem tekinthetők a Nemzetközi Bíróság hivatalos álláspontjának.

A tanulmányban hivatkozott összes internetes link tekintetében 2025. október 1. tekinthető a letöltés dátumának, így egyenként a letöltés pontosítását mellőzöm. (A kézirat lezárása: 2025. október 22.)

¹ *A crimes against humanity / crimes contre l'humanité* magyar fordításában az ezredforduló óta a korábbi *emberiség elleni bűncselekmény* helyett inkább az emberiség elleni bűncselekmény lett a bevett fordulat. Ld. erről: Hoffmann Tamás: Az emberiség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása. *Állam- és Jogtudomány*, 2017/1. 29–55.; Sántha Ferenc: Az emberiség elleni bűncselekmények. *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/1. 50–69.

² Csapó Zsuzsanna: Alternatívákban gondolkodhatunk? A Nemzetközi Büntetőbíróság lehetséges kiegészítői/kihívói – az orosz agresszió relációjában. *Állam- és Jogtudomány*, 2022/4. 25–46.

Jóllehet egy új nemzetközi büntetőtörvényszék létrehozása eleve számos – jogi, legitimációs, költségvetési – nehézséggel szembesülne, és megkerülhetetlen a kérdés, hogy valóban hatékonyabban tudna-e működni, mint a Nemzetközi Büntetőbíróság, azaz eljutna-e valóban az agresszióért felelős személyek vád alá helyezéseig, elítélésükig és az ítélet végrehajtásáig, ám sokan úgy vélik, hogy mindezek a gondok nem szabad, hogy megállítsák a gondolkodást és az intézményfelállítási folyamatot. Az új intézmény felállítása ugyanis úgymond eleve egy *'erős üzenet'* lenne, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a felelősnek tekinthető személyek hazai politikai pozíciója megrendüljön, és őket végsősoron saját hazájukban vonják felelősségre.

E tanulmány írójaként több, mint szkeptikus vagyok e gondolatokkal szemben, ugyanakkor nem vitatom azt sem, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróságnak az agresszió tekintetében megállapított büntetőjogi joghatósága bár *in abstracto* fennáll, de *in concreto* jelenleg aligha érvényesíthető, és a *'reform'* bár elméletileg kívánatos, de számos nemzetközi jogi problémával szembesül, különösen a nemzetközi szerződések jogának a területén.

A tanulmány a válaszáadás vagy *a fortiori* az iránymutatás helyett mindössze arra próbál koncentrálni, hogy melyek is ezek a problémák, ha úgy tetszik, elméleti kihívások, amelyekkel a kormányképviselek nem haboznak szembesíteni a reformjavaslatok szerzőit, amikor a diplomáciai életben nem ritka módon az érdemi vita helyett a halogatással és az elhalasztással szembesülnek a nemes szándékok.

2. Az agresszió fogalma az ENSZ Közgyűlésében, a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában és annak kampaljai kiegészítésében

1998-ban a Római Diplomáciai Konferencián az államok későbbre halasztották az agresszió tekintetében az ICC joghatóságának aktiválását, mivel nem volt meg a konszenzus az agresszió definíciójáról.³

Szakmai körökben közismert – és a jogászképzésben a nemzetközi jog tanítása során megkerülhetetlen – hogy 1974-ben az agresszióról⁴ az ENSZ Közgyűlés már elfogadott egy definíciót,⁵ amely tartalmazza annak legjellemzőbb megvalósulási formáit.⁶

³ Római Statútum 5. cikk (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁴ Az agresszió jogának és a *jus ad bellum* fokozatos megszűnésének történetét, a Nemzetek Szövetsége, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének a gyakorlatát részletesen bemutatja: Hoffmann Tamás: *Contra aggressionem? Az agresszió bűncselekményével kapcsolatos nemzetközi jogi dilemmák. Állam- és Jogtudomány*, 2019/1. 36–68. <https://real.mtak.hu/93593/1/2019-01-HOFFMANN.pdf> Ld. még: Astrid Reisinger Coracini: *The International Criminal Court's Exercise of Jurisdiction Over the Crime of Aggression – at Last ... in Reach ... Over Some. Goettingen Journal of International Law*, Vol. 2., N. 2. (2010) 745–789.; Roger S. Clarke: *The Crime of Aggression*. In: Carsten Stahn: *The Law and Practice of The International Criminal Court*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 778–800.; Nóra Béres: *One Step Forward, One Step Back? The Crime of Aggression under the Rome Statute*. In: Nóra Béres (szerk.): *The ICC at 25: Lessons Learnt*, Miskolc–Budapest, Central European Academic Publishing, 2025. 213–236.

⁵ GA Res 3314 (XXIX).

⁶ „ENSZ Közgyűlés 3314 (XXIX) (1974) sz. határozata az agresszió meghatározásáról. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

Ha jó volt ez 1974-ben, és ha ezt a nemzetközi jogtudomány az ENSZ Alapokmány 2. cikk 4. pontjában foglalt, az erőszak alkalmazása és azzal való fenyegetés tilalmáról szóló szabály⁷ kvázi-autentikus értelmezésének tekinti, akkor miért nem volt jó 1998-ban?

Leszámítva a diplomaták hagyományos időhúzó tárgyalási trükkjeit, a Biztonsági Tanács számára elismert hatáskörök alkalmazása egy adott büntető eljárásban a *rule of law* szempontjából tagadhatatlanul kihívást jelent.

Jóllehet a felsorolás valóban a legtipikusabb formáit tartalmazza az agresszióknak, ám ha a Biztonsági Tanács ott nem felsorolt cselekményt is agresszióknak minősíthet, de felmentést is adhat a tényállásszerű cselekmény agressziókénti minősülése alól, az a büntetőeljárásban azért mutatna furcsán, mivel – *per analogiem* – hogyan tekintenénk egy olyan nemzeti büntetőtörvénykönyvre, amely *x bűncselekmény* kapcsán leírja a tényállást, majd hozzáteszi, hogy de ha a kormány ott le nem írt cselekményt is *x bűncselekmény* alá tartozónak tekint, azt a hazai bíróság köteles figyelembe venni, illetve ha a kormány indokoltnak találja, úgy hiába valósult meg a tényállásszerű cselekmény, a bíróság nem szabhat ki büntetést az elkövetésért?

A 3314 (XXIX) sz. határozat elfogadását követő évtizedben, talán a völgyzáró gátak megromlásával vagy a felülfekvő állam által más módon kiváltott pusztító árvizek, vagy ezzel ellentétesen a természetes folyóvíz elzárásával okozott súlyos aszály és kapcsolódó természeti katasztrófa voltak azok az esetek, amelyeket iskola-hipotézisszerűen fel-fel vetettek az oktatásban illetve a konferenciákon, hogy akkor ez agresszió-e vagy sem, illetve helyesen jár-e el a Biztonsági Tanács, ha ilyet agresszióknak minősít.

Az ezredforduló táján, a haditechnika fejlődésével újabb példák is megfogalmazódtak, mint például szénszálaknak a vezetőekre történő leszórásával 'rövidzárlatot' kiváltva tönkre tenni az adott állam legfontosabb elektromos centráléinak a működését, esetleg a kőolaj- és földgázimport egészét blokkolni, vagy legújabban a kibernetika gondolkörében mozogva elektronikus vírusátmadással megbénítani a modern államok számítógép-vezérelte működését, igazgatását, kommunikációját, illetve az azt kiszolgáló energiaszolgáltató vállalatokét, üzemekét, kórházait, tömegközlekedési irányítóit.

A Római Statútum növekvő számú részes államai mindenesetre tartották magukat az 1998-as ígérethez, és az Uganda fővárosában, Kampalában 2010 júniusában megtartott rendkívüli közgyűlésen valóban elfogadták az agresszió definícióját,⁸ annak hatályba léptetését – a szükséges ratifikációk beérkezése után meghozandó döntéshez kapcsolva – ismét elhalasztották.

⁷ „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.” (A magyar szöveg az ENSZ Alapokmányát kihirdető 1956. évi I. törvény szerinti fordítás, ld. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv>)

⁸ <https://crimeofaggression.info/documents//6/RC-Res6-ENG.pdf>

A hatályba léptetésről való döntés a harmincadik ratifikáció – ez történetesen a Palesztin Hatóságé volt, aki nemzetközi kapcsolataiban a Palesztina Állam elnevezést használja – után történt.⁹

Önmagában a harmincadik ratifikáció számszerűsítése nem a Római Statútumnak a módosításokra, kiegészítésekre vonatkozó igen bonyolult szabályaiból¹⁰ következett, és a Statútumnak nem is az agresszió definícióját rögzítő új 8bis cikkéből, hanem – és talán itt kezdtek bonyolódni a dolgok – az agresszió tekintetében történő joghatósági és eljárási feltételeket rögzítő, új, szintén Kampalában elfogadott 15 bis¹¹ és 15 ter¹² szabályaiból, amelyekre lejjebb még visszatérek. A hatályba léptetés dátumának pontos meghatározása pedig egy újabb határozata volt a Részes Államok Közgyűlésének,¹³ a kijelölt 2018. július 17. napra pontosan 20. évfordulója volt a Római Statútum elfogadásának.

Magának az agresszióknak a definíciója ugyanakkor – angol nyelven – minimális eltérést mutatott csak a 3314 (XXIX) sz. közgyűlési határozathoz képest.¹⁴ (Sajátos módon a francia szöveg mintegy 25 ponton eltér a 3314-es határozat francia szövegétől, igaz, ezek inkább stilisztikai változtatások, és semmiképpen sem érdemiek. Amikor a különbség okáról a kampaljai konferencián részt vevő kollégákat faggattam, a válasz az

⁹ State of Palestine becomes the thirtieth State to ratify the Kampala amendments on the crime of aggression, Press Release, Publishing Date, 29/06/2016, Reference Number ICC-ASP-20160629-PR1225. <https://asp.icc-cpi.int/press-releases/PR1225>

¹⁰ Római Statútum 121. cikk Módosítások. (Szövegét lásd a jelen tanulmány mellékletében!)

¹¹ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 bis cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Állami felterjesztés, *proprio motu*). (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹² Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 ter cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Biztonsági Tanácst általi felterjesztés). (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹³ Resolution ICC-ASP/16/Res.5 Adopted at the 13th plenary meeting, on 14 December 2017, by consensus [...] Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression.

„The Assembly of States Parties,

Recognizing the historic significance of the consensual decision at the Kampala Review Conference to adopt the amendments to the Rome Statute on the crime of aggression, and in this regard recalling resolution RC/Res.6,

Reaffirming the purposes and principles of the Charter of the United Nations,

Recalling its resolve to activate the Court’s jurisdiction over the crime of aggression as early as possible, subject to a decision according to paragraphs 3 of article 15 bis and article 15 ter,

Noting with appreciation the report on the facilitation on the activation of the jurisdiction of the International Criminal Court over the crime of aggression, which summarizes the views of States Parties,

Recalling paragraph 4 of article 15 bis and paragraph 5 of article 121,

Recalling also that in paragraph 1 of RC/Res.6 the Review Conference decided to adopt, in accordance with paragraph 2 of article 5 the amendments regarding the crime of aggression, which are subject to ratification or acceptance and shall enter into force in accordance with paragraph 5 of article 121; and noted that any State Party may lodge a declaration referred to in article 15 bis prior to ratification or acceptance of the amendments,

1. Decides to activate the Court’s jurisdiction over the crime of aggression as of 17 July 2018; [...]”

¹⁴ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 8 bis cikk Agresszió bűncselekménye. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

volt, hogy nem világos, miért történt így, talán a tolmács meg akarta szolgálni a napi-díjat, és ezért csinosított az 1974-es szövegben, amelyet ő úgymond csak alapul vett...)

Az látható, hogy a tényállási variációkat illetően nincs különbség a két angol szöveg között.

Az egyéb részeket illetően már vannak jelentősebb különbségek, és ezek a következők:

A 3314-es határozat 1. cikkének bevezető definíciója „[...] fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen, vagy az ENSZ Alapokmányával összeegyeztethetetlen bármely más módon [...]” bekerült a Római Statútumba és annak 8 bis cikkében a 2. §-ként számozták. A 8 bis cikk bár utal arra, hogy a 3314-es határozatot követi, ám a 3314-es határozatban hangsúlyozott – vitatható – biztonsági tanácsi hatáskörök (ti. hogy a BT felmentést is adhat, de a tétélesen nem szereplő cselekményi formát is agresszióknak minősíthet) nem került be a 8 bis cikkbe, ugyanakkor a 15 bis¹⁵ és a 15 ter¹⁶ cikkek, bár nem adnak ilyen erős hatáskört a Biztonsági Tanácsnak, de bizonyos kezdeményezési illetve halasztási jogosítványokat azért elismernek a testület számára és a 8 bis cikkben, ám mintegy megfordítva a 3314-es határozat kimentési logikáját, itt most a súlyosságát hangsúlyozzák, valamint az agresszióért felelősnek tekinthető személy magas döntéshozatali pozícióját.¹⁷

3. A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságának koordinátarendszere

A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága másként áll be népirtás, emberiség elleni és háborús bűncselekmények tekintetében, és másként az agresszió bűncselekménye tekintetében.

Előbbi esetben *akár* részes állam területén, *akár* részes állam állampolgáraként követtek el a cselekményt, a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósággal rendelkezik,¹⁸ ám ez a vagylagosság az agresszió bűncselekménye tekintetében *konjunktív* kapcsolatra változik, azaz egyszerre kell az, hogy az agresszió részes állam területén és részes állam polgárai által legyen elkövetve. Igaz, hogy ez csak az állami előterjesztés vagy a Főügyész *proprio motu*, azaz *ex officio* fellépése esetén van így.¹⁹

¹⁵ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 bis cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Állami felterjesztés, *proprio motu*) 6., 7. és 8. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹⁶ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 ter cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Biztonsági Tanács általi felterjesztés, 1. és 4. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹⁷ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 8 bis cikk Agresszió bűncselekménye 1. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹⁸ Római Statútum 12. cikk A joghatóság gyakorlásának előfeltételei. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

¹⁹ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 bis cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Állami felterjesztés, *proprio motu*) 5. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

Igaz ugyan, hogy a Biztonsági Tanács akár Részes Állam, akár nem Részes Állam esetében is indítványozhatja az agresszió miatti eljárást, akárcsak teheti ezt népirtás, emberiség elleni és háborús bűncselekmények tekintetében.²⁰ De minden nemzetközi közjogot tanuló hallgató szembesül azzal, hogy a Biztonsági Tanács a legnyilvánvalóbb agressziós aktusok esetében is elkerülte a cselekmény ekkénti minősítését, és rendszerint az állandó tagok vétője akadályozta a döntéshozatalt, főleg, ha saját agressziós cselekményükről volt szó. Ha volt az elmúlt évtizedekben néhány helyeselhető, kemény biztonsági tanácsi fellépés, az vagy nem alapokmányyszerű volt, vagy pedig ‘a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése’ szófordulattal próbálta a testület elkerülni az agresszióként történő minősítést.

Azaz bár a rendszer logikailag zárt, korrekt megoldást tartalmaz, de a gyakorlat próbája az ENSZ nyolcvanéves történetére visszatekintve – ebből a szempontból – nem sok jóval kecsegtet. A Biztonsági Tanács egyébként a Nemzetközi Büntetőbíróság mintegy negyed évszázados fennállása alatt csak a szudáni és a líbiai helyzetet terjesztette az ICC elé.

A fentiek mellett, kiegészítő elvként kell megemlítenünk azt a szabályt, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága fennáll népirtás, emberiség elleni és háborús bűncselekmények tekintetében, akkor is, ha az elkövetés területe vagy az elkövetők állampolgársága által érintett, de a Római Statútumban nem részes állam elfogadja az ICC joghatóságát.²¹ Erre valóban több példa is van (pl. Elefántcsontparté, Palesztinát, Ukrajnát, Líbiát), ugyanakkor az ilyen nyilatkozatot évek múltán – az első három esetben – a teljes jogú tagságot jelentő csatlakozás követte, nem zárva ezzel ki esetenként a joghatósági vitákat, ideértve mindenekelőtt Palesztina bonyolult nemzetközi jogi státusának megítélését, és az abból fakadó következményeket.²²

Agresszió esetében a kampaljai módosítás nem emelt be hasonló célú kiegészítő elvet, ugyanakkor a szakirodalom egy része úgy véli, hogy a Római Statútumban részes, de a kampaljai kiegészítésben nem részes állam is tehet e bűncselekmény tekintetében joghatósági elismerő nyilatkozatot.²³ Ilyenre eddig nem került sor, és jogi kihatása amúgy is csak akkor lenne, ha az érintett másik állam is kötve lenne a kampaljai kiegészítések által. Ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra is, hogy a kampaljai kiegészítések lehetővé teszik az azokban való részességet úgy is, hogy az állam önmagára nézve

²⁰ Béres Nóra: *A Biztonsági Tanács által a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalt helyzetek legfontosabb jogi problémái*. Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021.

²¹ Római Statútum 12. cikk A joghatóság gyakorlásának előfeltételei. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

²² Excerpts from Judge Péter Kovács’ Partly Dissenting Opinion. In: Jeff Lahav – Yoram Dinstein (szerk.): *Israel Yearbook on Human Rights*, Vol. 51. (2021) 325–413. https://doi.org/10.1163/9789004504783_011, valamint a teljes szöveggel: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/18-143-anx1>; Pesci Marco: A Nemzetközi Büntetőbíróság területi joghatósága a Palesztina-eset kapcsán. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2021/4. 263–280.

²³ A problémakör összefoglalását és logikai levezetéseket ld. pl. https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP16/ICC-ASP-16-24-ENG.pdf; <https://crimeofaggression.info/role-of-the-icc/conditions-for-action-by-the-icc/>; Kevin Jon Heller: Against (False) Consensus – the ASP and the Aggression Amendments. *Opinio Juris*, December 11, 2017. <https://opiniojuris.org/2017/12/11/against-false-consensus/>

kizárja az agresszió feletti joghatóságot.²⁴ (Ez az *'opting out'* technika alkalmazásának rögzítése.) Eleddig azonban ilyen nyilatkozat megtételére az ICC nyilvántartása szerint nem került sor.

Abban az ICC-vel foglalkozó akadémiai világban viszont egyetértés van, hogy a Római Statútumban nem részes állam nem tehet az agresszió tekintetében joghatósági elismerő nyilatkozatot.

Mivel a jelen tanulmány és maga a tanulmánykötet is az agresszió kérdésre koncentrálnak, ezért részleteiben nem térek ki arra, hogy bizonyos olyan háborús bűncselekmények esetében, amelyeket a kampaljai és a későbbi kiegészítések fogadtak el, az ezekben való részesség (igaz, akár *ratione loci*, akár *ratione personae* alapon) is kell az azok feletti joghatósághoz. Hasonlóképpen mellőznöm kell azokat a kérdéseknek és kifogásoknak a tárgyalását, amelyek a Római Statútumban nem részes államok részéről merülnek fel, amikor vitatják – többnyire a *pacta tertiis nec nocent, nec prosunt* elv felhívásával – a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságát állampolgáraik cselekményei felett.²⁵

4. A Nemzetközi Büntetőbíróságnak az agresszió bűncselekménye feletti joghatósága kapcsán felmerült problémák és az azokra adott javaslatok

A kampaljai kiegészítéseket 2025 októberéig 49 állam²⁶ – azaz a Római Statútum Részes Államainak kb. 39%-a – erősítette meg vagy csatlakozott azokhoz.²⁷ Láthatóan vannak közöttük szép számmal NATO és EU tagállamok, ám az Egyesült Királyság vagy Franciaország nincs közöttük, mint ahogy értelemszerűen nincsenek közöttük azok az országok (USA, Oroszország, Kína, Észak-Korea, India, Pakisztán, Izrael, Indonézia, Malaysia és az arab²⁸ államok), amelyek a Római Statútumnak sem részesei. Magyarország a kampaljai kiegészítésekhez – sem az agresszióról szólóhoz, sem bizonyos, egyéb háborús bűncselekményeket is büntetni rendelőkhoz – nem csatlakozott.

Az, hogy az agressziós kiegészítésben csak 49 állam részes, ami az ENSZ tagállamainak csak 25%-át jelenti, nyilvánvalóan nem siker. De ennél értelemszerűen fontosabb és szomorúbb az, hogy amikor Oroszország 2022-ben megtámadta Ukrajnát, a kérdés-

²⁴ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 15 bis cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Állami felterjesztés, *proprio motu*) 4. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

²⁵ Ld. erről: Kovács Péter: A Római Statútum és a nem részes államok. *Állam- és Jogtudomány*, 2022/4. 64–90. <https://doi.org/10.51783/ajt.2022.4.05>

²⁶ Andorra, Argentína, Ausztria, Belgium, Bolívia, Botswana, Chile, Ciprus, Costa Rica, Cseh Köztársaság, Dánia, Ecuador, El Salvador, Észak-Macedónia, Észtország, Finnország, Grúzia, Guyana, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Kelet-Timor, Lengyelország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxembourg, Málta, Mongólia, Németország, Niger, Olaszország, Palesztina, Panama, Paraguay, Peru, Portugália, San Marino, Seychelles, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szamoa, Szlovákia, Szlovénia, Trinidad és Tobago, Ukrajna, Uruguay.

²⁷ <https://asp.icc-cpi.int/RomeStatute>; <https://tinyurl.com/yy4eywv5>

²⁸ A Római Statútumnak az arab országok közül jelenleg csak Jordánia, Tunézia, Dzsibuti és a (vitatott államiságú) Palesztina (ti. a Palesztin Hatóság) a részes állama.

re, hogy „Mit tehet ebben az esetben a Nemzetközi Büntetőbíróság?”, a válasz az volt, hogy háborús, illetve emberiség elleni bűncselekmények tekintetében eljárhat, de a fenti koordináták miatt éppen az agresszió tekintetében nem, mivel sem Ukrajna, sem Oroszország nem részese sem a Római Statútumnak, sem a kampaljai kiegészítésnek. Jóllehet Ukrajna 2013-ban még jelentős *ratione loci* és *ratione temporis* korlátokkal, majd 2014-ben már teljeskörűen elfogadta az ICC joghatóságát, majd 2025. január 1-től utóbb a Római Statútumnak is részesevé vált, ez Oroszország távolmaradása miatt az agresszió feletti joghatóság tekintetében nem eredményezett változást.

Ebben a helyzetben nyílt meg újra az akadémiai világban a vita, hogy nem lenne-e kívánatos egy szerződésmódosítással rendezni a kérdést, kiterjesztve a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatóságát az agresszió szélesebb körére is úgy, hogy a konjunktív feltételek miatt felemelkedett korlátot lebontják.

De mit is kell tulajdonképpen módosítani?

Ez valójában az a kérdés, aminek az elméleti tisztázása előfeltétele egy politikailag és nemzetközi jogilag is legalább a siker esélyével kecsegtető megoldásnak.

A Római Statútumot eredeti formájában kell módosítani? Vagy pedig a Római Statútumot a kampaljai kiegészítés szerinti formájában? Vagy csak a kampaljai módosítást önmagában?

Ráadásul előkérdésként merül fel, hogy mi lesz a helyzet azokkal az államokkal, amelyek csak a Római Statútumban részesek, és mi azokkal, amelyek a Római Statútumban és a kampaljai kiegészítésben is részesek? Utóbbi csoporton belül hogyan kell kezelni azoknak az államoknak a státusát, amelyek éltek az *opting out* formulával? (Igaz, ez inkább csak iskolahipotézis, mivel *opting out* nyilatkozatot tevő állam eddig még nem volt.) Fel lehet tenni azt a kérdést is, hogy a reformban külön kell-e gondolni azokra az államokra, amelyek nem részesek a Római Statútumnak, de elfogadták az ICC joghatóságát? (Mivel az előzőekben említettem, hogy a szakirodalom szerint ilyen állam az agressziós kompetencia tekintetében joghatósági elismerő nyilatkozatot nem tehet, valószínűleg egy reform körvonalazásakor sem kapna jelentős támogatást az, hogy ezekre a nem részes államokra is különleges szabályok vonatkozzanak.)

Ennél fontosabb kérdés az, hogy hogyan kezelendők azok az ICC-hű, korrekt, katonailag jelentős erőt képviselő részes államok, amelyek különböző okokból eddig sem fogadták el a kampaljai kiegészítést? Ráadásul van-e esély, hogy ezek csatlakozzanak az újabb reformhoz? De természetesen az igazi kérdés az, hogy a reálisan agresszióképes és az ICC-vel szemben jelenleg ellenséges magatartás tanúsító államok tekintetében a reform hozhat-e előre lépést, hatékony joghatóság gyakorlást és annak tényleges érvényesítését?

A reformot nehezítő feltételek közé tartozik a Római Statútumnak a módosításokra vonatkozó szabályainak nehézkessége, és a nehézkesség enyhítése érdekében utóbb, a diplomaták által részben Kampalában, részben a Részes Államoknak későbbi közgyűlésein kitalált, ‘első ránézésre jó ötletnek tűnt’ *ad hoc* megoldások ütközése.

Az egyik fenti lábjegyzetben már idéztem a Római Statútum módosításokra vonatkozó 121. cikkét, ahol a 4. bekezdés szerint

„[a]z 5. bekezdés kivételével, a javaslat *minden Részes Állam tekintetében* egy évvel azután lép hatályba, amikor *hétnyolcaduk* a megerősítő vagy elfogadó okiratát az Egyesült Nemzetek Főtitkáranál letétbe helyezte.”²⁹

Az 5. bekezdés szerint

„[a] jelen Statútum 5., 6., 7. és 8. cikkének módosítása a *módosítást elfogadó Részes Államokra* nézve egy évvel a *megerősítő vagy elfogadó okirat letétbe-helyezése után* lép hatályba. A módosításhoz hozzá nem járuló Részes Állam tekintetében a Bíróság nem gyakorolhatja joghatóságát a módosítással érintett bűncselekmény tekintetében, ha azt az adott Részes Állam állampolgárai, vagy annak területén követték el.”³⁰

A Római Statútum 123. cikke³¹ rögzíti, hogy ezeket a szabályokat kell alkalmazni az ún. felülvizsgálati konferenciákon – amelyek elvben a nagy horderejű, generális reformok megvitatására hivatottak – elfogadott módosítások tekintetében is.

Mit láttunk azonban a gyakorlatban?

Egyrészt szembetűnő, hogy az agresszió feletti joghatóság beálltának hiánya a nemzetközi közvélemény figyelmének előterében álló esetekben nem a Római Statútumnak (az agressziós tényállásokat a 3314 (XXIX) sz. határozat felsorolását ismétlő) 8 bis cikkében foglaltakkal függ össze, hanem a 15 bis cikk 5. bekezdésében foglaltakkal, amely szerint „*[o]lyan állam tekintetében, aki nem részese a jelen Statútumnak, a Bíróság nem gyakorolhatja joghatóságát az agresszió bűncselekménye tekintetében, ha azt ezen állam polgárai vagy az ő területén követték el.*” Mint említettem, ez az a fordulat, amely a *ratione loci* és a *ratione personae* joghatóságot a részes állami mivolthoz kapcsolja, végsősoron konjunktív kapcsolatot megkövetelve.

A 121. cikk 4. bekezdése szerint (lásd fentebb!) a 15 bis cikknek minden részes államra vonatkozó hatályba lépésére 7/8-os ratifikációs arány lett volna szükséges. Nyilvánvalóan azért, mivel a kampaljai diplomáciai konferencia résztvevői attól tartottak, hogy ez az arány csak igen sokára jönne össze – mint láthattuk, jelenleg is csak 39%-nál tartunk, a 7/8-nak megfelelő 87,5%-kal szemben –, ezért iktathattak be egy gyorsító feltételt a 15 bis cikk 2. bekezdése révén, miszerint „[a] Bíróság joghatóságot csak olyan agressziós bűncselekmények tekintetében gyakorolhat, amelyeket egy évvel azután követték el, hogy a kiegészítéseket *harminc Részes Állam* megerősítette vagy elfogadta.”³² A 2010-ben 120 részes államot számláló ICC-ben a 30 állam értelemszerűen 25%-ot jelentett (szemben a 87,5%-kal). Ennek a megoldásnak az ütközését a Római Statútum szabályával úgy próbálták elkerülni, hogy a 15 bis cikk 3. bekezdésével, mintegy biztosítékként beiktatták, hogy

²⁹ Kiemelés tőlem.

³⁰ Kiemelés tőlem.

³¹ Római Statútum 123. cikk A Statútum felülvizsgálata. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

³² Kiemelés tőlem.

„[a] Bíróság az agresszió bűncselekménye feletti joghatóságot a jelen cikk rendelkezéseit figyelembe véve gyakorolja, feltéve, hogy 2017. január 1. után a Részes Államok *ugyanolyan többséggel, mint amely a Statútum kiegészítéséhez szükséges*, elfogadják egy erről szóló döntést. [...]”³³

Azaz az érdemi döntést későbbre halasztották, bízva abban, hogy mint az általában valóban sikerülni szokott, a Részes Államok Közgyűlése konszenzussal tud majd döntést hozni.

Az agresszió bűncselekményéről szóló kiegészítés ily módon sem egyszerű, tervezett hatályba léptetése tovább bonyolódott, amikor a Palesztina „részes állam” státuszt kapott az ICC-ben – ahol a csatlakozás az ún. *‘minden állam klauzúrára’* emlékeztetően elég egyszerű³⁴ – és meg is erősítette a kampalai kiegészítést, és így, mint említettem, megléte a harmincadik letétbe helyezett ratifikációs okmány, ezzel kényszerhelyzetbe hozva a Részes Államok Közgyűlését, aminek lépnie kellett.

Ez a 2017. decemberi new yorki ülésszakon, konszenzussal elfogadott, ICC-ASP/16/Res.5 sz. határozattal történt meg, amely kimondta, hogy 2018. július 17-i hatállyal aktiválják a kiegészítést, ami csak a kiegészítést elfogadó államok tekintetében lép hatályba, és a kiegészítést el nem fogadó államok területén vagy polgáraik által elkövetett agressziós bűncselekmény esetén a Bíróság nem gyakorolhat joghatóságot, kivéve, ha a Biztonsági Tanács kezdeményezi az eljárást.³⁵ Ez *a contrario* abból következik, hogy a joghatóság kizárását a határozat (akárcsak a 15 bis cikk) csak az állami illetve főügyészi kezdeményezésekkel mondja ki.

Ez a megfogalmazás így nemcsak azt erősítette meg, hogy a kiegészítéseket el nem fogadó államok polgárai ellen nem járhat el a Nemzetközi Büntetőbíróság, de tulajdonképpen az el nem fogadó államok tekintetében is kizárta a hatálybalépést. A határozat a Római Statútum 121. cikk 5. bekezdését nevesítette, mint eljárása jogalapját, jöllehet az csak az 5., 6., 7. és 8. cikkekre vonatkozik. Mint láttuk, 15 bis és a 15 ter tekintetében a már idézett, az *inter omnes partes* hatálybalépésről szóló 121. cikk 4. bekezdése lett volna irányadó, aminek a 7/8-os feltétele viszont sem akkor, sem azóta nem teljesült.

Így tehát a nemzetközi jogban nem kedvelt, bár a publicisztikákban gyakran feltűnő, ‘több sebességű nemzetközi szervezet’ képe állt elő, ahol tehát minimum a következő

³³ Kiemelés tőlem.

³⁴ Római Statútum 125. cikk Aláírás, megerősítés, elfogadás, jóváhagyás és csatlakozás. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

³⁵ ICC-ASP/16/Res.5 Activation of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression Resolution „The Assembly of States Parties, [...]”
2. Confirms that, in accordance with the Rome Statute, the amendments to the Statute regarding the crime of aggression adopted at the Kampala Review Conference enter into force for those States Parties which have accepted the amendments one year after the deposit of their instruments of ratification or acceptance and that in the case of a State referral or proprio motu investigation the Court shall not exercise its jurisdiction regarding a crime of aggression when committed by a national or on the territory of a State Party that has not ratified or accepted these amendments;” Ld.: *Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court Sixteenth session New York, 4-14 December 2017*. Official Records. Volume I. The Hague, Ipskamp, 2017. 35. https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/ASP16/ICC-ASP-16-20-vol-I-ENG.pdf

státusok vannak: (1) a Római Statútumban és annak kampaljai kiegészítésében részes államok, (2) a csak a Római Statútumban részes államok, akikre ezek szerint a határozat egyáltalán nem vonatkozik és (3) a Római Statútumban sem részes államok, amelyekre a határozat szintén nem vonatkozik. (Ráadásul, bár hangsúlyozza a (2) és a (3) csoportra való vonatkoztatás kizárását a biztonsági tanácsi kezdeményezésű eljárások esetében, kérdés, hogy a (2) csoport esetében van-e ennek relevanciája, figyelemmel a 13. cikk a)³⁶ és b) bekezdésére.³⁷ Vannak olyanok, akik szerint minimum még két csoport különös figyelmet érdemel: (i) a Római Statútumban részes, és a kampaljai kiegészítést megerősítő államok, amelyek esetében a ratifikáció letétbe helyezése óta még nem telt el egy év és (ii) a Római Statútumban részes, és a kampaljai kiegészítés megerősítésig még el nem jutó vagy a megerősítésről szóló okmányt még letétbe nem helyező államok.

Külön kérdésként merül fel, hogy egy módosításnak kell-e foglalkoznia a 25. cikk 3 bis bekezdésével. Ennek a szövege a 8 bis cikk 1. bekezdésében említett, a legmagasabb politikai vagy katonai vezetői pozíciót írja le, meglehetősen hasonló fordulatokkal.³⁸ Ennek a tartalmát aligha lehet kifogásolni, ugyanakkor, mint láthattuk, sem az 2017. évi említett aktíváló határozat (az ICC-ASP/16/Res.5, amely csak a 8 bis, 15 bis és 15 ter cikkek életbe léptetéséről szól), ám mint láthatjuk, a 13. lábjegyzetben idézett paragrafusokban sem a 15 bis cikk 3. bekezdése, sem a 15 ter cikk 3. bekezdése nem utal tételesen erre. E két cikknek a harminc ratifikációról szóló azonos szövegű 2. bekezdése felhívható természetesen, de ez ugyanolyan nehezen egyeztethető össze a 121. cikk idézett, a 7/8-os szabályt kimondó 4. bekezdésével.

Igaz, hogy mivel az agresszió büntetőjogi felelősi szintjének lejjebb csúsztatása – ti. a politikai vagy katonai főparancsnokok alatti szintre – egyrészt e bűncselekmény súlyára tekintettel sem valószínű, és aligha találkozna az államok egyetértésével, így a 25. cikk 3 bis kérdése tartalmilag nem igazi kérdés. Elméletileg releváns annyiban, hogy ez mai formájában mire is hat ki: csak a kampaljai kiegészítésben is részes államok, vagy minden részes államra? Hiszen pusztán nyelvtanilag értelmezve, az agresszió vonatkozásában a 25. cikk 3 bis *lex specialis*-ként megszorító értelmű szabályt tartalmaz a 25. cikk megelőző rendelkezéseikhez képest.³⁹

Mindezek mellett felmerül a kérdés, hogy a Részes Államok Közgyűlésén elfogadott határozatokat hogyan is értékeljük? A kérdést nem lehet egyszerűen elintézni azzal, hogy mint 'határozat', csak egy egyszerű, a nemzetközi életben gyakori *soft law* értékű dokumentumról van szó, ami nélkülözi a jogi kötelező erőt.

A Római Statútumnak a Nemzetközi Büntetőbíróság által alkalmazandó normákat felsoroló (a Nemzetközi Bíróság 38. cikkére emlékeztető, de azzal ellentétesen nem

³⁶ Római Statútum 13. cikk A joghatóság gyakorlása. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

³⁷ Római Statútum 87. cikk Együttműködési megkeresés: általános rendelkezések, 7. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

³⁸ Római Statútum (a kampaljai kiegészítéssel érintett formájában) 25. cikk Az egyéni büntetőjogi felelőssége, 3bis §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

³⁹ Római Statútum 25. cikk Az egyén büntetőjogi felelőssége. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

egyenrangú, hanem hierarchizáló) 21. cikke⁴⁰ e kérdés megválaszolásához nem sok segítséget ad: az biztos, hogy általánosságban nem említi meg a Részes Államok Közgyűlésén elfogadott határozatokat, ugyanakkor a Statútumba foglalt egyes bűncselekmények alkotó elemeinek bemutatása, a Bűncselekmények Tényállási Elemei, továbbá a nemzeti büntetőeljárás törvények funkciójára emlékeztető szerepet játszó Eljárási és Bizonyítási Szabályok nem szerződési természetű dokumentumok, hanem adott esetben még bizonyos nemzetközi szerződéseket is megelőzni képes okmányok, amelyeket a Részes Államok Közgyűlése fogadott el.

Itt jegyzem meg, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróságnak az áldozatok kárpótlására vonatkozó joggyakorlatában hosszabb ideig feszültséget okozott az a helyzet, hogy a vádlottat elmarasztaló tárgyaló kamara dönthetett – és a gyakorlatban döntött is – a kárpótlásról,⁴¹ annak formáiról és volumenéről, de ha az áldozat vagyontalan volt, akkor viszont az e célra felhasználható összeg rendelkezésre állásáról az Áldozatok Kárpótlási Alapja (*Trust Fund for Victims*) döntött. E testületnek pedig a Római Statútum alapján,⁴² a Részes Államok Közgyűlése által elfogadott határozat – az állami és magánfelajánlásokból összegyűjtött összegek felhasználása tekintetében – gyakorlatilag teljeskörű autonómiát biztosított.⁴³ A bírák és az Áldozatok Kárpótlási Alapja közötti kapcsolat formája a Lubanga ügyben 2017-ben, kreatív jogértelmezés és pragmatikus intézményközi együttműködés formájában rendeződött, és immár nem okoz gondot.⁴⁴

Bizonyos szempontból hasonló a helyzet a Nemzetközi Büntetőbíróságon belül a választott tisztviselők (a bírák, a főügyész) és az egyéb tisztviselők esetleges fegyelmi vétségeire vonatkozó panaszok kivizsgálásra hivatott, a Római Statútum egyik cikkében előirányzott,⁴⁵ de utóbb, a Részes Államok Közgyűlése egyik határozatával életre hívott Független Panasztestület (*Independent Oversight Mechanism*) statútumában⁴⁶ foglaltak jogi összeillesztődésére, amelynek kapcsán szintén szerencsés lenne, ha erről a 21. cikkben szó esett volna.

Visszatérve az agresszió bűncselekményére, erről a Részes Államok Közgyűlése tehát az alábbi, különböző természetű normákat fogadta el: (1) a Római Statútumba beillesztett szerződésmódosításokat a Római Statútum 121. cikke értelmében, (2) az aktiváló határozatot, amely önmagában ugyan nem szerződési természetű, ám a Statútumot módosító 15 bis és 15 ter cikke és az azokat tartalmazó határozat alapján ke-

⁴⁰ Római Statútum 21. cikk Alkalmazandó jog. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁴¹ Római Statútum 75. cikk A sértetteknek nyújtandó jóvátétel. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁴² Római Statútum 79. cikk A Jóvátételi Alap. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁴³ <https://tinyurl.com/4jnx33a> §§ 55, 56.

⁴⁴ Ld. részletesebben: Kovács Péter: *Bevezetés a Nemzetközi Büntetőbíróság joggyakorlatába*. Pázmány Press Budapest, 2020. 195–220.; Uő: *L'individu et sa position devant la Cour pénale internationale*. Leiden–Boston, Brill–Nijhoff, 2023. 341–388. <https://doi.org/10.1163/9789004694293>; Uő: *The Jurisprudential Practice of the International Criminal Court – as I saw it*. Budapest, CEA Publishing, 2025. 201–251. <https://doi.org/10.54171/qms.2025.kpjpic>

⁴⁵ Római Statútum 112. cikk A Részes Államok Közgyűlése, 4. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁴⁶ https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/Resolutions/ICC-ASP-8-Res.1-ENG.pdf

rült elfogadásra 2017-ben, (3) a Kampalában elfogadott⁴⁷ Bűncselekmények Tényállási Elemeit az agresszió tekintetében kiegészítő módosítást,⁴⁸ és (4) a szintén a kampalái konferencián elfogadott 'értelmezéseket',⁴⁹ amelyek valamelyest leegyszerűsített nyelven megismétlik a Biztonsági Tanácsra vonatkozó rendelkezéseket, és az agressziós cselekmény minősítésében annak a jellege, méretei, súlya és következményei együttes figyelembevételére szólítanak fel.⁵⁰

Láthatóan tehát egy több, mint bonyolult jogi konstrukció állt elő, amelyben az agresszió bűncselekménye tekintetében elfogadott anyagi jogi, eljárásjogi, a hatálybalépésről rendelkező és értelmező szabályok kavarnak, és ahol a hordozó dokumentumok, ti. a Részes Államok Közgyűlése által elfogadott határozatok, amelyek közül némelyik a diplomáciai konferenciák záróokmányaira emlékeztető funkciót is ellát, egyszerre tartalmaznak nemzetközi szerződési természetű és nem nemzetközi szerződési természetű rendelkezéseket, és hogy tovább bonyolódjon a helyzet, felmerül az is, hogy a részes államok között a konszenzus elérése érdekében kialakított *ad hoc* megoldások esetleg nem vonhatók-e a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 31. cikk 1. bekezdésében foglaltak⁵¹ alá?

Ráadásul az esetleges módosításokhoz való hozzáállás prognosztizálása kapcsán azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az államfői, kormányfői immunitást a 27.

⁴⁷ Resolution RC/Res.6; see Official Records of the Review Conference of the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, 31 May – 11 June 2010 (International Criminal Court publication, RC/11), part II.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Annex III, Understandings regarding the amendments to the Rome Statute of the International Criminal Court on the crime of aggression. https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/RC2010/RC-10-Add.1-ENG.pdf (Az ezekkel az „Értelmezésekkel” kapcsolatos számos elméleti problémára világít rá Hoffmann (2019) i. m. 65–67.)

⁵⁰ „[...] Other understandings

6. It is understood that aggression is the most serious and dangerous form of the illegal use of force; and that a determination whether an act of aggression has been committed requires consideration of all the circumstances of each particular case, including the gravity of the acts concerned and their consequences, in accordance with the Charter of the United Nations.

7. It is understood that in establishing whether an act of aggression constitutes a manifest violation of the Charter of the United Nations, the three components of character, gravity and scale must be sufficient to justify a “manifest” determination. No one component can be significant enough to satisfy the manifest standard by itself.”

⁵¹ Bécsi egyezmény: 3. cím A szerződések értelmezése

31. cikk Az értelmezés általános szabályai 3. A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni:

a) a részes felek között a szerződés értelmezésére vagy rendelkezéseinek alkalmazására vonatkozóan létrejött bármely utólagos megállapodást;

b) a szerződés alkalmazása során utólag kialakult olyan gyakorlatot, amely a szerződés értelmezését illetően a részes felek megegyezését jelenti;

(A magyar szöveg forrása: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről)

cikk⁵² és a 98. cikk⁵³ összefüggéseiben érintett eljárásokban az államok jelentős része bizonytalan, pragmatikus, politikai ingadozó álláspontot képvisel, dacára a jogi szempontból – az ICC fellebbviteli kamarája által immár többé-kevésbé – tisztázottnak tekinthető helyzetnek.⁵⁴

5. A Nemzetközi Büntetőbíróságnak az agresszió bűncselekménye feletti joghatósága kapcsán felmerült problémákra adott javaslatok

5.1. Az Ocampo-javaslat

Az első javaslat – ismereteim szerint – a Nemzetközi Büntetőbíróság legelső, egykori főügyészétől, Luis Moreno Ocampótól származott. Ocampo 2023-ban felvetett javaslata⁵⁵ igen egyszerű volt: öt szót kell kihagyni, a 15 bis cikk 4. bekezdéséből, ti. a következő ötöt: „*by that State’s nationals or.*”⁵⁶ (A bekezdés általam készített fordítására ezt rávetítve ez a következő, a magyar nyelv sajátosságai miatt nem öt, hanem hat szó kihúzását jelentené: „azt ezen állam polgárai vagy ha”.)

Ocampo ezzel bedobta a kavicsot az állóvízbe; igaz, a reflexiók hamar rámutattak arra, hogy ez így nem elegendő, mivel nem ad fogódzót ahhoz, hogy mi történjék a kialakult helyzettel, kik a módosításra jogosultak, mi történik a módosítást el nem fogadókkal stb.⁵⁷

5.2. Az ún. GIPA-javaslat

A második, és jobban kidolgozott javaslat⁵⁸ a *Global Institute for the Prevention of Aggression* nevű NGO-tól jött. Ez szintén a 15 bis cikkekre koncentrált, annak jelenlegi

⁵² Római Statútum 27. cikk A hivatalos minőség figyelmen kívül hagyása a büntetőjogi felelősség szempontjából. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁵³ Római Statútum 98. cikk A mentességről való lemondással és az átadáshoz való hozzájárulással kapcsolatos együttműködés. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁵⁴ Judgment in the Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, ICC-02/05-01/09-397, 06 May 2019, Key findings 1, 2, 3, 4, 5, (5–6. o.). https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_02593.PDF

⁵⁵ Luis Moreno Ocampo: Ending Selective Justice for the International Crime of Aggression. *Just Security*, January 31, 2023. <https://tinyurl.com/2syhvvas>

⁵⁶ „[...] The proper solution is to allow the ICC’s investigation of the crime of aggression regardless of the aggressor’s nationality. A simple revision of Article 15 bis (5) will achieve such a goal by deleting five words: „by that State’s nationals or”. [...]”

⁵⁷ Fiona Abken – Paulina Rob: Amending the Amendment: In Search of an Adequate Procedure for a Revision of the Jurisdictional Regime for the Crime of Aggression in the Rome Statute. *EJIL: Talk!*, January 13, 2023. <https://tinyurl.com/mrxxefkb>; Astrid Reisinger Coracini: Is Amending the Rome Statute the Panacea Against Perceived Selectivity and Impunity for the Crime of Aggression Committed Against Ukraine? *Just Security*, March 21, 2023. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4398313>

⁵⁸ Global Institute for the Prevention of Aggression: Proposal for the Amendment of the Conditions under which the International Criminal Court Exercises Jurisdiction over the Crime of Aggression. <https://tinyurl.com/2t9ay9ny> (A továbbiakban: GIPA-javaslat.)

4. és 5. bekezdését törölni javasolta,⁵⁹ egy új 4. bekezdést fogalmazott meg, amely a 12. cikk 2. bekezdésének⁶⁰ szóhasználatát átvéve a jelenlegi konjunktív kapcsolat helyett az alternatív feltételeket rögzít,⁶¹ és a nem részes államok tekintetében a Római Statútum 12. cikk 3. bekezdéséből⁶² inspirálódva megfogalmazott 5. bekezdéssel⁶³ fejezné be a 15 bis cikk módosítását.

A javaslat nem tartalmaz pontos szabályt a jelenleg a kampalai kiegészítésekben is részes, illetve a csak az eredeti Római Statútumban részes államok tekintetében, ugyanakkor a javaslat magyarázata meglehetősen részletesen⁶⁴ tárgyalja a problematikát és a részletek kidolgozásának szükségességét, rámutatva az eddigi megoldások által okozott zavarokra, eltérő értelmezési következményekre. Hangsúlyozza, hogy a Részes Államoknak kell eldönteniük, hogy milyen eljárási technikával kívánják a Római Statútummal konform módon hatályba léptetni a módosításokat.⁶⁵

5.3. Costa Rica, Németország, Sierra Leone, Szlovénia és Vanuatu javaslata és a Részes Államok Közgyűlésének 2025. júliusi rendkívüli ülészsaka

Ez a javaslat⁶⁶ 2025. áprilisában, a Részes Államok Közgyűlésének 2025. júliusi rendkívüli ülészsakára készülődve került benyújtásra,⁶⁷ és szövegében csaknem⁶⁸ szó sze-

⁵⁹ „(1) Article 15 bis, paragraphs (4) and (5) are deleted.” (GIPA-javaslat)

⁶⁰ Római Statútum 12. cikk A joghatóság gyakorlásának előfeltételei (...), 2. § a., b. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁶¹ „(2) The following text is inserted after article 15 bis, paragraph (3) of the Statute:

4. The Court may, in accordance with article 12, exercise jurisdiction over a crime of aggression if one or more of the following States have ratified or accepted the aggression amendments, or have accepted the exercise of the jurisdiction of the Court over the crime of aggression in accordance with paragraph 5:

(a) The State on the territory of which the conduct in question occurred or, if the crime was committed on board a vessel or aircraft, the State of registration of that vessel or aircraft;

(b) The State of which the person accused of the crime is a national.” (GIPA-javaslat)

⁶² Római Statútum 12. cikk A joghatóság gyakorlásának előfeltételei, 3. §. (Szövegét lásd a tanulmány mellékletében!)

⁶³ „5. If the acceptance of a State that has not ratified or accepted the aggression amendments, or which is not a Party to this Statute, is required under paragraph 4, that State may, by declaration lodged with the Registrar, accept the exercise of jurisdiction by the Court over the crime of aggression in accordance with article 12, paragraph 3.” (GIPA-javaslat)

⁶⁴ GIPA-javaslat 17–25. §, 6–7.

⁶⁵ GIPA-javaslat 22–23. §, 7.

⁶⁶ Report of the Working Group on Amendments regarding its work on the review of the Kampala amendments concerning the exercise of jurisdiction with regard to the crime of aggression. 10. [A továbbiakban: Report of the Working Group (2025).] https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ICC-ASP-S-1-2-ENG.pdf

⁶⁷ Report of the Working Group (2025) i. m. 1.

⁶⁸ GIPA-javaslat: „1. Article 15 bis, paragraphs (4) and (5) are deleted.”

Az öt állam javaslata: Ez a mondat nem szerepel a javaslatban.

GIPA-javaslat: „2. The following text is inserted after article 15 bis, paragraph (3) of the Statute:”

Az öt állam javaslata: „Article 15bis (4) and (5) are replaced by the following text inserted after article 15bis (3):”

rint azonos a GIPA-javaslattal. Az eltérés mindössze stilisztikai értékű és a „törlésre kerül” / „helyébe kerül” szóhasználatlaltól függ össze.

Az öt állam által benyújtott tervezetet a részes államok egy *ad hoc* munkacsoportja áttekintette. A munkacsoport által benyújtott jelentés áttekintette azokat a problémákat, amelyeket a javaslat megoldani próbál, és meglehetősen részletesen foglalkozik azzal, hogy tulajdonképpen mit is kell módosítani (ti. a Római Statútumot, vagy csak a kampalai kiegészítéseket) és a 121. cikk rendelkezéseiből melyik az, amit a módosítás technikai kivitelezéséhez és hatályba léptetéséhez figyelembe kell venni. Ugyanakkor a jelentésből nem derül ki, hogy melyik variáns élvez általános vagy legalább jelentős többségi támogatást: a jelentés alapvetően olyan kifejezésekkel operál, mint „az államok egy csoportja”, „többen”, „néhányan”. Gyakran előfordul, hogy akármi is legyen a megoldás, annak konszenzusosnak és tartalmilag világosnak kell lennie.⁶⁹ Az Ocampo-javaslattal, a GIPA-javaslattal és az öt állam javaslatával – a 2025 júliusi értekezlet előtt vagy közvetlenül azután – foglalkozó jogtudományi reflexiók az eltelt idő rövidségére tekintettel egyelőre inkább csak a nemzetközi jogi ‘blog-irodalom’ különböző lapjain láttak napvilágot. Találunk közöttük (1) olyanokat, amelyeket támogatják⁷⁰ az ezekben felvázolt megoldást, (2) olyat, amelyek eleve szkeptikusak a sikerben,⁷¹ (3) olyanokat, amelyek szerint arra kell koncentrálni, hogy milyen módosítással lehetne elérni, hogy a részes államok sokkal nagyobb számban fogadják el, hogy az agresszió elkövetőjével szemben az ICC joghatósággal bír⁷² és (4) olyanokat, amelyek a megfontolást és a kivárást hangsúlyozva magyarázzák, hogy a jelenlegi helyzetben többet ér az egység megőrzése és a konszolidáció, mintsem egy radikális előrelépés.⁷³

A Részes Államok Közgyűlésének 2025. júliusi rendkívüli ülészakán az államok bár a tervezetről általános vitát tartottak, de az érdemi döntést négy év múltára, 2029-

⁶⁹ Report of the Working Group (2025) i. m.

⁷⁰ Astrid Reisinger Coracini – Claus Kreß: For an Effective and Legitimate Jurisdictional Regime on the Crime of Aggression at Last: States Parties to the Statute of the International Court to Convene on Monday for a Special Session in New York. *EJIL: Talk!*, July 4, 2025. <https://tinyurl.com/mpfzbze3>; Patrycja Grzebyk: Myths around the review process of the Kampala amendments on the crime of aggression. *EJIL: Talk!*, June 6, 2025. <https://tinyurl.com/57rxkxz8>; Isabelle Haßfurter: Civil Society Calls for the Reform of the ICC’s Jurisdiction over the Crime of Aggression: Towards the July 2025 Review of the Kampala Amendments. *OpinioJuris*, June 25, 2025. <https://tinyurl.com/8d3apj7v>

⁷¹ Kevin Jon Heller: States Seek to Harmonize ICC Jurisdiction Regarding Aggression. *OpinioJuris*, April 8, 2025. <https://tinyurl.com/yc62y6jr>

⁷² Terje Einarsen: ICC’s Jurisdiction over the Crime of Aggression: Amending Article 5 Instead of Article 15bis (Part I, Part II). *OpinioJuris*, 18. 04. 2025. <https://tinyurl.com/2fu9xb8b> és <https://tinyurl.com/mu9debzu>

⁷³ Carrie McDougall: Expanding the ICC’s Jurisdiction Over the Crime of Aggression. *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 22., Iss. 3–4. (July–September 2024) 543–564. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqae042>; Maria Gevorgyan: How the ICC Assembly of States Parties Failed Small States: A Neorealist Reading of the Crime of Aggression Reform Stalemate. *EJIL: Talk!*, August 15, 2025. <https://tinyurl.com/3mvvedxs>; Nema Milaninia: Rethinking ICC Reform: Politics, Legitimacy, and the Perils of Expansion Without Consolidation. *Just Security*, July 7, 2025. <https://www.justsecurity.org/116359/rethinking-icc-reform-special-session/>

re egy erre a célra összehívott újabb rendkívüli ülészakra halasztották, megbízva egy munkacsoportot a javaslatra vonatkozó nézetek egyeztetésével és az előrehaladást áttekintő, 2027-ben tartandó rövid ülészak előkészítésével.⁷⁴ Az ülésen negyvenegy részes állam⁷⁵ és a megfigyelő államok közül háromnak⁷⁶ a képviselője mondott beszédet,⁷⁷ az elmondott beszédek írásos változatának⁷⁸ többsége inkább csak általánosságban mozgott, hangsúlyozva azt, hogy konszenzusra kell törekedni, egyértelmű tartalmú szövegezéssel, valamint támogatásáról biztosította a jelenlegi szöveg által okozott joghatósági hiátus ('*jurisdictional gap*') felszámolását, anélkül, hogy formálisan elköteleznék magát az öök javaslata mellett.

A részes államok közül az előterjesztőkön túl Palesztina támogatta a legegyszerűbben a tervezetet, míg Brazília, Franciaország, a Koreai Köztársaság, Nagy-Britannia és Norvégia annak adott hangot, hogy kétséges, hogy jelenleg remélhető-e konszenzus az ügyben. Hozzászólásuk alapján a megfigyelő államok közül Irán a radikális támogatók, az USA és Kína az abszolút ellenzők közé számítható.

A konszenzus és az egyértelműség igénye nem új a diplomáciában, és ebből a szempontból érdemes egy kicsit elgondolkodni egyébként azon a megoldáson, amellyel a *pacta nec nocent, nec prosunt* elvét a GIPA-javaslat, illetve az öt állam közös javaslata próbálja összeegyeztetni az agresszió feletti joghatóságnak a részes államok általi statuálásával.

⁷⁴ ICC-ASP/S-1/Res.1 Advance version Adopted at the 5th plenary meeting, on 9 July 2025, by consensus ICC-ASP/S-1/Res.1 The review of the amendments on the crime of aggression. https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ICC-ASP-S-1-Res1-ENG.pdf

⁷⁵ Argentina, Ausztrália, Belgium, Brazília, Chile, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dél-Afrika, Elefántcsontpart, Finnország, Franciaország, Gabon, Gambia, Hollandia, Németország*, Ghana, Guatemala, Japán, Kanada, Kenya, Kongói Demokratikus Köztársaság, Koreai Köztársaság, Lengyelország, Litvánia, Luxembourg, Mali, Málta, Mexikó*, Nagy-Britannia, Nigéria, Norvégia, Örményország, Palesztina, Peru, Szenegál, Sierra Leone, Szlovénia, Uganda, Új-Zéland, Ukrajna, Uruguay. (A német delegátus a 'Group of Friends for the Review of the Rome Statute' elnevezésű csoportosulás, míg a mexikói a 'Cross-regional Group of States Parties' formáció államainak a véleményét is képviselte.) A német delegátus által 'Group of Friends for the Review of the Rome Statute' csoport tagjai jelenleg: Ausztria, Belgium, Bulgária, Chile, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Észtország, Finnország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Izland, Írország, Lengyelország, Liechtenstein, Lettország, Litvánia, Luxembourg, Málta, Németország, Palesztina, Portugália, Románia, Sierra Leone, Szlovákia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Kelet-Timor, Vanuatu, Ukrajna, Zambia.

⁷⁶ USA, Irán és Kína. (Különös módon az ICC ASP honlapján nem szerepel az amerikai diplomata felszólalása, de az elektronikus sajtótermékek közölnek belőle részleteket, pl. <https://www.courthousenews.com/us-doubles-down-on-icc-scorn-at-un-meeting/>. A diplomata szövegét az egyik panelen mondta el, teljes szövegét ld. https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ASP-S-1-Plenary-USA-ENG.pdf)

⁷⁷ <https://asp.icc-cpi.int/sessions/general-debate/GeneralDebate-special-session-2025>

⁷⁸ Az ICC ASP honlapján a plenáris ülésen felszólalók között Ausztrália, Chile, Ciprus, Elefántcsontpart, Gabon, Gambia, Ghana, Kenya, Kongói Demokratikus Köztársaság, Mali, Málta, Mexikó, Nagy-Britannia, Nigéria, Uganda, Új-Zéland, Ukrajna képviselőinek a felszólalását írásban jelen sorok 2025. októberi írásáig nem helyezték fel. Egyes felszólalásokból az elektronikus sajtó idéz: ez a helyzet például Nagy-Britannia esetében (<https://tinyurl.com/mrr9bdm7>). A francia, kelet-timori, német, spanyol és sierra leonei delegátus panelbeli felszólalásának szövege elérhető: <https://tinyurl.com/466fsuec>

Az imént egy lábjegyzetben idézett angol szöveg az én fordításomban így hangzik:

„5. Ha a Bíróság joghatóságának olyan Állam általi elfogadása szükséges a 4. bekezdés értelmében, amely a jelen Statútumban nem Részes Állam, az adott Állam a hivatalvezetőhöz benyújtott nyilatkozattal elfogadhatja az agresszió bűncselekménye tekintetében a Bíróság joghatóságát, összhangban a 12. cikk 3. bekezdésével.”

Ez, mint jogi megoldás korrekt, de két kérdés szükségképpen felmerül: (1) Minek alapján állapítja meg a Nemzetközi Büntetőbíróság, hogy szükséges-e az ő joghatóságának az elfogadása a nem részes állam által? Értelemszerűen a Római Statútum és e módosítások szövege és a bírói joggyakorlat alapján, de mint láttuk, éppen ez – ti. a szükségesség – az az elem, amit az agresszió áldozata és elkövetője aligha fog egyformán értékelni. Kérdés az is, hogy a nem részes államok tekintetében kialakult joggyakorlat⁷⁹ elegendő fogódzót ad-e ehhez? (2) Mi van akkor, pontosabban eljárhat-e a Nemzetközi Büntetőbíróság, ha *szükséges* az alávétés, de éppen az ilyen, *facultas alternativa* gyakorlására jogosult állam nem nyújtott be ilyen joghatósági elismerő nyilatkozatot?

Utóbbi kérdésre megítélésem szerint a benyújtott javaslat rendelkezéseit figyelembe véve logikailag csak egy korrekt válasz adható, jelesül a *Nem*.

Mivel aligha tűnik valószínűnek, hogy egy agressziót elkövető nem részes állam megtenné a joghatóságot elfogadó nyilatkozatot, hol lesz itt ténylegesen előrelépés és a joghatóság tényleges és hatékony gyakorlása? Valószínűleg csak abban az esetben képzelhető el reálisan az alávétés a nem részes állam részéről, ha az agresszió elkövetéséért felelős személy immár csak *volt* államfő, *volt* kormányfő, *volt* katonai főparancsnok, akinek közjogi, vagy vezérkari pozíciója alkotmányos, vagy alkotmányellenes módon, de immár megszűnt. Az ilyen személyt persze otthon is felelősségre lehetne vonni, de – játszunk el a gondolattal – ilyen vagy olyan okból az új rezsim mégis úgy döntött, inkább átengedi az illetőt a Nemzetközi Büntetőbíróságnak.

De kérdés, hogy nem vágyálmokban gondolkodunk-e ilyenkor?

6. Zárszó gyanánt

Tagadhatatlanul van tehát egy jogilag igen bonyolulttá vált helyzet (ti. a szerződés módosításának a módosítása, éspedig úgy, hogy az agressziós joghatóságot elfogadó államok száma nemhogy ne csökkenjen, hanem jelentősen növekedjen, s közben lehetőleg a Római Statútum részes államainak a száma is emelkedjen), és ez a bonyolultság, vagy éppen túlbonyolítottág összefügg részben azzal, hogy az ICC szerződési és szervezeti rendszerében, a jogalkotásban és a joggyakorlatban a nemzeti büntetőjogászok, a nem-

⁷⁹ Ez mindenekelőtt az ún. Rohingya helyzet kapcsán meghozott döntést jelenti. (Decision on the “Prosecution’s Request for a Ruling on Jurisdiction under Article 19(3) of the Statute”, ICC-RoC46(3)-01/18-37 06-09-2018, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2018_04203.PDF Ld. erről röviden: Kovács (2022) i. m. 68–71.

zetközi büntetőjogászok, az elméleti nemzetközi jogászok és a diplomaták nézőpontjainak és szóhasználatának az összeegyeztetése nem könnyű, és az eddigi megoldások a nemzetközi közjog bevett szabályaitól eltéréseket mutattak.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az alapvető probléma az állami akarat változásaihoz és az ICC létrehozását segítő 1998-as kegyelmi pillanat elmúlásához kötődik. A jelenlegi világpolitikai konstelláció és a nemzetközi jogot az állami érdeket csak akadályozó tényezőnek tekintő, ún. ‘szuverenista’ felfogás érvényesítésére való törekvés további nehézségeket támaszt.

A 2025. júliusi értekezlet döntése a halasztásról – megítélésem szerint – önmagában nem tragédia, és az bizonyos, hogy realisabb cél annak a kitűzése, hogy a jelenleginél jóval több részese legyen a kampaljai kiegészítésnek, mint annak az erőltetése, hogy bárhol, bármely állam által elkövetett agresszió esetében a Nemzetközi Büntetőbíróság eljárhasson a felelősökkel szemben, miközben tudjuk, hogy az ICC ezt az államok támogatása nélkül nem tudja megvalósítani, és főleg nem „bármely állam” agresszió bűncselekményével gyanúsítható vezetőivel szemben.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfelelő szakértői munka ne folytathatna az agresszióval összefüggő anyagi és eljárásjogi kérdések tisztázása érdekében, de nem téveszthetjük szem elől, hogy a döntéseket úgyis az államok kormányai hozzák meg. Többet ér egy hatályban levő, mégoly problematikus nemzetközi szerződés, mint egy íróasztalfiókban maradó, ám alig, vagy egyáltalán nem aláírt, nem ratifikált doktrinális mestermű.

Melléklet

(1) Az ENSZ Közgyűlés 3314 (XXIX) sz. határozata az agresszió meghatározásáról (1974)⁸⁰

1. cikk

Agresszió: fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen, vagy az ENSZ Alapokmányával összeegyeztethetetlen bármely más módon, ahogy azt ez a meghatározás kifejti. [...]

2. cikk

Fegyveres erőnek, az Alapokmány megsértésével, elsőként való alkalmazása valamely állam részéről, első megítélésre, agressziós cselekmény bizonyítékának tekintendő, bár a Biztonsági Tanács, az Alapokmánnyal összhangban, juthat arra a következtetésre, hogy más, vonatkozó körülmények fényében, beleértve aényt, hogy a szóban forgó cselekmények vagy következményeik nem eléggé súlyosak, nem indokol olyan döntést, hogy agressziós cselekményt követtek el.

3. cikk

A következő cselekmények bármelyike, tekintet nélkül arra, hogy történt-e hadüzenet, agresszióknak minősül a második cikk rendelkezéseivel függően, és azokkal összhangban:

- a) egy állam fegyveres erői által végrehajtott invázió vagy támadás egy másik állam területe ellen, vagy bármilyen, akár ideiglenes, katonai megszállás, amely ilyen invázió vagy támadás eredménye, vagy egy másik állam területének, illetve annak egy részének, erő alkalmazásával történő bármilyen anektálása;
- b) egy másik állam területének bombázása egy állam fegyveres erői által, vagy bármiféle fegyvert használata egy állam által, egy másik állam területe ellen;
- c) egy állam kikötőinek vagy partjainak blokádja egy másik állam fegyveres erői által;
- d) egy másik állam szárazföldi, tengeri vagy légierőinek, tengeri és légi flottájának megtámadása egy állam fegyveres erői által;
- e) egy állam fegyveres erőinek, melyek egy másik állam területén tartózkodnak a fogadó állammal történt megegyezés alapján, az egyezményben foglalt feltételek

⁸⁰ (A magyar fordítást a SZTE ÁJTK egyik tanszégétől (https://juris.u-szeged.hu/download.php?docID=94211) vettem, amelynek szerzői, mint maguk hangsúlyozzák (ld. 43. o.), jelentősen támaszkodtak az alábbi műre: Posta I. – Dunay P. – Kardos G. – Nagy B. (szerk.): *Nemzetközi jogi dokumentumgyűjtemény*. Budapest, 1984.

megszegésével történő felhasználása, vagy az egyezmény lejártá után, azok további jelenléte az illető területen;

- f) egy állam cselekménye, mellyel megengedi, hogy területét, amelyet egy másik állam rendelkezésére bocsátott, a másik állam agressziós cselekmény elkövetésére használja egy harmadik állam ellen;
- g) fegyveres bandák, csoportok, önkéntesek vagy zsoldosok küldése egy állam által vagy nevében, fegyveres cselekmények végrehajtására egy másik állam ellen, melyek olyan súlyosak, hogy kimerítik a fent felsorolt cselekményeket, vagy az állam komoly részvétele ebben. [...]

(2) A Római Statútum – a tanulmányban hivatkozott – cikkeinek magyar szövege⁸¹

(Az agresszióval összefüggő kampalrai kiegészítések kurzívval szedve.)

5. cikk A Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmények

1. A Bíróság joghatósága a nemzetközi közösség egészét érintő legsúlyosabb bűncselekményekre korlátozódik. A Bíróság joghatósága a jelen Statútum szerint a következő bűncselekményekre terjed ki:

- (a) a népirtás;
- (b) az emberiesség elleni bűncselekmények;
- (c) a háborús bűncselekmények;
- (d) az agresszió.

2. A Bíróság joghatóságát az agresszió tekintetében akkor gyakorolja, ha a 121. és 123. cikkeknél megfelelően elfogadásra került az a rendelkezés, amely meghatározza az agresszió fogalmát és azokat a feltételeket, amelyek megléte esetén a Bíróság ítélezhet a bűncselekmény ügyében. Ennek a rendelkezésnek az Egyesült Nemzetek Alapokmányának megfelelő rendelkezéseivel összhangban kell állnia.”

8 bis cikk Agresszió bűncselekménye,

A Statútum célját illetően az „agressziós bűncselekmény” egy olyan agressziós aktusnak, amely jellegét, súlyát vagy méreteit illetően az Egyesült Nemzetek Alapokmányá-

⁸¹ A Római Statútum vonatkozó cikkeinek magyar fordítását a Római Statútumot kihirdetésre 2016-ban beterjesztő törvényjavaslatához (T/10722. sz. törvényjavaslat a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának és a Statútum 8. cikkére vonatkozó kampalrai módosításának kihirdetéséről, Trócsányi-javaslat, <https://www.parlament.hu/irom40/10722/10722.pdf>) csatolt magyar fordításból idézem. Azon cikkeket esetében, amelyek nem szerepeltek a törvényjavaslatban – ezek éppen az agresszió definícióját, és az ICC anyagi és eljárási szabályait tartalmazó kampalrai kiegészítésekben találhatóak –, amelyekhez a magyar kormány nem csatlakozott, a kurzívált részekben saját fordítást adok.

nak nyilvánvaló megsértését valósítja meg, egy olyan személy általi tervezését, előkészítését, kezdeményezését vagy végrehajtását jelenti, aki valamely állam politikai vagy katonai tevékenysége felett tényleges ellenőrzést vagy irányítást gyakorol.

Az 1. paragrafust illetően az „agressziós aktus” fegyveres erő alkalmazása valamely állam részéről egy másik állam szuverenitása, területi épsége vagy politikai függetlensége ellen, vagy az ENSZ Alapokmányával összeegyeztethetetlen bármely más módon. Összhangban az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 3314 (XXIX) sz. határozatával, a következő cselekmények bármelyike, tekintet nélkül arra, hogy történt-e hadüzenet, agresszióknak minősül:

- (a) [...];
- (b) [...];
- (b) [...];
- (d) [...];
- (e) [...];
- (f) [...];
- (g) [...].

[A szó szerinti azonosság miatt az a-tól g-ig tartó felsorolás magyar szövegét illetően lásd a fentebb idézett magyar fordítását a 3314 (XXIX) sz. közgyűlési határozatnak.]

12. cikk A joghatóság gyakorlásának előfeltételei

1. Az az Állam, amelyik a jelen Statútum Részesevé válik, egyúttal elfogadja a Bíróság joghatóságát az 5. cikkben írt bűncselekmények tekintetében.

2. A 13. cikk (a) vagy (c) pontja szerinti esetekben a Bíróság akkor gyakorolhatja joghatóságát, ha a következő Államok közül egy vagy több Részese a jelen Statútumnak, vagy elfogadta a Bíróság joghatóságát a 3. bekezdésnek megfelelően:

- (a) Az az Állam, amelynek a területén a kérdéses cselekmény történt, vagy ha a bűncselekményt hajó vagy légi jármű fedélzetén követték el, a hajó lobogója vagy a légi jármű lajstromozása szerinti Állam;
- (b) Az az Állam, amelynek a bűncselekmény elkövetésével vádolt személy az állampolgára.

3. Ha Bíróság joghatóságának olyan Állam általi elfogadása szükséges a 2. bekezdés szerinti célból, amely a jelen Statútumban nem Részese Állam, az adott Állam a hivatalvezetőhöz benyújtott nyilatkozattal elfogadhatja az adott bűncselekmény tekintetében a Bíróság joghatóságát. Az elfogadó Állam késedelem és kivétel nélkül a IX. Fejezetben meghatározottak szerint együttműködik a Bírósággal.

13. cikk A joghatóság gyakorlása

A Bíróság joghatóságát egy, az 5. cikkben meghatározott bűncselekmény tekintetében a jelen Statútum rendelkezései szerint akkor gyakorolhatja, ha:

- (a) a Részes Állam a 14. cikknek megfelelően a főügyész elé utalja azt az esetet, amellyel kapcsolatban feltehető, hogy egy vagy több ilyen bűncselekményt elkövettek;
- (b) a Biztonsági Tanács az Egyesült Nemzetek Alapokmánya VII. Fejezetének megfelelően eljárva a főügyész elé utalja azt az esetet, amellyel kapcsolatban feltehető, hogy egy vagy több ilyen bűncselekményt elkövettek;
- (c) a főügyész indított nyomozást ilyen bűncselekmény miatt a 15. cikk értelmében.

15 bis cikk Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Állami felterjesztés, proprio motu)

1. A Bíróság az agresszió bűncselekménye feletti joghatóságot a 13. cikk (a) és (c) paragrafusainak megfelelően, a jelen cikk rendelkezéseit figyelembe véve gyakorolja.
2. A Bíróság joghatóságot csak olyan agressziós bűncselekmények tekintetében gyakorolhat, amelyeket egy évvel azután követtek el, hogy a kiegészítéseket harminc Részes Állam megerősítette vagy elfogadta.
3. A Bíróság az agresszió bűncselekménye feletti joghatóságot a jelen cikk rendelkezéseit figyelembe véve gyakorolja, feltéve, hogy 2017. január 1. után a Részes Államok ugyanolyan többséggel, mint amely a Statútum kiegészítéséhez szükséges, elfogadják egy erről szóló döntést.
4. A Bíróság, összhangban a 12. cikkel, joghatóságot gyakorol az agresszió bűncselekménye felett, egy Részes Állam által elkövetett agressziós aktus tekintetében, kivéve, ha ez a Részes Állam előzetesen kijelentette a Jegyzőhöz intézett nyilatkozatában, hogy nem fogadja el az ilyen joghatóságot. Egy ilyen nyilatkozat bármikor visszavonható, és a Részes Államnak három éven belül meg is kell fontolnia.
5. Olyan állam tekintetében, aki nem részese a jelen Statútumnak, a Bíróság nem gyakorolhatja joghatóságát az agresszió bűncselekménye tekintetében, ha azt ezen állam polgárai vagy ha az ő területén követték el.
6. Ha a Főügyész megállapítja, hogy a nyomozás megindítása megalapozott, mindezekelőtt meg kell győződnie arról, hogy a Biztonsági Tanács döntött-e arról, hogy az érintett állam agressziós aktust hajtott végre. A Főügyész az Egyesült Nemzetek Főtitkárát tájékoztatja a Bíróság elé került helyzetről, csatolva az azt alátámasztó anyagokat és információkat.
7. Ha a Biztonsági Tanács döntött, a Főügyész az agresszió bűncselekménye tekintetében nyomozást végezhet.
8. Amennyiben a tájékoztatás napjától számított hat hónapon belül ilyen döntés nem született, a Főügyész az agresszió bűncselekménye tekintetében nyomozást végezhet, feltéve, hogy a Tárgyalás-előkészítő Ügyosztály engedélyezte a nyomozás megkezdését az agresszió bűncselekménye tekintetében, összhangban a 15. cikkben foglalt eljárással, és a Biztonsági Tanács sem döntött a 16. cikk szerint másként.
9. Az agressziós aktus megállapítása a Bíróságon kívüli szerv által nem befolyásolja a Bíróságnak a jelen Statútum szerinti saját megállapításait. [...]

15 ter cikk *Az agresszió bűncselekménye feletti joghatóság gyakorlása (Biztonsági Tanács általi felterjesztés)*

1. A Bíróság az agresszió bűncselekménye feletti joghatóságot a 13. cikk (b) paragrafusának megfelelően, a jelen cikk rendelkezéseit figyelembe véve gyakorolja.
2. A Bíróság joghatóságot csak olyan agressziós bűncselekmények tekintetében gyakorolhat, amelyeket egy évvel azután követtek el, hogy a kiegészítéseket harminc Résztes Állam megerősítette vagy elfogadta.
3. A Bíróság az agresszió bűncselekménye feletti joghatóságot a jelen cikk rendelkezéseit figyelembe véve gyakorolja, feltéve, hogy 2017. január 1. után a Résztes Államok ugyanolyan többséggel, mint amely a Statútum kiegészítéséhez szükséges, elfogadnak egy erről szóló döntést.
4. Az agressziós aktus megállapítása a Bíróságon kívüli szerv által nem befolyásolja a Bíróságnak a jelen Statútum szerinti saját megállapításait.

21. cikk Alkalmazandó jog

1. A Bíróság a következőket alkalmazza:

- (a) Elsősorban a jelen Statútumot, a Bűncselekmények Tényállási Elemeit, továbbá az Eljárási és Bizonyítási Szabályokat;
- (b) Másodsorban, adott esetben, az ügyben alkalmazandó egyezményeket és a nemzetközi jog alapelveit és szabályait, ideértve a nemzetközi jognak a fegyveres konfliktusokra vonatkozó, általánosan elismert alapelveit;
- (c) Ha az előbbiek nem lehetségesek, a Bíróság által a világ jogrendszereinek nemzeti szabályaiból levezetett általános jogelveket, ideértve, adott esetben, azoknak az Államoknak a nemzeti jogát, amelyek egyébként általában joghatósággal rendelkeznének a bűncselekmény tekintetében, ha ezek a jogelvek nem ellentétesek a jelen Statútummal, a nemzetközi joggal, továbbá a nemzetközileg elismert normákkal és követelményekkel.

2. A jogi alapelveket és más szabályokat a Bíróság úgy alkalmazhatja, ahogyan azokat korábbi döntéseiben értelmezte.

3. A jog jelen cikknek megfelelő alkalmazásának és értelmezésének összhangban kell állnia a nemzetközileg elismert emberi jogokkal, és nem lehet hátrányosan megkülönböztető a nemek 7. cikk 3. bekezdésében meghatározott szempontja, életkor, faj, bőrszín, nyelv, vallás vagy vallásos meggyőződés, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti, etnikai vagy társadalmi származás, vagyon, születés vagy egyéb helyzet szerint.

25. cikk Az egyén büntetőjogi felelőssége

1. A Bíróság a jelen Statútum szerint természetes személyek fölött rendelkezik joghatósággal.
2. Aki a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekményt követ el, egyénileg felelős és a jelen Statútum szerint büntetendő.

3. A jelen Statútum értelmében személyes büntetőjogi felelősséggel tartozik a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmény miatt és büntethető az, aki:

- (a) Ilyen bűncselekményt követ el akár egyedül, akár mással együtt, vagy másik személy útján, tekintet nélkül arra, hogy a másik személy büntethető-e;
- (b) Utasít, felbújt, vagy ösztönöz ilyen bűncselekmény elkövetésére, és a bűncselekmény elkövetése vagy kísérlete megvalósul;
- (c) A bűncselekmény elkövetéséhez, megkönnyítéséhez segítséget, támogatást nyújt, vagy bármilyen más formában segíti az elkövetést, illetőleg az elkövetés kísérletét, ideértve az elkövetéshez szükséges eszközök biztosítását;
- (d) Bármilyen más módon hozzájárul ahhoz, hogy ilyen bűncselekményt egy közös cél érdekében tevékenykedő csoporthoz tartozó személyek elkövessenek, vagy azt megkíséreljék. Ilyenkor a hozzájárulásnak szándékosnak kell lennie, és:
  - (i) A csoport bűnöző tevékenysége vagy célja elősegítésének szándékával kell történnie, ha az adott tevékenység vagy cél magában foglalja a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmény elkövetését;
  - (ii) Annak ismeretében kell történnie, hogy a csoport ilyen bűncselekményt szándékozik elkövetni.

3 bis Az agresszió bűncselekménye tekintetében, a jelen cikk csak azokra a személyekre vonatkozik, akik valamely állam politikai vagy katonai tevékenysége felett tényleges ellenőrzést vagy irányítást gyakorolnak.

27. cikk A hivatalos minőség figyelmen kívül hagyása a büntetőjogi felelősség szempontjából

1. A jelen Statútum a hivatalos minőségre való tekintet nélkül egyaránt vonatkozik minden személyre. Semmilyen körülmények között sem mentesíti az adott személyt a jelen Statútum szerinti büntetőjogi felelősség alól különösen az állam- vagy kormányfői tisztséggel, kormány- vagy parlamenti tagsággal, választott képviselői vagy kormányhivatalnoki tisztséggel járó hivatalos minőség, és mint olyan, nem indokolja a büntetés mérséklését.

2. A nemzeti vagy a nemzetközi szabályok szerint a hivatalos minőséggel járó mentességek vagy különleges eljárási szabályok nem akadályozzák a Bíróságot az adott személy fölött joghatóságának gyakorlásában.

75. cikk A sértetteknek nyújtandó jóvátétel

1. A Bíróság meghatározza a sértetteknek vagy rájuk nézve nyújtandó jóvátétel formáira, például a helyreállításra, kártérítésre és a rehabilitációra vonatkozó alapelveket. Ezek alapján a Bíróság határozatában kérelemre vagy kivételes körülmények fennállása esetén hivatalból meghatározhatja a sértetteknek vagy a velük kapcsolatban okozott kár, veszteség és sérelem nagyságát és mértékét, és meghatározza azon alapelveket, amelyek szerint eljár.

2. A Bíróság határozatában az elítélttel szemben közvetlenül elrendelheti a sértetteknek vagy a sértettek tekintetével nyújtandó megfelelő jóvátételt, ideértve a helyreállítást, a kártérítést és a rehabilitációt. Ha szükséges, a Bíróság elrendelheti a jóvátételnek a 79. cikk szerinti Jóvátételi Alapon keresztül történő kifizetését. [...]

79. cikk A Jóvátételi Alap

1. A Jóvátételi Alapot a Részes Államok Közgyűlésének határozata hozza létre a Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmények sértettjei és családjaik számára.
2. A Bíróság elrendelheti a pénzbüntetés és az elkobzás révén befolyt pénz átutalását és más vagyontárgy átadását a Jóvátétel Alapnak.
3. A Jóvátételi Alapot a Részes Államok Közgyűlése által meghatározott alapelvek szerint kell kezelni.

87. cikk Együttműködési megkeresés: általános rendelkezések [...]

7. Ha a Részes Állam a jelen Statútum rendelkezéseivel ellentétben nem tesz eleget a Bíróság együttműködés iránti megkeresésének, és ezzel akadályozza a Bíróságot a jelen Statútumban meghatározott feladatai és hatásköre gyakorlásában, a Bíróság megállapíthatja ezt, és az ügyet a Részes Államok Közgyűlése elé terjesztheti, illetve, ha Biztonsági Tanács utalta az ügyet a Bíróság elé, a Biztonsági Tanács elé utalhatja az ügyet.

98. cikk A mentességről való lemondással és az átadáshoz való hozzájárulással kapcsolatos együttműködés

1. A Bíróság nem terjeszthet elő olyan átadás vagy jogsegély iránti kérelmet, amely a Megkeresett Államot olyan cselekményekre kényszerítené, amelyek ellentétesek lennének nemzetközi jogi kötelezettségeivel az államok mentessége, vagy egy harmadik államhoz tartozó személy diplomáciai mentessége, illetve egy harmadik állam tulajdona tekintetében, kivéve, ha a Bíróság előzetesen megszerzi a harmadik Állam együttműködését a mentességről való lemondáshoz.
2. A Bíróság nem terjeszthet elő olyan átadás iránti megkeresést, amely a Megkeresett Államot arra kényszerítené, hogy olyan nemzetközi szerződéses kötelezettségével ellentétesen cselekedjen, amely szerint a küldő Állam hozzájárulása szükséges ahhoz, hogy az adott Államhoz tartozó személyt átadhassa a Bíróságnak, kivéve, ha a Bíróság előzetesen megszerzi a küldő Állam együttműködését az átadáshoz szükséges hozzájáruláshoz.

112. cikk A Résztes Államok Közgyűlése

[...]

4. A Közgyűlés szükség szerint kiegészítő szerveket is létrehozhat, ideértve egy független felülvizsgálati mechanizmust a Bíróság működésének ellenőrzésére, értékelésére és vizsgálatára, a hatékonyság és gazdaságosság javítása érdekében.

121. cikk Módosítások

1. A jelen Statútum hatálybalépésétől számított hét év elteltével bármely Résztes Állam javasolhatja annak módosítását. A javasolt módosítások szövegét az Egyesült Nemzetek Főtitkárának kell benyújtani, aki azt haladéktalanul megküldi a Résztes Államoknak.

2. Legkorábban az értesítéstől számított három hónap elteltével, a Résztes Államok soron következő Közgyűlése a jelenlévők és szavazók többségével határoz a javaslat megvitatásáról. A Közgyűlés a javaslattal foglalkozhat közvetlenül, vagy ha a kérdés indokolja, Felülvizsgálati Konferenciát hívhat össze.

3. A Résztes Államok Közgyűlésének ülésén vagy a Felülvizsgálati Konferencián a módosítás elfogadásához, ha nem sikerül konszenzust elérni, a Résztes Államok kétharmados szavazattöbbsége szükséges.

4. Az 5. bekezdés kivételével, a javaslat minden Résztes Állam tekintetében egy évvel azután lép hatályba, amikor hétnyolcaduk a megerősítő vagy elfogadó okiratát az Egyesült Nemzetek Főtitkáránál letétbe helyezte.

5. A jelen Statútum 5., 6., 7. és 8. cikkének módosítása a módosítást elfogadó Résztes Államokra nézve egy évvel a megerősítő vagy elfogadó okirat letétbehelyezése után lép hatályba. A módosításhoz hozzá nem járuló Résztes Állam tekintetében a Bíróság nem gyakorolhatja joghatóságát a módosítással érintett bűncselekmény tekintetében, ha azt az adott Résztes Állam állampolgárai, vagy annak területén követték el.

[...]

123. cikk A Statútum felülvizsgálata

1. A jelen Statútum hatálybalépése után hét évvel az Egyesült Nemzetek Főtitkára Felülvizsgálati Konferenciát hív össze a jelen Statútum módosításainak megvitatása céljából. A felülvizsgálat kiterjedhet, többek között, de nem kizárólagosan, az 5. cikkben szabályozott bűncselekményekre. A Konferencia azonos feltételekkel nyitva áll a Résztes Államok Közgyűlésének valamennyi résztvevője előtt.

2. A későbbiekben bármikor, és az 1. bekezdésben meghatározott célból, Résztes Állam kérésére az Egyesült Nemzetek Főtitkára a Résztes Államok többségének jóváhagyása mellett összehívja a Felülvizsgálati Konferenciát.

3. A 121. cikk 3–7. bekezdéseinek rendelkezéseit kell alkalmazni a Felülvizsgálati Konferencia által megvitatott, a jelen Statútum bármely módosításának elfogadására és hatálybalépésére.

125. cikk Aláírás, megerősítés, elfogadás, jóváhagyás és csatlakozás

1. A jelen Statútum 1998. július 17-én nyílik meg aláírásra minden Állam részére Rómában, az Egyesült Nemzetek Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezetének Székhelyén. Ezután 1998. október 17-éig aláírásra nyitva áll Rómában, Olaszország Külügyminisztériumában. Ezután a Statútum New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Székhelyén áll nyitva aláírásra 2000. december 31-éig.
2. Az aláíró Államok a jelen Statútumot megerősítik, elfogadják vagy jóváhagyják. A megerősítésről, az elfogadásról vagy a jóváhagyásról szóló okiratokat az Egyesült Nemzetek Főtitkáránál kell letétbe helyezni.
3. A jelen Statútum minden Állam számára csatlakozásra nyitva áll. A csatlakozási okiratokat az Egyesült Nemzetek Főtitkáránál helyezik letétbe.

BÉKESZERZŐDÉSEK AZ ERŐSZAK ÁRNYÉKÁBAN

*A kényszer hatására kötött megállapodások érvényessége
a modern nemzetközi jogban*

Szalai Anikó*

1. A békeszerződések történeti változásai

A békeszerződések évszázadok óta fontos eszközei a háborúk befejezésének és a nemzetközi közösség politikai és jogi megszervezésének is. A 20. század elejére természetes lett, hogy a fegyveres összeütközéseket jogi kötőerővel bíró, írott dokumentummal zárják le. A békeszerződések révén lezárt háborúk aránya a 16. században kevesebb mint a feléről a 20. század elejére közel 90 százalékra emelkedett. A békeszerződések alapvető szerepet játszottak Európa klasszikus nemzetközi jogának (1500–1815) és a Nyugat modern nemzetközi jogának (1815–1920) kialakulásában.¹

A vesztfáliai békétől (1648) kezdődő békemegállapodások sora megteremtette a nemzetközi rend néhány alapelvét, mint például a szuverenitás elvét, a vallási semlegességet, az államok közös felelősségét a béke és stabilitás fenntartásáért, a nagyhatalmak e téren betöltött különleges szerepét, valamint az erőegyensúly elvét. 1945 óta a „békeszerződés” kategóriája kibővült: már nemcsak a klasszikus, államok közötti békeszerződéseket foglalja magában, hanem az átfogó békemegállapodásokat, tűzszüneti és keretmegállapodásokat, valamint az ezekhez kapcsolódó, „békerendezési csomagot” alkotó eszközöket is. A nemzetközi kapcsolatok irodalma ezeket az instrumentumokat közös gyűjtőnévvel „békemegállapodásokként” kezeli, és tervezésüket (pl. hatalommegosztás, biztonsági garanciák, harmadik felek szerepe) aszerint elemzi, hogy miként hatnak a háború lezárására és a béke tartósságára.² Egy békeszerző-

* Egyetemi docens, intézetvezető, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1245-0570>

¹ Randall Lesaffer: Peace Treaties and the Formation of International Law. In: Bardo Fassbender – Anne Peters (eds.): *The Oxford Handbook of the History of International Law*. Online ed. Oxford Academic, 28 Dec. 2012. <https://doi.org/10.1093/law/9780199599752.003.0004>

² Ld. pl. Steven van Hoogstraten et al. (eds.): *The Art of Making Peace – Lessons Learned from Peace Treaties*. Brill Publishing, 2016. <https://doi.org/10.1163/9789004321243>

dés fő feladata, hogy a hadiállapotot *de jure* is megszüntesse (a fegyverszünet *de facto* szünteti azt meg) és a nemzetközi jog érintett alanyait visszavezesse a békés, jogkövető útra. Az államok közötti hagyományos békeszerződés útján a felek megállapodnak a jövőbeli erőszak mellőzésében, elismerik egymást szuverén nemzetközi jogalanyként, rendezik a közöttük lévő vitás kérdéseket és új jogi alapokra helyezik a kapcsolatukat.

A hidegháború vége jelentős fordulópontot hozott mind a békerendezések színterét, mind pedig tervezésüket tekintve. A hidegháború idején számos konfliktust a szuperhatalmi rivalizálás formált, a rendezések gyakran a tűzszünetre, az erők szétválasztására és a minimális stabilitás helyreállítására szorítkoztak, míg a kormányzás mélyebb kérdéseit rendszerint elhalasztották. 1989 után legalább három, egymással összefüggő tendencia rajzolódik ki a konfliktus-rendezési gyakorlatban:

1. A klasszikus, államközi stabilitásra összpontosító megközelítéstől való elmozdulás egy tágabb „békeépítési” napirend felé, amely magában foglalja az alkotmányos berendezkedést, az emberi jogokat, a fejlesztést és a megbékélést.
2. A nem-kormányzati szereplők (NGO-k, egyházi és civil szervezetek, magánmediátorok) részvételének növekedése az államok és nemzetközi szervezetek mellett, mind konfliktusfelekként, mind harmadik félként.
3. A hagyományos állambiztonság mellett az emberi biztonság – a civilek védelme, a kényszerű lakóhely-elhagyás, a nemi alapú erőszak – előtérbe kerülése.³

A hidegháború utáni korszak egyik legszembetűnőbb strukturális változása a békefolyamatok multilateralizálódása. A klasszikus, kétoldalú tárgyalások és egyetlen szerződésszöveg helyett sok poszt-1990-es rendezés összetett, többretegű folyamatként jön létre, amelyben részt vesznek nem hadviselő államok, államokból álló kontaktszervezetek, regionális és egyetemes szervezetek, sőt nem-kormányzati szervezetek is. A nemzetközi szereplők így a konfliktusciklus teljes ívén alkalmaznak ösztönzőket és szankciókat, amivel jelentősen bővítik a tárgyalásos megoldások terét, ugyanakkor bonyolultabbá teszik a „tulajdonosi”, jogi és elszámoltathatósági struktúrákat.⁴

Jogi-szövegszerű szempontból ez a multilateralizáció nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a harmadik felek megjelennek a szerződés aláírójaként, garanciát nyújtóként vagy tanújaként, hanem abban is, hogy a békeszerződés szövege gyakran hivatkozik biztonsági tanácsi határozatokra, regionális eszközökre, nemzetközi megállapodásokra, valamint hibrid végrehajtó szerveket létre hozó (közös bizottságok, vegyes bíróságok, internacionalizált rendőri missziók stb.). A Biztonsági Tanács szerepe a békemegállapodásokhoz viszonyítva szintén jelentősen átalakult a hidegháború után: míg a hidegháború idején is előfordult, hogy egyes államközi rendezéseket jóváhagyott, a poszt-1990-es gyakorlatban megszapordtak azok a határozatok, amelyek kifejezetten „üdvözlők”, „támogatják”, vagy kimondják, hogy a Tanács „napirendjén tartja” az átfogó békemegállapodásokat, időnként mellékletként csatolva azokat a határozathoz. Gyak-

³ Eileen F. Babbitt: The Evolution of International Conflict Resolution: From Cold War to Peacebuilding. *Negotiation Journal*, 2009, Vol. 25, No. 4, 539–549. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2009.00244.x>

⁴ Gregory H. Fox: Old and New Peace Agreements. *Seton Hall Law Review*, Vol. 52. (2022) 797-867.

rabban kerül sor olyan, többdimenziós békeműveletek telepítésére is, amelyek mandátuma közvetlenül a meghatározott megállapodás-cikkek végrehajtásához kapcsolódik.⁵

2. Jogi alapvetések, kérdések

A békeszerződésekre alapvetően ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint bármely másik nemzetközi szerződésre,⁶ tehát az 1969. évi, a nemzetközi szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény (továbbiakban: BE'69)⁷ rendelkezései, valamint a nemzetközi szokásjog. A BE'69 sehohol nem említi külön a békeszerződéseket, és a Nemzetközi Jogi Bizottság hozzá fűzött kommentárja is csak elvétve tér ki egy-egy szerződésjogi jogintézmény kapcsán a békeszerződésekre (pl. szerződések értelmezésére vonatkozó 31–33. cikkek, a harmadik államok javára vagy terhére kötött szerződésekről szóló 34–36. cikkek, a szerződés módosításáról szóló 39–41. cikkek kapcsán). Ezek közül örökzöld témának tekinthető 1945 óta az a kérdés, hogy a békeszerződés erőszak hatására kötött szerződés-e, és mint olyan, érvénytelen-e emiatt.

Az ENSZ Alapokmánnyal 1945-ben az államok megteremtették az erőszak tilalmának nemzetközi jogi elvét [2. cikk (4) bek.], amely alól kivételt csak az önvédelem (51. cikk) és az ENSZ Biztonsági Tanácsának az Alapokmány VII. fejezete alapján hozott határozata szerint alkalmazott fegyveres erőszak jelent.⁸ Ezek alapján elmondható, hogy ha az államok betartanák az erőszak tilalmát, akkor nem lennének nemzetközi fegyveres összeütközések és békeszerződésekre sem lenne szükség. Az elmúlt évtizedekben az államok között kialakult fegyveres összeütközések tipikusan a nemzetközi jogba ütköző módon indultak el, példák hosszú sorát említhetnénk itt az izraeli–arab, indiai–pakisztáni konfliktusoktól kezdve, az eritreai–etióp háborún át, az ukrán–orosz agresszió keresztül. A szerződések jogához kapcsolatosan ez a következő kérdésekhez vezet: ha a hadiállapot a nemzetközi joggal ellentétes módon jött létre, akkor a békeszerződés, amelyet a megtámadott (sértett) állam köt, erőszak hatására kötött szerződés-e és emiatt érvénytelen-e részben vagy egészben? A jogellenes állapotból származhat-e jogszerű következmény, összhangban a *lex iniuria ius non oritur* elvvel? Mivel az erőszak hatására kötött szerződést a nemzetközi jog érvénytelennek tekinti, elképzelhető-e valamilyen kivétel a békeszerződések esetén, ami miatt az mégsem érvénytelen?

⁵ Joelle Hageboutros: The Evolving Role of the Security Council in the Post-Cold War Period. *Swarthmore International Relations Journal*, Vol. 1. (2016) 10–18. <https://doi.org/10.24968/2574-0113.1.6>

⁶ A nemzetközi szerződések jogáról összefoglalóan ld. Szalai Anikó: Nemzetközi szerződések. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. 2018. <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-szerzodesek>

⁷ 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről (továbbiakban: BE'69).

⁸ 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

3. A nemzetközi szerződés létrejötte és érvényessége

Az érvényes nemzetközi szerződés létrehozatalára részletes szabályokat állapít meg a BE'69, az államok több ezer éves gyakorlatából kikristályosodva.⁹ Egy szerződés megkötése tipikusan hosszadalmas folyamat, amelyben az állam több szerve, képviselője is érintett. A szerződés szövegének kialakításában a forma- és tartalomszabadság az irányadó. A szerződés kötelező hatályának elismerésére több mód is van, így az aláírás, ratifikáció, a szerződést létrehozó okiratok kicserélése, jóváhagyás, elfogadás, csatlakozás vagy a felek megállapodása szerinti bármely más mód.¹⁰ Az érvényes nemzetközi szerződéshez alapvető fontosságú, hogy az állam képviselőjére jogosult személy járjon el, és a szerződő felek kifejezett, szabad akaratmegegyezéseként jöjjön létre a szerződés. A szerződésnek a szerződő felek együttes, valódi akaratát kell kifejeznie.

A szerződés megkötése során elkövetett bizonyos 'hibák' a szerződés érvénytelenségét eredményezhetik. A nemzetközi jog tudományában – a magyar polgári jogtól eltérően – nem annyira a semmisség és megtámadhatóság felosztást alkalmazunk az érvénytelenségi okok csoportosítására, mint inkább a francia joghagyományból ismert abszolút és relatív érvénytelenséget (habár a BE'69 használja a semmisség kifejezést az 52. cikkében). Az 1969. évi bécsi egyezmény szerint abszolút érvénytelen az erőszak hatására kötött szerződés és a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normaiba (ún. *ius cogens*) ütköző szerződés. Relatív érvénytelenségnek minősül a belső jogba ütköző szerződés, a tévedésben és a tévedésbe ejtéssel kötött szerződés, valamint a megvesztegetéssel kötött szerződés.¹¹

4. Az erőszak hatására kötött szerződés a dogmatikában

Az abszolút érvénytelenség egyik esete az erőszak hatására kötött szerződés. Ez háromféle módon valósulhat meg: az erőszak irányulhat az állam képviselője (1) vagy maga az állam ellen (2), sőt az állam elleni erőszakkal való fenyegetés (3) is ide tartozik.¹²

A bécsi egyezmény ezt az alábbiak szerint fogalmazza meg:

„51. cikk Valamely állam képviselőjének kényszerítése

Ha annak kifejezését, hogy egy állam egy szerződést kötelező hatályúnak ismer el, képviselője ellen irányuló kényszerítő cselekményekkel vagy fenyegetésekkel érik el, az elismerés kifejezése semmiféle jogi hatással nem jár.

⁹ Meinhard Schröder – Angela Schwerdtfeger: Treaties, Validity. In: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2022. <http://opil.ouplaw.com>

¹⁰ BE'69 11. cikk.

¹¹ BE'69 46–53. cikkek.

¹² BE'69 51–52. cikkek.

52. cikk Valamely állam kényszerítése fenyegetés vagy erőszak alkalmazásával Semmis az a szerződés, amelyet az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt nemzetközi jogi alapelvek megsértésével fenyegetés vagy erőszak hatására kötöttek.”¹³

A klasszikus doktrína az első világháború vége előtt abból indult ki, hogy a szerződés érvényességét nem érinti, ha fenyegetéssel vagy erőszakkal kényszerítették ki; a háború indításához való jog (*ius ad bellum*) nagy szabadsága miatt a jog ‘elfogadta’ az ilyen eredményeket is. A Népszövetség paktuma és különösen a Kellogg–Briand-paktum után egyre erősebb jogászai álláspont alakult ki, hogy az ilyen ‘kényszerített’ szerződések nem szabad többé jogilag érvényesnek tekinteni. A nürnbergi és tokiói katonai törvényszékek alapokmányaiban az agresszív háború kriminalizálása, az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében foglalt egyértelmű erőszaktilalom, és az ENSZ gyakorlata összességében megerősítették ezt a fejlődési irányt.¹⁴

A bécsi egyezményt megszővegező Nemzetközi Jogi Bizottság szerint az 1960-as évekre kijelenthető lett, hogy az illegális erőszakkal vagy fenyegetéssel kikényszerített szerződés érvénytelensége a nemzetközi jog pozitív szabálya (*lex lata*), nem csupán morális követelés. Ezzel a Bizottság tudatosan szakított a régi semleges felfogással, és az ENSZ alapokmányi rendet a szerződések jogába is beemelte, azaz az agresszióból származó eredményt normatív alapon tagadta meg. A szöveg megalkotásakor felmerült, hogy a kényszerítés fogalmába tartozzon a politikai vagy gazdasági nyomás is, de ezt a Bizottság elutasította és a szöveg jelentését az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében foglalt erőszak tilalma szerint határozta meg. A Bizottság tudatosan törekedett arra, hogy a szabályt a lehető legegyszerűbb, leghatározottabb formában mondja ki. Legitimnek és helyénvalónak ítélte meg ezen semmisségi ok kategorikus megfogalmazását, összhangban az ENSZ Alapokmány erőszakra vonatkozó elveivel, amelyek az általános nemzetközi jog univerzális normáivá váltak.¹⁵ Az érvelés további alátámasztója az is, hogy a bécsi egyezmény következő, 53. cikkében, külön is kiemeli, hogy semmiek azok a szerződések, amelyek a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaiba (*ius cogens*) ütköznek.¹⁶

A Nemzetközi Jogi Bizottság a BE’69-hez fűzött kommentárban foglalkozik a békeszerződések kérdésével, de nem általánosságban, hanem történeti nézőpontból. Az egyezmény szövegezésékor számos állam kifejezte abbéli aggályát, hogy az 52. cikk következtében érvénytelenek lesznek a világháborúkat lezáró békeszerződések. A Bizottság erre adta azt a választát, hogy az erőszak tilalmára vonatkozó modern jog hatálybalépése (tehát 1945) előtt kötött békeszerződések esetére nem alkalmazható ez a szabály. Azt azonban nem állítja a Nemzetközi Jogi Bizottság, hogy ez a szabály a

¹³ Uo.

¹⁴ Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II. 1966. 246–247.

¹⁵ Uo.

¹⁶ BE’69 53. cikk.

később elfogadott békeszerződésekre ne lenne alkalmazható és alkalmazandó.¹⁷ Sőt, ezzel összefüggésben kifejezetten az olvasható ki a kommentárból, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság nem kívánta megkülönböztetni a békeszerződések érvényességét a többi nemzetközi szerződéstől.

A békeszerződések tekintetében fontos ehhez hozzávinnünk a bécsi egyezmény 75. cikkét, amely az agresszor állam esetére tér ki: „Az egyezmény rendelkezései nem érintik azokat a kötelezettségeket, amelyek az agresszor állam tekintetében az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban, az ezen állam által elkövetett agresszióra hivatkozással hozott intézkedések következményeképpen keletkezhetnek valamely szerződéssel kapcsolatban.”¹⁸

Ezeket együttesen értelmezve az alábbi eredményt kapjuk: az 52–53. cikk alapján semmis az a szerződés, amelyet az agresszor az ENSZ Alapokmány megsértésével kényszerít ki (sértett állam védelme), viszont a 75. cikk alapján fennmaradnak az agresszor terhes kötelezettségei, amelyek az ENSZ jogszerű kényszerintézkedései nyomán békeszerződésben rögzülhetnek (szankciók, rendezési kötelezettségek). A 75. cikknek megfelelően az agresszor nem hivatkozhat a BE'69-re, hogy ezeket érvénytelenítse. A két szabály együtt olyan konstrukciót eredményez, amely egyfelől delegitímálja az agresszió eredményeit (kikényszerített békefeltételek), másfelől nem engedi, hogy éppen az agresszor a szerződési jogra hivatkozva szabaduljon az ENSZ által rá rótt kötelezettségek alól.

Ez a doktrinális konstrukció tovább erősödik, ha komolyan vesszük az erőszak tilalmának *jus cogens* jellegét, valamint a hozzá szorosan kapcsolódó, a viták békés rendezésére vonatkozó kötelezettséget. A Nemzetközi Bíróság az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében foglalt erőszaktilalmat a *jus cogens* tipikus példajaként írta le, és a viták békés rendezésének kötelezettségét annak szükségszerű pozitív korrelátumaként kezelte.¹⁹ Ebből a nézőpontból a BE'69 52. és 75. cikke nem pusztán a kényszer által torzított hozzájárulás „technikai” szabályának, hanem egy szélesebb normatív elköteleződés konkrét alkalmazásának tekinthető: a nemzetközi jogrend nem ismeri el és nem stabilizálja az erőszakkal létrehozott jogi helyzeteket, kivéve, ha ez az ENSZ-rend keretei között a béke helyreállításához vagy fenntartásához elengedhetetlenül szükséges.²⁰

¹⁷ Ld. „The present article concerns the conditions for the valid conclusion of a treaty—the conditions, that is, for the creation of a legal relation by treaty. An evolution of the law governing the conditions for the carrying out of a legal act does not operate to deprive of validity a legal act already accomplished in conformity with the law previously in force. The rule codified in the present article cannot therefore be properly understood as depriving of validity ab initio a peace treaty or other treaty procured by coercion prior to the establishment of the modern law regarding the threat or use of force.” Draft Articles on the Law of Treaties with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II. 1966. 247, para. 7. (kiemelés a szerzőtől)

¹⁸ BE'69 75. cikk

¹⁹ ICJ, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v United States of America). Merits, Judgment, 27 June 1986. *ICJ Reports*, 1986. 14. <https://doi.org/10.18356/9789211543469c002>

²⁰ Ld. pl. Christian Tomuschat: Obligation of Peaceful Settlement of International Disputes. In: Heléne Ruiz Fabri (ed.): *Changing Character of International Dispute Settlement*, Cambridge, Cambridge University Press, 2023. 15–44. <https://doi.org/10.1017/9781009076296.007>; Anthony Aust: *Modern*

Ugyanakkor sem a BE'69, sem a Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlata nem sugallja, hogy az erőszak tilalmának és a békés vitarendezési kötelezettségnek *jus cogens*-ként való elismerése automatikusan érvénytelenítene minden olyan békeszerződést, amely egy jogellenes fegyveres konfliktus lezárása érdekében jött létre. A nemzetközi jog nem a békekötés egész gyakorlatát veti el, hanem az agresszió „gyümölcseinek” jogi konszolidációját – például azt, ha egy szerződés a pusztán erőszakkal elért annexió végleges érvényesítésére törekedne. Ezzel szemben azok a békeszerződések, amelyek a Biztonsági Tanács felügyelete alatt vagy széles harmadik fél részvételével úgy próbálnak véget vetni egy folyamatban lévő jogsértésnek, hogy egyben a stabilitást is helyreállítják, összetettebb megítélés alá esnek. E szerződések sokszor hallgatólagosan tudomásul vesznek bizonyos *faits accomplis* helyzeteket vagy kompromisszumokat, de összességében azt a célt szolgálják, hogy a helyzetet közelebb vigyék az Alapokmánnyal összhangban álló állapothoz.²¹ A BE'69 52., 53. és 75. cikkének *jus cogens* fényében való együttes olvasata így nem a kényszeres környezetben létrejövő békekötés általános tilalmát jelenti, hanem annak a térnek a strukturálását, amelyben még jogszerű stabilizáció lehetséges, miközben kizárja az agresszió legkirívóbb eredményeinek jogi érvényesítését.

A valóságban fennálló helyzet tehát egyértelműen ellentmondásos: sem a jogalkotók, sem a jogalkalmazók nem mondják ki, hogy a békeszerződésekre nem vonatkozik az 52. cikk szerinti érvénytelenség, fenntartják ezt a szabályt, de a gyakorlatban elfogadják azokat a békeszerződéseket érvényesnek, amelyek jogellenesen megindított, az ENSZ Alapokmány 2. cikkébe ütköző háborút zárnak le. Ez az ellentmondás a jogtudományt is foglalkoztatja és többféle magyarázatot is próbált rá adni, nagyrészt jogtechnikai, értelmezési módszereket segítségül hívva.²²

Az egyik ilyen jogtudományi magyarázat az 52. cikk szűkítő értelmezése. Eszerint az erőszak megnyilvánulásának a szerződés megkötésére kell közvetlenül olyan erős kényszerítő hatást gyakorolnia, hogy a sértett államnak nincs más választása, minthogy megkösse a szerződést. Amennyiben a szerződés megkötése időben elválik a fegyveres összeütközéstől, úgy szinte kizárt, hogy ilyennek legyen tekinthető a békeszerződés, mivel a kényszer időbelileg nem közvetlen. Egy ehhez kapcsolódó magyarázat, mintegy folyományaként a szűkítő értelmezésnek, arra irányul, hogy a békeszerződés tartalmát kell megvizsgálni, és ha nem tekinthető túlzottan egyoldalúnak és aránytalannak az agresszor állam javára, akkor nem lesz érvénytelen.²³

A másik magyarázat ahhoz az esethez kapcsolódik, amikor a békeszerződést vagy annak a rendelkezéseit az ENSZ Biztonsági Tanácsa alakítja ki, hagyja jóvá, vagy foglalja határozatba. A jogtechnikai magyarázat ilyenkor az, hogy ugyan a békeszerződés lehet, hogy érvénytelen a jogellenes erőszak miatt, azonban a Biztonsági Tanács

---

Treaty Law and Practice. 3rd ed. Cambridge, Cambridge University Press, 2013. 292–302. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139152341>

²¹ Olivier Corten: Article 52 – Coercion of a State by the threat or use of force. In: Olivier Corten – Pierre Klein: *The Vienna Convention on the Law of Treaties, A Commentary*. Vol. II. Oxford, Oxford University Press, 2011. 1201–1220.

²² Uo.

²³ Uo. 1219.

a nemzetközi béke és biztonság érdekében elfogadhat bármilyen rendelkezést és így a békekötés tartalmi elemei nem a szerződésen keresztül valósulnak meg, hanem a BT határozat erejénél fogva.²⁴

Azt azonban mindenki elismeri, hogy ezek egyike sem jelent kellő magyarázatot az államok gyakorlatára. A következő részekben megvizsgálom a békeszerződések tartalmi jellemzőit, a BT viszonyát a békeszerződésekhez, a tanúk és garanciát nyújtó államok jelenlétét és szerepét a szerződéskötési gyakorlatban és a viták békés rendezésének követelményét, annak érdekében, hogy további következtetéseket vonhassunk le.

5. A békeszerződések tartalmi jellemzői: a szerződés tárgya

Vesztfáliától Versailles-ig a békeszerződések viszonylag stabil sémát követtek, amely a szuverenitásra, a területre és a jóvátételre összpontosító, hagyományos *jus post bellumot* tükrözte. Szinte kivétel nélkül foglalkoztak a területek és határok helyreállításával vagy átruházásával: új határvonalak kijelölésével, tartományok átengedésével vagy a háború előtti tulajdonosoknak való visszajuttatásával, gyakran rendkívül részletes földrajzi leírással. A területi rendelkezések mellett a szerződések dinasztikus és politikai kérdéseket rendeztek az örökösödési jogok megerősítésével vagy módosításával, egyes uralkodók elismerésével, illetve időnként új kormányformák előírásával, beleértve új államok vagy rezsimok elismerését. A biztonsági rendelkezések egy másik központi elemet alkottak: az adott övezetek demilitarizálásától és az erődítések korlátozásától kezdve a flottákra és hadseregekre vonatkozó megszorításokig terjedtek; ennek késői, de kiemelkedő példája az első világháborút követően Németországra kényszerített leszerelési rezsim. A gazdasági kérdéseket jóvátételi és kapcsolódó rendelkezések útján rendezték, amelyek a legyőzött államokat háborús kártérítés fizetésére, a tulajdon visszaszolgáltatására és a fennálló tartozások rendezésére kötelezték. A szövegek az amnesztiák, a hadifoglyok és az igazságszolgáltatási kérdések körét is szabályozták, előírva a foglyok szabadon bocsátását, kölcsönös amnesztiákat, és egyes esetekben konkrét személyek kiadatását. Végül számos rendezést garancia- és szövetségi klauzulák támasztottak alá, amelyek alapján a nagyhatalmak vagy koalíciók garanciát vállaltak a szerződésre, vagy azt a születőben lévő erőegyensúly-rendszert fenntartó szövetségi rendszer alapjává tették.²⁵

A 20. század második felétől, különösen a hidegháború végéhez közeledve a békeszerződések és békemegállapodások tárgya több olyan új elemmel bővült, amelyek messze túlmutatnak a klasszikus csomagon.

Először is a kormányzás és az alkotmányos berendezkedés került számos, 1945 utáni, különösen pedig az 1990 utáni rendezés középpontjába. Míg a korábbi államközi szerződések csak ritkán érintették a belső politikai struktúrákat, a kortárs megállapo-

²⁴ Uo. 1218.

²⁵ United Nations: *Peace Agreements Database*, <https://peacemaker.un.org/en/areas-of-work/peace-agreements-database-and-language-of-peace-tool>; Christine Bell: *On the Law of Peace: Peace Agreements and the Lex Pacificatoria*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 77–104. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199226832.003.0005>; Lesaffer i. m.

dások gyakran szabályozzák az egykori hadviselő felek közötti hatalommegosztást, új végrehajtó és törvényhozó intézményeket hoznak létre vagy alakítják át a meglévőket, továbbá választási rendszereket és decentralizációs sémákat írnak elő. Ez tükrözi az államon belüli konfliktusok dominanciáját, valamint annak szükségességét, hogy a megállapodás egyetlen politikai közösségen belüli együttélésüket strukturálja, ahelyett, hogy elkülönült szuverén területekre vonulnának vissza.²⁶

Másodsor, az emberi jogok és a kisebbségvédelem átfogóan jelenlévő témává vált. Emberi jogi klauzulák már az 1947-es párizsi békeszerződésekben és későbbi megállapodásokban is feltűntek, 1990 után azonban a békemegállapodások becslések szerint mintegy 70%-a kifejezetten hivatkozik nemzetközi emberi jogi standardokra, vagy átvesz globális és regionális szerződésekből vett jogkatalógusokat. Ezek a rendelkezések általános kötelezettségvállalást tartalmazhatnak az emberi jogok tiszteletben tartására, konkrét garanciákat nyújthatnak kisebbségek, nők vagy őslakos népek számára, illetve nemzeti emberi jogi intézmények és bíróságok létrehozását vagy reformját írhatják elő.²⁷

Harmadsor, az átmeneti igazságszolgáltatás és az elszámoltathatóság mára meghatározó fejezet lett. Számos poszt-hidegháborús megállapodás foglalkozik amnesztiákkal, büntetőeljárásokkal, igazság- és megbékélési bizottságokkal, tisztogatási mechanizmusokkal (*vetting*), valamint az áldozatoknak járó jóvátétellel, kísérletet téve arra, hogy összehangolja a béke érdekében nyújtott ösztönzőket a súlyos nemzetközi bűncselekmények kivizsgálására és üldözésére irányuló, egyre erőteljesebb kötelezettségekkel. Ez éles eltérést jelent a korábbi gyakorlattól, amikor az átfogó amnesztiák és a múltbeli visszaélések elhallgatása a rendezések gyakori eleme volt.²⁸

Negyedsor, a leszerelés és reintegráció, valamint a biztonsági szektor reformja a mai békemegállapodások standard technikai fejezeteivé váltak. E rendelkezések szabályozzák a harcosok összegyűjtését és lefegyverzését, a fegyveres erők és a rendőrség átalakítását, valamint a volt kombattánsok integrációját vagy nyugdíjazását, gyakran szorosan összekapcsolva a választások és az államépítés menetrendjével. Ezek a témák jórészt hiányoztak a korábbi, államközi békeszerződésekben, amelyek inkább egyoldalú leszerelési kötelezettségeket róttak a legyőzött államra, részletes reintegrációs sémák nélkül.²⁹

Ötödször, az 1990 utáni békemegállapodások sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a választásokra, a részvételre és a demokratizációra mint kifejezett célokra. A Bosznia-Hercegovina számára létrehozott daytoni békemegállapodás például mellékletet tartalmaz a választásokról, a menekültekről és a belső menekültekről, valamint a

²⁶ Clare Lockhart – Aleks Sladojevic: Securing Stability through Peace Agreements. *Report of the Institute for State Effectiveness*, March 2019, <https://effectivestates.org/publication/securing-stability-through-peace-agreements-2019/>

²⁷ Jan Pospisil: Peace Accords and Human Rights. In: Roger MacGinty – Anthony Wanis-St. John (eds.): *Contemporary Peacemaking*. Springer, 2022. 427–445. https://doi.org/10.1007/978-3-030-82962-9_21

²⁸ Pospisil i. m. 427–445. A korábbi gyakorlatra ld. Stephen. D. Kertesz: Human Rights in the Peace Treaties. *Law and Contemporary Problems*, Vol. 14., No. Fall, (1949) 627–646.

²⁹ Lockhart–Sladojevic i. m.; Silke Rusch: *Peace Agreements and Disarmament, Demobilization and Reintegration (DDR): Insights from the Central African Republic and Libya*, Centre for Security Studies, Zurich, 2021. <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000490310>

nemzetközi szervezetek (pl. EBESZ, ENSZ) választásszervező és felügyelő szerepéről. Hasonló rendelkezések jelennek meg Afganisztán, Libéria és más posztkonfliktusos környezetek rendezéseiben, ahol a választásokat a háborúból a békébe való átmenet kulcsfontosságú mérföldköveiként keretezik.³⁰

Hatodszor, jól láthatóan megnőtt a szociális-gazdasági és fejlesztési tárgyú klauzúla aránya. A modern megállapodások gyakran vállalásokat tartalmaznak az újjáépítésre, a természeti erőforrások kezelésére, a földreformra, a tulajdon visszaszolgáltatására, valamint a volt kombattánsok és az érintett közösségek társadalmi-gazdasági reintegrációjára. Ezek a rendelkezések visszahangozzák az ENSZ szélesebb gondolkodását, amely szerint a fenntartható békét a fenntartható fejlődéssel és az emberi jogokkal párhuzamosan kell megvalósítani, vagyis a biztonsági, fejlesztési és jogi napirendeket egyetlen békekeretben kell integrálni.³¹

Hetedszer, a nemzetközi és hibrid végrehajtási mechanizmusok kialakítása is jóval kifinomultabbá vált. A kortárs szerződések közös bizottságokat, határ- és kártérítési bíróságokat, emberi jogi megfigyelő missziókat, valamint nemzetközi vagy hibrid bíróságokat hoznak létre, és gyakran részletesen rögzítik az ENSZ, a regionális szervezetek és a donork szerepét a végrehajtás finanszírozásában és felügyeletében. Az Etiópia és Eritrea közötti algíri megállapodás például határbizottságot, kártérítési bizottságot és vizsgálóbizottságot hozott létre, s ezzel olyan sűrű intézményi architektúrába ágyazta a rendezést, amely messze túlmutat a hagyományos határklauzulákon.³²

6. A békeszerződések formai jellemzői: részes felek száma és harmadik államok részvétele

A klasszikus államközi békeszerződések (pl. a háború utáni rendezések Olaszországgal, Japánnal és Németország szomszédaival) formálisan bilaterális vagy plurilaterális instrumentumok maradtak a hadviselő államok között, még akkor is, ha erősen multilateralizált konferenciák keretében tárgyalták ki őket. Ez a minta 1945 után is fennmaradt: ha a konfliktus egyértelműen államközi, a végső békeinstrumentum rendszerint bilaterális (vagy kis létszámú multilaterális) szerződésként strukturálódik az elsődleges hadviselő felek között, amelyet gyakran kapcsolódó megállapodások (szövetségek, demilitarizációs rezsimek, határszerződések) hálója vesz körbe. A harmadik államok rendszerint tanúként, letéteményesként vagy garanciavállalóként jelennek meg, de nem teljes jogú szerződő felekként, akikre a hadviselő felekkel azonos kötelezettségek hárulnának; jogi szerepük ezért differenciált, még akkor is, ha politikai befolyásuk döntő.³³

³⁰ Marco Mezzera – Michael Pavicic – Leontine Specker: *Governance Components in Peace Agreements: Fundamental Elements of State and Peace Building?* The Netherlands, Conflict Research Unit, Clingendael Institute, 2009.

³¹ *Our Common Agenda: Policy Brief, 9: A New Agenda for Peace*. United Nations, July 2023.

³² Lockhart–Sladojevic i. m.

³³ Marc Weller – Mark Retter – Andrea Varga (eds.): *International Law and Peace Settlements*. Cambridge, Cambridge University Press, 2021. United Nations: *Peace Agreements Database*. <https://peacemaker.un.org/en/areas-of-work/peace-agreements-database-and-language-of-peace-tool>

A „tanú” és „garanciavállaló” állam részvételének gyakorlata széles körben elterjedt, de különösen látványos a latin-amerikai és afrikai békeszerződésekben, ahol regionális hatalmak és szervezetek gyakran írják alá tanúként a megállapodást, és vállalnak konkrét támogató vagy monitoring funkciókat anélkül, hogy maguk is hadviselő felek lennének. A harmadik államok és szervezetek egyre inkább túllépnek a klasszikus „jószoigálatokon”, és formális szerepet vállalnak tanúként vagy garanciavállalóként a békemegállapodásokban. A tanú állam vagy szervezet rendszerint az (vagy azok), amely(ek) jószoigálatokat nyújtott(ak) vagy mediált(ak) a békeszerződés létrejöttében; tanúként politikai támogatásukat jelzik, és reputációs tókéit fektetnek a megállapodás fennmaradásába. A garanciavállalók garanciát adnak arra, hogy védelmezik a békés kapcsolatokat és biztosítják a szerződés tiszteletben tartását; vállalhatnak kifejezett kötelezettséget a végrehajtás monitorozására, biztonsági garanciák nyújtására vagy békeműveletek telepítésére. A szerződésszövegek többféle garanciátípust mutatnak: ide tartoznak a politikai vagy diplomáciai garanciák (pl. konzultációs kötelezettség, közvetítés, a nem teljesítés nemzetközi fórum elé vitele), a biztonsági garanciák (pl. védelem ígérete, békefenntartás, demilitarizált övezetek felügyelete), valamint a pénzügyi és technikai garanciák (pl. újjáépítési segítség, DDR-finanszírozás, intézményi kapacitásépítés), amelyeket jellemzően a megállapodás végrehajtásához kötik.³⁴

A nemzetközi kapcsolatok elmélete szempontjából ezek a „harmadik fél garanciák” hitelességi problémák megoldására szolgáló mechanizmusok: azzal, hogy saját reputációjukat és erőforrásaikat is kockára teszik, a garantőrök hihetőbbé teszik az elrettenítésre irányuló fenyegetéseket, és segítenek „bebetonozni” a rendezést.³⁵ Nemzetközi jogi szempontból az ilyen harmadik fél klauzulák réteges struktúrát hoznak létre: 1) a tűzszünetre, a határ-rendezésre és az elismerésre vonatkozó magkötelezettségek szigorúan bilaterálisak maradnak, míg 2) a végrehajtásra, ellenőrzésre vagy segítségnyújtásra irányuló rendelkezések tágabb körű államokat és szervezeteket vonhatnak be.³⁶

Szerződésjogi szempontból egy szerződés tanúként való aláírása önmagában nem keletkeztet jogi kötelezettségeket a tanú állam számára. A BE'69 alapján a szerződés csak a szerződő felek számára hoz létre jogokat és kötelezettségeket, és a 34. cikk kimondja, hogy harmadik államok szerződésből jogokat és kötelezettségeket csak hozzájárulásukkal szerezhetnek. Amennyiben a szerződés kötelezettséget állapít meg, ez a hozzájárulás kifejezett és írásbeli kell legyen (35. cikk). A garanciák vonatkozásában a BE'69 nem állapít meg különös szabályt, így ezekre is az általános rezsím vonatkozik: a garanciavállaló állam vagy szerződő félként vállal kötelezettségeket, vagy tanúként írja alá a szerződést, és harmadik államként a fenti szabályoknak van alávetve. Jó példa a garanciavállaló, szerződő fél státuszára az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság helyzete az 1994-es budapesti memorandum esetében, ahol többek között meg erősítették elkötelezettségüket amellet, hogy segítséget nyújtanak Ukrajának, ha az

³⁴ Weller–Retter–Varga i. m.; United Nations: *Peace Agreements Database*. <https://peacemaker.un.org/en/areas-of-work/peace-agreements-database-and-language-of-peace-tool>

³⁵ Fox i. m. 797–867.

³⁶ Virginia Page Fortna: *Peace Time: Cease-Fire Agreements and the Durability of Peace*. Princeton, Princeton University Press, 2004. <https://doi.org/10.1515/9780691187952>

agresszió áldozatává válik.³⁷ A másik típusra, amikor egy vagy több állam a szerződés keretén kívül vállal garanciát, azaz nem szerződő fél, a Brazíliában 1998-ban aláírt elnöki okmány szolgál példaként. Itt a szerződő felek Ecuador és Peru, de a szöveg megemlíti, hogy Argentína, Brazília, Chile és az Egyesült Államok garanciavállaló államként írja alá a dokumentumot. A szerződés szövege nem határoz meg számukra konkrét kötelezettségeket, és nem részletezi, miként kell e garanciát nyújtaniuk, így jogi szempontból csupán politikai vagy diplomáciai kötelezettségeket hoz létre: a garanciavállalók tanúként írták alá a szerződést.³⁸

A konkrét szerződésszövegek közelebbi vizsgálata segít megmutatni, hogyan artikulálódnak ezek a politikai és jogi szerepek a gyakorlatban. A Bosznia-Hercegovináról szóló 1995-ös Általános Keretmegállapodás (daytoni békemegállapodás) paradigmaticus példa: miközben a 4. melléklet (Bosznia-Hercegovina alkotmánya) és az 1-A. melléklet (a békerendezés katonai aspektusai) elsősorban az egykori hadviselő felek között jött létre, az egész megállapodást az Egyesült Államok, az Európai Unió és kulcsfontosságú európai államok jelenlétében írták alá, amelyek ezáltal különböző funkciókat vállaltak a végrehajtás felügyeletében és a biztonsági garanciák nyújtásában. A 10. melléklet alapján létrehozott Főképviseelő nemzetközi mandátummal rendelkezik a békerendezés polgári aspektusainak végrehajtásának „monitorozására” és a folyamatban részt vevő nemzetközi szervezetek és ügynökségek tevékenységének koordinálására – jól illusztrálva, miként „épülnek be” a harmadik fél garanciák a béke intézményi architektúrájába.³⁹

Ettől eltérő, de komplementer modellt képvisel a 2000-es algíri megállapodás Etiópia és Eritrea között. Formailag a megállapodás kétoldalú szerződés a két állam között, de az Afrikai Egységsszervezet, az Egyesült Államok, az Európai Unió és Algéria égisze alatt tárgyalták, és ezek képviselői tanúként írták alá. A szerződés nem teszi e közvetítő államokat és szervezeteket teljes jogú szerződő felekké a szerződési jog szempontjából, de a gyakorlatban kulcsfontosságú szerepet bíz rájuk az Eritrea–Etiópia Határbizottság és a Kártérítési Bizottság felállításában és támogatásában.⁴⁰ Ily módon a „garancia” elem elsősorban az intézményi kialakításon és a tartós diplomáciai elköteleződésen keresztül működik, nem pedig a klasszikus védelmi vagy kikényszerítési klauzulák révén.

A harmadik, konfliktuson kívül álló államok jelenléte a konfliktusok rendezésében állandó jelenségé vált, köszönhetően annak (is), hogy a nemzetközi viták békés rendezése ENSZ alapokmánybeli alapelv, általános követelmény és minden állam feladata elősegíteni a békét. Erőszak és jogi autoritás nélkül, önkéntes alapon segítik az (elméletileg) pártatlan, független államok, nemzetközi szervezetek vagy más entitások a vita

³⁷ Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest, 05/12/1994, UN Reg. No. 52241.

³⁸ Presidential Act of Brasília, 26/10/1998, Original in Spanish, English text available at: A/53/790 (1999) Report of the Secretary-General on the work of the Organization.

³⁹ Security Council Resolution 1031 (1995).

⁴⁰ Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, Algiers, Algeria, 12 December 2000. <https://peacemaker.un.org/en/node/9574>

rendezését. A harmadik államok részvétele, a mediáció olyan általánossá vált napjaink konfliktusaiban, hogy a nemzetközi kapcsolatok és békekutatás egyértelműen kulcsfontosságú változóként kezeli annak magyarázatára, hogy mennyire lesz tartós egy fegyveres összeütközést lezáró béke a megállapodás után. A komplexebb helyzeteket rendező békék szinte kizárólag úgy jönnek létre, hogy abban a konfliktusban érintett államokon kívül mások is részt vesznek.⁴¹ Ennek a szerződéses leképeződése a tanúk és garanciavállalók mind általánosabb megjelenése.

7. Az ENSZ Biztonsági Tanács határozatai és a nemzetközi szerződés

7.1. Biztonsági Tanácsi határozat az agresszióról, az erőszak alkalmazásának engedélyezéséről

A BE'69 52. és 75. cikkének utalása az ENSZ Alapokmány elveire és rendelkezéseire egyértelművé teszi, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elrendelt erőszak hatására kötött fegyverszüneti megállapodás, békeszerződés vagy más szerződés érvénytelensége nem állapítható meg. A Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság megőrzése és helyreállítása érdekében joga van kényszerrel alkalmazni, amely cselekmény eredményezhet megállapodásokat a konfliktusban érintett felek között. A BT 687 (1991). sz. határozata fegyverszüneti feltételeket állapított meg az Irak és Kuvait között zajló ún. öbölháborúban, ahol korábban az ENSZ BT határozata engedélyezte a fegyveres erő alkalmazását az agresszor Irakkal szemben.⁴² Szemléletes eset az a Haiti és USA közötti 1994-es megállapodás is, amelyben a Haiti feletti hatalmat gyakorló katonai vezető, Raoul Cédras elfogadja, hogy lemondjon és hagyja Aristide elnök békés visszatérését a hatalomba. Az amerikai elnök Bill Clintont képviselő Jimmy Carter és Cédras által aláírt megállapodás látszólag erőszak hatására kötött, mivel a tárgyalása során már amerikai bombázók voltak úton oda, azonban azért nem minősül érvénytelennek, mert egy évvel korábban a BT 875. (1993) sz. határozata engedélyezte az erőszak alkalmazását Haitin a jogszerű kormány helyreállítása érdekében.⁴³

⁴¹ Ld. pl. Jacob Bercovitch: The structure and diversity of mediation in international relations. In: Jacob Bercovitch (ed.): *Mediation in International Relation. Multiple Approaches to Conflict*. London, Macmillan, 1994.; Jacob Bercovitch – Richard Jackson: *Conflict Resolution in the Twenty-first Century*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 2009. <https://doi.org/10.3998/mpub.106467>; Marzena Zakowska: Mediation in Armed Conflict. *Security and Defence Quarterly*, Vol. 4. (2017)74–99. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0011.7851>; Jacob Bercovitch – Su-Mi Lee: Mediating International Conflicts: Examining the Effectiveness of Directive Strategies. *The International Journal of Peace Studies*, Vol. 8, No. 1. (2003) 1–17.

⁴² Jann K. Kleffner: Peace Treaties. In: *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 2. <https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e367>

⁴³ Anthony Aust: *Modern Treaty Law and Practice*. 2nd ed. Cambridge, Cambridge University Press, 2007. 318. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511811517>

7.2. A BT nem állapít meg agressziót, nem jogosít fel erőszak alkalmazására, azonban foglalkozik a konfliktussal

Nagyon gyakran a Biztonsági Tanács határozata nem mondja meg, ki az agresszor, nem jelenti ki, hogy agresszió történt, tehát a BE'69 75. cikkében foglaltaknak a hagyományos nyelvtani értelmezés alapján nem felel meg a helyzet. Számos esetben a Biztonsági Tanács határozata nem minősíti a konfliktus jellegét, csak felszólítja a feleket az ellenségeskedések abbahagyására, a viták békés rendezésére, esetleg elrendel olyan kötelező rendszabályokat, amelyek nem jogosítanak fel senkit az erőszak alkalmazására (pl. kapcsolatok megszakítása, embargó). Ilyen esetben a dogmatika alapján az agressziót elszenvető állam által megkötött szerződés semmis kellene legyen. A gyakorlatban azonban ennek az ellenkezőjét látjuk, amennyiben a békeszerződés megkötésében az agresszoron és sértetten kívül más államok, nemzetközi szervezetek is részt vesznek, valamint amikor az ENSZ Biztonsági Tanácsa határozatban „üdvözli”, elfogadja, elismeri a fegyveres összeütközésekben érintett felek által kötött fegyverszüneti megállapodást, békeszerződést. Ez a két eset a való életben gyakran összemosódik, együttesen van jelen.

Az izraeli–arab konfliktusok során számos BT határozat született, és az 1979. évi Egyiptom és Izrael között kötött kétoldalú békeszerződés a preambulumban hivatkozik is arra, hogy a felek a Közel-Keleten létrehozandó igazságos, átfogó és tartós béke sürgős szükségességéről vannak meggyőződve a Biztonsági Tanács 242. és 338. számú határozataival összhangban. A szerződést a két államfőn kívül a közvetítésben aktív szerepet vállaló Jimmy Carter amerikai elnök írta alá tanúként.⁴⁴ Bár a konfliktussal foglalkozik BT határozat, a békeszerződést magát nem üdvözli külön. Ugyanez a séma jelenik meg az Izrael és Jordánia között 1994-ben kötött békeszerződésnél is.⁴⁵

Az 1991-től induló, Jugoszlávia szétesése miatti délszláv háború során az ENSZ BT számos határozatot hozott, azonban fegyveres beavatkozást nem engedélyezett, nem minősítette a konfliktus jellegét. A fegyveres összeütközést 1995-ben zárja le a daytoni egyezmény, amely egy keretmegállapodásban és tizenegy mellékletében szabályozza Bosznia és Hercegovina szuverenitását, nemzetközi jogalanyiságát, határait, államszervezetét, a katonai kérdéseket és a nemzetközi ellenőrzést. A BT 1031. (1995) sz. határozata a Daytoni Általános Keretegyezmény aláírása után a BT nevében ‘üdvözli’ a megállapodást, tudomásul veszi, hogy az a délszláv konfliktus lezárására szolgál, és felhatalmazza az IFOR-t a megállapodás katonai vonatkozásainak végrehajtására. A határozat ezzel a daytoni egyezményt nemzetközi békerendezésként keretezi, és az ENSZ-mechanizmusokat (IFOR, később SFOR) kifejezetten a megállapodás végrehajtásához köti.⁴⁶

Az 1998-tól két éven át, Eritrea és Etiópia között zajló háborút az algiers-i megállapodás zárta le 2000 decemberében. A konfliktus során aktív közvetítő szerepet vállalt

⁴⁴ Treaty of Peace, Washington, 26 March 1979. UNTS Reg. No. 17813.

⁴⁵ Treaty of peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan, Arava/Araba Crossing Point, 26 October 1994. UNTS Reg. No. 35325.

⁴⁶ Security Council Resolution 1031 (1995).

a béke érdekében több állam és nemzetközi szervezet, így a békeszerződés az Afrikai Egységsszervezet, az ENSZ és az Egyesült Államok hónapokig tartó erőfeszítéseinek gyümölcse volt, Algéria vendéglátó és közvetítő szerepével, az EU pedig kiegészítő tanúként és támogatóként kapcsolódott be.⁴⁷ Az algiers-i megállapodás kétoldalú megállapodás, amelyet a konfliktusban érintett két állam államfője írt alá, azonban a közvetítésben részt vevő, fentebb említett államok és szervezetek képviselői is aláírták azt tanúként.⁴⁸ Az etióp–eritreai háborúval összefüggésben az ENSZ BT több határozatot is hozott, követelve az azonnali tűzszünetet, a viták békés rendezését, az Afrikai Egységsszervezet 1999. évi keretmegállapodásának az elfogadását, majd 2000-ben a VII. fejezet alapján fegyverembargót elrendelve.⁴⁹ (Azt azonban csak a békeszerződés alapján felállított választottbíróóság – Eritrea–Ethiopia Claims Commission – mondta ki, hogy Eritrea megsértette az ENSZ Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésébe foglalt erőszak tilalmát.⁵⁰) A felek között létrejött kétoldalú békemegállapodást a BT több határozatában is üdvözi.⁵¹

7.3. ENSZ BT határozat nélküli béke

1971-ben India beavatkozott Kelet-Pakisztánban (a későbbi Banglades területén) a bangladesi felszabadítási háborúba, a pakisztáni erőkkal szemben. Ez teljes indo–pakisztáni háborúvá szélesedett, amelyet 1972-ben a simlai békemegállapodás zárt le. Ez egy klasszikus kétoldalú egyezmény, amely indiai kezdeményezésre, indiai területen folytatott tárgyalás eredményeként jött létre. A szerződést a két államfő, Indira Gandhi és Zulfikar Ali Bhutto írta alá, tanúk, garantáló államok nem jelennek meg és a Biztonsági Tanács sem foglalta, üdvözölte azt határozatban.

A Cenepa-háború egy rövid, de intenzív 1995-ös ecuador–perui határháború volt az Alto Cenepa-völgy (Amazonas-vidék) feletti ellenőrzésért, egy régi, 1941-re és a Río-jegyzőkönyvre visszanyúló határvita részeként. Az egy hónapig tartó összecsapást közvetlenül az itamaraty-i tűzszüneti megállapodás zárta le, míg a végleges békeszerződést, ami a teljes határvitát rendezi, 1998-ban Brazíliavárosban írták alá.⁵² A két érintett államfőn kívül a kétoldalú békeszerződést tanúként aláírta Argentína, Brazília, Chile és az Amerikai Egyesült Államok képviselője, akikre garanciahatalmakként te-

⁴⁷ Ethiopia and Eritrea Sign Peace Agreement, News and Press Releases, 12 Dec 2000, reliefweb & Reuters. <https://reliefweb.int/report/eritrea/ethiopia-and-eritrea-sign-peace-agreement>

⁴⁸ Agreement between the Government of the State of Eritrea and the Government of the Federal Democratic Republic of Ethiopia, Algiers, Algeria, 12 December 2000. <https://peacemaker.un.org/en/node/9574>

⁴⁹ Security Council resolutions 1177 (1998), 1226 (1999), 1297 (2000), 1298 (2000)

⁵⁰ Eritrea-Ethiopia Claims Commission, Partial Award of 19 December 2005 on Jus Ad Bellum, Ethiopia's Claims 1–8.

⁵¹ Security Council resolutions 1312 (2000), 1320 (2000), 1430 (2002).

⁵² Marcel Biato: The Ecuador-Peru Peace Process. *Contexto Internacional*, Vol. 38(2), May/Aug 2016. 621–641. <https://doi.org/10.1590/S0102-8529.2016380200005>

kint az állami gyakorlat és a szakirodalom.⁵³ Az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem foglalkozott az összetűzéssel, és a békeszerződést sem üdvözölte határozatban.

Ilyen esetekben az ENSZ-rendszer teljesen kívül marad egy korábbi fegyveres konfliktus végső, békés rendezésén, így a megállapodás jogi megítélése kizárólag a szerződésjogi keretre támaszkodik, miközben a viták békés rendezésének elve és más *jus cogens* normák csak „háttérben” érvényesülő referenciapontokként jelennek meg.

8. Következtetések

A 21. század békeszerződései olyan metszéspontban helyezkednek el, ahol a viták békés rendezésének elve és az erőszak tilalma egyaránt érvényesülni kíván. Egyrészt a békeszerződés a háború lezárásának klasszikus, „paradigmatikus” jogi formája: az az eszköz, amellyel az államok a fegyveres összeütközést jogilag strukturált békeállapottá alakítják. Másrészt a legtöbb mai békerendezés egy olyan fegyveres konfliktus után születik, amely eleve az ENSZ-Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésével ellentétes módon jött létre, vagyis az erőszak tilalmának megsértését tételezi. E kettősség szükségképpen feszültséget kelt: miként lehet úgy elismerni és fenntartani a békeszerződések stabilizáló funkcióját, hogy közben ne legítimáljuk az agresszió eredményeit, és tiszteletben tartsuk a *jus cogens* jellegű tilalmakat?

A BE'69 52., 53. és 75. cikkének, valamint az ENSZ Alapokmány rendelkezéseinek összevetése alapján kirajzolódik egy olyan szerkezeti kompromisszum, amely e feszültséget próbálja kezelni. A 2. cikk (4) bekezdésének *jus cogens* jellegéből és az erőszak hatása alatt kötött szerződésekre vonatkozó tilalomból (52. cikk) az következik, hogy a nemzetközi jog nem ismeri el az agresszió nyers eredményeinek – például az erőszakkal elért annexiók – jogi konszolidációját. Ugyanakkor a 75. cikk kifejezetten fenntartja az agresszor államra vonatkozó, az ENSZ-rendben gyökerező kötelezettségek (szankciók, rendezési kötelezettségek) érvényességét, vagyis kizárja, hogy maga az agresszor az erőszaktilalomra hivatkozva mentesüljön a rá rótt terhek alól. A két szabály együtt olyan aszimmetrikus rendszert hoz létre, amely egyszerre védi a sértett államot a kikényszerített békefeltételektől, és biztosítja, hogy az agresszort sújtó rendezések ne váljanak érvénytelenné pusztán amiatt, hogy kényszerhelyzetben születtek.

A cikkben áttekintett gyakorlat ugyanakkor azt mutatja, hogy az államok és a nemzetközi szervezetek rendkívül ritkán hivatkoznak formálisan a BE'69 52. cikkére békeszerződések kapcsán, noha a történeti példák alapján nyilvánvaló, hogy számos modern békerendezés a katonai erő, a politikai nyomás és a strukturális aszimmetriák erős háttérhatása mellett született. E praxis háttérben részben pragmatikus megfontolások állnak: egy háborút lezáró megállapodás érvénytelenségének kimondása – különösen utólag – könnyen visszacsúszást okozhat a fegyveres konfliktusba, és alááshatja mindazokat az intézményesített mechanizmusokat (határ- és kártérítési bizottságok, békefenntartó missziók, politikai garanciák), amelyek a béke fenntartására szolgálnak. Ebben az értelemben az államok gyakran „kisebbit rossznak” tekintik a tartalmilag aszimmetrikus, kompromisszumos békerendezések fenntartását, mint az érvényességi viták megnyitását.

⁵³ Uo.

A viták békés rendezésének elve, amelyet a Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Jogi Bizottság az erőszaktilalommal együtt az ENSZ-rend strukturális alapelvei közé sorol, további érvet szolgáltat e gyakorlat mellett. Ha elfogadjuk, hogy a békeszerződés az a fő eszköz, amellyel az államok a békés vitarendezési kötelezettséget konkrét, a háború végét deklaráló jogi aktussá alakítják, akkor a békeszerződések túl szigorú érvényességi kontrollja önellentmondásba ütközhet: éppen az a jogi forma sérülne, amely a békés rendezés fő csatornája. Másként fogalmazva: az erőszaktilalomhoz és a békés vitarendezéshez fűződő *jus cogens*-jellegű kötelezettség gyakorlati érvényesítése sokszor azt kívánja meg, hogy a nemzetközi közösség stabilnak tekinthessen olyan békerendezéseket is, amelyek keletkezési körülményei távol állnak az ideáltól, feltéve, hogy a megállapodás összességében a deeszkaláció, a jogellenes helyzet orvoslása és az Alapokmány rendjébe való visszaintegrálódás irányába mutat.

Mindehhez szorosan kapcsolódik a harmadik államok és nemzetközi szervezetek mind kiterjedtebb részvétele a békeszerződések tárgyalásában és végrehajtásában. A modern békerendezések ritkán tisztán bilaterális alkuk: mediátorok, tanúk, garancia-vállaló államok, regionális szervezetek és az ENSZ maga is szinte kivétel nélkül jelen vannak. Azáltal, hogy a békeszerződéseket tágabb intézményi keretekbe ágyazzák (közös bizottságok, megfigyelő missziók, internacionalizált bíróságok, donorkoordinációs mechanizmusok), e harmadik felek egyrészt ellensúlyozzák az agresszor és a sértett közötti aszimmetriákat, másrészt külső ellenőrzési pontokat teremtenek a végrehajtás felett, és jelzik, hogy a megállapodás nem pusztán a pillanatnyi erőviszonyok lenyomata, hanem szélesebb normatív elvárásokba is illeszkedik. Ez a „sűrű” intézményi környezet tovább gyengíti azt az állítást, hogy egy békeszerződés pusztán bilaterális kényszertermék lenne, és inkább közös, több szereplős konfliktus-transzformációs projektként láttatja.

A vizsgált gyakorlat ugyanakkor strukturális hiányosságokra is rámutat. Az ENSZ Alapokmány ideáltípusa szerint a Biztonsági Tanács megállapítja az agresszió tényét, intézkedéseket hoz annak megfékezésére, és olyan békerendezést formál vagy hagy jóvá, amely egyszerre orvosolja a jogellenes helyzetet és megvédi a sértett államot az igazságtalan feltételek kikényszerítésétől. Ez a modell adja a BE'69 75. cikke mögötti logikát, és nyújtja a legtisztább dogmatikai utat a *jus cogens*-en alapuló érvénytelenség és a háború utáni rendezés szükségességének összeegyeztetéséhez. A gyakorlatban ez az ideál ritkán valósul meg: a Biztonsági Tanács gyakran politikai megosztottság miatt cselekvőképtelen, nem állapítja meg az agresszió tényét, vagy beéri általános tűzszünet- és tárgyalási felhívásokkal. Ilyen „alapértelmezett” esetekben a békeszerződések regionális kezdeményezések, *ad hoc* kontaktesoportok és kétoldalú diplomáciai erőfeszítések mozaikjából születnek, egyértelmű ENSZ alapokmányi keret nélkül, amely megkülönböztetné a megengedhető stabilizációt az agresszió tiltott konszolidációjától. A BT „pecsétjének” hiánya önmagában nem fosztja meg e szerződéseket a BE'69 szerinti joghatástól, de beszűkíti azt a normatív kapaszkodót, amelyhez ezek értékelésekor nyúlni lehet.

A cikk érvelése alapján indokolt annak újbóli átgondolása, hogy a békeszerződések érvényességének megítélésekor miként lehet jobban operacionalizálni a *jus cogens* normák és a békés vitarendezés elvének „kettős imperatívuszát”. Egy lehetséges irány a normatív és intézményi kritériumok finomítása: egyrészt világosabban kellene rögzí-

teni, milyen típusú béke-klauzulák (például végleges annexiót rögzítő rendelkezések) sértik szükségképpen a jogellenes helyzet el nem ismerésének elvét; másrészt erősebb doktrinális súlyt lehetne adni a Biztonsági Tanács, a regionális szervezetek és a Nemzetközi Bíróság szerepének a megengedhető stabilizáció és a tiltott konszolidáció közötti határvonal meghúzásában. E kritériumok kidolgozása nem gyengítené, hanem erősítené a békeszerződések stabilizáló szerepét, mert egyértelműbbé tenné, milyen feltételek mellett tekintheti a nemzetközi közösség legitimnek egy, a fegyveres konfliktus lezárására szolgáló rendezés tartalmát.

– TANULMÁNYOK –

HOL HÚZÓDIK A HATÁR?

Az EU cselekvési tere az oktatás és kultúra világában

Sándor Lénárd*

1. Bevezetés

Jóllehet az európai integráció fejlődésének korai szakaszát alapvetően a belső piac feltételrendszerének kiépítése határozta meg, már az 1970-es évektől kezdődően egyre élénkebb figyelem irányult a kultúra és az oktatás európai dimenzióira is. Ez az érdeklődés részben az európai identitás feltárására irányuló törekvésekből táplálkozott,¹ részben pedig szorosan összefonódott a négy alapvető szabadság elmélyítésének folyamatával.² A berlini fal leomlását követő új európai gondolkodás, valamint az integráció Maastrichti Szerződéssel meginduló, fokozatos kiszélesedése az államokat új szerepfelfogásra ösztönözte, és olyan ambiciózus együttműködési célokat jelölt ki, amelyek egyre hangsúlyosabban vetették fel többek között az oktatás és kultúra európai léptékű értelmezésének kérdését.

Az Európai Unió Bíróságának (a továbbiakban: Európai Bíróság) legújabb esetjoga, valamint a közelmúlt uniós jogalkotási törekvései is jelentős mértékben érintik e területeket, és több vonatkozásban egy páneurópai szabályozás kezdeti körvonalait rajzolják ki.³ E dinamikus és expanzív integrációs folyamat fényében ugyanakkor szükségszerűen merül fel a kérdés, hogy az alapító szerződésekben rögzített hatáskö-

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem Európa Műhelyének vezetője.

¹ Document on the European Identity published by the Nine Foreign Ministers (Copenhagen, 14 December 1973); elérhető:https://www.cvce.eu/content/publication/1999/1/1/02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32/publishable_en.pdf

² A belső piac megvalósításának céldátumát az Egyesült Európai Okmány 8a cikke 1992-ben határozta meg. A belső piaci szabadságok kultúra kapcsán megjelenő uniós cselekvési tér bővítésében játszott központi szerepére világít rá Céline Romainville: The Right to Access Culture under EU Law. In: Evangélia Psychogiopoulou (szerk.): *Cultural Governance and the European Union. Protecting and Promoting Cultural Diversity in Europe*. Palgrave Macmillan, 2015. 168–172. https://doi.org/10.1057/9781137453754_13Schreiber

³ Erről ld. pl. a tanulmányban később tárgyalt Európai Oktatási Térség bizonyos elemeit.

rök pontosan milyen jellegű európai fellépést tesznek lehetővé e tárgykörök terén, illetve pontosan milyen funkciót lát el és milyen célokat szolgál az uniós cselekvés ezen a területen. Ezzel szoros összefüggésben vizsgálendő az is, hogy mely jogi rendező elvek mentén húzható meg az uniós és a tagállami fellépés határa. Ehhez kapcsolódó további lényeges kérdés, hogy az oktatás és a kultúra miként jelenik meg a tagállamok alkotmányos berendezkedésében, illetve hogy e területeken az európai államok milyen jellegű nemzetközi együttműködésre törekednek az európai integráció keretein túl is.

Jelen tanulmány e kérdések vizsgálatára vállalkozik azzal a céllal, hogy feltárja az uniós és a tagállami cselekvés egymáshoz való viszonyát és funkcióját az említett területeken. Ennek megfelelően a tanulmány elsőként történeti perspektívába helyezi az uniós politika e tárgykörben tett kezdeti lépéseit, valamint az ezekre adott tagállami válaszokat (2.). Ezt követően a jelenkori európai cselekvés főbb tendenciáit elemzi, különös tekintettel az Európai Bíróság alapszabadságokhoz kapcsolódó jogfejlesztő szerepére (3.1.), valamint a legújabb uniós jogalkotási kezdeményezésekre (3.2.). Mindezek alapján a tanulmány feltárja az uniós fellépés lehetséges korlátait az uniós jog, az alkotmányos elvek és a nemzetközi jog összefüggésrendszerében (4.1.), továbbá tágabb perspektívában vizsgálja az oktatás és a kultúra szerepét az európai államok társadalmi és jogi berendezkedésében (4.2.). Végül a következtetések összegzik az uniós cselekvés funkcióját e területeken (5.).

A fenti kérdések elemzésén keresztül a tanulmány arra törekszik, hogy hozzájáruljon az oktatás és a kultúra területén megvalósuló uniós és tagállami fellépés elhatárolását övező összefüggések mélyebb megértéséhez, és ezáltal reflektáljon a jelenlegi uniós törekvéseket kísérő tudományos és közéleti diskurzusra.

2. Történeti perspektíva

Bár az európai integráció az 1957-ben megkötött Római Szerződés mentén elsődlegesen a belső piac megvalósítása érdekében szervezte meg a saját működését,⁴ mindeközben folyamatosan kereste a közösség kiszélesítésének, illetve ezzel együtt a jogszabályok alkotásán túl az „intézményes tények” megteremtésének és megszilárdításának lehetőségeit.⁵ Ennek egy korai megnyilvánulásaként tartható számon, amikor 1962 márciusában a nemzeti parlamentek tagjaiból álló „Gyűlés”⁶ úgy döntött, hogy a szerződési fogalomhasználatától eltérően, hosszú távú ambícióit is jelezve átnevezi magát „Parlamentté”.⁷ Szintén ennek jegyében, az Egyesült Királyság csatlakozásával egyidejűleg született meg az európai identitásról szóló – *soft law* jellegű – dokumentum, amely a közös jogi, erkölcsi és kulturális hagyományok azonosítása mentén első ízben

⁴ Az Európai Szén és Acél Közösség 1952-es megalapítását követően még nem volt egyértelmű, hogy az integráció gazdasági vagy esetleg katonai szövetség formájában ölt testet.

⁵ Ld. Luuk van Middelaar: *Valahogy Európába. Örökös átkelés*. Budapest, Typotex, 2011. 287–302.

⁶ Ld. Sándor Lénárd: The European Way(s) of Democracy: Chances and Challenges of Democratic Legitimacy in the European Construction. *Telos*, Vol. 209. (Winter, 2024) 120–135. <https://doi.org/10.3817/1224209120>

⁷ Ld. <https://tinyurl.com/3mvzr8m8>

tett kísérletet az európai identitás jellegadó sajátosságainak megfogalmazására. Tette mindezt annak érdekében, hogy a piaci és gazdasági kalkulus összefüggésrendszerait meghaladva keressen tagországokat összefogó vagy – az uniós intézmények szemszögéből akár egyesítő – kötőanyagokat. Másként fogalmazva: azoknak az eszközöknek és utaknak a feltárására törekedett, amelyek megerősíthetik a tagországok önmeghatározásának európai kötelékeit. Az 1973-as dokumentum megszületése ennek megfelelően fordulópontként étekelhető abban a folyamatban, amely az európai integrációt szerződésjogi szerveződésből átbillentette közös identitás megteremtését kereső politikai szerveződés irányába.⁸ Az oktatás és a kultúra kérdéseinek európai összefüggései első ízben ezen keretek között kaptak jelentősebb figyelmet.

A lehetséges összekötő kapocsként szolgáló közös identitás alapjának számít többek között az oktatás révén elsajátítható látásmód, valamint közös kultúra.⁹ Az európai intézmények ennek jegyében fogtak hozzá az első európai kulturális javaslatcsomag elkészítéséhez, amelynek keretében az Európai Bizottság 1977 decemberében előterjesztett javaslata a közösségi szintű fellépés igényét fogalmazta meg többek között a művészetek, a kulturális örökség, csereprogramok, vagyis másként fogalmazva: a kultúra tág értelemben vett területein.¹⁰ E kezdeti törekvés ambícióinak nagyságát és egyúttal el túlzott mértékét is jól mutatja, hogy a Bizottság eredeti javaslatai között szerepelt a múzeumokban úgynevezett „Európa-termek” elkülönítése, Európát népszerűsítő kötelező televíziós sorozatok bevezetése, a tagállami oktatás egységesítése révén európai dimenzióval történő bővítése, vagy Európa történelmét bemutató egységes könyv szerkesztése.¹¹ A Bizottság úgy terjesztette elő javaslatait, hogy a kultúra terén a Római Szerződés nem biztosított kifejezett fellépési lehetőséget. Éppen ezért a javaslatok jogalapja közvetett jellegű volt, így részben az áruk és szolgáltatások szabad áramlásához kapcsolódott,¹² részben az oktatás, az ifjúság és a szakképzés területei esetében biztosított hatáskörhöz, részben pedig a rugalmassági klauzulán, vagyis a beleértett hatáskörök elvén alapult.¹³ A kezdeményezéseket és a dokumentumot övező kritikák leginkább a felülről lefelé irányuló felfogás veszélyeire és a homogenizáció visszasságaira hívták fel a figyelmet. Másfelől szintén kritika övezte, hogy a kultúra terén előterjesztett kezdeményezések legalább annyira szolgálták az európai integráció és az európai intézmények terjesz-

⁸ Ld. pl. Middelaar i. m. 306–307.

⁹ Ld. François-Xavier Bellamy: *A kismimmizettek – avagy a tudásátadás nélkülözhetetlensége*. Budapest, Századvég Közéleti Tudásközpont, 2022. Ennek jelentőségére a tanulmány lentebb bővebben visszatér.

¹⁰ Community Action in the Cultural Sector. COM(77) 560 final (Brussels, 1977). *Archives de la Historiques Commission*, Vol. 1977/0183. elérhető: COM(77)560 final. - COMMUNITY ACTION IN THE CULTURAL SECTOR (Communication from the Commission to the Council)

¹¹ Jean-Baptiste Duroselle: *Europe: A History of Its Peoples*. Viking, 1990.

¹² Az oktatás és kultúra terén megfigyelhető uniós hatásköri terjeszkedés nagy része, ideértve különösen az Európai Bíróság joggyakorlatát is, az alapszabadságok kiterjesztő értelmezéséhez tapad, amelyet a tanulmány később részletesen tárgyal.

¹³ A Római Szerződés 235. cikk (a jelenleg hatályos EUMSZ 352. cikk). Ld. még: Oriane Calligaro – Kiran Klaus Patel: The true “EURESCO”? The Council of Europe, transnational networking and the emergence of European Community cultural policies, 1970–90. *European Review of History*, Vol. 24., N. 3. (2017) 399–422. <https://doi.org/10.1080/13507486.2017.1282430>

kedését, mint magát a kulturális projektet.¹⁴ Emellett a javaslatcsomag számos része a gyakorlatban sem a kívánt hatást, vagyis nem az európai kultúra vagy a tagországok önmeghatározásának európai dimenzióit erősítette meg, hanem jó néhány esetben inkább csak a tagállami kultúrák meggyengítése irányába hatott.¹⁵

Számos sikertelenség dacára a kulturális javaslatcsomag hosszú távú hatását jól mutatja, hogy megágyazott annak a nagyobb folyamatnak, amelynek eredményeként az 1992-es Maastrichti Szerződés már a támogató hatáskörök keretében ismerte el az európai fellépés lehetőségét a kultúra terén.¹⁶ Részben figyelemmel ugyanakkor az 1970-es évek eltúlzott ambícióira és sokszor az egységesítés álláspontját előnyben részesítő bizottsági törekvések kudarcára, valamint az ezeket a törekvéseket övező tagállami kételyekre és kritikákra, a kultúra terén biztosított európai hatáskör korlátozott maradt. Ennek megfelelően nem célja egységes európai kultúra vagy tágabb értelemben vett identitás kialakítása. A hatásköri szabály ennek megfelelően kifejezetten előírja a nemzeti és regionális sokszínűség tiszteletben tartását és emellett kizárja a tagállami cselekvések összehangolásának kényszerét. E körben érdemes megjegyezni, hogy e rendelkezést helyezi tágabb összefüggésbe a jelenleg hatályos EUSZ 4. cikk (2) bekezdése, amely kifejezetten védelemben részesíti a – kulturális önrendelkezést is magában foglaló – nemzeti identitást. Ezzel párhuzamosan, illetve ezt megelőzően a kultúra és az ahhoz kapcsolódó oktatáspolitikai területén a kezdeti egységesítési törekvések kudarcai, valamint a tagállamok kritikái nyomán az 1980-as évek második felében az európai döntéshozatal egyre inkább a kulturális sokszínűsége, a kultúrák közötti párbeszédre és a kölcsönös megismerés elősegítésére helyezte a hangsúlyt. E szemlélet egyik kiemelkedő és széles körben elismert eredménye az 1987-ben létrehozott, később ERASMUS néven ismertté vált hallgatói mobilitási program.¹⁷

A Maastrichti Szerződésben rögzített hatásköri szabály ugyanakkor a kultúra szempontjának európai szakpolitikák kialakítása során történő érvényesítéséről is rendelkezik.¹⁸ A kultúra szempontjainak e horizontális jellegű figyelembevétele többek között az audiovizuális politika, a belső piac, a versenyjog, a regionális fejlesztési politika területein is megjelenik.

E körben egy lehetséges „európai közvélemény” formáló hatása, illetve a tanulságok miatt is érdemes kiemelni az audiovizuális területen elfogadott európai szabályozást, amely első ízben „a televízió határok nélkül” elnevezésű 1989-es irányelvben öltött testet.¹⁹ Az európai cselekvés jogalapját a belső piaci hatáskör biztosította, és ez jól tükrözi, hogy a liberalizáció és az audiovizuális termékek szabad áramlásától és versenytől várta kulturális szempontok megerősítését és védelmét is. A szabályozásban

¹⁴ Calligaro–Patel i. m. 418–421.

¹⁵ Middelaar i. m. 309–310.

¹⁶ A Maastrichti Szerződés 128. cikk; (a jelenleg hatályos EUMSZ 167. cikk).

¹⁷ 87/327/EGK tanácsi határozat az egyetemi hallgatók mobilitását szolgáló európai közösségi cselekvési program (ERASMUS) elfogadásáról, HL L 166, 1987.06.25., 20–25. o.

¹⁸ Ld. Maastrichti Szerződés 128. cikk (4) bekezdés; [a jelenleg hatályos EUMSZ 167. cikk (4) bekezdés].

¹⁹ 89/552/EGK tanácsi irányelv a televíziós műsorszolgáltatási tevékenységekre vonatkozó egyes tagállami jogszabályok összehangolásáról („Televízió határok nélkül”), HL L 298, 1989.10.17., 23–30. o.

megjelenő kulturális kivétel ellenére az egységes európai audiovizuális piac megteremtésére irányuló lépések a kultúra védelme terén nem váltották be a hozzájuk fűzött várakozásokat. Különösen igaz ez arra, hogy az európai műsorokat nem sikerült kellőképpen megvédeni a globális, elsősorban tengerentúli tartalmakkal szemben.²⁰ Ez egybecseng a szabályozást övező vitákban megjelenő kritikákkal, amelyek azt hangsúlyozták, hogy a piaci és gazdasági racionalitás nem egyeztethető össze teljes mértékben a kultúra védelmének céljával.²¹ Az ilyen elveket követő szabályozásban a belső piaci érdekek dominanciája oly mértékben van jelen, amely csorbítja a kultúra terén fennálló hatáskörök teljesítését. Ez pedig különösen igaz az európai civilizációs körben, ahol a kultúra szervesen épül az egymást keresztező és egymás mellett haladó nemzeti és regionális történelmi tapasztalatok halmazára. A kritika dacára a „televízió határok nélkül” irányelvet felváltó audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv hasonló szabályozási elvet követve a belső piaci hatásköröket felhasználva törekszik szabályozni és védeni a kultúrát.

Az európai döntéshozatali és szabályozási ökoszisztémában azonban a kultúra szabályozása a kultúra tekintetében előírt hatáskörökön és kereteken kívül ölt testet. A tanulmány következő része ezt világítja meg az Európai Bíróság esetjogán és az európai szabályozásokon keresztül.

3. A jelenkori európai cselekvés főbb tendenciái

Az Európai Bíróság nemcsak az európai jog autonómiájának megteremtésében és védelmében,²² hanem többek között a kultúra és az oktatás kérdéseit érintő uniós cselekvés kiszélesítésében játszott, játszik kulcsfontosságú szerepet.²³ E bírói gyakorlat kialakulását az uniós intézmények 1970-es évek második felétől kitapintható törekvése ösztönözte, amely aztán később további lökést adott az uniós szintű jogalkotási törekvésekhez.

3.1. Az Európai Bíróság jogfejlesztő szerepe

Az Európai Bíróság az 1980-as évektől kezdődően kezdte kialakítani azon a kultúra és az oktatás hatásköri kérdéseiről és a belső piaccal való kapcsolatáról kialakított joggyakorlatát.

A tagállami intézkedéseket övezően az Európai Bíróság az 1985-ös *Cinéthèque* kontra *Fédération nationale des cinémas français* ügyben elismerte, hogy a kultúra

²⁰ Middelaar i. m. 309.

²¹ Ld. pl. Cris Shore: *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. Routledge, 2000.; és Craufurd Rachael Smith: *Culture and European Union Law*. Oxford University Press, 2004. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199275472.001.0001>

²² Daniele Gallo: *Direct Effect in EU Law*, Oxford University Press, 2025. 7–34. <https://doi.org/10.1093/9780191925221.003.0002>

²³ Luke Dimitrios Spieker: Competence Confusions: Why the Vertical Division of Competences Cannot Constrain the Court's Interpretation of EU Law. *European Constitutional Law Review*, Vol. 21., N. 4. (2025) 650. <https://doi.org/10.1017/S1574019625100850>

védelmében igazolt lehet az áruk szabad áramlásának korlátozása, feltéve, hogy a tagállami cselekvés megfelel az arányosság követelményének és nem diszkriminatív.²⁴ Ugyanakkor a Bizottság kontra Franciaország ügyben 1991-ben meghozott döntés a „televízió határok nélkül” irányelvbe ütközőnek találta azt a francia szabályozást, amely a műsorszolgáltatókat arra kötelezte, hogy műsoridejük jelentős részében európai és azon belül francia produciókat sugározzanak.²⁵ Az Európai Bíróság a kultúrát védő nemzeti intézkedéssel szemben – elismerve annak legitím célját – a szolgáltatásnyújtás szabadságának és a diszkrimináció tilalmának biztosított elsőbbséget, mert érvelése szerint a nemzeti intézkedések korlátozó hatása nem felelt meg az arányosság követelményének.

Az uniós cselekvés megítélése és a hatáskörök szempontjából kiemelkedő jelentőségű az Európai Parlament kontra Tanács ügy (Edicom – Telematic Networks) ügy.²⁶ Az ügy az Európai Parlament semmisségi keresete alapján indult azért, mert a kifogásolt uniós jogi aktust a belső piac hatásköre alapján fogadta el a Tanács, amelynek eredményeként a Parlament gyengébb jogositványokkal léphetett fel a döntéshozatali eljárásban. Az Európai Bíróság ugyanakkor a keresetet elutasítva kimondta, hogy a hatáskör megállapításához elsődlegesen az uniós jogi aktus „célját és tartalmát” szükséges vizsgálni, amely az Edicom program esetében erőteljesen kötődik a belső piachoz. Másként fogalmazva, függetlenül attól, hogy egy jogi aktus hatása kiterjed az oktatásra vagy a kultúra területére, amennyiben funkcióját tekintve a belső piachoz kapcsolódik, úgy a belső piac tekintetében biztosított hatásköri szabály az irányadó. Ebből következően a döntés – amellett, hogy az európai fellépés terét kiszélesítette – a belső piac jogalapján látja igazoltnak a nem gazdasági, így a kultúra és az oktatás területére is hatást gyakorló, vagy azt alakító szabályozások elfogadását. Mindez annak fényében is igaz, hogy az Európai Bíróság esetjogi gyakorlatában korlátokat állított a belső piacra alapított hatáskör gyakorlása elé,²⁷ és ennek keretében a kulturális kivétel elve érvényesen korlátozhatja a belső piaci hatáskörre alapított másodlagos jogi aktusokat.²⁸ A bírói gyakorlat e körben megkívánja, hogy a jogalkotás valóban a belső piaci célkitűzéshez kapcsolódjon, a hatáskör kiszélesítése pedig szükséges a szerződésben kitűzött cél eléréséhez és azt arányosan éri el.

Ugyanakkor a szerződésben foglalt hatáskörök illetően értelmezése – az Európai Bíróság ellenőrzése mellett – teret enged a hatáskörök innovatív, dinamikus és evolúciós értelmezése előtt. Ez az értelmezés a kultúra és az oktatás számára fenntartott helyi szabályozási szabadság érvényesülése ellen hathat, annak veszélyével, hogy ezeken a területeken elvonja a tagállami felelősséget és túllép az európai cselekvés szerződésben rögzített „támogató és segítő” szerepén. Az Edicom ügyben megállapított tételeket az

²⁴ C-60/84. és C-61/84. sz. egyesített ügyek Cinéthèque SA és társai kontra Fédération nationale des cinémas français [ECLI:EU:C:1985:329].

²⁵ C-154/89. sz. ügy Bizottság kontra Francia Köztársaság [ECLI:EU:C:1991:76].

²⁶ C-271/94. sz. ügy Európai Parlament kontra Európai Unió Tanácsa [ECLI:EU:C:1996:149].

²⁷ C-376/98. sz. ügy Németországi Szövetségi Köztársaság kontra Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa [ECLI:EU:C:2000:544].

²⁸ T-193/06. sz. ügy Télévision française 1 SA (TF1) kontra Európai Bizottság [ECLI:EU:T:2010:389].

Európai Bíróság később több ízben is megerősítette, amely e gyakorlat intézményes elfogadásához vezetett.²⁹ Ennek jegyében a „beleértett hatáskörök” elve mentén az európai szintű cselekvés kiterjed a segítő és támogató intézmények létrehozására, a tagállamok által érvényesített implementáció figyelemmel kísérésére és ellenőrzésére, valamint a külkapcsolatok terén történő tárgyalásra. Ez a hatásköri összekapcsolódás magyarázza az ERASMUS program fejlődését, amely egy támogató intézkedésként indult útnak, majd pedig az EU oktatáspolitikájának fő intézményévé vált.

Megállapítható, hogy az Európai Bíróság esetjoga az oktatás és a kultúra területén elsősorban a belső piaci célok érvényesítésén keresztül hatott a tagállami szabályozási mozgástér alakulására, ezáltal bizonyos mértékben hozzájárult az európai szabályozási sokszínűség csökkenéséhez. Mindez felvetheti annak lehetőségét, hogy a szerződésekben rögzített korlátozott uniós hatáskörök garanciális jellege gyengül, és e területek szabályozását egyre inkább a belső piaci integráció logikája formálja, a tagállami kulturális identitás védelmi szempontjainak háttérbe szorulásával.

3.2. A legújabb európai jogalkotási kezdeményezések

Bár a Lisszaboni Szerződés nem változtatott az e területeket övező hatásköri szabályokon, a bírósági döntésekben kirajzolódó és a szerződésekben foglaltakhoz képest szélesebb európai cselekvés az európai jogalkotási törekvésekben is tetten érhető. A jellemzően *soft-law* formában testet öltő uniós törekvések túlmutatnak a kultúra és az oktatás területén irányadó kiegészítő és támogató hatáskörökön terjedelmén.³⁰ Ennek megfelelően az Európai Bizottság 2025-ben bemutatott „Európai Kulturális Iránytű” (*Culture Compass for Europe*) javaslata egy integrált európai kulturális térség létrehozására irányul, amely a kultúra területét a többi szakpolitikák közé ágyazza.³¹ A kezdeményezés önmagában még nem jogalkotási javaslat, ugyanakkor előrevetíti az Európai Bizottság kultúra területét érintő jogalkotási törekvéseit. A kultúra illetően összekapcsolása más szakpolitikákkal az uniós cselekvés erősítésének irányába hat, míg azok a rendelkezések, amelyek a kultúra területén történő fellépést összekapcsolják az uniós értékekkel és az uniós költségvetési forrásokkal, felvetik a tagállami hatáskörgyakorlás szerződésben rögzített védelmének kérdését is.

Az Európai Bizottság kultúra terén látható jelenlegi ambiciózus törekvései fényben érdemes kitérni az Európai Unió és az UNESCO 2003-as immateriális kulturális örökség egyezményéhez fűződő viszonyára.³² Leginkább az ázsiai országok kezdeményezésére létrejött az immateriális kulturális örökség védelmének szabályozása

²⁹ Ld. pl. C-84/94. sz. ügy Egyesült Királyság kontra Tanács [ECLI:EU:C:1996:431] vagy C-490/10. sz. ügy Európai Parlament kontra Tanács [ECLI:EU:C:2012:525]; T-391/17. sz. ügy Románia kontra Európai Bizottság [ECLI:EU:T:2019:672].

³⁰ A soft law jelentőségéről a kultúra és oktatás területén általánosságban ld.: Kathryn Telling – Martino Serapioni: The rise and change of the competence strategy: Reflections on twenty-five years of skills policies in the EU. *European Educational Research Journal*, Vol. 18., N. 4. (2019) 392–395. <https://doi.org/10.1177/1474904119840558>

³¹ Elérhető: <https://culture.ec.europa.eu/hu/policies/strategic-framework-for-the-eus-cultural-policy>

³² <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage#item-0>

az 1972-es, a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló egyezmény sikerét és népszerűségét kívánta továbbvinni. Az egyezmény elsősorban a hagyományok, rítusok, társadalmi szokások, a természettel és a világegyetemmel kapcsolatos tudás, valamint az egyes közösségek sajátos életmódjának megőrzésére irányult. Ez az immateriális kulturális örökség folyamatos kölcsönhatásban áll környezettel, a természettel és a történelemmel, és elősegíti a népek, közösségek sajátos identitásának kialakítását. Az egyezmény és az egyezményben használt instrumentum a 2010-es évekre az ázsiai országok mellett igen népszerűvé vált az európai országokban is, amelyek saját kulturális hagyományaik és tradícióik, identitásuk védelmének eszközt látják benne.³³ Ugyanakkor az Európai Unió – dacára az UNESCO-val kialakított hosszú múltra visszatekintő intézményi együttműködésének – nem volt támogató sem az egyezmény előkészítése során, sem pedig az egyezmény tagállamok körében történő népszerűsítések. A témát kutató Hanna Schreiber professzor álláspontja szerint ez leginkább azzal magyarázható, hogy míg az egyezmény és a részes államok a szellemi természetű kulturális örökségben elsősorban a közösségek életútját és tartószervezetét látják és védik, addig az Európai Unió felfogása a „gazdasági érdekekhez és racionalitáshoz” kötött.³⁴ Mindez azt is mutatja, hogy bár a kultúra terén fennálló hatásköröket a bírói gyakorlat szerződésmódosítás nélkül kiszélesítette, az uniós intézmények elképzelései és törekvései nincsenek teljes összhangban a tagállamok nemzetközi szerződésben kifejezésre jutó közös akaratával. Miközben az egyezmény és az egyezményben részes uniós tagállamok fő célja, hogy „alulról-felfele” ívelő módon erősítse meg és védelmezze a közösségek és egyének kulturális hagyományait, illetve identitását, ideértve például a kultúrát érintő döntések előzetes egyeztetésének követelményét, addig az uniós felfogás inkább „felülről-lefele” ívelő módon kíván azonosítani vagy megteremtetni egy közös kulturális identitást. A felfogások közötti különbségnek az is következménye, hogy míg az egyezmény és a részes tagállamok olvasatában a közösségek és a kultúraátadás áll a védelem középpontjában, addig az uniós törekvés előterében a piac és a jólétemtermelő képesség áll. Az előbbi a kulturális sokszínűség megőrzését segíti elő, míg az utóbbi inkább a belső piac logikájában gondolkodik.

Az oktatás terén az Európai Bizottság a szintén ambiciózus „Európai Oktatási Térség” számos részterületből álló, átfogó jellegű kezdeményezést fogalmazta meg.³⁵ A mobilitási és csereprogramok erősebbre fűzésén túlmenően ennek része többek között a „Jean Monnet” akcióprogram, amely az „Európai Uniós tudatosság” oktatását irányozza elő az iskolai képzésekben. Emellett a kezdeményezés szintén fontos részét alkotja az úgynevezett „közös európai diploma címke” bevezetése, amely az európai diploma bevezetésének előszobáját jelenti egy három szakaszból álló és 2029-ig tartó

³³ Az egyezményt közel 190 állam ratifikálta, köztük pedig szinte valamennyi európai ország részes állama, ld. <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-safeguarding-intangible-cultural-heritage#item-1>

³⁴ Hanna Schreiber: Intangible Cultural Heritage, Europe, and the EU: Dangerous Liaisons? In: Andrzej Jakubowski et al.: *Cultural Heritage in the European Union. A Critical Inquiry into Law and Policy*. Brill, 2019. https://doi.org/10.1163/9789004365346_015

³⁵ Elérhető: <https://education.ec.europa.eu/hu> (a letöltés időpontja: 2026. január 20.).

folyamat eredményeként.³⁶ Az e tárgyban közreadott Tanácsi Állásfoglalás értelmében az európai diploma címke használatának egyik feltétele az EUSZ 2. cikkben rögzített értékeknek történő megfelelés.³⁷ Ezen kívül az új Erasmus+ rendelettervezet több olyan pontot is tartalmaz, amely a program, a források allokálásának és felhasználásának decentralizált jellegét gyengítik, miközben a Bizottság szerepét növelik nemcsak a programok, hanem a nemzeti irodák vezetőinek kiválasztása terén is.³⁸ Ezen túl az európai költségvetés és azzal összekötve az uniós értékek védelmére hivatkozva az Európai Unió jelenleg is fellép tagállamokkal szemben az oktatás területén. Így például a Tanács 2022. december 15-i végrehajtási határozata (2022/2506) bizonyos uniós források felfüggesztését rendelte el Magyarország vonatkozásában, elsősorban a közérdekű vagyonkezelő alapítványok által fenntartott felsőoktatási intézmények irányítási struktúrájában azonosított összeférhetlenségi kockázatok miatt.³⁹ Az érintett magyar egyetemek egy csoportja semmisségi keresetet nyújtott be az Európai Unió Törvény-székhéhez a Tanács 2022-es határozatának megsemmisítése érdekében.⁴⁰

Mindebből látható, hogy a kultúra területéhez hasonlóan az oktatás terén javasolt uniós fellépés célkitűzése is túlmutat a szerződésekben eredetileg rögzített hatáskörön és e hatáskörfoglalási elképzelés felveti a tagállamok önálló cselekvésének és e cselekvés védelmének kérdését.

4. Az európai fellépés korlátai

Az elmúlt évtizedekben – a hatásköri szabályok formális módosítása nélkül – az uniós fellépés jelentős mértékben kiszélesedett a tudományos élet, az oktatás és a kultúra egymással szorosan összefüggő területein, nagyrészt az Európai Bíróság evolutív jogértelmezésének köszönhetően. E bővülés egyrészt a belső piaci célkitűzésekből levezetett tágabb cselekvési lehetőségekből, másrészt az uniós alapjogok érvényesítésé-

³⁶ Ld. A Tanács lépéseket tett az új közös „európai diploma” címke bevezetése felé. Sajtóközlemény. 2025. május 12. <https://tinyurl.com/vuuypt8w>; és a Tanács állásfoglalása (C/2025/2939) a közös „európai diploma” címkéről és az esetleges közös európai diploma felé vezető következő lépésekről: Európa versenyképességének és az európai felsőoktatás vonzerejének fokozását. Elérhető: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8671-2025-INIT/hu/pdf>

³⁷ Tanácsi Állásfoglalás 10. pontja.

³⁸ Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az Erasmus+ programnak a 2028–2034 közötti időszakra történő létrehozásáról, valamint az (EU) 2021/817 és az (EU) 2021/888 rendelet hatályon kívül helyezéséről. Elérhető: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14944-2025-REV-1/hu/pdf>

³⁹ (EU) 2022/2506 tanácsi végrehajtási határozat az uniós költségvetés védelmét szolgáló intézkedésekről a jogállamiság elveinek magyarországi megsértése esetén, HL L 325, 2022.12.20., 94–109. o.

⁴⁰ Case T-115/23, Debreceni Egyetem v Council (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending; Case T-132/23, Óbudai Egyetem v Council and Commission (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending; Case T-133/23, Állatorvostudományi Egyetem v Council and Commission (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending; Case T-138/23, Semmelweis Egyetem v Council (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending; Case T-139/23, Miskolci Egyetem v Council and Commission (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending; Case T-140/23, Dunatújvárosi Egyetem v Council and Commission (action brought in 2023), General Court of the European Union, pending.

ből ered. Ugyanakkor ez a megközelítés eltérni látszik a szerződések által kialakított egyensúlytól, amely e területeken tudatosan nem egy egységes megoldás kialakítására törekszik, hanem a tagállamok demokratikusan kialakított szabályozási autonómiájának megőrzését szolgálja. Ennek megfelelően az európai szintű fellépés e tárgykörökben több irányból is korlátozott marad, amelyek főbb elemeit a tanulmány jelen része rendszerezve kívánja bemutatni és értelmezni.

4.1. Az európai cselekvést korlátozó jogelvek

Az uniós cselekvés kiszélesítése és e szélesítés dinamikája megbonthatja a tagállamok által a szerződésekben elfogadott egyensúlyt, amely a kultúra, a tudományos kutatás és oktatás területein alapvetően támogató és kiegészítő szerepet szán az Európai Uniónak. Ezt juttatják kifejezésre az EUMSZ 165. és 167. cikkeinek azon rendelkezései, amelyek mind a kultúra, mind pedig az oktatás területén a tagállami hatáskörök és a tagállami autonóm cselekvés elsődlegességének tiszteletben tartását írják elő többek között az európai sokszínűség megőrzés érdekében.⁴¹ E szerződéses szabályokat több olyan alapvető jogelv is támogatja, amely Európai Unió működésének és egyúttal az európai jognak is kifejezetten szerves részét képezi. Bár az Európai Bíróság a korábban felhívott releváns döntései között is hivatkozik a tagállami cselekvés tiszteletben tartásának és védelmének szempontjára,⁴² ugyanakkor az 1980-as évek második felétől kibontakozó, majd pedig a Maastrichti Szerződés elfogadásától erősödő esetjogi gyakorlat vizsgálata a változás olyan irányát és dinamikáját mutatja, amely kihívást jelent a tagállamok hatáskörének elsődlegessége és szabályozási autonómiája tekintetében. Az uniós fellépés változásának ezen iránya az egyes szerződéses rendelkezéseken túl az európai jogot átható általános jogelvek tekintetében is kérdéseket vet fel.

Ez alkotmányos és jogelvek közül e körben hármat érdemes kiemelni: szubszidiaritás, a közrend és a nemzeti identitás elvét. A szubszidiaritás és az azt kiegészítő arányosság elve elsősorban az uniós jogalkotással szemben támaszt garanciális követelményeket, amelyet a bírósági felülvizsgálat során is ellenőriz. Az európai jog összefüggésrendszerében a szubszidiaritás elve azt kívánja meg, hogy még ha az Európai Unió – ide nem értve a kizárólagos hatásköröket – rendelkezik is hatáskörrel egy terület vagy kérdés szabályozása tekintetében, ezt a hatáskörét a szubszidiaritás elvére figyelemmel gyakorolhatja, vagyis abban az esetben és addig a mértékig hozhat döntést, ameddig a tagállamok nem tudják kellően rendezni az adott kérdést, és ami így hatékonyabban rendezhető európai fellépés révén.⁴³ A szubszidiaritás és az arányosság

⁴¹ Az EUMSZ 165. cikk (1) bekezdése szerint „[...] ugyanakkor teljes mértékben tiszteletben tartja a tagállamoknak az oktatás tartalmára és szervezeti felépítésére vonatkozó hatáskörét, valamint kulturális és nyelvi sokszínűségüket.”, valamint EUMSZ 167. cikk (1) bekezdés „[...] tiszteletben tartva nemzeti és regionális sokszínűségüket, ugyanakkor előtérbe helyezve a közös kulturális örökséget.”

⁴² Ld. pl. C-60/84. és C-61/84. sz. egyesített ügyek Cinéthèque SA és társai kontra Fédération nationale des cinémas français [ECLI:EU:C:1985:329] és C-490/20. sz. ügy V. M. A. kontra Stolichna obshtina, rayon „Pancharevo“ [ECLI:EU:C:2021:1008].

⁴³ EU SZ 5. cikk (1) és (3) bekezdések. Részletesen ld. Koen Lenaerts et al. (eds.): *EU Constitutional Law*. Oxford, Oxford University Press, 2021. 98–104.

elvének alkalmazásáról szóló 2. jegyzőkönyv részletesen rögzíti azoknak a feltételeknek az összességét, amelyeknek figyelembevételét a szubszidiaritás elve megköveteli.

Az oktatás és a kultúra vonatkozásában az uniós hatáskörgyakorlást mintegy járulékos hatáskörgyakorlásként számos esetben a belső piac számára biztosított kizárólagos hatáskör teremti meg, amelyet az Európai Bíróság gyakorlata a rugalmassági klauzula, vagyis a beleértett hatáskörök elve alapján a korábban felhívott Edicom ügy nyomán elfogad. Lévén, hogy a belső piac szabályozása kizárólagos uniós hatáskörbe tartozik, így a szubszidiaritás elvében megjelenő feltételek szerződésben megkövetelt és a hatáskör gyakorlásához szükséges vizsgálata elmarad. Ez az értelmezés ugyanakkor azt a veszélyt hordozza magában, hogy tagállami cselekvést és hatáskörgyakorlást védő garanciális jogelv nem érvényesül, mert a belső piaci hatáskör mintegy elnyeli a további hatásköröket. Ehhez kapcsolódó további aggályt vet fel, hogy bár az oktatás és a kultúra területén a szerződéses rendelkezések kifejezetten kizárják a harmonizáció lehetőségét, mind az uniós alapvető jogok felhívása, mind pedig a legújabb kezdeményezések mégis egyfajta bújtatott vagy közvetett harmonizáció irányába is hathatnak.

E körben érdemes kiemelni a közrend (*public order/ordre public*), különösen az immateriális közrend fogalmát, amely európai jogi összefüggésben egyfelől jogkorlátozó hatású, másfelől azonban garanciális jelentőségű abból a szempontból, hogy hozzájárul az uniós és tagállami hatáskörök megosztásához és a tagállami önállóság és szuverenitás védelméhez. Az uniós szabadságokat korlátozó közrend fogalmának az európai jogban autonóm jelentése van, amelyet az Európai Bíróság fejlesztett ki az esetjogában és bár korlátok között figyelembe vesz nemzeti eltéréseket, de az Európai Bíróság jogosult értelmezni és ellenőrizni.⁴⁴ Emellett azonban az immateriális közrend fogalma és tartalma szorosan összefonódik egy-egy politikai közösség sajátos fejlődésével és berendezkedésével, így ebből következően pontos jelentése országokként eltérő. Ugyanakkor olyan fontos értékekre utal, amelyek meghatározó jelentőségűek egy-egy politikai közösség számára és ezért annyira alapvetőek a jogrendben, hogy feltétlen tiszteletet követelnek.⁴⁵ Az oktatás és a kultúra bizonyos rétegei olyan területeket is magukban foglalnak, amelyek bensőséges módon forrnak össze egy-egy országban elismert és védelmet élvező közrend fogalmával, függetlenül annak pontos tartalmától vagy követelményeitől. Ez leginkább annak köszönhető, hogy jelentős mértékben az oktatás és a kultúra nyújtják azt a terepet, amelyben az élet egy-egy közösségre sajátosan jellemző rendje átörökíthető és továbbadható. Ebből következően e területek alapvető intézményei a közrend fogalmának védelmi körébe sorolhatók. Ebből fakad az is, hogy a tagállamok az európai együttműködés számára alapvetően támogató és segítő szerepet szánnak saját alapvető intézményeik megerősítése érdekében. Az Európai Bíróság ugyanakkor általában véve megszorítóan értelmezi a közrendi korláto-

⁴⁴ C-36/75. sz. ügy Rutili kontra Ministre de l'intérieur [ECLI:EU:C:1975:1219]; C-348/96. sz. ügy Büntetőeljárás Donatella Calfa ellen [ECLI:EU:C:1999:6]; C-36/02. sz. ügy Omega Spielhallen und Automatenaufstellungs-GmbH kontra Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn [ECLI:EU:C:2004:614].

⁴⁵ Lange de Roel: The European Public Order, Constitutional Principles and Fundamental Rights. *Erasmus Law Review*, Vol. 1., Iss. 1. (2007) 3–24. <https://doi.org/10.5553/ELR221026712007001001002>

zást, különösen az integráció fő céljaként elismert szabadságok korlátozása során.⁴⁶ Az oktatás és a kultúra területeit vizsgálva hasonló következtetésekre lehet jutni, mert az Európai Bíróság eddigi esetjogi gyakorlatában csak kivételesen adott helyt közrendi hivatkozásnak.⁴⁷

Az immateriális közrend fogalmával közvetlenül összefügg az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésében is megjelenő nemzeti identitás fogalma, amely szintén garanciális rendelkezés a hatáskörök elkülönítése és a tagállami cselekvés önállóságának megőrzése terén. A minden országban egyedi nemzeti identitás magában foglalja a világ megismerésének módját, a világról alkotott felfogást, a hagyományokat és szokásokat, erkölcsi értékeket és erényeket, valamint az élet kialakított rendjét. Ezen ismeretek nemzedékek közötti átadásához nagy részben az oktatás és a kultúra dimenziói nyitnak kaput, vagyis ebből szempontból vizsgálva az iskola és a kultúra identitásteremtő és fenntartó szerepet tölt be egy-egy közösség életében. Bár a nemzeti identitás védelme EUSZ alapvető rendelkezései között jelenik meg, az Európai Bíróság szűk kivételtől eltekintve nem hívta fel a releváns ügyekben, így a hatáskörök kijelölése és elhatárolása terén nem tudta betölteni a garanciális szerepét.

A tanulmány vizsgálata szempontjából ugyanakkor a nemzeti identitás kérdése tágabb összefüggésekhez is elvezet.

4.2. Az oktatás és kultúra szerepe az európai országokban

Az oktatás és a kultúra olyan tengelyt alkot, amely lehetővé teszi, hogy egy közösség az egyedi módon rá jellemző sajátos világnézetet, világról alkotott felfogást és a világ megismerésének módját átadhassa nemzedékről nemzedékre. Az élet és a kultúra átadásának elsődleges közvetítő közege a család, a világot pedig az ember egy közösség tagjaként, annak kultúráján, erkölcsrendszerén és módszerein keresztül képes megismerni és megérteni.⁴⁸ Később aztán ez – az európai civilizációs körben részben keresztény, részben pedig nemzeti hagyományok gyökereiből táplálkozó – szellemi örökség szolgálhat talapzatként újabb és további gondolatok megfogalmazásához vagy fejlesztéséhez, ez nyújt lehetőséget mind az egyének fejlődéséhez és szabad kibontakozásához, mind pedig a közösség identitásának és szellemi önazonosságának megőrzéséhez. Az oktatás, a kultúra és a család egymást kiegészítő és egymásba fonódó szerepe ennek megfelelően elengedhetetlen egy ország közösségének fennmaradása és önrendelkezésének megőrzése szempontjából. Az immateriális közrendhez és a nemzeti identitáshoz kapcsolódó sajátos bensőséges és kölcsönös dialógusa miatt egy-egy közösség legbensőbb és legfontosabb döntései közé tartozik a kultúra megóvása és ápolása, az oktatás és az arra épülő tudományos kutatások szervezése, valamint ezen

⁴⁶ Karsai Krisztina: A közrend Európai (jogi) fogalma. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények* 12, 2011. 29–38.

⁴⁷ E kivételes ügyek egyike volt az Omega ügy, C-36/02. sz. ügy Omega Spielhallen und Automatenaufstellungs-GmbH kontra Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn [ECLI:EU:C:2004:614].

⁴⁸ Bellamy i. m.

területek intézményeinek kialakítása és védelme. Ezeken a területeken tehát e megfontolásokra figyelemmel alakíthatóak ki az európai cselekvés funkciói és határai.

Ezen kívül az európai fellépés tekintetében azonosítható egy praktikus vagy külső korlát is. Az oktatáshoz szorosan kapcsolódó tudományos tevékenység és az akadémia szabadság az európai alkotmányos kultúrában a tágabb értelemben vett véleménynyilvánítási szabadság vívmánya és annak védelmi köréhez tartozik.⁴⁹ Ez ad lehetőséget tudományos diskurzus kialakítására és fejlődésére, amely ugyanakkor egy-egy ország szélesebb értelemben vett nyilvánosságának szerves részét alkotja. Különösen igaz ez a társadalomtudományok esetében, így például a történelemtudomány, a politikatudomány, a közgazdaságtan vagy a jogtudomány területén. Ebből következően a tudományos élet kutatási és oktatási hangsúlyai tagállamonként – az egyes országok sajátos történelméhez, földrajzához, időszzerű társadalmi vagy gazdasági kihívásaihoz igazodóan – eltérőek. Ennek megfelelően az ehhez szükséges erőforrások biztosításáról és elosztásáról – az akadémiai szabadság védelmének garanciális elvei mellett – elsősorban a tagállamok döntenek demokratikus úton. Mint ahogy a közéleti és politikai viták esetében sincs egységes páneurópai diskurzus, úgy az akadémiai és tudományos párbeszéd, különösen a társadalomtudomány területein, országokhoz tapad. Ugyanakkor mindez az EUMSZ 165. és 167. hivatkozott cikkeiben is elismert sokszínűséget tükrözi, amelynek védelme és támogatása a módszerek és nézőpontok nagyobb változatossága és ütköztetése révén jótékonyan hat az európai szellemi élet versenyképességére és pezsgésére.

Ebben az összefüggésben az uniós fellépés korlátozása és a szubszidiaritás elve a tagállamok önrendelkezési szabadságát, a demokratikus módon kialakított szakpolitikai választását és intézményi berendezkedését védi.

5. Összegzés

Bár az oktatás és a kultúra területei nem tartoztak az európai integráció eredeti célkitűzései közé, az 1970-es évektől kezdődően mind az uniós jogalkotásban, mind pedig az Európai Bíróság hatáskör-értelmező és jogfejlesztő esetjogában fokozatosan növekvő jelentőségre tettek szert. Kezdetben az uniós jogalkotás – egyfajta „jogi mérnökösködés” megközelítésben – a közös európai identitás kialakításának és megerősítésének lehetséges eszközeit kereste, amelynek keretében e területeket érintő programok és normák megalkotása iránt mutatott érdeklődést. Ezt a folyamatot az Európai Bíróság esetjogának kibontakozása követte és erősítette meg.

Az Edicom-ügyben lefektetett elvekre épülő bírói gyakorlat a beleértett hatáskörök doktrínájára támaszkodva elfogadhatónak tekinti, hogy a belső piaci hatáskörön alapuló, ilyen célokat szolgáló uniós normák az oktatás és a kultúra területére is szabályozó hatást gyakoroljanak. Részben ez, az uniós cselekvés mozgásterét tágító bírósági gyakorlat, részben a Maastrichti Szerződésben rögzített hatáskörök, részben pedig az uniós alapjogi követelmények érvényesítése következtében az utóbbi időszakban az

⁴⁹ E körben ld. *Mustafa Erdoğan and Others v. Turkey*, nos. 346/04 and 39779/04., 2014. május 27-i ítélet; 33–41. bekezdések.

uniós intézmények egyre ambiciózusabb szabályozási törekvéseket fogalmaznak meg az oktatás és a kultúra területein. A történeti fejlődés vizsgálata alapján megállapítható, hogy az uniós jogalkotó intézmények és az Európai Bíróság egymásra hatva, kölcsönösen erősítve egymás törekvéseit és gyakorlatát, fokozatosan szélesítették ki az uniós cselekvés terét e tárgykörökben. A folyamat iránya és dinamikája ugyanakkor arra is rámutat, hogy e fejlődés nyomán gyengültek a hatáskörök vertikális megosztását, valamint a tagállami szabályozási autonómiát védő garanciák.

E tendencia az európai jog alapelveinek érvényesülése szempontjából is kérdéseket vet fel. Az oktatásra és a kultúrára kiható, a belső piaci – kizárólagos – hatáskörre alapított uniós fellépés nemcsak az e területeken irányadó támogató és kiegészítő hatáskörök kereteit lépi túl, hanem magában hordozza annak kockázatát is, hogy a szubszidiaritás elvéből fakadó garanciális követelmények vizsgálata és érvényesítése háttérbe szorul. Noha e területek szoros kapcsolatban állnak az immateriális közrenddel és a nemzeti identitással, a bírósági gyakorlat mindeddig nem bizonyult alkalmasnak arra, hogy e szempontok mentén egyértelműen kijelölje az uniós fellépés korlátait, illetve kellőképpen biztosítsa a tagállami autonómia védelmét.

Tágabb összefüggésben szemlélve e területek szorosan kapcsolódnak az egyes államok szellemi önrendelkezéséhez és önazonosságának megőrzéséhez. Egy közösség sajátos világnézetét, a világról alkotott felfogását és a világ megismerésének módját nagy részben az oktatás és a kultúra egymással összefonódó rendszere révén képes nemzedékről nemzedékre tovább örökíteni. Éppen ezért e területek intézményi és jogi kereteinek kialakítása, valamint szervezeti struktúrájának meghatározása a nemzeti közösségek egyik legbelsőbb döntései közé tartoznak, amely egyúttal az uniós cselekvés határait is kijelöli. E belső dimenzió mellett külső aspektusként jelenik meg, hogy az oktatáshoz kapcsolódó tudományos kutatás és az akadémiai szabadság az európai államok közéleti és kulturális nyilvánosságának szerves részét képezi, amelynek sokszínűségét a szerződések is védelemben részesítik.

Míndezek a szempontok együttesen határozzák meg az európai fellépés funkcióját és célját az oktatás és a kultúra területén. Ebből következően az uniós cselekvés – a szerződéses keretekkel, az immateriális közrend és a nemzeti identitás védelmével, valamint az európai sokszínűség megőrzésének követelményével összhangban – meghatározó jelentőségű, de az európai sokszínűség megőrzése érdekében támogató és kiegészítő szerepet tölthet be az oktatási és kulturális politikák kialakításában és összehangolásában.

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOG ÚJJÁSZÜLETÉSE A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

Varga Csaba*

Jogfilozófiai elköteleződhetésem hivatássá válásának kulcsmozzanata lehetett az a pillanat, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetébe 1965 tavaszán bekerültem.¹ Annak köszönhettem ezt, hogy pécsi *alma materem* képviselőiként Csizmadia Andor professzor, akkori dékánom, a hazai jogtörténet *doyenje*, valamint az Intézet egyik, immár országos hírű kutatója, a hazai jogszociológiát újra alapító Kulcsár Kálmán főmunkatárs erőteljes ajánlása nyomán a hazai jogban elsődleges tekintélyű Szabó Imre igazgató akadémikus² hajlandó volt beszélgetésre fogadni, majd ennek nyomán felvett a magyar jogtudományművelés akkor legpatinásabb és valóban kiemelkedően teljesítő saját műhelyébe. Személyes érdeklődésem csakúgy, mint éppen jogvégeztésként csekély előéletem és egyáltalán felmutatható teljesítményem egyértelműen a jogot illető filozofikus problematizálás volt, és vágyam sem más, mint hogy – Szabó Imre osztályvezetősége mellett – az akkor újító erejű Kulcsár Kálmán és Peschka Vilmos ihlető közelségébe kerüljek.

Bekerülésem pillanata azonban rögvest traumatizált. Mert úgymond gyakoronki időtartamra, de a jövőt illető bizonyosság nélkül – új, akkor, úgyszólván az én

* Professor emeritus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5256-0518>

¹ Varga Csaba: Pályakezds az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályán. *Jogelméleti Szemle*, 2010/1. <https://doi.org/10.59558/jesz.2010.1>

² Szabó Imre (1912–1991) Beregszászon született ügyvéd apától s szüleivel később Munkácsra költözött. Ahhoz, hogy Kárpátalján praktizálhasson – ami akkor gyakorlatilag osztrák jogot alkalmazó cseh kormányzóság volt –, az azt tanító prágai Károly Ferdinánd Egyetemre kellett járnia. Elméleti-jogi kérdésekben jó néhány publikációja jelent már meg a háború előtt, főként a Korunk (Kolozsvár) hasábjain. Az üldöztetések időszakát már Budapesten élte át. A kommunista hatalomátvételtől (1949) az igazságügy kodifikációs főosztályának vezetője, marxista állam- és jogelméleti tanszékvezető (1949–1955), a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének alapító igazgatója (1955–1981); a szellemi teljesítményért kapható legmagasabb állami elismerés, a Kossuth-díj egyik első kitüntetettje (1953).

esetemre bevezetett gyakorlatra hivatkozással – a frissen alakult Jogösszehasonlító Osztályra kerültem.

Mert mi zajlott ott? Komparatiztika? Nem egészen; hanem tisztán dokumentáció: egyfajta regisztráció, pontosabban külföldi fejlemények adat-pozitivizmusa. Az 1950-es években alakult, a szocialista és tőkés országok jogalkotását és jogirodalmát rögzítő, s ebben az akadémiai intézetben változatlanul tovább működő Dokumentációs Osztályból kiváltképpen, egyfajta párhuzamosságban fejlesztetett ez ki 1963-ban, amivel Szabó Imre most új, szocialista vívmányként rehabilitálta azt, aminek az elpusztításában jó egy évtizede, amikor a kommunista hatalomátvétellel a korábbi egyetemi-akadémiai életet elvtársaival együtt lefejezték, maga is vezető szerepet játszott. És most éppen miért? Mert egyfelől világszerte divatba jött – és az akkori kölcsönös atomfenyegetés árnyékában egyszerűen a továbbélés szükséglete lett –, hogy a békés egymás mellett élés kékgalambos szimbólumával látszólag egyé nyilvánítsák a világot. Nos – gondolhatták az akkori szerepjátékosok, s éppen nem jogtalanul –, ha mindez így van, úgy ez utat nyit majd annak is, hogy az úgynevezett szocialista világrend kinyíljk az addig hidegháborús konfrontáció pszichózisával általunk csakis untilg becsmértelt Nyugat felé, egyszersmind pedig azzal a nem titkolt haszonnal kell járjon, hogy ezen új, addig nem ismert indokra támaszkodva most már biztosíttassék valamelyes tér belföldről kiutazásra, külföldről beutazásra, ismerkedésre és kölcsönös konferenciázásra egyaránt. Ám másfelől azért is, mert szemben a két háború közti *New Deals*³ autoritarianizmus-változataival, amik bármekkora területen hódítottak is ezeréves birodalom-alakulásokat remélve, akkori (az alaknyerés időrendje szerint) bolsevik, majd fasiszta, végül nemzetiszocialista formáikkal a komparatista tipológiákban nemcsak jogesaláddá, de még jogesaládon belüli példázatokká sem nemesültek, ez most viszont lehetőséget kínált a szovjet jognak és csatlós mintázatainak arra, hogy kiharcolják maguknak egyenesen egy önálló jogtípus státusát; sőt, ha ebben sikerrel jártak, úgy az emberi mivolt addigi antipólusából, a hidegháború úgymond gonoszának a megtestesítőjéből eme új *Realpolitik* jegyében immár egyenesen az ember civilizációs törekvése *sui generis* válfajává magasodhassanak.⁴ Ezzel a Szabó Imre koncipiálásában (is) megvalósult kezdeményezéssel⁵ tehát a szocializmus

³ Emil Lengyel: *The New Deal in Europe*. New York–London, Funk & Wagnalls, 1934.

⁴ Figyelemreméltó, hogy abban az egy-két évtizedben, a nemzetközi biztonságpolitika mélypontján, hiszen akut atomháborús fenyegetettségben, legalábbis a jog szűken teoretikus mezsgyéjében ez mindazonáltal áttörő sikert, valódi s majdhogynem kiütéses, mert az ellenfelet a kellő reagálás képességétől megfosztó győzelmet eredményezett.

⁵ A „láncos kutya” Joszip Broz Tito országában 1956 január 1-én kezdte meg működését Borislav T. Blagojević (1911–1985) későbbi belgrádi rektor (1956–1978) alapításával és vezetésével az Institut za uporedno pravo, mely a mai napig publikálja a *Strani pravni život / Foreign Legal Life* (1956–) szakmailag kiváló folyóiratát; vö. https://sr.wikipedia.org/wiki/Institut_za_uporedno_pravo ill. <https://www.stranipravnozivot.rs/index.php/SPZ> Ő már egy évtizeddel korábban kezdett érvelni a komparatiztika mint módszer feltétlen használata mellett; vö. Borislav T. Blagojević: *Le droit comparé – science ou méthode. Revue internationale de Droit comparé*, Vol. 5., No. 4. (1953) 649–671. <https://doi.org/10.3406/ridc.1953.6638>

Amikor az 1956 forradalmi eseményeit követő magyarországi megtorlás nemzetközi vitákat gerjesztett, ezeket olyan fogalmak nyugat–keleti összemérhetőségével vívták, mint a törvényesség vagy a törvényeknek alárendeltség, s utóbb a komparatizmus szocialista kérdése is az ezekre adott vá-

és joga sikerrel legitimálta önmagát,⁶ nem kevesek szemében azt is elfogadtatva, hogy az emberi nemesedés történetében bármiféle előzményhez képest még felsőbbrendű is, hiszen határozott jövőképe van.

Nos, ilyesfajta hivatással született, ilyené lett, és ilyen maradt a szocialista jogösszehasonlítás.

Szorosan a jog területén maradvá, paradoxikus módon Szabó Imre számára mindazonáltal ezen új diszciplína legfontosabb mondanivalója mégsem volt más, mint maga a *comparatio* elvi kizártsága a nemszocialista és a szocialista berendezkedések között, mivel a kizsákmányoló/nemkizsákmányoló ellentétének a fényébe állítva ezek az uralkodó doktrína szerint eleve egymást tagadó minőségek: utóbbi váltja az előbbit, tehát nemcsak eltérő, de éppen egymást kizáró jogtípusok. Amivel pedig alapondo-

---

laszokon nyugodott. A varsói Stefan Rozmarn (Lwow 1908 – Warszawa 1969) egyetemi tanár, a lengyel alkotmány (1952) megszövegezője is ebből az érvelési körből – https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1958_num_10_1_11754?q=%22Stefan+Rozmarn%22 – érkezett el a voltaképpeni jogösszehasonlításhoz. Ezekre a körülményekre ld. János Tóth (aki akkoriban zürichi privát-docens és az International Commission of Jurists közép- és kelet-európai referense volt): *Comparative Law in Eastern Europe. Journal of the International Commission of Jurists*, Vol. 6., No. 2. (1965) 245–277.; a komparatista indításhoz pedig ld. még Monique Weyl – Roland Weyl: *Y-a-t-il une conception marxiste du droit comparé? La Nouvelle Critique*, No. 127. (Juin 1961) 146.

A szocialista táborban egymásra következő publikációkkal cseh szerzők indítják a problematikát, amihez – eleinte még szintén a rendszerek közti összehasonlíthatatlanság fenntartásával – majd utóbb csatlakoznak magyar szerzők. Ld. Rudolf Bystrický: *Za marxistickou srovnávací právovědu*. [Egy marxista összehasonlító jogtudományért.] *Právník*, Vol. 101., No. 8. (1962) 625–637.; Jiří Boguszak: *K otázce tzv. srovnávací právovědy*. [Az összehasonlító jogtudomány kérdéséhez.] *Právník*, Vol. 101., No. 9. (1962) 803–806.; Viktor Knapp: *Verträge im tschechoslowakischen Recht (Ein Beitrag zur Rechtsvergleichung zwischen Ländern mit verschiedenen Gesellschaftsordnung)*. *Rebels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, Vol. 27., No. 3 (1962) 495–518.; Szabó Imre: *Ellentmondások a különböző társadalmi rendszerek joga között*. *Állam- és Jogtudomány*, 1963/1. 155–167.; M. Svoboda: *Jestě k marxistické srovnávací právovědě*. [Még egyszer a marxista összehasonlító jogtudományról.] *Právník*, Vol. 102., No. 5 (1963), 388–390.; Viktor Knapp: *K otázce socialistické srovnávací právní vědy*. [Egy szocialista összehasonlító jogtudomány kérdéséhez.] *Právník*, Vol. 102., No. 5. (1963) 391–402.; Szabó Imre: *Összehasonlító jogtudomány*. In: Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelméletéről*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 39–88.; Eörsi Gyula: *Jogösszehasonlítás és békés együttélés*. *Állam- és Jogtudomány*, 1964/3. 380–393.; és Gyula Eörsi: *Comparative Analysis of Socialist and Capitalist Law. Co-Existence*, No. 2. (November 1964) 139–151.; Imre Szabó: *La science comparative du droit. Annales Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae: Sectio juridica*, Vol. 5. (1964) 91–134.; С. Л. Зивс: *О методе сравнительного исследования в науке о государстве и праве. Советское государство и право*, 1964/3. 23–35.; és S. L. Zivs: *Comparative Research into the Science of State and Law. Review of Contemporary Law*, Vol. 11., No. 2. (1964) 145–157.

E körbe vágó első írásom – Varga Csaba: *Összehasonlító jog és társadalomelmélet*. *Állam- és Jogtudomány*, 1966/4. 732–736. (amit már megelőzött jogi komparatistizikai elemző három annotáció) – Jerome Hall nyomán jogösszehasonlítást és jogbölcséletet problematikaként összekapcsol; hasonló irányban fogja majd e körben publikálását elkezdni akkor és ott főnököm – paradox, de jellemző módon a jogösszehasonlítás gondviselőjének nem korábban, mint évekkel később jelent meg e tárgyban az első írása, ld. Péteri Zoltán: *A társadalmiság kérdései a jogösszehasonlításban*. *Állam- és Jogtudomány*, 1970/2. 230–248 – úgyszintén.

⁶ Ennek beteljesedésszerű monumentuma Imre Szabó: *The Socialist Conception of Law*. In: René David (szerk.): *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 2. Tübingen, The Hague–Paris, Mohr & Mouton, 1976. (ch. III) 49–84.

latában a szocialista jogösszehasonlítás nem mást, mint önmagát, a *comparatio* sajátzerűségének az értelmességét tagadta meg; s ebből valamennyit is csak némi idő elteltével engedett. Hiszen az 1950 nyarán Sztálintól kirobantott úgynevezett nyelvtudományi vita⁷ rögvest a marxizmus társadalommagyarázatának közepébe, az alap és felépítmény kérdésébe, s ezzel – egyebek közt, de szükségszerűen – abba a következtetésbe torkollott, hogy felépítményi mivolta okán már eleve kizárt a jog bármiféle kontinuitása. Merthogy adott gazdasági alapnak egy másikkal történő felváltásakor nem annak egykori felépítménye folytatódik, hanem az új alap úgymond maga termeli majd ki a néki megfelelő új felépítményt.⁸ Hallatlan leegyszerűsítésével egy ilyen forradalmi utópizmus azonban, ha megtermékenyíthette volna a gyakorlatot, óhatatlanul jogtechnikai nihilizmushoz vezetett volna; doktrínereji így utóbb némi finomításra kényszerültek. Elismerésre került tehát, hogy merő technikai mozzanataiban valóban létrejöhet valamelyes akár formális hasonlóság látszata – pontosan úgy, ahogyan a sztálini vitában már maguk is a legkomolyabban konkludáltak: a szovjetépítéshez nem kell felszedni a cári vasutat, sőt krampácsra a kommunizmusban is szükség lesz majd.⁹

Egy germán gondolati absztraktumból született efféle orosz revolucionárius rövidre zárás persze a saját logikája mentén tovább burjánzik. Így például felveti, hogy mindez a dilemma egyszersmind szükségképpen maga a jog kérdésében gyökerezik, annak egyirányú, de határozott megválaszoltatásában, vajon eszközként működtetett osztálylényeg-e a társadalmi osztályok harcában a jog, vagy magatartás befolyásolására alkalmas pusztán technikák halmaza. Szabó Imre természetesen a jogot az uralkodó osztály eszközeként határozta meg a jogot, a szocialista jogot pedig a kizsákmányolás meghaladására elkötelezett osztály termékeként.¹⁰ (Ez lesz majd az, amit kései ontologizálásában egy előzményeitől minőségileg eltérő alap minőségileg eltérő termelési viszonyainak a sajátos visszatükröződéseként, azaz – legalábbis potenciálisan – egyszerre lételméleti és ismeretelméleti kategóriaként fog láttatni.¹¹) Nos, a jog tehát felépítmény-elem, márpedig felépítményi összetevőként nem tágabban, hanem kizárólag az őt létrehozó alap viszonylatában értelmezhető. Az egymást váltó társadalmi-gazdasági formációk elméletében így jönnek létre ezek függőségeiként az eltérő lényegű (rabszolgatartó, feudális, kapitalista, majd szocialista) jogtípusok.

⁷ Válaszul úgymond egy munkásné kérdéseire, mintegy ürügyként a megszólalásra, Sztálin adta meg a felvilágosítást a központi lap, a *Pravda* 1950. évi június 20-i, július 4-i és augusztus 20-i számában – <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/stalin/voprosy.html>, ill. <http://www.philology.ru/linguistics/stalin-50.htm>, angolul <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1950/jun/20.htm>; összegyűjtve in В. В. Виноградов (ред.): *Вопросы языкознания в свете трудов И. В. Сталина*. Москва, Изд-во МГУ, 1952. 412.

⁸ Vö. Varga Csaba: A jog mint felépítmény: Adalékok az alap–felépítmény kategóriapár történetéhez. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1986/1–2. 35–75., valamint Varga Csaba: *Politikum és logikum a jogban*. Budapest, Magvető, 1987. 153–213. <https://mek.oszk.hu/14300/14393/>

⁹ Alice Erh-Soon Tay – Eugene Kamenka: Marxism and the Problem of Legal Continuity: Recent Trends in Communist Legal Theory. *ASLP [Australian Society of Legal Philosophy] Bulletin*, No. 14. (1980) 30–60. <http://www.austlii.edu.au/au/journals/AUSocLegPhilB/1980/4.pdf>, az európaiakon túl a hasonló gondolatkörben mozgó kínai vitákat is részletesen elemezve.

¹⁰ Szabó Imre: *A szocialista jog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963. 454.

¹¹ Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.

És miután a jogtípusok tanaként ez sikerrel elismertetést nyert, lassan oda enyhült majd, hogy „specifikusan jogi” gyanánt a figyelemből már jusson valamennyi a technikai elemekre is. A *comparatio iuris* tekintetében – Szabónál és másoknál – ebből lett a „belső” és a „külső” összehasonlítás megkülönböztetése aszerint, hogy azonos jogtípuson belül vagyunk-e, amikor is jogintézményeink célra rendeltsége és társadalmi funkcionál(tat)ása tekintetében lehetséges a komparáció, avagy ellenkezőleg, eltérő jogtípusokkal állunk szemben, amikor is közösként csak – vélte így – merő technicitásokra bukkanhatunk: a voltaképpeni összehasonlítás ilyenkor lehetetlen tehát, hiszen semmi lényegeset nem árulhatna el a tényleges működ(tet)és mögöttéséről.

Messze nem kizárólag, de talán legelsőbben is Szabó Imréhez, hazai és nemzetközi intézményi szervező munkájához fűződő teljesítmény, hogy elismertette a jogösszehasonlítást a marxizmuson belüli közelítés és elemzési módszer gyanánt, majd diszciplínaként is – amiként ez (főként lengyel s kisebb részt magyar – Kulcsár Kálmánnak köszönhető – háttérmunkával) a jogszociológia esetében, s amiként ez majd (hazai intézeti szerzők kiterjedt tanulmányi megalapozásának köszönhetően) az emberi jogok problematikájával is megtörtént.¹² Márpedig e teljesítmény horderejében az is benne foglaltatik, hogy ugyanezzel az aktussal (bárha a magyar jogtudomány színében) elősegítette magának a szocializmus jogtudományának a kitörését a szovjetvilág önmaga emelte karanténjából. Talán nem véletlen eseményként adódott ezért, hogy Szabó Imrét – aki az első világháború határmódosításai következtében szláv nyelvi környezetben felnöve kitűnő oroszra könnyedén tett szert – a Szovjet Tudományos Akadémia egyetlen jogász tagjává megválasztották.¹³

¹² Vö. Varga Csaba: A szocializmus marxizmusának jogelmélete: Hazai körkép nemzetközi kitekintésben. In: Varga Csaba (szerk.): A szocializmus marxizmusának jogelmélete Magyarországon. [Függelék in] *Jogelméleti Szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/varga16.html>

¹³ Szovjet referencia-honlapok szerint – pl. https://biograficheskiy_slovar.academic.ru/5572/ vagy <https://sci.aha.ru/ALL/VOC/voc.php?txt=%D1%C0%C1%CE> – 1976-ban választották a külföldi tagok közé, noha ez például a https://ru.wikipedia.org/wiki/Категория:Иностранные_члены_АХ_СССР felsorolásában ugyanakkor nem szerepel.

Szabó Imre kemény volt saját meggyőződéseiben, amiknek újragondolására azonban hosszabb távon és okos vitákban mindazonáltal hajlott. Ennek egy általam dokumentált (mert saját tanulmányomat illető) esetére ld. Varga Csaba: A jog meghatározásának néhány problémája a szocialista jogelméletben. [Vita.] [1966.] In: Varga Csaba: Útkeresés. Kísérletek – kéziratban. [Jogfilozófiák] Budapest, Szent István Társulat, 2001. 59–64. <http://mek.oszk.hu/15300/15346> Mentalitására jellemzően mindennemű szélsőségségtől már ifjúkorában irtózott, s adott kereteken belül kompromisszumra kész volt. Nemzetközi kapcsolatrendszerében a szovjetbirodalom moszkvai és kelet-berlini/potsdami alkalmi túlzásainak mérséklését kereste: némi kiegyenlítődést, például a közjogi struktúrájában „elhajló” jugoszláv közelítéseknek is a jogtudományi tárgyalás „rendes” körébe történő beemelését.

Igaz, hogy éveken át történő sugalmazásom hatására is, de végül – s ezzel egy ilyen vállalkozás politikai felelősségét is a vállára véve – elfogadta, sőt támogatta a Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének polgári jogelméleti irodalma köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 383. végül megvalósult kívánalmát – amihez még csak hasonló sem jelent meg, sehol és soha a szovjetbirodalomban, hiszen a „tőkés”, az „imperialista”, a „reakciós” doktrínák úgymond nem megismereendők, hanem éles („osztályharcos”) kritikával megsemmisítendőek voltak (amik a többi szocialista országban ezért nem is voltak közönséges halandóknak hozzáférhetőek tudományos könyvtárakban sem) –, ám amikor a kézirat összeállt, határozottan kicenzúrázott szövegeket, amik utóbb könyörgésemre házi kiadványként, mint a Varga Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest,

Milyen komparatiztika indult meg tehát 1963-ban e Jogösszehasonlító Osztályon? Ha egyenkénti benyomásokra hallgatok, úgy ezek külön-külön figyelemreméltó társakról és emberminőségekről kell szóljanak. Ám ha mindezeket együttvéve a hazai jogtudományosság vezető műhelyének kiválóságaihoz mértem, úgy mindazonáltal némiképpen szedett-vedett állománynak is tetszik ugyanez. Mert egyfelől külön-külön izgalmas és többnyire teljes, olykor immár csaknem befejezett életutak állottak már az egyes munkatársak mögött. Másfelől viszont e munkatársak¹⁴ – a régi rezsim viszszavonult külügyi előkelőségétől bukott kommunista nagykövetig, a hatalomátvétel utáni tisztogatások során leépített igazságügyi tisztviselőtől „A mór megtette kötelességét, a mór mehet” módjára¹⁵ szélnek eresztett egykori népbírói vezető vérbíróig, tehetséges ifjúkommunistától kiváló dokumentátorig olyanok, akiknek legfőbb – és itt és akkor úgyszólván kizárólagos – erénye valamely külföldi (francia, angol, német, cseh, szlovák, román, orosz, bolgár) nyelv és jogi kultúra megfelelő alkalmazhatóságú tudása volt – olyan képességek és hajlamok, amikkel magam éppen nem tűntem ki. És főnként Péteri Zoltán,¹⁶ immár közel másfél évtizede az Intézetben, ahová maga is egykor megbízható nyelvtudása okán került, és saját útkeresésében jogfilozófiából, szovjet fejleményekről, szocialista törvényességről, államtudományról és államelmélettről vegyesen kezdett el publikálgatni. Nos, most már főnként szervezte Osztálya munkáját. Ezen túl az Intézet tudományos titkáráként minden kezdeményezésben beavatott részes volt, tudományos beszámolások felelőse, s a főnök mellett most már a hazai komparatizmus képviselője is nemzetközi fórumokon. Anélkül, hogy maga bármit bármivel bármikor bármilyen mértékben összehasonlított volna, s közel egy évtizeddel azután, hogy éppen egy jogösszehasonlító osztály vezetője lett, kezdett el publikálni egyáltalán jogösszehasonlításról, s nehogy beletévedjen, kizárólag úgynevezett előkérdésekről: a komparatiztika elméletéről, történetéről, módszertaná-

---

Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1977. 145. tételként jelentek meg; ez a kései hezitálás magyarázza, hogy a voltaképpeni törzssanyag csak évekkel később látott napvilágot. Ám végül már annyira lelkes lett, hogy az Akadémiai Kiadó tervébe belevetette II. és III. kötetként az 1920-as éveknek addig a szovjetvilágban sehol sem (újra)publikált szovjet–orosz vitáit, illetőleg a jelenkor „burzsoá” termékeit. Megtisztelő siker és egyben saját hivatali felsőségem elismerése volt ez számomra. Így hát keményen dolgoztam rajtuk s mindkettő kézirat is összeállt – hatalmas nemzetközi levelezést folytattam ez ügyben, szovjet és nyugati barátoktól a régi szovjet–orosz szövegeket is sikerült begyűjtenem, s a komparatizmus körében értekeztem egyebek közt Junichi Aomival, Norberto Bobbioval és René Daviddal, valamint a levelezést újra kezdtem Jerome Hall professzorral, továbbá az akkorra már úgyszólván személyes barátta lett meghatározó személyiséggel, Viktor Knapp lemondott cseh akadémiai intézeti igazgatóval – és a kiadóval már a szerzői jogok rendezésén szorgoskodtunk, amikor az időközben teljesen megvakult Szabó visszavonulása s az Akadémiai Kiadó közelgő csődje a megvalósulást egyszer s mindenkorra lehetetlenítette.

¹⁴ A jellemzés sorrendjében Sebestyén Pál, Pulay Gábor, (id.) Trócsányi László, Lázár Miklós, Ficzer Lajos, Horváth Anna.

¹⁵ Friedrich Schiller: A genovai Fiesco összeesküvése. (1783.) III. felvonás, 4. jelenet.

¹⁶ Péteri Zoltán (1930–2024), CSc (1962). Fél évszázadon át intézeti tudományos titkárként és osztályvezetőként saját könyvet nem publikált, viszont igencsak rengeteg gyűjteményes kötetet igényes gondossággal szerkesztett; csak utóbb, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem általam alapított Jogbölcseleti Intézetében (1995) kezdett saját könyvméretű írásokat publikálni, többnyire akkor is tanítványok szerkesztésében.

ról, tudományoszerűségről, mindösszesen bő tucatnyi komparatizmust taglaló tanulmányt jelentetve meg az erre következő bő négy évtized során.

A Magyarországon nemzeti nyelven elérhető tudás szintjére, minőségére és dokumentált autenticitására gondolva bizonyosan állítható, hogy a Jogösszehasonlító Osztály kimagasló munkát végzett: önálló kötetek igencsak hosszú sorában gyűjtötte össze a világ tőkés és szocialista, valamint új államai alkotmányait, választási rendszereit és parlamenti házszabályait, büntető és eljárásjogi kódexeit, a bírósági szervezeti, tanácsai és igazgatási alaptörvényeit, valamint családjogi különösségeit, leírva és értékelve (valóban összehasonlítva) még megannyi részterületet sajtójogtól munkajogig, a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmétől a társadalombiztosításig. Hivatalos indíttatása szerint háttérrel kellett biztosítania mindezzel a gyakorlati államvezetésnek¹⁷ – ami éppen nem véletlenül történt, hiszen az egész folyamat az új gazdasági mechanizmus¹⁸ átmeneti politikai hátszelében zajlott. Engem azonban ugyancsak hidegen hagyott mindez: önmagamra vonatkoztatva nem éreztem ebben sem akkor, sem azóta semmiféle tudományt.¹⁹

Jogfilozófiát műveltem akkori szintemen, azonban azon, ami ebből kinőtt, mégis rajtahagyta nyomát ez a három év: egyfajta egyetemes összehasonlításokra épülő, voltaképpen a jogi kultúrák közös és eltérő vonásaira alapozó, azokat filozófiai igényességgel kifejtő elméleti jogi kísérlet lett az eredmény.

¹⁷ A Kilényi Géza (1936–2016), DSc (1979), későbbi miniszterhelyettes, alkotmánybíró, tanszékvezető által kormányzati forrásból létrehozott MTA Államtudományi Kutatások Programirodája (1981–1990) úgyszólván átvette e feladatot, számos tematikus fordítás és monográfiaszámba menő feldolgozás közreadásával.

¹⁸ https://hu.wikipedia.org/wiki/Új_gazdasági_mechanizmus

¹⁹ Egy kéziratgondozói megbízáson – Varga Csaba (szerk.), összeáll. Rác Attila – Toldi Ferenc – Török Lajos: *Új szocialista alkotmányok*. (Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai) Budapest, MTA KESz Sokszorosító, 1966. 311. – túl kötelező feladatot annyit kaptam csupán, hogy honom, a pécsi egyetem középkori alapításának (1367) hatszázadik évfordulójára intézetünk ünnepi hozzászólásaként egy dolgozatban foglaljam össze a jogi képzés alakulását a világon. Végül, tudományos kutatói minőségben kezdőként szárnyakat kapva az előttem álló lehetőségtől, felmutatott eredményként egy korai könyvméretű összeállítás lett ebből, René Davidtól ellesett címmel: *A felsőfokú jogi oktatás főbb mai rendszerei*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 1967. 210. <http://mek.oszk.hu/14100/14190/14190.pdf>

DISSERTATIONES

VÁLASZTÁSI DEEPPFAKE: SZABÁLYOZÁSI KÉRDÉSEK, KIHÍVÁSOK ÉS ALKOTMÁNYOS DILEMMÁK

Szikora Tamás*

1. Bevezetés

A digitális technológia, a közösségi média előretörése és meghatározó közvélemény-befolyásoló tényezővé válása rávilágított az innovatív megoldások választási kampányokban való széles körű alkalmazhatóságának lehetőségére is. A dezinformáció mellett, illetve annak egyik megjelenési formájaként azonosítható *deepfake*-tartalmak a korábbiakban nem tapasztalható szintre emelték a nyilvánosság félrevezetésének, megtévesztésének módszereit. A valótlan tartalmú üzenetek terjesztése a politika világában ugyan közel sem újkeletű jelenség,¹ az elmúlt években a manipulált *deepfake*-videók megjelenése és közösségi médiában való terjedése komolyabb aggodalmakra adott okot. Még ha nem is szívesen fogadjuk el, a kampányok során a valótlan, manipulált üzenetek terjesztése a választók bizalmáért folyó versengésnek a természetes velejáróivá váltak.

A *deepfake*-videók, azon túlmenően, hogy előállításuk a mai technológiai környezetben rendkívül alacsony költségen megvalósítható, két további körülménynek köszönhetően jelentős mértékű eltérést mutatnak a valótlan tartalmak korábban ismert formáitól. Egyfelől az ilyen üzenetek megtévesztően valódinak tűnhetnek, ezért manipulált jellegük megállapítása sok esetben szinte lehetetlen. Másfelől pedig a kö-

* Tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közszerzői Intézet Információs Társadalom Kutatóintézet. ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-0563-120X>. A tanulmány Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-2025-NKE-4-I-135 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program – a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott – szakmai támogatásával készült.

¹ Szakirodalmi források arra mutatnak rá, hogy már az ókori Görögországban is alkalmazták a dezinformáció eszközeit: Diego De Brasi – Amphilochos Papatomas – Theofanis Tsiampokalos: Fake news in Ancient Greece: Why does it matter? In: Diego De Brasi – Amphilochos Papatomas – Theofanis Tsiampokalos (szerk.): *Fake news in ancient Greece: Forms and functions of “false information” in Ancient Greek literature*. Berlin, de Gruyter, 2024. 1–24. <https://doi.org/10.1515/9783111393629>

zösségi oldalakon való terjesztésüknek köszönhetően pillanatok alatt felhasználók – és egyben potenciális választópolgárok – millióihoz juttathatók el.

A választási *deepfake*-üzenetek ilyen formában jóval többet jelentenek, mint magas „szakmai” minőségben előállított hamisítványok. Az egyszerű megtévesztés mellett nem túlzás azt állítani, hogy a demokratikus nyilvánosságra, a demokratikus intézményrendszerre gyakorolt hatásuk is sokkal nagyobb veszélyeket rejthet magában. Hasonlóan más jelenségekhez,² a veszélyt felismerve számos szabályozási kezdeményezés is napvilágot látott világszerte. Ugyanakkor a szabályozás hatékonysága és alkotmányos elvekkel – elsődlegesen a szólásszabadsággal – való összhangja számos nehézségre és kezelést igénylő problémára világít rá. Jelen tanulmány a választási *deepfake*-ek³ jelenségét és az arra adható jogi válaszokat vizsgálja, különösen alkotmányjogi és szólásszabadság-jogi szempontból. Az írás a szabályozási dilemmákra kíván fókuszálni: hogyan lehet – lehet-e egyáltalán – jogi eszközökkel korlátot szabni a káros *deepfake*-ek terjedésének anélkül, hogy ezzel aránytalanul korlátoznánk az alapjogokat, mindekelőtt a véleménynyilvánítás szabadságát? Ennek körében a tanulmány kitér arra, hogy milyen megoldások merültek fel az Egyesült Államokban és Európában, és ezek mennyire egyeztethetők össze a demokratikus alapelvekkel. (A tengerentúli források túlsúlyra szembeötlő lehet, aminek magyarázata, hogy az amerikai jogirodalom és az elfogadott szabályozás jóval termékenyebbnek mutatkozik specifikusan a választási *deepfake* és a szólásszabadság összefüggései terén.) Az írás foglalkozik azzal is, hogy a tartalmak szabályozása mellett milyen alternatív eszközök – technológiai, önszabályozási vagy oktatási intézkedések – járulhatnak hozzá a probléma kezeléséhez. A cél átfogó képet adni a választási *deepfake*-ek jelenségéről és arról a kényes egyensúlykeresésről, amely a választási integritás védelmének és a szólásszabadság tiszteletben tartásának párhuzamos érvényesülése kapcsán merül fel.

2. A választási *deepfake* mint technológiai eszköz hatása a demokratikus nyilvánosságra

Mielőtt alaposabban megvizsgálom a választási *deepfake* jogi szabályozási kérdéseit és az elterjedésükkel kapcsolatosan felszínre került kihívásokat, szükséges röviden meghatározni, hogy milyen technológiai megoldások, illetve tartalmak jelentik a vizsgálódás alapját. A kifejezés olyan, mesterséges intelligencia igénybevételével (tipikusan gépi tanulóssal, mély tanulóssal, *Generative Adversarial Network*⁴ algoritmusokkal)

² Ld. a témához talán leginkább kapcsolódó dezinformáció és a politikai kampányok átláthatóságát célzó normatív szabályozási megoldásokat. Egyik legfrissebb összefoglaló forrása: Koltay András – Papp János Tamás – Nemere Péter: *Hamis hírek. A dezinformáció jogi szabályozása*. Budapest, Gondolat, 2026.

³ A tanulmány felváltva, de ugyanazon jelentéstartalommal használja a „választási *deepfake*” és „politikai célú *deepfake*” kifejezéseket, hasonlóképpen a külföldi – elsősorban amerikai – tudományos szakirodalomban elterjedt *political deepfake* és *electoral deepfake* kifejezések párhuzamos alkalmazásához.

⁴ A GAN technológia lényege, hogy egyszerre két neurális hálózatot alkalmaz: az egyik (*generator*) a rendelkezésre álló adathalmazból olyan új kimenetet állít elő, amely könnyen összetéveszthető a valódi adatokkal, míg a másik hálózat (*discriminator*) igyekszik kiszűrni a hamisítványt. A folyamat során mindkét hálózat folyamatosan fejlődik: a *generator* egyre jobb hamisítványokat készít, a *discriminator*

előállított hamis vagy manipulált videó- és hangfelvételeket jelöl, amelyek megtévesztően valódinak tűnnek.⁵ E technológiai eszköz lehetővé teszi az eszköz használójának, hogy gyakorlatilag bárkinek az arcát vagy a hangját videó- vagy hangfelvételen tüntesse fel, akár olyan eseményt vagy kijelentést imitálva, ami a valóságban tulajdonképpen soha nem történt meg. A *deepfake*-ek elsőként főleg a szórakoztatóiparban és az online terjedő videókban tűntek fel – például ismert színésznők arcát illesztették pornográf videókra, súlyos személyiségi jogi sérelmet okozva –, mára azonban egyre nagyobb szerepet töltenek be a politikai kommunikáció és a választási kampányok során, és potenciális (köz)vélemény-befolyásoló eszközökké váltak.⁶ Az első, igazán nagy vihart kavart közéleti eseményként Nancy Pelosiról, az amerikai kongresszus akkori demokrata párti elnökről a Twitteren (jelenlegi néven: X) 2019 májusában nyilvánosságra került manipulált videót⁷ érdemes említeni: a felvételen a politikusnőt olyan módon ábrázolták, mintha ittas lenne, és a beszéde teljesen zavarosnak tűnt. Valójában ez esetben nem is „klasszikus” *deepfake* videóról lehet beszélni, ugyanis nem egy valójában meg nem történt esemény megtörténtként való ábrázolásáról van szó, hanem mindössze technológiai eszköz igénybevételével lelassították a politikusnő beszédét, ezzel kelteve a hamis látszatot.

A politikai *deepfake* alatt olyan hamis audio- vagy audiovizuális tartalmat kell érteni, amely jellemzően politikusokat vagy közéleti szereplőket mutat be valótlan – az ábrázolt formában meg nem történt – helyzetben vagy valótlan kijelentéseket téve. A választásokkal összefüggően (kampányidőszakban) közzétett ilyen manipulált felvételek komoly veszélyt jelenthetnek a demokratikus nyilvánosságra, ugyanis nemcsak egy jelölt személyiségi jogainak megsértésére vagy lejáratására lehetnek alkalmasak, hanem a választók félrevezetésére, így a választási folyamat integritásának aláásására is.⁸ Mindez végső soron alkalmas a közbizalom rombolására, hiszen az állampolgárok a választási kampányokból ismert korábbi eszközökhöz képest jóval kevésbé lehetnek biztosak abban, hogy a saját szemükkel látott videók, felvételek valódiak, hitelesek. A *deepfake* technológiával szemben például a korábbiakban alkalmazott képszerkesztő alkalmazással, ahol a hamisítás tárgya valódi, létező tartalmak „összeollózása” révén valósult meg a hamisított tartalom előállítása, a mesterséges intelligencia igénybevételével újonnan akár teljesen kitalált események, történetek, beszédek is létrehozhatók. Ez mindenképpen szintlépést jelent a manipulatív tartalmak előállítása terén.

A tudományos szakirodalomban a *deepfake*-ek terjesztésével összefüggésben alkalmazott „hazugok haszna” (*liar's dividend*) kifejezés is a jelenség – a puszta hamis

---

pedig egyre hatékonyabban képes felismerni a hibákat. Ez a folyamat addig tart, amíg az előállított adatok annyira valóságűek lesznek, hogy a *discriminator* már nem tudja megkülönböztetni őket a valóditól. <https://tinyurl.com/3kyw99ck>

⁵ Yinuo Geng: Comparing „Deepfake” Regulatory Regimes in the United States, the European Union, and China. *Georgetown Law Technology Review*, Vol. 7., No. 1. (2023) 158.

⁶ Uo.

⁷ Doctored Nancy Pelosi video highlights threat of „deepfake” tech. *CBS News*, May 26, 2019. <https://tinyurl.com/52ebf43t>

⁸ Jack Wampler: Deep Concern: Safeguarding Elections in the Age of Deepfakes. *Arizona Law Review*, Vol. 66., No. 3. (2024) 815–839.

jellegénél sokkal mélyebb bizalmi válságot okozni képes – hatásaira kíván rámutatni. E szerint a *deepfake*-et eredendően arra használják, hogy meggyőzzék a nyilvánosságot arról, hogy a manipulált tartalommal látható, hallható események vagy állítások hitelesek, megtörténtek. Ugyanakkor a *deepfake*-ek közvéleményben való terjedése azt is megkönnyíti a hazugságot terjesztők számára, hogy különböző módokon tagadják az igazságot. Vagyis a *deepfake* alkalmazása egy másik módon is hasznosnak bizonyul a terjesztők számára: ahogy a közvélemény egyre inkább ismeretet szerez arról, hogy a video- és hangfelvételek meggyőzően hamisíthatók, egyesek megpróbálják elkerülni a tetteikért való felelősségre vonást azzal, hogy a valódi video- és hangfelvételeket *deepfake*-nek bélyegzik. Egyszerűen fogalmazva: a szkeptikus közvélemény hajlamos lesz kétségbe vonni a valódi hang- és videofelvételek hitelességét. Ez a „haszon” pedig – furcsa módon – arányosan növekszik azzal, hogy a közvélemény egyre jobban tudatában van a *deepfake*-ek veszélyeinek.⁹ (Igen hasonló jelenség megfigyelhető a „fake news” kapcsán is: a kifejezés igen gyakran politikai eszközzé vált, és az egyes közéleti szereplők a számukra káros, kedvezőtlen hatással bíró állításokra, nézőpontokra billogként sütik rá e jelzöt, ezzel megpróbálván megelőzni a rájuk nézve esetleges káros következményeket.)

Összefoglalva tehát a választási *deepfake*-ek fenyegetése több irányba fejt ki hatásait. Egyfelől a manipulált tartalom középpontjába állított személyről (jelölről) olyan állítást fogalmaz meg, ami nyilvánvalóan valótlan elemekre épít. A félrevezető tartalmak széles körben (jellemzően közösségi platformokon) való terjesztésüknek köszönhetően torzíthatják a választói akaratot, ezáltal a demokratikus nyilvánosság veszélyeztetésével egyidejűleg a választások integritását is megkérdőjelezhetik. Végezetül pedig könnyen alááshatják a demokratikus intézményrendszerbe, annak legitimitásába vetett bizalmat azáltal, hogy az állampolgárokban általános jellegű kétséget ébresztenek (és tartanak fenn) az érzékelt valóság hitelességét, valódiságát illetően. Vagyis könnyen kijelenthető, hogy a *deepfake* megjelenése alapjaiban kérdőjelezi meg a klaszikus mondást, miszerint: „hiszem, ha látom”.

3. Alkotmányos keretek, alapjogi dilemmák

Mielőtt azt tekinteném át, hogy néhány állam vagy az Európai Unió milyen szabályozásokat hívott életre a választási *deepfake* káros társadalmi hatásainak megelőzésére, valamint enyhítésére, szükséges a *deepfake* tartalmak szólásszabadság-jogi kérdéseit körüljárni, ugyanis a tényleges jogi szabályozás – illetve annak esetleges bírósági értelmezése, értékelése – csak ennek tükrében érthető meg valójában. A politikai célú *deepfake* szabályozásának kérdésével összefüggésben kettő alapvető érdek, így az egyéni (politikai) önkifejezés szabadsága és a demokratikus választási folyamatok integritásának megőrzése közötti egyensúly megteremtésére kell a jogalkotónak különös hangsúlyt helyezni. (Vagyis azt az elméleti kérdést szükséges megvizsgálni, hogy a választási kampányidőszakban tett valótlan állítások milyen alkotmányos keretek kö-

⁹ Bobby Chesney – Danielle Citron: Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review*, Vol. 107. (2019) 1785–1786. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3213954>

zött eshetnek a korlátozás hatálya alá.) Emellett igen gyakran a technológiai innovációt szokás még említeni mint olyan körülményt, amit általában véve az internet, konkrétan pedig a különféle digitális szolgáltatások szabályozásának felmerülése során annak szükségességével szemben vagy a szabályozás arányosságának hangsúlyozásakor gyakorta érvként felhoznak.¹⁰ Az említett egyensúlyi állapot megteremtésére való törekvés a demokratikus jogrendszerekre jellemző, még ha a konkrét mérlegelés eltérő hangsúlyt is helyez az egyik vagy a másik alapvető jog (alkotmányos érdek) elsődlegességére. Az alábbiakban az Egyesült Államok, az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) mellett Magyarország vonatkozó gyakorlatát vizsgáljuk – közel sem mélyrehatóan.

3.1. Egyesült Államok

Az Egyesült Államokban az Első Alkotmánykiegészítés rendkívül erős védelmet biztosít a véleménynyilvánítás szabadságának, különös tekintettel a politikai tartalmú szövegekre, amely a védelmi kör legbelső magját képezi, és még a szándékos hazugságok sem kerülnek automatikusan a védett körön kívülre. A hazugságok alkotmányos védelmének kereteiről állást foglaló és azóta a hamis állításokkal kapcsolatos jogi eljárásokban rendre hivatkozott *Alvarez*-ügyben a Legfelső Bíróság olyan valótlan tényállítások tilalmáról szóló előírás alkotmányosságáról volt hivatott döntenie, amelyek egyfelől nem voltak rágalmazónak tekinthetők, továbbá az állítások károkozásra sem voltak alkalmasak.¹¹ A kifogásolt jogszabály (*Stolen Valor Act*) a Kongresszusi Érdemrend megszerzéséhez kapcsolódóan büntetőjogi eszközökkel tiltotta a kiténtetés megszerzésének feltételei kapcsán tett valótlan állításokat.¹² A Legfelső Bíróság nem találta alkotmányosan igazolhatónak a tilalmat, még akkor sem, ha elfogadta az érdemrend integritásának védelmét mint kormányzati érdeket. Indokolása szerint ugyanakkor a valótlan állításokkal szemben a legjobb eszköz az igazság hangoztatása,¹³ nem pedig a vélemények korlátozása (azaz a beszélni kívánó elnémítása). 2015-ben a Massachusettsi Legfelső Bíróság a politikai jelöltekről hamis állítás megfogalmazását büncselekménnyé nyilvánító állami törvény kapcsán állapította meg, hogy a szabályozása

¹⁰ Ld. pl. az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet) (a továbbiakban: DSA) 1. cikk (1) bekezdés: „E rendelet célja, hogy hozzájáruljon a közvetítő szolgáltatások belső piacának megfelelő működéséhez, az olyan biztonságos, kiszámítható és megbízható online környezetre vonatkozó harmonizált szabályok meghatározásával, amely elősegíti az innovációt, és amelyben a Chartában rögzített alapvető jogok, köztük a fogyasztóvédelem elve hatékony védelmet élveznek.”

¹¹ *United States v. Alvarez*, 132 S. Ct. 2537 (2012).

¹² A 2012-es eset – noha nem elsősorban a kampány során tett valótlan állításokat érintette, miután a testület a hazug beszéd (*false speech*) egy formáját alkotmányos védelemben részesítette – a bíróság vizsgálatát tekintve a negatív kampány jövőbeli megítéléséhez is alkalmazható szempontokat tartalmaz, ld. Staci Lieffring: *First Amendment and the Right to Lie: Regulating Knowingly False Campaign Speech After United States v. Alvarez*. *Minnesota Law Review*, Vol. 97., No. 3. (2013) <https://doi.org/10.24926/265535.1251>

¹³ A döntés megfogalmazása (és a későbbiekben gyakran idézett érvelés) szerint: „*remedy for speech that is false is speech that is true*”.

tartalomalapú korlátozást fogalmaz meg, amely visszatarthatja a politikai diskurzust. Bár az állam érdeke, amely a tisztességes választások fenntartására irányult, indokolt, ez mégsem teszi lehetővé a törvény által előírt széles körű korlátozásokat.¹⁴ A törvény nem követelte meg a károkozás vagy a félrevezetés bizonyítását, és olyan kijelentéseket is érinthetett, amelyek nem voltak csalárdak vagy rágalmozások.¹⁵ A bíróság ezért az Első Alkotmánykiegészítésbe ütközőnek nyilvánította a törvényi előírást, és megsemmisítette azt.¹⁶

3.2. A strasbourgi bíróság gyakorlata

Az EJEB többféle megközelítésből is foglalkozott a választási kampány és a véleménynyilvánítás szabadságának metszéspontjaival, így nem csak a politikai reklámok médiában való közzétételének korlátozhatóságával,¹⁷ a kampányfinanszírozás kérdésével,¹⁸ de emellett kifejezetten a jelöltek (egymás) tevékenységét választási kampányidőszakban bíráló megszólalásait szankcionáló nemzeti bírósági döntésekkel szemben is fordultak a strasbourgi bírósághoz. Az EJEB a véleménynyilvánítási szabadság érvényesülését az Emberi Jogok Európai Egyezmény (EJEE) Első Kiegészítő Jegyzőkönyvének 3. cikkében (szabad választásokhoz való jog) foglalt szabad választásokhoz való jog fényében vizsgálja, ezek együttesen valamennyi demokratikus társadalom sarokkövét jelentik.¹⁹ E két jog egymással nemcsak szoros kapcsolatban áll, de egyben erősítik is egymást: a véleménynyilvánítás szabadsága az egyik elengedhetetlen feltétele annak, hogy a törvényhozó hatalom megválasztása során a társadalom tagjai szabadon kifejezhessék véleményüket. Mindazonáltal, bizonyos körülmények között az említett jogok könnyen konfliktusba is kerülhetnek egymással. Ilyen esetben a szabad akaratképzés érvényre juttatása érdekében – a választás alatt vagy az azt megelőző időszakban – szükségesnek tekinthető a véleménynyilvánítás szabadsága elé olyan jellegű korlátozások állítása, amelyek általános érvennyel (más esetben) jogszerűen nem lennének előírhatók. A részes államok mérlegelési (jog)körébe tartozik ugyanakkor annak megállapítása, hogy miként teremtik meg az egyensúly e két versengő alapvető

¹⁴ *Commonwealth v. Lucas*, 34 N.E.3d 1242 (Mass. 2015).

¹⁵ Uo. 1247–1248.

¹⁶ További, hasonló eredménnyel zárult ügyként említhető még a *Susan B. Anthony List v. Driehaus*, 134 S. Ct. 2334 (2014); *281 Care Comm. v. Arneson*, 766 F.3d 774 (8th Cir. 2014) ügyekben született ítéletek.

¹⁷ Vgt Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland (No. 1), no. 24699/94, 2001. június 28-i ítélet; Vgt Verein gegen Tierfabriken v. Switzerland (No. 2), no. 32772/02, 2009. június 30-i ítélet; TV Vest AS and Rogaland Pensjonistparti v. Norway, no. 21132/05, 2008. december 11-i ítélet; Animal Defenders International v. the United Kingdom, no. 48876/08, 2013. április 22-i ítélet.

¹⁸ *Bowman v. the United Kingdom*, no. 141/1996/760/961, 1998. február 19-i ítélet; *Parti Nationaliste Basque Organisation Regionale D’Iparralde v. France*, no. 71251/01, 2007. június 7-i ítélet.

¹⁹ A Bíróság – ítélkezési gyakorlatának megfelelően – azt vizsgálja, hogy az eset kapcsán érintett állami előírás által megvalósult beavatkozás (*interference*) vajon törvényben meghatározott volt-e (*prescribed by law*), legitím célt követett-e (*pursued a legitimate aim*), és szükségesnek minősült-e egy demokratikus társadalomban (*necessary in a democratic society*). A Bíróság vonatkozó gyakorlatát összefoglalóan ld. David Harris – Michael O’Boyle – Colin Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights*. (Third edition.) Oxford, Oxford University Press, 2014. 629–631.

jog érvényesülése között, tekintettel az adott országban érvényben (hatályban) lévő választási rendszer sajátosságaira.²⁰

Az EJEB a kampányidőszakban a választásokon versengő jelöltekre vonatkozó kritikai vélemények korlátozhatóságával kapcsolatos ügyekben nem a közléssel érintett személy személyiségi joga és a megszólaló véleménynyilvánítás szabadsága közötti egyensúly megteremtésére törekszik, hanem azt kívánja biztosítani, hogy a választók hiteles, megbízható tájékoztatások birtokába kerülve hozhassanak döntéseket a közéleti kérdésekben.²¹ Ezen túlmenően, bizonyos körülmények között az EJEE 10. cikkében és az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 3. cikkében foglalt jogok – azaz a véleménynyilvánítás szabadsága és a szabad választásokhoz fűződő jog – ütközhetnek, és a választásokat megelőző időszakban vagy azok alatt szükséges lehet a véleménynyilvánítás szabadságának bizonyos, általában nem elfogadható típusú korlátozása annak érdekében, hogy az állam „a törvényhozó testület megválasztását illetően biztosítsa a nép véleményének kifejezését”.²²

3.3. Magyarország

Hazánkban a joggyakorlat a választási kampány során tett megszólalások választási alapelveknek²³ való megfelelését elsődlegesen nem az érintett jelölt személyére gyakorolt lehetséges (káros, negatív, sértő) hatása felől értékeli az egyes közléseket, hanem a befogadó közönség lehetséges értelmezésének oldaláról. Ennek körében a politikai véleménynyilvánítások a lehető legnagyobb szabadság mellett közölhetők (korlátot a kritikával illetett jelölt emberi méltósága képezhet²⁴), a tényállítások pedig csakis akkor korlátozhatók, ha azok olyan valótlan állítást tartalmaznak, amely a választók által a kampány sajátos körülményei között sem értelmezhető politikai véleményként.²⁵ A szólásszabadság választási kampány során való korlátozhatóságának kérdésével összefüggésben az Alkotmánybíróság alapvető szempontnak tekinti a megszólaló és a megszólalással érintett személy adott közéleti diskurzusban betöltött szerepét (egymással versengő jelöltek, közéleti szereplők között zajló megszólalások), de a politikai vita egyedi feltételei, körülményei (miszerint az érintettek rendszerint meg tudják magukat védeni az alaptalan megnyilvánulásokkal szemben a nyilvánosság előtt) szintén alkotmányossági relevanciával bírnak.²⁶

A kampányidőszakban a választókhöz eljuttatott üzeneteket minden esetben a választók szemszögéből, az információ általuk értékelt komplex jelentéstartalma alap-

²⁰ Bowman v. the United Kingdom, 42–43. bekezdés.

²¹ Ld. Kwiecień v. Poland, no. 51744/99, 2007. január 9-i ítélet; Kita v. Poland, no. 57659/00, 2008. július 8-i ítélet; Brzeziński v. Poland, no. 47542/07, 2019. július 25-i ítélet.

²² Orlovskaya Iskra v. Russia, no. 42911/08, 2017. február 21-i ítélet.

²³ A kialakult joggyakorlatban ez elsősorban a jóhiszemű és rendeltetészerű joggyakorlás alapelvét jelenti; ld. a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ve.) 2. § (1) bekezdés e) pont.

²⁴ 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat.

²⁵ 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat, indokolás, [32] bekezdés.

²⁶ 5/2015. (II. 25.) AB határozat.

ján kell megítélni, azaz arra kell figyelemmel lenni, hogy „a kijelentés a választási kampány speciális szituációjában milyen valódi jelentést hordoz a kampányüzenetek címzettjei, a választópolgárok számára.”²⁷ A választási kampányidőszakban a jelöltek által a vetélytársak politikai tevékenységére tett közlések csak abban az esetben minősülhetnek tényállításnak (és így valós vagy valótlan jellegük is csak akkor vizsgálható), ha a közlések releváns elemeiben a választók – mint az üzenetek címzettjei – számára túlnyomórészt nem csupán szövegüket, de jelentésüket tekintve is kizárólag tényállításként értelmezhetők. Ha egy megszólalás akár egyetlen – ésszerűen elfogadható – lehetséges olvasata is véleményként való értelmezésnek enged teret, nem beszélhetünk tényállításról.²⁸

4. A választási *deepfake* meglévő és javasolt (jogi) szabályozása

4.1. Egyesült Államok

A politikai célú *deepfake* feltűnésére válaszként világszerte több állam is a jog eszközhöz nyúlt, normatív szabályozással megkísérelve enyhíteni a manipulált tartalmak demokratikus döntéshozatali folyamatokra gyakorolt káros hatásait. Amint fentebb (2. pont) szó esett róla, az első nagyobb visszhangot vert Nancy Pelosi-esetre figyelemmel talán nem meglepő, ha elsőként az Egyesült Államok nyúlt a jog eszközhöz, jöllehet szövetségi szinten mindeddig nem sikerült elfogadni kifejezetten a választási *deepfake*-ekre irányuló törvényt. Kísérletek ugyanakkor történtek már (bár nem kifejezetten a politikai célú *deepfake* tartalmakra fókuszálva): ilyennek tekinthető a 2019-ben benyújtott „*DEEP FAKES Accountability Act*”,²⁹ amely bizonyos mesterséges intelligencia által generált tartalmakhoz kötelező digitális vízjelet írt volna elő, illetve büntetőjogi tényállást hozott volna létre a rosszindulatú *deepfake*-terjesztésre, de végül a javaslat elakadt a törvényhozásban. 2023 szeptemberében újra reflektorfénybe került a téma, de ekkor már ténylegesen a választási *deepfake*-ek szabályozása került a fókuszba: republikánus és demokrata szenátorok közösen benyújtották a „*Protect Elections from Deceptive AI Act*” címet viselő törvényjavaslatot (S. 2770).³⁰ Ez a javaslat általános tilalmat fogalmazott meg a szövetségi választásokkal összefüggésben a lényegét tekintve megtévesztő, mesterséges intelligencia által generált tartalmak szándékos terjesztésére vonatkozóan, amennyiben azok választáson induló jelöltet ábrázolnak és annak célja a választás befolyásolása. A jogszabály kivételként kezelné a paródiát és szatírákat, de büntetőjogi szankciók alkalmazását helyezné kilátásba a jogszabály megsértőivel szemben.

Az Egyesült Államok egyes tagállamai ugyanakkor a szövetségi szintű törvényhozást megelőzve saját jogszabály megalkotására szánták el magukat (egyes államokban

²⁷ 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat, indokolás [28] bekezdés.

²⁸ Ld. 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat.

²⁹ Defending Each and Every Person from False Appearances by Keeping Exploitation Subject to Accountability Act of 2019 or the DEEP FAKES Accountability Act (H.R. 3230).

³⁰ <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/senate-bill/2770/text>.

több jogszabály is született): a szabályozási hullám 2019-ben indult, mára azonban már 28 tagállam³¹ – elsőként Kalifornia és Texas – fogadott el a politikai célú *deepfake*-et szabályozó jogszabályt (ezek közül több állam törvényei általánosan is tiltják a *deepfake*-ek terjesztését a választások előtt meghatározott időszakban). A jogszabályok ugyan különféle módon igyekeztek szabályozni a választásokkal kapcsolatosan közzétett *deepfake*-et, de mégis jól körvonalazhatók azok a digitális tartalmak, amelyek valamilyen módon korlátozás alá esnek. A törvények elsődlegesen meghatározzák a szabályozással érintett tartalmat, utalva annak megtévesztő vagy manipulatív jellegére, ami valóságghú volta miatt egy észszerűen gondolkodó személy számára nem felismerhető; a létrehozásához használt technológiára (jellemzően digitális megoldásra vagy a valamilyen mesterséges intelligencia alkalmazására); a tartalmak megjelenési formájára (főként videótartalmak); illetve a közzététel szándékára (ami témánk szempontjából a választók magatartásának befolyásolását jelenti). A jogszabályok nem általános értelemben vett tilalmakat fogalmaznak meg a tárgyi hatályuk alá tartozó *deepfake*-tartalmakra, hanem alapvetően kétféle korlátozást vezetnek be: egyrésztől egyértelműen jelölni kell a manipulált tartalmakat (a jogszabályok nem riadnak vissza a pontos betűmérték és megjelenés időbeli meghatározásától sem), míg más törvények a nem jelölt tartalmak közzétételére időbeli korlátozást határoznak meg (rendszerint a választás napjától visszafelé számított meghatározott időpontot – például 60 vagy 90 napot – követően már nem tehető közzé manipulált tartalom). Ugyan az említett szabályozások elsődlegesen a választási folyamatokra gyakorolt manipuláció célzatával előállított és terjesztett tartalmakra vonatkoznak, némelyik tagállam kifejezetten nevesítette is, hogy a törvény hatálya nem terjed ki a szatíra és paródia elemeire.³²

4.2. Európai Unió

Az Európai Unióban a mesterséges intelligencia szabályozásáról szóló rendelet³³ definiálja a *deepfake* tartalmakat, ami olyan „az MI által generált vagy manipulált kép, audio- vagy videótartalom, amely hasonlít létező személyekre, tárgyakra, helyekre, entitásokra vagy eseményekre, és amely egy személy számára megtévesztő módon autentikusnak vagy valóságosnak tűnne”.³⁴ A rendelet az MI-rendszerek alkalmazóitól – az átláthatóság jegyében – megköveteli a tartalmak mesterségesen vagy manipulált módon előállított jellegének feltüntetését is (címkézését), többek között a vélemény-

³¹ A 2026. január 9-i állapot szerint: <https://tinyurl.com/2rra2sx2> Összehasonlításképpen: ugyanezen időpontig a szexuális tartalmat hordozó *deepfake*-et szabályozó tagállamok száma 46.

³² Az egyes jogszabályi előírások részletes összefoglalását (az cikk megírásakor hatályos állapotokat tükrözve) ld. C. J. Larkin: *Regulating Election Deepfakes: A Comparison of State Laws*. *Tech Policy Press*, January 8, 2025. <https://tinyurl.com/k5nsyje8>

³³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/1689 rendelete (2024. június 13.) a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet), HL L, 2024/1689, 2024.7.12., a továbbiakban: AI Act.

³⁴ Uo. 3. cikk 60. pont.

nyilvánítás szabadságához fűződő jog tiszteletben tartása mellett.³⁵ A fentiekben ismertetett tengerentúli szabályozáshoz hasonlóan a nyilvánvalóan művészeti, szatirikus vagy fiktív tartalmak esetében az átláthatósági kötelezettségnek a mű megjelenítését vagy élvezetét nem akadályozó közlésére kell korlátozódnia.³⁶ A rendelet külön kitér a választásokkal, a választópolgárok véleménynyilvánítására (szavazási magatartására) meghatározó befolyással bíró MI-rendszerek demokratikus folyamatokra gyakorolt jelentős hatására, és ezeket a nagy kockázatú MI-rendszerek körébe sorolja.³⁷ Ugyan a választási (politikai célú) *deepfake* fogalmával a rendelet nem operál, azonban a preambulumban tulajdonképpen körülírja a technológia alkalmazásában rejlő veszélyeket, amikor a DSA rendszerszintű kockázataival összefüggésben rögzíti az online óriásplatformokat vagy nagyon népszerű online keresőprogramokat üzemeltető szolgáltatókat terhelő azon kötelezettségeit, hogy „azonosítsák és enyhítsék a mesterségesen létrehozott vagy manipulált tartalom terjesztéséből eredő rendszerszintű kockázatokat, különösen a demokratikus folyamatokra, a civil párbeszédre és a választási folyamatokra – többek között dezinformáció révén – gyakorolt tényleges vagy előrelátható negatív hatások kockázatát”.³⁸ Megjegyzést érdemel, hogy az AI Act több helyen átláthatóságot említ, azonban a szabályozás lényegében nem megy messzebbre, mint hogy a *deepfake* tartalmak mesterséges úton, a technológia eszközével előállított manipulatív *jellegére* nézve tartalmazzon utalást, de ennél több információ feltüntetését nem várja el.

Az EU a rendeleti szintű szabályozás mellett a mesterséges intelligencia alkalmazásának átláthatóságára vonatkozó irányelvek kidolgozásával *soft law* formájában is igyekszik orientációval szolgálni a technológia használói számára. Ennek egyik eredménye az a magatartási kódex, amelynek első tervezetét 2025 decemberében tette közzé az Európai Bizottság.³⁹ A kódex – jelenlegi formájában ismert tartalom szerint – önálló fejezetben rögzíti az MI-rendszerek üzemeltetőire vonatkozóan a *deepfake*, valamint a mesterséges intelligencia által generált és manipulált szövegek címkézésére vonatkozó szabályokat.⁴⁰ Ezek körébe tartozik a videó megjelenítése előtt rövid, érthető és egyszerű, természetes nyelven megfogalmazott nyilatkozat közzététele, majd a bemutatás alatt a *deepfake*-jellegre utaló ikon rögzített, jól látható és megkülönböztethető helyen való feltüntetése. A nyilvánvalóan művészi, kreatív, szatirikus, fiktív

³⁵ Uo. (134) preambulumbekkezdés.

³⁶ Uo. 50. cikk (4) bekezdés. A rendelet szerint alkalmazónak minősül az „olyan természetes vagy jogi személy, hatóság, ügynökség vagy egyéb szerv, aki vagy amely a felügyelete alá tartozó MI-rendszert használja, kivéve, ha az MI-rendszert személyes, nem szakmai jellegű tevékenység során használják” (3. cikk 4. pont), amiből következően egy közösségi média-felhasználó által, személyes minőségében közzétett *deepfake* tartalom esetében őt nem terheli a címkézési kötelezettség. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy például személyiségvédelmi vagy adatvédelmi szabályok vele szemben ne lennének érvényesíthetők. Hasonlóképpen egy online hírportál MI-rendszer alkalmazásával készített *deepfake*-videója az 50. cikk (4) bekezdés hatálya alá esik, ellenben, ha átvesz ilyen tartalmat, az alkalmazót illető felelősség nem terheli.

³⁷ Uo. III. melléklet.

³⁸ Uo. (120) preambulumbekkezdés.

³⁹ First Draft Code of Practice on Transparency of AI-Generated Content. December 17, 2025. <https://tinyurl.com/ymdmamkv>

⁴⁰ Uo. Section 2.

vagy hasonló művek vagy programok részét képező *deepfake* tartalmak tekintetében a kódex aláírói a videókat olyan módon teszik közzé, amely nem akadályozza a mű megjelenítését vagy élvezetét, beleértve annak elvárható hasznosítását és felhasználását, miközben tiszteletben tartják annak integritását és minőségét, valamint a harmadik felek jogainak és érdekeinek megfelelő védelmét.⁴¹

Magyarországon kifejezetten a politikai célú *deepfake*-et korlátozó jogszabály nem létezik, ezzel összefüggésben esetleg a ‘becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel készítése és nyilvánosságra hozatala’ elnevezésű büntetőjogi tényállás érdemel említést, amely bűncselekményt az követi el, aki abból a célból, hogy más vagy mások becsületét csorbítsa, hamis, hamisított vagy valótlan tartalmú hang- vagy képfelvételt készít, illetve hozzáférhetővé tesz.⁴² A tényállás abban különbözik a fentiekben említett szabályozási koncepcióktól, hogy a Btk. tényállása nem említi a digitális technológia (mesterséges intelligencia) alkalmazását, illetve a választói akarat befolyásolását mint a manipulált tartalom terjesztésének célját, szemben a becsület csorbítására való alkalmassággal.⁴³

4.3. További szabályozási példák

Ugyan nem gyakori a kifejezetten politikai célú *deepfake* tartalmak szabályozása, az Egyesült Államok és az Európai Unió mellett találhatunk még példát a korlátozó rendelkezésekre. Így például Brazíliában a Legfelső Választási Bíróság (*Superior Electoral Court*) határozata értelmében a jelöltek és a politikai pártok számára kifejezetten tilos generatív MI-t használni olyan félrevezető tartalom létrehozására vagy terjesztésére, amely manipulálja az audiovizuális anyagokat vagy más személyek személyiségét használja fel. Emellett az online platformoknak intézkedéseket kell hozniuk a manipulált vagy illegális tartalmak terjedésének felderítésére és korlátozására, különösen akkor, ha azok veszélyeztetik a választási folyamat integritását.⁴⁴

Hasonlóképpen Dél-Koreában is született jogszabály a választási *deepfake* korlátozására: a 2023 decemberében kihirdetett jogszabály szerint a választást megelőző 90 napban választási kampány céljából mesterséges intelligencia technológiával készített és a valóságtól nehezen megkülönböztethető kép-, hang- vagy videófelvétel nem készíthető, terjeszthető; az említett időszakon kívül pedig csak megfelelő címke alkalmazásával kerülhet erre sor. Az Egyesült Államok hasonló állami törvényeitől eltérően nem létezik védelem szatíra vagy paródia alapján. A törvény emellett olyan követel-

⁴¹ Uo. Commitment 4.

⁴² Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 226/A–B. §.

⁴³ Megjegyzést érdemel, hogy a Btk.-módosítás elfogadásának előzménye éppen egy, a választási kampányhoz köthető eset, nevezetesen a 2013-as bajai videóhamisítási botrány, amely során az időközi választással összefüggésben az akkori kormánypártokat lejárató, hamisított videófelvétel hoztak nyilvánosságra, amiről gyorsan kiderült, hogy hamisítvány.

⁴⁴ Jordi Calvet-Bademunt – Jacob Mchangama – Isabelle Anzabi: That Violates My Policies: AI Laws, Chatbots, and the Future of Expression. *The Future of Free Speech*, October 2025. 119.

ményt sem tartalmaz, miszerint a tartalomnak a kapcsolódó választás tisztességességének befolyásolására kellene irányulnia.⁴⁵

Ausztráliában szövetségi szintű szabályozás jelenleg nem kezeli a politikai *deepfake* kérdését, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ne foglalkoznának a felmerült veszéllyel. A külön utat bejáró Dél-Ausztrália tagállamban 2025 októberében elfogadott szabályozás külön nevesíti a választási *deepfake* jelenségét, megtiltva a mesterséges intelligencia által generált robothívások, mesterséges hangutánzatok és *deepfake* politikai reklámok engedély nélküli használatát a kampány során. A bűncselekményi tényállás értelmében tilos olyan *deepfake* tartalmú választási hirdetést közzétenni, amely a választók megtévesztését célozza, és egy jelöltet vagy politikust olyan cselekedet elvégzése közben ábrázol, amelyet a valóságban nem tett meg – kivéve, ha az illető előzetesen hozzájárult a *deepfake* elkészítéséhez; hozzájárulás esetén azonban kötelező jól láthatóan feltüntetni a tartalom mesterséges intelligencia által generált jellegét.⁴⁶

5. A jogi szabályozás kapcsán felmerülő alkotmányossági kihívások

5.1. A *deepfake* jogi természete

A politikai *deepfake* szólásszabadság-jogi értelmezése szempontjából nyilvánvalónak tűnik, hogy az ilyen tartalmak – még manipulatív, esetleg valótlan voltokra tekintettel is – a véleménynyilvánítás védelmi körében értékelendő kifejezésnek minősülnek, alkotmányos értelemben ugyanis a megjelenítés formájától függetlenül a „beszédet” illeti védelem, nem pedig magát a beszélőt vagy az alkalmazott technikát.⁴⁷ A jelen tanulmány fókuszában álló politikai célú tartalmakra vonatkozó korlátozhatóság alkotmányos mércéjének megállapítása szempontjából az sem megkerülhető, hogy azok az aktuális közéleti kötődésükre tekintettel a szólásszabadság leginkább védett szférájába tartoznak. Ez ugyan nem jelenti azt, hogy a politikai célú *deepfake* tartalmak közzététele elé bizonyos esetekben a jogalkotó ne állíthatna alkotmányosan is igazolható korlátokat, mindezekre azonban csak igen szűk körben, más alkotmányos jog védelmére érdekében és a legszükségesebb mértékig indokolható módon kerülhet sor.

A szólásszabadság alapján nyújtott védelem terjedelmére a *deepfake* jogi természete, minősítése is figyelembe veendő körülmény; nevezetesen, hogy a mesterséges intelligencia által generált tartalmat tényállításnak vagy politikai véleménynek minősítjük. Rögtön e helyen érdemes rögzíteni: önmagában az a körülmény, hogy a *deepfake* tartalmakat milyen technológiai megoldással állítják elő, a szólásszabadság védelme hatókörének megállapítása szempontjából jogi relevanciával nem bír. Azt is mindenképpen szükséges kiemelni, hogy a választási *deepfake* üzeneteknek megítélése nem lehet egységes, az minden esetben csak a konkrét tartalom alapos, a befogadók általi lehetséges értelmezése és nyilvánosságra gyakorolt hatásának együttes értékelése alapján

⁴⁵ Uo. 142.

⁴⁶ <https://www.agd.sa.gov.au/news/robocalls,-ai-ads-banned-under-electoral-reforms>.

⁴⁷ Ld. pl. Matthew Bodi: The First Amendment Implications of Regulating Political Deepfakes. *Rutgers Computer and Technology Law Journal*, Vol. 47., No. 1. (2021) 158–159.

dönthető el. Vagyis, ugyan a fentiekben ismertetett normatív szabályozások immanens eleme szerint azok egyes személyeket (jellemzően választáson induló jelölteket) olyan módon és környezetben ábrázolnak, amelyek nem felelnek meg a valóságnak (a skála széles lehet: a teljesen kitalált élethelyzetek ábrázolásától kezdve a valóság csupán egy-egy elemének manipulált megváltoztatásáig terjedhet), ebből azonban nem következik, hogy azzal szemben a szándékosan közzétett hamis tényállításokra irányadó alkotmányos korlátok lennének alkalmazandók. A hazugság ténye önmagában nem teszi a kifejezést védtelenné, a tévedések és valótlanságok bizonyos fokú tűrése szükséges, ez a logika pedig a politikai *deepfake*-ekre is alkalmazható: egy politikai szereplőt ábrázoló manipulált videó pusztán attól, hogy hamis, még nem esik automatikusan ki a védelem alól.⁴⁸ Különösen igaz ez akkor, ha a *deepfake* szatirikus vagy parodisztikus célú: a szatíra és politikai paródia szintén a szólásszabadság széleskörű védelme alá tartozik.⁴⁹ A közügyekkel, közszereplőkkel kapcsolatos szatíra, paródia a strasbourgi bíróság gyakorlatában is különös védelmet élvez, ezért a korlátozásra is csak különös gondossággal elvégzett vizsgálat alapján (ennek körében feltárva az adott ügy témáját, kontextusát, ténybeli alapját, hangvételt) és kellően alapos igazolás eredményeképpen kerülhet sor. Ennek indoka, hogy a politikai szatíra (paródia) humoros hangvételének köszönhetően a művészi kifejezés és a társadalmi kommentár olyan kifejezési és kommentálási formája, amellyel közlőjének célja ironikus és szarkasztikus hangvétellel a valóság eltúlzása és torzítása révén provokálni és felkavarni a közönséget.⁵⁰ A *deepfake* tehát potenciálisan lehet a politikai véleménynyilvánítás új formája, amely – ha például kritikát vagy paródiát valósít meg – ugyanolyan alkotmányos védelmet élvezhet, mint bármely más politikai beszéd.

Amennyiben például egy jelölt olyan manipulált videótartalmat terjeszt a választáson induló ellenfeléről, amely annak valamely hibáját, hiányosságát, tévedését felnagyítja, vagyis ténybeli alappal bír, még ha maga az üzenet nem is megtörtént eseményt rekonstruál, és ezért a – magyar bírósági gyakorlatban alkalmazott – bizonyíthatóságiteszten formálisan nem is „menne át”, annak választók általi lehetséges értékelésére tekintettel a politikai véleménynyilvánítás széleskörű védelmét élvezné.⁵¹ Ugyanakkor egy nyilvánvalóan valótlan, minden alapot nélkülöző és a nyilvánosságban könnyen cáfolható üzenetet közvetítő *deepfake* videó, még akár ha csak egyetlen apró elemében is manipulált, és a választók megtévesztését szolgálja, nem élvezheti a szólásszabadság védelmét. Ez utóbbira példa lehet, ha egy politikus nyilvános megszólalásáról készült felvételt olyan módon változtatják meg, hogy a tényleges mondanivalójával ellentétes tartalmú üzenetet „adnak a szájába” a mesterséges intelligencia segítségével (ez esetben a videó egyetlen elemében nem tükrözi a valóságot, az mégis jelentős károkat

⁴⁸ Cass R. Sunstein: Falsehoods and the First Amendment. *Harvard Journal of Law & Technology*, Vol. 33., No. 2. (2020) 420. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3426765>

⁴⁹ *Hustler Magazine, Inc. v. Falwell*, 485 U.S. 46 (1988).

⁵⁰ L.d. pl. Tuşalp v. Turkey, nos. 32131/08 and 41617/08, 2012. február 21-i ítélet; Eon v. France, no. 26118/10, 2013. március 14-i ítélet; Sousa Goucha v. Portugal, no. 70434/12, 2016. március 22-i ítélet; Dickinson v. Turkey, no. 25200/11, 2021. február 2-i ítélet; Patrício Monteiro Telo de Abreu v. Portugal, no. 42713/15, 2022. június 7-i ítélet.

⁵¹ Vö. 3107/2018. (IV. 9.) AB határozat.

képes okozni nemcsak az érintett politikus hitelességét, de a demokratikus nyilvánosságra, a választási folyamat integritására nézve egyaránt).

Rövid összegzősképpen megállapítható, hogy a választási *deepfake* szabályozásának legnagyobb alkotmányossági kihívása, hogy miként lehet egyidejűleg érvényesíteni a szólásszabadság alapjogát, emellett egyidejűleg pedig megóvni a demokratikus döntéshozatali mechanizmusok integritását. Miután ezen tartalmak a szólásszabadság hatálya alá tartozó kifejezésnek minősülnek, alkotmányos korlátozhatóságukra bizonyosan szűk körben, és az egyes konkrét üzenetek alapos tartalmi minősítése alapján kerülhet sor.

5.2. Az ismert szabályozási megoldások alkotmányjogi értékelése

A demokratikus jogrendszerekben alkalmazott és a fentiekben ismertetett jogi szabályozási megoldásokra általánosságban nézve elmondható, hogy a választási *deepfake* okozta kihívásokra igyekeznek a legkevésbé korlátozó eszközökkel válaszolni, egyúttal teret hagyva a technológiai fejlődésnek is, elismerve annak a politikai folyamatokban való legitím és hasznos alkalmazásának egyes formáit.⁵² A szabályozási megoldások egyfelől az átláthatósági, jelölési (címkézési) követelmények megfogalmazása felé mozdulnak el, de emellett egyes államok az erősebb beavatkozásoktól sem riadtak vissza, és a választási kampányok utolsó időszakában a manipulált tartalmak teljes tilalmat írják elő. (E helyen nem érintem az egyes jogi szabályozások Első Alkotmánykiegészítéssel való összeegyeztethetőségét, azt ugyanis a következő 5.3. pontban egy jogeset bemutatásán keresztül szemléltetem.)

A címkézési kötelezettség a digitális platformokra vonatkozó szabályozás bevett eszközét jelenti,⁵³ és egyben a szólásszabadság gyakorlásába való beavatkozás egyik legenyhébb formájaként azonosítható. Ez a megoldás nem állít közzétételi korlátokat a *deepfake*-tartalmak elé, pusztán azt várja el azok előállítótól vagy a terjesztést végző (jellemzően) platformoktól, hogy a nyilvánosság tájékoztatása végett megfelelő címkékkel lássák el a mesterséges intelligencia igénybevételevel gyártott manipulált tartalmakat. Fontos hangsúlyozni, hogy a jelölés kizárólag a tartalom nem valós *jellegére*, és nem a közzétevő vagy a tartalomkészítő személyére vonatkozik, ez utóbbi jellemzően az egyes (mind kereskedelmi, mind politikai célzatú) hirdetések esetében alkalmazandó.⁵⁴ A szabályozás ezen eszköze, miután nem jelent a politikai beszédre nézve tartalmi

⁵² Így például a választók felkeresése és elérése hatékonyságának javítása vagy a költségek csökkentése. Alex Paget: Synthetic Stump Speech: Crafting Generative AI Disclosure Regulations for Political Advertisements. *Fordham Law Review*, Vol. 93., No. 1. (2024) 321., 326.

⁵³ Ld. pl. az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet), 26. cikk (1) bekezdés a) pont; az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2024/900 rendelete (2024. március 13.) a politikai reklámtevékenység átláthatóságáról és célzott folytatásáról, 11. cikk (1) bekezdés a) pont.

⁵⁴ Megjegyzendő, az átláthatóságot és a jogszabályok végrehajtását egyaránt biztosítani hivatott közzétételi (*disclosure*) kötelezettségek kampányidőszakban a kampányfinanszírozási szabályok vonatkozásában az Egyesült Államokban is hagyományosan alkotmányosan igazolható korlátozásnak minősül [ld. pl.

korlátozást, így azon túl, hogy a nyilvánosság hiteles forrásokból való tájékozódáshoz fűződő jogának védelme érdekében szükségesnek tekinthető, a legenyhébb beavatkozási formájának köszönhetően arányosnak is minősül. Erre figyelemmel a címkézés egy esetleges jogi eljárás esetén vélhetően mind a hazai alkotmányjogi, mind pedig a strasbourgi bíróság által alkalmazott mérce szerint is a szólásszabadság jogszerű korlátozásának minősülne. Megjegyzendő, egyes szerzők szerint a címkézés paradox módon gyengítheti a jogi fellépés egyes lehetőségeit, miközben a tényleges terjedési környezetben a jelölés könnyen elveszik (átugorható, szerkeszthető, újramegosztható), ezért a választási *deepfake*-eknél a jelölési megoldások önmagukban ritkán elegendők.⁵⁵

A választást megelőző – napok számában kifejezett – időszakra vonatkozóan a politikai célú *deepfake* tartalmak közzétételét abszolút tiltó rendelkezés megítélése azonban már közel sem ilyen egyértelmű. Az ilyen jellegű szabályozás alkotmányosan igazolható célt követ, hiszen a választási eljárás integritását hivatott biztosítani, a választók megtévesztését lehetővé tévő (sőt, adott esetben kifejezetten erre irányuló) manipulált tartalmak terjesztésének egy meghatározott időszakban való korlátozása útján. Miután nyilvánvaló példák igazolják, hogy a közelmúltban a világ számos pontján történtek *deepfake* tartalmak terjesztése útján beavatkozások a választási kampányba,⁵⁶ az állam kényszerítő érdeke a szabályozás eszközehez nyúlás tekintetében szintén igazolható.

Ami a szabályozás arányosságát illeti, e tekintetben arra kell tekintettel lenni, hogy az egyes jogszabályi előírások milyen időtartamban tiltják a politikai tartalmak közzétételét. Nyilvánvaló, hogy minél rövidebb a tilalmazott időszak, annál inkább lehet érvelni a szabályozás alkotmányos volta mellett. A hazai kampányszabályokra figyelemmel például a 90 napos időtartam aránytalannak tűnhet, figyelemmel a választási eljárási törvényben meghatározott 50 napos kampányidőszakra.⁵⁷ Ellenben egy rövid, választást közvetlenül megelőző időszakra irányadó korlátozás, ami tekintettel van arra is, hogy a választásig hátra lévő idő rövidegére a manipulált és megtévesztő tartalomra adható válaszreakciók, cáfolatok hasonlóan széles nyilvánossághoz való eljuttatása minimum kétséges, a szólásszabadság-korlátozás alkotmányos mérlegelési szempontjainak inkább megfelel. A szabályozás alkotmányos jellegét és az EJEE rendelkezéseivel való összhangját erősíti továbbá, ha az kifejezetten a választási manipuláció célzatával való közzétételre korlátozódik, bizonyos tartalmakat kivételként

---

Buckley v. Vale, 424 U.S. 1 (1976), *Citizens United v. FEC* 558 U.S. 50 (2010)], ugyanakkor a közelmúltban a politikai reklámok tekintetében a bíróság már [ld. *Washington Post v. McManus* 944 F.3d 506 (4th Cir. 2019)] ezzel ellentétesen foglalt állást.

⁵⁵ Douglas Harris: Deepfakes: False Pornography Is Here and the Law Cannot Protect You. *Duke Law & Technology Review*, Vol. 17., No. 1. (2018–2019) 117–118.

⁵⁶ Például a 2025. októberi írországi elnökválasztást megelőző napokban terjedt *deepfake* videó azt a látszatot keltette, hogy Catherine Connolly visszalép az elnökjelöltségtől (<https://tinyurl.com/yw5ff2wm>); napokkal a 2023. őszi szlovákiai választás előtt olyan hangfelvétel terjedt el, amelyben az egyik legesélyesebb jelölt látszólag azzal dicsekedett, hogy meghamisította a választásokat (<https://edition.cnn.com/2024/02/01/politics/election-deepfake-threats-invs>); vagy 2024 januárjában a New Hampshire-i demokrata előválasztás előtti napokban terjesztett robothívás Joe Biden hangját utánozva arra próbálta rávenni a választókat, hogy ne menjenek szavazni az előválasztáson (<https://tinyurl.com/cyynuuu>).

⁵⁷ Ld. Ve. 139. § (1) bekezdés.

kezel (szatíra, paródia), és a szabály megsértőjével szemben alkalmazott szankció sem aránytalan (azaz például nem súlyos, akár szabadságvesztéssel járó büntetést helyez kilátásba). A választási dezinformáció elleni fellépésnek szólásszabadsági szempontból célzottan kell működnie: a beavatkozás indokoltabb ott, ahol tudatosan hamis és manipulatív szándékú tartalmakról van szó, ugyanakkor az általános értelemben téves tájékoztatások (*misinformation*) elleni széles tilalmak – különösen büntetőjogi fenyegetéssel – könnyen visszatarthatják a legitim politikai vitát is.⁵⁸

A fentiekben vázoltak alapján a nemzetközi példákban látható szabályozási koncepciók közül a címkézés előírása vélhetően kiállná az alkotmányosság és az EJEB vizsgálatának próbáját, a választásokat megelőző időszakra vonatkozó közzétételi korlátozásokról azonban ez nem jelenthető ki ilyen kategorikusan, ez pusztán mind a konkrét *deepfake* tartalom értékelése (jogi minősítése), mind pedig a szabályozás pontos kereteit érintő alapos mérlegelés alapján állapítható meg. Mindenesetre ez a típusú szabályozási megoldás lehetséges alternatívát jelenthet a politikai célú *deepfake* olyan szabályozására, amely a szólásszabadság alkotmányos korlátozása mellett a demokratikus nyilvánosság érdekeit és a választási integritást egyaránt képes biztosítani.

5.3. Esettanulmány: a kaliforniai szabályozás alkotmányossági próbája

Miután az Egyesült Államok tagállami szabályozásait érintően már konkrét bírósági ítéletről is be lehet számolni, így ennek kapcsán nem pusztán elméleti szinten, hanem konkrét jogeseten keresztül bemutatható a politikai *deepfake* szabályozás Első Alkotmánykiegészítéssel való összhangjának értékelése. Kalifornia ugyanis 2024 őszén két törvényt fogadott el (AB 2839 és AB 2655), ezeket azonban egy szövetségi bíróság felfüggesztette. Az AB 2839 lényegében a választásokat megelőző 120 napos időszakban általános jelleggel tiltotta a jelöltekről beleegyezésük nélkül készített, megtevesztésre alkalmas módon szerkesztett (lényegét tekintve manipulált) tartalmak szándékos terjesztését (kivételel a paródia és szatíra), míg az AB 2655 a platformokat kötelezte volna a *deepfake* aktív szűrésére és megjelölésére a választás előtti és utáni időszakban. A digitális tartalomkészítők és közösségi oldalak (pl. Babylon Bee, Rumble, X) azonban pert indítottak e törvények ellen, mondván sértik a szólásszabadságot és elmentésesek a *Communications Decency Act* (CDA) 230. szakaszának szabályaival. John Mendez szövetségi bírósági ítéletével 2025 augusztusában végleges hatállyal alkotmányellenesnek nyilvánította mindkét kaliforniai törvényt. Indokolásában kifejtette, hogy az AB 2839 az Első Alkotmánykiegészítés lényegét érinti, és ugyan a *deepfake*-ek és a mesterségesen manipulált audiovizuális tartalmak vitathatatlanul jelentős kockázatot jelentenek a választások integritására nézve, de a digitális tartalmak által globális szinten jelentett kihívások nem szüntethetők meg cenzúrával vagy törvényi előírással. (Hasen véleménye szerint a szabályozás alkotmányos lehetne, ha annak hatálya azokra a hamis bejegyzésekre korlátozódna, amelyek tényleges károkat [például kényszert vagy megféleml-

⁵⁸ Felipe Romero Moreno: Generative AI and deepfakes: a human rights approach to tackling harmful content. *International Review of Law, Computers & Technology*, Vol. 38., No. 3. (2024) 312. <https://doi.org/10.1080/13600869.2024.2324540>

lítés] okoznak, vagy bizonyíthatóan hamisak [például a szavazás idejére, dátumára, helyére vagy módjára vonatkoznak]; a potenciális felperesek személyét pedig azokra a politikai jelöltekre, akiket a védelem nélküli hamis beszéd ténylegesen károsított.⁵⁹⁾ Az AB 2655 esetében pedig a bíróság megállapította a CDA 230. szakasz sérelmét, mondván, a kormányzat nem állapíthat meg a platformokra ilyen kötelezettségeket.⁶⁰⁾

6. A jelenség kezelésére felvetett megoldási javaslatok és a szabályozás kihívásai

A *deepfake*-tartalmakkal szembeni védelem kapcsán – mint azt a fentiekben is láthattuk – kézenfekvő módon felmerül a jogi szabályozás igénye, azonban a szólásszabadságra gyakorolt lehetséges káros hatása miatt e megoldás alkalmazása során igen körültekintően szükséges eljárni. Hasen a „*post-truth*” választási környezet lényegét abban ragadja meg, hogy a választók számára egyre nehezebb az igaz és hamis kampányinformáció elválasztása, ami közvetlenül a választási döntés megalapozottságát veszélyezteti. E logikában a választási *deepfake* nem csupán egy új „kampányhazugság”, hanem a politikai információs környezet olyan manipulációja, amely a választási integritást és a legitimitást érinti.⁶¹⁾ Green szerint a megtévesztő kampánybeszéd szabályozásának alkotmányos volta a kellően szűkre szabott korlátozásban és a szándékossági elemben rejlik: nem általában a „hamis politikai beszédet” kell tiltani, hanem a jelölt-eredetűnek látszó hamisítványt, amelyet a választók megtévesztésének és a választási folyamat megzavarásának tudatos céljával hoznak létre és terjesztenek. E keretezés a demokratikus döntés alapfeltételeinek védelmét hangsúlyozza, miközben igyekszik minimalizálni a politikai vita túlzott lehűtésének (*chilling effect*) kockázatát.⁶²⁾

Ugyanakkor, amint arra Sunstein rámutat, a közösségi médiában a hamis állítások terjedése a demokratikus önkormányzást közvetlenül veszélyeztetheti: a közbizalom megingatható, és politikai szereplők ezzel stratégiaileg könnyen vissza is élhetnek. A *deepfake*-ek e logikában nem egyszerűen „hamis tartalmak”, hanem a politikai döntéshozatal információs előfeltételeit torzító eszközök.⁶³⁾ Vagyis a *deepfake* tartalmak elsősorban nem is feltétlenül megtévesztenek, hanem inkább bizonytalanságot keltenek. Ebből következően az európai alapjogi mérlegelésben különösen indokolt lehet az olyan, kevésbé korlátozó eszközök előnyben részesítése, amelyek a kontextus helyreállítását célozzák a teljes tiltással szemben.⁶⁴⁾ Ráadásul a választási *deepfake*-ek különös

⁵⁹⁾ Richard L. Hasen: Federal Court in Kohls v. Bonta, in Striking Down California Deep Fake Law on First Amendment Grounds, Sees Constitutional Path for More Narrowly Tailored Laws Aimed at False Statements About When, Where, and How People Vote. *Election Law Blog*, August 30, 2025. <https://electionlawblog.org/?p=151838>

⁶⁰⁾ Kohls v. Bonta, No. 2:24-cv-02527-JAM-CKD.

⁶¹⁾ Richard L. Hasen: Deep Fakes, Bots, and Siloed Justices: American Election Law in a “Post-Truth” World. *Saint Louis University Law Journal*, Vol. 64., No. 4. (2020) 534–567.

⁶²⁾ Rebecca Green: Counterfeit Campaign Speech. *Hastings Law Journal*, Vol. 70., No. 6. (2019) 1486.

⁶³⁾ Sunstein i. m. 394–395.

⁶⁴⁾ Cristian Vaccari – Andrew Chadwick: Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News. *Social Media + Society*, Vol. 6., No. 1. (2020) 9–10. <https://doi.org/10.1177/2056305120903408>

veszélye, hogy hatásuk sokszor nem a hosszan fennálló félretájékoztatásban, hanem a kritikus időzítésben áll: a manipulált felvétel akkor kerül nyilvánosságra, amikor már „elég ideje van” víruszerűen terjedni, de nincs elég idő a hatékony cáfolatra; így a választás előtti szűk időablakban a manipulált tartalom aránytalanul nagy, akár jóvátehetetlen károkat okozhat.⁶⁵ Erre jó példaként szolgálnak a 2023-as szlovákiai elnökválasztás során tapasztaltak,⁶⁶ amikor is a *deepfake* tartalmak felhasználásával végrehajtott támadásokat a választási kampány utolsó napjaira időzítették, ami lerövidítette a reagálási időt és részben megakadályozta a szükséges cáfolatot.⁶⁷ Dobber és szerzőtársai azt hangsúlyozzák, hogy a *deepfake*-ek kockázata nem önmagában a technológiában, hanem annak politikai mikrocélnál való összekapcsolásában rejlik, mert ez teheti lehetővé, hogy a manipulált tartalom a legfogékonyabb csoportokhoz jusson el. Ez azt erősíti, hogy a *deepfake*-problémát nem lehet a platformok célzasi és ajánlórendszeraitől elszakítva kezelni,⁶⁸ amire az EU vonatkozó szabályozásai révén igyekszik megoldásként szolgálni.

Fontos kiemelni azt is, hogy a beavatkozás tárgya nem a technológia általánosságban, hanem a *deepfake*-ek által okozott, azonosítható jogsérelemek köre lehet.⁶⁹ A *deepfake*-videók jogi szabályozására irányuló igény a szakirodalomban egyre erőteljesebben jelenlévő álláspont, elsődlegesen a politikai tartalmú, rosszhiszeműen megtévesztő jelleget öltő audiovizuális tartalmak esetében, bár egyes szerzők szerint a választási manipuláció egyre inkább szövegalapú formákban testesül meg (pl. chatbotok).⁷⁰ Bodi mellett is érvel, hogy az ellenbeszéd (*counterspeech*) doktrínája sem tekinthető hatékony jogorvoslati megoldásnak és nem alkalmas a helyzet kezelésére, aminek legfőbb oka, hogy a *deepfake* sajátosságai miatt a cáfolat igen gyakran csak későn érkezik, és – szemben az eredeti üzenettel – csak jóval korlátozottabb nyilvánosságban terjed el, ami a választási kampány időszakában könnyen meghatározó lehet.⁷¹ A *deepfake* szabályozásának egyik lehetséges indoka, hogy miután felderítésük körülményes (vagy sok

⁶⁵ Jack Langa: Deepfakes, Real Consequences: Crafting Legislation to Combat Threats Posed by Deepfakes. *Boston University Law Review*, Vol. 101., No. 2. (2021) 773.

⁶⁶ Ld. 56. lj.

⁶⁷ Mateusz Łabuz – Christopher Nehring: On the way to deep fake democracy? Deep fakes in election campaigns in 2023. *European Political Science*, Vol. 23., No. 4. (2024) 466. <https://doi.org/10.1057/s41304-024-00482-9>

⁶⁸ Tom Dobber – Nadia Metoui – Claes de Vreese: Do (microtargeted) Deepfakes Have Real Effects on Political Attitudes? *The International Journal of Press/Politics*, Vol. 26., No. 1. (2021) 71–73. <https://doi.org/10.1177/1940161220944364>

⁶⁹ Jyothsna Gurumurthy: In the Pursuance of a Robust Legal Framework to Address Deepfake Harms: An Analysis of the Indian Legal Discourse. *Indian Journal of Law and Technology*, Vol. 20., No. 1. (2025) 1–20. <https://doi.org/10.55496/AYHD3045>

⁷⁰ Evan Chiacchiaro: Generative AI and Electoral Communications. *Georgetown Law Technology Review*, Vol. 9., No. 1. (2025) 187–188.

⁷¹ Bodi, i. m. 170.; ld. még Michael K. Park: Marketplace (Failure) of Ideas: Foreign Disinformation Campaigns in an Age of Generative A.I. and Proportionality Approach to Falsehoods. *North Carolina Journal of Law & Technology*, Vol. 26., No. 1. (2024) 60–62.; Shannon Reid: The Deepfake Dilemma: Reconciling Privacy and First Amendment Protections. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, Vol. 23., 1. (2021) 219.

esetben szinte egyáltalán nem is lehetséges), a társadalmi bizalom aláásására is igen alkalmas eszköz. Ennek megelőzésére megfelelő megoldások lehetnek a kormányzat szerepvállalásával a hamisított tartalmak azonosítására alkalmas különféle szoftverek fejlesztésének támogatása, illetve a közvéleményt tájékoztató kampányok folytatása,⁷² de e körbe sorolható a platformok és az újságírók aktív szerepvállalásának erősítése is.⁷³ Ugyanakkor a választás előtti merev időtartamhoz kötött *deepfake*-tilalmak problematikusak lehetnek, mert könnyen önkényes különbséget tesznek hasonlóan ártalmas – és hasonló időpontban közzétett – tartalmak között.⁷⁴

O'Donnell arra mutat rá, hogy a meglévő jogi mechanizmusok nem elegendők a *deepfake*-videók okozta fenyegetés kezelésére, aminek elsődleges oka a CDA 230. szakasza nyújtotta védelem a közösségi oldalak számára a platformjaikon terjesztett tartalmakért viselt felelősség alól. A szerző szerint a *deepfake*-videók nem minősülnek az Első Alkotmánykiegészítés értelmében védett beszédnek, és a közösségi oldalakat az efféle tartalmak közzetevőinek kell tekinteni, amennyiben azokat nem távolítják el haladéktalanul. Erre figyelemmel javaslata szerint a CDA 230. szakaszát olyan formában lenne szükséges módosítani, hogy a *deepfake*-felvételekre vonatkozóan szűk kivételt hozzanak létre, ami alapján a közösségi platformok üzemeltetői felelősségre vonhatók lehetnek.⁷⁵ A platformok felelősségének kérdése mellett érdemes felvetni a tartalmak készítőjének felelősségre vonását mint jogi lehetőséget is, ami – a jogi következményektől való félelem miatt, mintegy öncenzúráként alkalmazandó – a tömeges tartalomeltávolítás következményeitől is megóvná a nyilvánosságot.⁷⁶ Más szerzők ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy az ilyen tartalmak terjedésének sebességére és méreteire tekintettel nem a tiltás (korlátozás) a legjobb megoldás; sokkal hatékonyabb eszköz a politikai reklámok szabályozásából ismert átláthatóság követelményének erősítése, ami kiterjed a címkézés mellett az adattárak létrehozásának és működtetésének kötelezettségére.⁷⁷ A felvétel mesterséges előállításáról való tájékoztatás követelménye látszólag segítségül szolgálhat a nyilvánosság eligazodását illetően, azonban a fiktív tartalom előállításához hasonlóan e tájékoztató feliratok eltávolítása is egyre könnyebben megvalósítható (még akár vízjelek alkalmazása esetén is), így ez az eszköz sem jelent megoldást valamennyi problémára.⁷⁸ Az AI Act által is elsődlegesen alkalmaz-

⁷² Steven Carver: Election Integrity and the First Amendment: A Statutory Analysis of States' Regulations of Election Deepfakes. *Mitchell Hamline Law Review*, Vol. 50., No. 3. (2024) 638–641.

⁷³ Holly Kathleen Hall: Deepfake Videos: When Seeing Isn't Believing. *Catholic University Journal of Law and Technology*, Vol. 27., No. 1. (2018) 75–76.

⁷⁴ Matthew D. Weiner: Destined to Deceive: The Need to Regulate Deepfakes with a Foreseeable Harm Standard. *Michigan Law Review*, Vol. 122., No. 4. (2024) 791–792. <https://doi.org/10.36644/mlr.122.4.destined>

⁷⁵ Nicholas O'Donnell: Have We No Decency? Section 230 and the Liability of Social Media Companies for Deepfake Videos. *University of Illinois Law Review*, No. 2. (2021) 704–705., 712., 720–722.

⁷⁶ Andrew Ray: Disinformation, Deepfakes and Democracies: The Need for Legislative Reform. *University of New South Wales Law Journal*, Vol. 44., No. 3. (2021) 1007–1010. <https://doi.org/10.53637/DELS2700>

⁷⁷ Paget i. m., különösen: 349–358.

⁷⁸ Weiner i. m. 793–795.

ni rendelt jelölési követelmény ugyanakkor nem tekinthető minden esetben elégséges válasznak: egyes *deepfake*-ek még címkézve is képesek roncsolni a demokratikus részvételt és a deliberációhoz szükséges kölcsönös tiszteletet, ebből következően pedig uniós kontextusban is indokolható lehet az algoritmikus hátrasorolás, sőt bizonyos tartalomtípusok korlátozásának vizsgálata.⁷⁹ Ugyanakkor az uniós szabályozásban a *deepfake*-rendszerek alacsony kockázatúként való kezelése gyengítheti a hatékony jogérvényesítés lehetőségét,⁸⁰ ami jól érzékelteti az uniós szabályozás alapdilemmáját: a visszafogottabb beavatkozás jobban kíméli a szólásszabadságot, ugyanakkor kevésbé alkalmas a választási károk gyors megelőzésére.

Painter viszont a megoldást nem a sérelmet okozó tartalmak szabályozásában látja, hanem a kampányfinanszírozási kérdések reformjában: a választások integritására a külföldi befolyás napjainkban is igen komoly veszélyeket hordoz magában, aminek egyik szeletét képezik a megtévesztő és a közvélemény alakítására jelentékeny hatást gyakorló, sokszor ismeretlen háttérű *deepfake*-videók.⁸¹ A *deepfake* technológia alkalmazásával kapcsolatosan tapasztalható igen széttartó példák is arra világítanak rá, hogy milyen nehézségekbe ütköznek a szabályozási kezdeményezések. Mindazonáltal, tekintettel az e technológia iránti jelentős érdeklődésre, valamint a rohamos technológiai fejlődésre, az Egyesült Államokban és az Európai Unióban is egyetértés látszik mutatkozni abban a kérdésben, hogy ezen eszköz szabályozására van szükség. A kérdés csupán az, hogy ennek milyen formában kellene megvalósulnia.⁸²

Más szerzők – éppen a szabályozás kapcsán felmerülő alkotmányossági aggályokat is szem előtt tartva – arra mutatnak rá, hogy ugyan a jogi szabályozás adaptálása a sajátos technológiai megoldáshoz nem elkerülhető, azonban a valódi megoldást az oktatás és a médiaműveltség előmozdítása jelentheti a felmerülő veszélyek elkerülésére,⁸³ egyébiránt ilyen programok létezéséről már olvashatunk.⁸⁴ Egyes szerzők szerint nem elvetendő gondolat technológiai eszközök, így algoritmusok és mesterséges intelligencia alkalmazása a *deepfake*-videók felismerésére, szűrésére való használata sem,⁸⁵ megint mások viszont éppen ellenkezőleg, a tartalmak hitelesítési keretrendszerének kidolgozása révén – a hamisított tartalmak felismerésével összefüggő problémákat el-

⁷⁹ Maria Pawelec: Deepfakes and Democracy (Theory): How Synthetic Audio-Visual Media for Disinformation and Hate Speech Threaten Core Democratic Functions. *Digital Society*, Vol. 1., No. 2. (2022) 25. <https://doi.org/10.1007/s44206-022-00010-6>

⁸⁰ Gergely Gosztonyi – Gergely Ferenc Lendvai: Deepfake: A Multifaceted Dilemma in Ethics and Law. *Journal of Information Ethics*, Vol. 32., No. 2. (2023) 114.

⁸¹ Richard W. Painter: Deepfake 2024: Will Citizens United and Artificial Intelligence Together Destroy Representative Democracy? *Journal of National Security Law and Policy*, Vol. 14., No. 1. (2023) 121–149. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4558216>

⁸² Geng i. m. 157–178.

⁸³ Nina I. Brown: Deepfakes and the Weaponization of Disinformation. *Virginia Journal of Law & Technology*, Vol. 23., No. 1. (2020) 57–59.

⁸⁴ Anna Yamaoka-Enkerlin: Disrupting Disinformation: Deepfakes and the Law. *New York University Journal of Legislation and Public Policy*, Vol. 22., No. 3. (2020) 745–747.

⁸⁵ Shannon Sylvester: Don't Let Them Fake You out: How Artificially Mastered Videos Are Becoming the Newest Threat in the Disinformation War and What Social Media Platforms Should Do about It. *Federal Communications Law Journal*, Vol. 73., No. 3. (2021) 390–391.

kerülve – a megbízható tartalom valóságának ellenőrzését (például blokklánc technológia alkalmazásával) és a választók felkészítését szorgalmazzák.⁸⁶ A reaktív védelmi mechanizmusok, a *deepfake* tartalmak terjedésének lassítása mellett a verifikációs rendszerek emberi felülvizsgálattal való kiegészítése ugyanakkor alapjogi szempontból az európai szemléletet követve fontos garanciának tűnik a véleménynyilvánítás szabadságának védelmében.⁸⁷

Végső soron amellet is felhozhatók érvek, hogy az Első Alkotmánykiegészítés doktrínájának – egy új fajta, nem védett szólás kategóriájának „megalkotásával” vagy legalábbis a fejlődő digitális technológiák észszerűbb bírói megközelítésével – alkalmazkodnia kellene a technológia okozta fenyegetésekkel szembeni védelemhez, enyhítve a Legfelső Bíróság eddigi merev értelmezésén.⁸⁸ Az álhírek tömegével elárasztott nyilvánosság korszakában sürgető a *deepfake* megértésének szükségessége, főként, ha biztosítani akarjuk a demokráciába vetett bizalmat és meg akarjuk őrizni az igazság erejét a hazugsággal szemben. A *deepfake* technológia elnyomása azonban sok esetben könnyedén a szólásszabadság korlátozását is jelentheti. A szabályozás hiánya ugyanakkor kiszolgáltatottá teszi a társadalmakat a választási manipulációnak és a politikai haszonszerzésnek.⁸⁹

Az elsődlegesen korlátozásra és tilalomra épülő jogi szabályozás mellett a manipulatív tartalmak felismerésére szolgáló készségek és a társadalmi ellenállóképesség (reziliencia) erősítése is szóba jöhet megoldásként mint a tartalomszabályozásnál jóval kevésbé intruzív és az európai szabályozási koncepcióhoz jóval közelebb álló eszköz. A kutatási eredmények azt is megerősítik, hogy a befogadói kompetenciák fejlesztése nem pusztán kiegészítő, hanem önálló válaszként is értelmezhető a *deepfake*-kel szembeni védekezésben.⁹⁰

7. Összegzés

A *deepfake* technológia alkalmazása nem tekinthető eredendően károsnak, hanem a konkrét felhasználási mód dönti el, hogy egyes konkrét esetekben való alkalmazása a demokratikus folyamatok aláásására alkalmas vagy pusztán az egyéni önkifejezés újfajta, a korábbiakban ismert megoldásoknál kreatívabb eszköze. Amint a fentiekben láthatóvá vált, a választási *deepfake* alkalmazásának nemcsak egyes személyek sze-

⁸⁶ Wampler i. m. 836–837.

⁸⁷ Nicholas Diakopoulos – Deborah Johnson: Anticipating and Addressing the Ethical Implications of Deepfakes in the Context of Elections. *New Media & Society*, Vol. 23., No. 7. (2021) 2086–2089. <https://doi.org/10.1177/1461444820925811>

⁸⁸ Alyssa Ivancevich: Deepfake Reckoning: Adapting Modern First Amendment Doctrine to Protect against the Threat Posed to Democracy. *Hastings Constitutional Law Quarterly*, Vol. 49., No. 1. (2022) 61–78.

⁸⁹ Lindsey Wilkerson: Still Waters Run Deep(fakes): The Rising Concerns of „Deepfake” Technology and Its Influence on Democracy and the First Amendment. *Missouri Law Review*, Vol. 86., No. 1. (2021) 431–432.

⁹⁰ Markus Appel – Fabian Prietzel: The detection of political deepfakes. *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 27., No. 4. (2022). <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmac008>

mélyiségi jogaira, de a demokratikus folyamatok integritására, illetve általánosságban a közbizalomra nézve is igen komoly következményei lehetnek. Jóllehet, a *deepfake*-nek a valótlan, manipulatív elem nélkülözhetetlen velejárója, a felmerülő kihívás nem feltétlen tartalmi kérdést jelent, hanem túlnyomórészt inkább a közösségi médiában való terjedése jelenti a valódi nehézséget: a káros tartalom pillanatok alatt széles nyilvánosságához képes eljutni, szemben az esetleges cáfolattal, ami kevésbé virális. A jogi szabályozás kézenfekvőnek tűnik, a legitim jogalkotói cél a demokratikus intézmények megóvása érdekében indokolható, ugyanakkor az egyensúlyi állapot megteremtése – főként európai megközelítésben – komoly mérlegelést igényel, a politikai beszéd szükségtelen korlátozásának elkerülése végett.

A szólásszabadság korlátozásához eltérő hozzáállást tanúsítanak Európában és az Egyesült Államokban. Az amerikai szólásszabadság-felfogás szemmel láthatóan beszűkíti a jogalkotó mozgásterét, szemben az európai, mérlegelést előtérbe helyező kiegyenlítő szemlélettel. Az amerikai, kategorikus szemléletű szólásszabadság-doktrína a tartalomkorlátozást – főként a politikai kérdésekben – többnyire eleve bizalmatlansággal kezeli, ami beszűkíti a választási integritást védő jogalkotói mozgásteret, de egy demokratikus önkormányzás-elmélettel megtámogatott arányossági mérlegelés képes lehet finomabban kiegyensúlyozni a véleményszabadságot és a választási folyamat védelmét.⁹¹ Az uniós megközelítés azonban kockázatalapú, horizontális természetű, és a *deepfake*-eket nem tiltott gyakorlatként, hanem elsősorban átláthatósági (jelölési) kötelezettségek tárgyaként kezeli, amely modellben a véleménynyilvánítás szabadsága nem abszolút, hanem más alapjogokkal (pl. magánélet) kiegyensúlyozva érvényesül, ami a *deepfake*-korlátozások igazolhatóságát eltérő pályára állítja az amerikai doktrínához képest.⁹² Vagyis az európai gondolkodás nem tartalmi tilalomból indul ki, hanem a hangsúly a közzétételi/átláthatósági (címkézési) kötelezettségeken van, ami kevésbé invazív beavatkozás lehet a szólásszabadság oldaláról, ugyanakkor nyitva hagyja a rendszerszintű hatások kezelésének kérdését.⁹³

A szabályozás tehát nem tűnik megkerülhetőnek, annak határai, illetve a szólásszabadságra és a demokratikus nyilvánosságra gyakorolt hatásai viszont már annál kevésbé látszódnak világosan. Akár az európai, akár a tengerentúli szemléletből is indulunk ki, a demokratikus alapértékek nem szenvedhetnek csorbát, sem a szabályozás, sem pedig annak elmaradása által.

⁹¹ Park i. m. 64–66.

⁹² Geng i. m. 166–167.

⁹³ Jelena Cupać – Mitja Sienknecht: Regulate against the machine: how the EU mitigates AI harm to democracy. *Democratization*, Vol. 31., No. 5. (2024) 1075. <https://doi.org/10.1080/13510347.2024.2353706>

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉS –

WAGNER WALKÜRJE CSALÁDJOGI TÉMÁRA

Molnár Sarolta: *A házasság intézményének perspektívái a köteléket, a tartalmat és az alanyi kört érő kihívások tükrében*
Budapest, Pázmány Press, 2022. 305 oldal, ISBN 978-963-308-423-6

Lehet-e a rend menedék, nem pedig bilincs? A szabadság a szabályok hiányában, vagy azok keretében létezik-e? Hogyan őrizhető meg az intézményi stabilitás a szabadság igénye mellett?

A házasság és a család a konfliktusok természetes közege,¹ ez azonban nem feltétlenül jelent rendellenességet vagy gyengeséget, hanem az együttélés szükségszerű következménye. A család *élő* jellegére utal, amely képes biztonságos miliót – védőkörzeget – adni a konfliktusok rendezéséhez, amely által megerősödik.

Molnár Sarolta monográfiája Wagner Walkürjének dilemmáját szövegezte meg a jog nyelvén, a paragrafus és a kotta összeír, a szabály és a szenvedély, az intézmény és az egyéni akarat örök viszállya egymásba kapaszkodik. Ahogy a zenedráma nyitóképe nem csupán előjáték, hanem a jog és az akarat örök harcának allegóriája, úgy a jog és rend kérdése központi szerepet játszik a házasságban is, különösen a törvények, az erkölcsi normák és az egyéni akarat konfliktusában. Molnár Sarolta művében sem absztrakt elvek ez utóbbi fogalmak, hanem konkrét drámai feszültségek forrásai.

1. Vihar és törvény: A jogi kötelék három szövege harmóniája

A kötet a házasság intézményének jelenkori perspektíváit tárja fel egy *hármast* – kötelék, tartalom, alanyi kör – mentén. A vállalkozás tétje kettős és wagneri módon merész: egyrészt módszeresen feltárni, milyen jogi konstrukciók szolgálják a házasság stabilitását és társadalmi céljait; másrészt rámutatni, hogy a családjogi szabályozás nem lehet értéksemleges, mert mindig intézményvédelmi döntéseket közvetít.

¹ Jobbágyi Gábor: *Személyi és családi jog*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 183.

A könyv összehasonlító megközelítése, a normák, a gyakorlat és a dogmatika hármásának következetes egységbe rendezése és a jogpolitikai következtetések világossá- ga olyan struktúrát rajzol, amelyben a házasság nem pusztán egy élethelyzetnek a leírása, hanem koherens magánjogi intézmény. Ahogy Wotan, az istenek ura, maga hozza létre a szabályokat (a kötelekeket), de később saját döntései és érzelmei miatt kénytelen szembenézni azok következményeivel. Ez a helyzet a jogi kötelék természetével is. A jogalkotó hozza létre a házasságra vonatkozó normákat, de azok kötelező ereje független az egyéni szándéktól. A házasság jogi köteleke nem pusztán a felek akaratán alapul, hanem egy intézményes *társadalmi rend* része, amelynek célja a stabilitás, a szolidaritás és a társadalmi reprodukció biztosítása.² A kötelék tehát nem csak szerződés, hanem normatív struktúra, amelyet nem lehet tetszés szerint feloldani – ahogy Wotan sem tudja egyszerűen megszegni saját törvényeit.

A kötet szerzője a nyugati, monogám házassági modellen belül, jogcsaládokhoz kötött példákkal dolgozik, és minden fontos állítását rögzíti a pozitív jog és az ítélkezési gyakorlat talaján. A jogösszehasonlító módszer elkerülhetetlen kockázatát – ti. a mintaválasztás önkényének árnyát – reflektáltan kezeli, mert nem ‘színes térképet’ rajzol, hanem összehasonlítható funkciókat állít egymás mellé, és jogcsaládok mentén emel ki egy-egy nemzeti megoldást. A monográfiának már a címe is átfogóan fogalmazza meg a tárgyalandó kérdéseket és a kutatás távlatát, mintha a wagneri nyitókép vihara jelenne meg a gyorsan változó társadalmi környezet metaforájával, de hamar világossá válik, hogy a menedéket adó ház közepe – a kőrisfa törzse – a házasság intézményi magja. Olyan stabil pont, amelyhez ott is és itt is az elemzés egész logikája rögzül.

2. Kard a fatörzsben: a bontás paradoxona

A walkürbeli kőrisfa törzsébe szúrt ősi kard a potenciál jelképe. Jelen van a lehetőség, de nem az határozza meg magát a köteléket. Amikor a rend fölötti akarat – az isteni hatalom – a kardot széttöri, az nem a szeretet tagadása, hanem annak kijelölése, hogy a szabályok hierarchiája *korlátot szab az egyéni döntésnek*. A monográfia jogdogmatikája hasonlóan beszél: a kötelék fennmaradását nem a bontás lehetősége, hanem a kötelmi és tartalmi normák koherenciája biztosítja.

Ha a házasság és a család, mint az emberi közösség egyik legősibb és legszilárdabb értéke, önként vállalt forma, s a jogrend oltalma alatt áll, akkor a jog szerepe úgy rajzolódik ki, mint e szabad elhatározás tartós rendbe foglalása. A mindennapok magánjogában a családjogi normák nem csupán őrzik e választás külső határait, hanem – ideális esetben – a szabadság *mélyebb értelmét* teszik otthonossá: a hűség időbeliségét, a felelősség közösségi jelentését, az ígéret súlyát.³ Mégis, ritkán tesszük fel a

² Ahogy Tárkány Szűcs Ernő megfogalmazta: „[...] olyan parányi egységről van szó, amely csak egy hálószeme ugyan annak, amit társadalomnak nevezünk, de a sok hasonló kis társulás milliós tömegével tulajdonképpen kitölti az emberi közösséget.” Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 406.

³ A választás szabadságával összefüggésben érdemes megjegyezni, hogy a jogi normák *tevésre* fizikailag senkit nem kényszeríthetnek, csupán tűrésre, azaz arra, hogy a jogi norma megszegésének jogkövet-

kérdést: vajon a családjog valóban a szabadság nyelvén szól-e, s képes-e közvetíteni azt az értékválasztást, amelyben a személy önmagát a másikhoz köti? Vagy elakad a formánál, a schopenhaueri „elméleti egoizmusnál”⁴, miközben a tartalom lassan elhalványul a jogszabály betűi között?

Mindezek levezethetők a kötet egyik *kulcsállításából*, miszerint a bontás jogi lehetősége nem a házasság fogalmi eleme. A kötelék nem feltételes aktus, amelyet a jövőbeli feloldhatóság definíciószerűen kísér, hanem a bontás a jogrend által kezelt kivételes mechanizmus. Ebből következik, hogy a létrehozás és felbontás szabályai – eljárási garanciáikban és ösztönző struktúráikban – a kötelék fenntarthatóságát kell szolgálják.

A monográfia szerzője a házastársi viszony belső architektúráját a szolidaritás–egyenlőség–együtműködés háromszögében írja le. Kiemelkedő a vagyoni jogi rendszerek tipológiája, a rendelkezési jogok, felelősségi szabályok, a vagyoni jog variánsai, valamint ezek ösztönző hatásai. A szabályozás, mint a jogintézményt körberajzoló wotani tűz, nem gát, hanem *védőöv*, amely jól érzékelteti, hogy a szabályozás célja nem a mozgástér szűkítése, hanem az intézményi integritás őrzése; a monográfia éppen ezt követeli meg a tartalmi szabályoktól. A tartalmi normák tehát nem pusztán korlátoznak, hanem védőmechanizmusokat hoznak létre a felek és – közvetve – a gyermekek számára.

Brünnhilde, a walkür, Wotan parancsát megszegve cselekszik az emberi szeretet védelmében. Ez a konfliktus a jogi kötelék és az erkölcsi igazság feszültségét jeleníti meg, de Brünnhilde nem tagadja a köteléket, hanem értelmezni próbálja azt az *emberi méltányosság* tükrében, avagy egy jogon kívüli zsinórmérték szerint individualizálni.⁵ A házasság jogi köteléke sem lehet teljesen érzéketlen az emberi viszonyok valóságára. A jogalkalmazás – mint Brünnhilde tette – olykor értékelő módon közelít a normákhoz, hogy azok ne pusztán formálisak, hanem igazságosak is legyenek. Wotan, miután Brünnhilde megszegi a parancsot, nem semmisíti meg őt, hanem tűzgyűrűvel veszi körül – egyfajta védelmi szankcióval. Ez a jelenet a kötelék megszegésének jogkövetkezményeit jeleníti meg, nem bosszú, hanem rendszerfenntartó válasz.

3. Alanyi kör és pluralizmus: Fricka árnyéka

Az alanyi kör meghatározása – kik és milyen feltételekkel lehetnek a házasság címzettjei – a kötet szerint mindig értékválasztás. A szerző álláspontja szerint a házasság intézményvédelme az alkotmányos rendben kifejezett *közösségi preferencia*, amely nem oldható fel teljes pluralizmusban anélkül, hogy az intézmény fogalmi magja (különösen az egymást kiegészítő kapcsolat és a reprodukzív orientáció társadalmi funkciója) el ne halványuljon.

kezményeit viselje valaki. Szabó József: *A jogbölcselet vonzásában. Válogatott tanulmányok* (szerk. Szabadfalvi József). Miskolc, Bíbor, 1999. 34.

⁴ Arthur Schopenhauer: *A világ mint akarat és képzet* (ford. Tandori Ágnes és Tandori Dezső). Budapest, Osiris, 2007. 147.

⁵ Barzó Tímea: *A magyar család jogi rendje*. Budapest, Patrocinium, 2017. 50.

Wagnernél Fricka alakja – aki a házassági rend védelmezőjeként következetességet kér – olyan, mint a jogalkotó intézményvédelmi parancsa. Wotan, a hatalom birtokosa, mégsem cselekedhet tetszése szerint: kötik korábbi ‘szerződéseit’, vagyis a rendszer belső jogi logikája. Ez pontosan az a helyzet, amelyre a monográfia utal: a normatív hierarchia kijelöli a mozgásteret még akkor is, ha az egyéni méltányosság (Brünnhilde ‘szívjoga’) más irányba húzna.

A monográfia ebből a szempontból nemcsak országok között, hanem intézménytípusok között is összehasonlítja. A házasságot a különféle élettársi és bejegyzett partnerviszonyokkal veti egybe. Három kérdésen halad végig: mennyiben váltják ki e formák a házasság joghatásait; mennyire koherensek egymással és a családjogi célokkal; miként követik vagy formálják a társadalmi változásokat. A konklúzió nem egyszerűsít. A „riválisok” társadalmi elfogadottsága tény.⁶ A *pluralizmus* ugyan érték, de ha az alternatív formák teljes joghatásbeli azonosságot kapnak, a házasság specifikus ösztönzőereje és intézményi jelentése morzsolódik fel; ahogy a menekülő pár walkürbeli kapcsolata a zenedrámában is intenzív, de normakonfliktusba ütköző együttélési forma. Nem a ‘szerelem’ vitája ez, hanem a rend és a szabadság összeüt-közése. A monográfia szerint a jogalkotónak pontosan itt kell állást foglalnia, melyik formát részesíti előnyben és miért, figyelemmel a házasságban és a családban jelen lévő kulturális, etikai, szociális, szellemi, érzelmi és vallási értékek feltérképezhetetlen összességére.⁷

4. A tűzgyűrű ígérete: intézményvédelmi jövőkép

A monográfia érvelése fegyelmezett, válogatott szakirodalmi és joggyakorlati bázisa didaktikus. A jogösszehasonlítás nem illusztráció, hanem érv, a szabályozási változatok bemutatásából következetesen levezetett jogpolitikai tézisek születnek. Külön érték a vagyonjogi rendszerek részletes tipológiája és a bontás fogalmi helyének pontos kijelölése.

Molnár Sarolta könyve egyszerre helyzetkép és iránytű. A szerző meggyőzően mutatja meg, hogy a házasság intézménye nem anakronizmus, hanem a magánjog egyik kulcsfontosságú eleme, amelynek védelme és korszerűsítése össztársadalmi érdek. Ha a család nem kap védelmet és stabilitást, az egyén és a közösség egyaránt szétesik.⁸ A monográfia erénye a szigorú módszertan, a dogmatikai tisztázás és a jogpolitikai bátorság ritka együttállása.

A kötet történeti érzékenységgel elemzi a családjog ‘kiszakítottságának’ következményeit. Bár a polgári jogi integráció előre haladt, maradtak dogmatikai sebek, amelyeket a jogalkalmazásnak kell begyógyítania – következetes érveléssel, ítélkezési gyakorlatot építő döntésekkel. Brünnhilde sorsa Wagnernél – a tűzgyűrűvel

⁶ Szeibert Orsolya: *Házasságkötés Európában a jogegységesítő törekvések tükrében*. Budapest, ELTE Eötvös, 2014. 11.

⁷ Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 37.

⁸ Nizsalovszky Endre: *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 22.

körülvelt nyugalom – akár a jogalkalmazás allegóriájaként is olvasható. A szankció keretet is ad a jövőnek, vagyis csak koherens normatív érvek képesek tartósan alakítani az intézményi rendet. A tűzzel őrzött kör nem tiltás, hanem ígéret. Csak az a rend marad életképes, amely képes megvédeni saját magját, és egyúttal teret nyit annak, ami a jövő – a felek felelős szolidaritása és a gyermekek érdekeinek elsődlegessége – felé mutat. A monográfia üzenete ugyanez: intézményt védeni annyi, mint jövőt építeni. S ha Wagner történetét átkereteznénk a hatályos joggal, a cselekmény nagy része nem jutna el a tragédiáig.

Navratyil Zoltán
egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-9798-014X>

SUMMA

ON THE CRIMINAL OFFENSE OF AGGRESSION IN HUNGARIAN CRIMINAL LAW (DE LEGE FERENDA)

Tamás Ádány

Hungary is one of those few countries in our region where the national criminal code lacks any crime designed to prosecute a hypothetical military attack against the country. Such a crime based on international law would create the potential for a competent international tribunal to prosecute aggression. The promulgation of the crime of aggression is therefore an important legal-political interest among the changing security conditions, even if Hungary has filed for termination of the Rome Statute.

This paper therefore offers several considerations for a future definition of such a crime. As a first step in that endeavour, the political connotations of the crime are identified. This is followed by a brief summary of the actual conducts attaching personal responsibility to an act of aggression. In order to specify the actual content of the four criminalized conducts, the acts of all the IMT defendants are examined, who were charged with crimes against peace.

* * *

WAR, JUSTICE, CRUELTY

Tamás Barcsi – András S. Nagy

In our study, we examine some of the connections between war, justice, and cruelty. We briefly review some classic interpretations of just war (including the concepts of St. Augustine and Hugo Grotius), then outline the emergence of an international system based on the prohibition of violence. We then explain a possible moral interpretation of just war and briefly analyze current wars based on the theory outlined above. We understand cruelty as the infliction of unacceptable suffering. An important question in our paper is whether a just war can be cruel. We answer this question in the affirmative and justify our position, again using examples, primarily from contemporary armed conflicts.

* * *

CAN AGGRESSION BE „PROVOKED”?

An Analysis Under International Law of Russia’s “Unprovoked/ Provoked” Aggression Against Ukraine

Zsuzsanna Csapó

Since the leaders of the Russian Federation launched an invasion of Ukraine, disregarding one of the cornerstones of modern international law, namely the peremptory norm of the prohibition of the use of force between states, the terms unprovoked and provoked have often been associated with this flagrant violation of international law. The study examines the terminological question of why it is incorrect, in relation to the Russian aggression (and, more generally, to any act of aggression), to speak of “unprovokedness”, and even more so of “provocation”. The call for the proper use of legal terminology is, nevertheless, not intended as an exercise in technical language for its own sake, but, it is hoped, as a substantive contribution to the scholarly literature analysing a norm violation that has fundamentally shaken the contemporary system of international law.

* * *

FOR VALUE-BASED GLOBAL GOVERNANCE

Is our only choice between formal normalism and the order of violence imposed by the warring superpowers?

János Frivaldszky

In this study, we explore the theoretical roots and current implications of why the post-World War II international legal order collapsed and why the UN and the International Criminal Court have been weakened. We are currently at a point where, in the midst of diplomatic negotiations, wars that are prohibited by the UN Charter are being waged, or aggressors are escalating their missile attacks, sometimes even state leaders who are under arrest warrants issued by the International Criminal Court. Based on the Donroe strategy, which was created from the Monroe Doctrine, the US president does not respect the sovereignty of certain states in his aggressive, even armed foreign policy, while keeping his distance but colluding with the empire-building ambitions of another, equally expansionist aggressor superpower. Meanwhile, as a permanent member of the UN Security Council, he is openly destroying the organization of the international community of nations and, as an alternative, is building his own international „peace organization” as a kind of private organization. Certain great powers and their allies want to conquer again by force, in response to which a European great power is planning to develop nuclear weapons for defensive purposes. The question rightly arises: why are the international organizations designated for this purpose unable to

ensure international law and order, and with it peace and security, and why have the ideas of great power conquest been revived? In our view, this is mainly explained by the spread of incorrect and dangerous theories. Empty formalism and aggressive great sphere theory are both based on violence, while the universal idea of the unconditional and equal dignity of all persons and peoples has been pushed into the background.

* * *

WHY IS IT – LEGALLY AND POLITICALLY – SO DIFFICULT TO ESTABLISH A TRULY EFFICACIOUS ICC JURISDICTION OVER THE CRIME OF AGGRESSION?

Péter Kovács

The article examines the ICC jurisdiction over the crime of aggression as it was covered in the original form of the Rome Statute and in the actual version following the 2010 Kampala Amendment. The difficulties caused by the dispositions on adoption and entry into force of the amendment and in the related documents as well as the current reform proposals are under scrutiny.

* * *

PEACE TREATIES IN THE SHADOW OF FORCE

The Validity of Agreements Concluded Under Coercion in Modern International Law

Anikó Szalai

The study examines to what extent armistice agreements and peace treaties that terminate armed conflicts can be regarded as valid when they are inevitably concluded in a context of force and coercion. Its starting point is that, in most inter-state armed conflicts, the UN Security Council neither determines the existence of aggression, nor authorizes the use of force, nor takes part in the conclusion of peace – yet in practice the parties have not invoked the invalidity of peace treaties on the ground of force or coercion. The article presents the relevant rules of the Vienna Convention on the Law of Treaties (in particular the provisions on treaties concluded by the threat or use of force and on *ius cogens*), and then, drawing on concrete case studies – including peace settlements in the Middle East, Africa and Latin America – analyses how practice “neutralizes” coercion. It highlights the legitimizing role of mediators, witnesses and guarantor states, the importance of temporal distance (armistice versus later peace treaty), and the doctrinal argument that the conclusion of a peace treaty – the restoration

of peace and security – is a primary value in the international legal order, which in practice pushes the logic of invalidity due to coercion into the background.

* * *

WHERE IS THE LINE DRAWN?

The EU's space for action in the world of education and culture

Sándor Lénárd

This study examines the evolution of European Union action in the interrelated fields of education, culture, and family, with particular regard to the scope and limits of competences. Although these areas did not form part of the original objectives of European integration, since the 1970s both EU legislation and the case law of the Court of Justice of the European Union have progressively expanded the Union's room for manoeuvre. The paper argues that this development has been driven, on the one hand, by an expansive interpretation of internal market competences, and, on the other, by the increasingly broad application of EU fundamental rights. Following the principles articulated in the Edicom case, EU regulation has come to affect areas that, according to the Treaties, remain primarily within Member State competence. The paper contends that this evolution could lead to a disruption of the balance established by the Treaties and weakens the safeguards protecting the vertical division of competences, in particular the principle of subsidiarity. The analysis also addresses the role of immaterial public policy and national identity, which – although theoretically capable of limiting EU action – have not proven sufficiently effective in judicial practice. In a broader perspective, the study emphasizes that education, culture, and family constitute fundamental pillars of communal identity and intellectual self-determination. It concludes that EU action in these fields should remain essentially supportive and complementary in nature, in line with the requirements of preserving diversity and Member State autonomy.

* * *

THE REBIRTH OF COMPARATIVE LAW IN SOCIALIST HUNGARY

Csaba Varga

The Comparative Law Department, established in 1963 at the Institute of Political and Legal Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, initiated the movement of comparativism, which slowly spread throughout the country, initially by collecting foreign legal sources relating to a given area of regulation and publishing them in Hungarian. Initially, it rejected comparisons between the laws of „bourgeois” and

“socialist” regimes as different types of law, but then began to make comparisons between the laws of identical socio-economic formations as “internal” and those between different formations as “external”. On the one hand, this reinforced the Marxist view of law as a superstructure component as determined by the socio-economic base, and on the other hand, it emphasized the importance of the technical component of law and its essential worldwide community, which, unlike the former dependency, as capable of demonstrating relative independence. With all this, Academician Director Imre Szabó freed socialist jurisprudence from its Cold War isolation under the banner of *comparatio iuris*, and, although in a contradictory direction, elevated it to a partner of the West that now demanded equality. In contrast to the legal systems that emerged as early Bolshevism, later fascism, and then National Socialism, which were unable to make recognized either their relatively separate status or their specific characteristics between the two world wars, now so-called socialist law has become a *sui generis* challenger, even a direct competitor, to so-called bourgeois law. Behind it, legal scholarship, now in cooperation with the West in a kind of academic community, at least in its Hungarian, Polish, and Serbian versions, and to some extent in its Czech variant, has been able to develop the elaboration of its own characteristics into theoretical significance.

* * *

ELECTORAL DEEPPAKES: REGULATORY ISSUES, CHALLENGES AND CONSTITUTIONAL DILEMMAS

Tamás Szikora

The rise of digital technology and social media as decisive factors in influencing public opinion has also highlighted the potential for innovative solutions to be widely adopted in election campaigns. In addition to disinformation, deepfake content is one of its manifestations and has the potential to mislead and deceive the public to an unprecedented degree. Manipulated recordings published during an election campaign can pose a serious threat to democratic public discourse. Not only do they violate a candidate’s personal rights, they also mislead voters and undermine the integrity of the electoral process. While legal regulation seems to be a necessary solution to undermine confidence in the democratic institutional system and its legitimacy, its compatibility with the constitutional framework is often questionable.

